

17
Dsa G
Blas C. Manușca,
TUNILE CASSEI ȘCOALELOR

BIBLIOTECA

Instituției de Ist.

de pe lângă

cu vechea piște
s. moga

Nr.

~~1570~~

Politica externă a Regelui Carol I

LECȚII ȚINUTE LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

DE

N. IORGA

EDIȚIA A II-a

BUCUREȘTI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE LUCEAFĂRUL S. A.

Strada Numa Pompiliu No. 5-9

1923

Prețul Lei 25,—

BIBLIOTECA

Institutului de Istorie

de la Iași

Nr.

~~1510~~

Sublu

POLITICA EXTERNĂ
A REGELUI CAROL I

95/100

~~10723~~

BIBLIOTECA U.R.P.M.R.
Nr. 12965/67

DIN PUBLICAȚIUNILE CASSEI ȘCOALELOR

Politica externă a Regelui Carol I

LECȚII ȚINUTE LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

DE

N. IORGA

EDIȚIA A II-A

95 284 378

BUCUREȘTI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE LUCEAFĂRUL S. A.

Strada Numa Pompiliu No. 5-9

1923

12965/67

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

COTA ~~156420~~ 54643

996/04

B.C.U. Bucuresti

C20045828

11 2011

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI
IN
DOMNIA LUI CAROL I¹⁾

INTRODUCERE

I.

S'a simțit necesitatea acestui curs, fiindcă, în ceea ce privește istoria contemporană, trebuie să recunoaștem că, din cauza unor anumite împrejurări care la noi au fost și la vecinii noștri n'au fost, istoria contemporană a căpătat aici o înfățișare foarte superficială și tipică, am zice necuprinzând nici elemente nouă care să se adauge din vreme în vreme și nepermițând o adâncire mai mare a chestiunilor de care e vorba în desfășurarea ei. S'a crezut că e foarte greu să se vorbească de toate cele petrecute în cursul unei domnii ce durează încă. Aceasta nu e un adevăr, ci o prejudecată: cred că orice om onest poate să vorbească despre activitatea în oricare domeniu a cuivă care, într'o situație oricât de înaltă s'ar fi aflat, a fost înaintea de toate onest și el. Și poate să vorbească fără să aibă toate acele re-

¹⁾ Curs făcut în anii 1914—15.

ticențe, toate acele gesturi forțate pe care o oficialitate rău înțeleasă le admite, măcar că nu le impune. Lunga domnie care s'a sfârșit, a jenat pe mulți în tratarea unor anume probleme, gândindu-se că aceea ce se va spune va fi apreciat, nu numai din punctul de vedere al adevărului, ci și din acela al tendinței urmărite. Și astfel s'a imobilizat un material care nu iese la iveală decât, natural, după ce persoanele care au jucat un rol de căpetenie nu se mai găsesc între cei vii.

Nu numai că a fost lungă, fericită și rodnică domnia de care o să ne mândrim mai mult atunci când această mândrie n'o să poată fi bănuită de nicio legătură de interes cu prezentul, dar în mare parte ajutătorii au avut o viață omenească deosebit de bogată în zile — sunt numai câțiva ani de când Dimitrie Sturdza nu mai este printre noi, și alți ajutători de căpetenie ai Domniei Regelui Carol trăiesc încă. Natural deci că, în tratarea chestiunilor de politică internă și externă care fac parte din această domnie, trebuie să se țină seamă și de faptul că actorii principali se găsesc în preajma noastră, și atunci aceasta impune anumite considerații firești de delicateță. Afară de aceasta, este și un sentiment de jenă să se spuie anume lucruri pe care le-ai aflat pe calea izvoarelor, atunci când sunt în viață aceia chiar cari au scris acele izvoare ori aceia cari au făcut faptele ce se oglindesc în izvoare. Anumite aprecieri, pe care le poți face răzimându-te numai pe slova

aceasta a unui izvor încă neîntrebuințat, vor trece sub ochii oamenilor cari, scriindu-le, au avut în vedere și lucruri pe care un istoric nu le știe și, făcând lucrurile corespunzătoare, au avut și motive pe care nu le-au comunicat nici ei, nici alții.

Din cauza aceasta, pe când istoria contemporană a Serbiei, a Bulgariei, a Greciei chiar, dar mai ales istoria contemporană a celor două State slave de dincolo de Dunăre, se tratează astăzi pe larg, în cărți care se coboară până în amănunte aproape de intimitate, mulțămită schimbărilor radicale petrecute în viața acestor State, lucrul acesta la noi nu s'a putut face. Să dăm un exemplu ca să fim mai bine înțeleși. D. Vladan Gheorghevici, care a fost prim-ministru al Serbiei câțiva ani, sub regele Alexandru, a tipărit lucruri care ar fi imposibile în împrejurările speciale dela noi. Ajutător al Coroanei, el avea obiceiul, câtă vreme a fost în serviciu, să noteze acasă tot ceea ce auzia dela suveranul său, toate conversațiile lor și să le reproducă sub formă de dialog.

Un procedeu riscat, prin care se pot pune în gura unui om lucruri pe care nu le-a spus așa ori nu le-a înțeles așa, nuanțele într'un asemenea domeniu fiind infinite... Și a publicat într'o carte groasă, regele Alexandru trăind încă, aceste note.

Evident că, prin ceea ce spune d-l Gheorghevici în această carte, „Das Ende der Obrenowitsch“, este și foarte mult adevăr. Numai cât Serbia Obrenovicilor, din nenorocire pentru dânsa, nu semăna

cu România regelui Carol, — din fericire pentru noi. Acolo, oamenii, supărați pe rege, supărați pe dinastie, supărați pe țara lor, tipăreau pe aiurea, în Austria, în Germania, ce credeau cu cale din lucrurile care iese la iveală de obicei numai după trecere de foarte multă vreme. Pentru un istoric căruia îi place, nu să cerceteze, să scurme, pentru un amator al genului anecdotic, ca acel din Memoriile lui Saint-Simon, o carte ca a d-lui Vladan Gheorghevici este neîntrecută. Evident însă că din tot acel „fatras“, din toate acele conversații de o importanță mai mare sau mai mică, iese și pentru istorie ceva: sunt, de pildă, scrisorile personale pe care regele Alexandru le-a adresat ministrului său.

Să ne gândim și la bogatul material de divulgăție, dar și de minciuni, de calomnie, pe care-l avem, în ce privește Bulgaria, pentru epoca lui Alexandru de Battemberg. Noi n'avem însă materiale de felul acesta. Aici au fost de sigur lupte de partid foarte înviersunate, care n'au ales totdeauna mijloacele cele mai potrivite pentru formarea unei atmosfere morale în viața politică, dar, în luptele acestea, nu s'a făcut uz de mijloacele obișnuite în Statele balcanice, mijloace reprobabile, dar care, de multe ori, ne dau un material istoric de prima mână, ce iese la iveală multă vreme înainte de momentul când ar fi trebuit, normal, să iasă.

Din această cauză, trebuind să se razime cineva,

în istoria contemporană a Românilor, numai pe acte publice, care sunt totdeauna *pregătite*, sau pe cărți cu un caracter mai mult sau mai puțin oficial, — am zice, încremenite puțin în solemnitatea lor, — trebuiă să se ajungă la o istorie-șablon pentru acești din urmă cincizeci de ani, la opere care se repetă, în mai larg sau în mai strâmt, unele pe altele.

A fost o mare fericire că răposatul nostru Suveran ni-a dat, în însemnările sale zilnice, un izvor de o bogăție, de o autenticitate și de o cinste, de o valoare morală cu totul superioară¹⁾, dar, îndată ce au ieșit Memoriile Regelui Carol, sau, cum le intitulează el însuși, „Însemnările unui martor ocular“, care au fost întrebuințate cam în acelaș fel ca izvoarele anterioare, și ele au trecut în rândul izvoarelor potrivite pentru a da o povestire mai întotdeauna aceeași, în ce privește cuprinsul, ca și în ce privește forma.

Acum împrejurările sunt altfel: o domnie s'a încheiat, o nouă generație de oameni politici înlocuiește aproape total generația care a ajutat pe principele, mai târziu regele Carol, în cele d'întăiu decenii ale domniei lui. Și susceptibilitățile sunt mai puține, aprecierea îndrăznește să fie mai curajoasă. Cum eră de mult nevoie de o astfel de cercetare, credem că a venit momentul pentru a o încercă.

¹⁾ V. N. Iorga, *Opera de istorie a Regelui Carol*, în „Analele Academiei Române“ pe anul 1914.

Numai, natural, cine o întreprinde trebuie să fie un om care, amestecat și el personal, câtuși de puțin, în viața publică, în viața politică, simte care sunt lucrurile ce trebuiesc spuse și care e felul cum aceste lucruri se cuvine a fi spuse. N'aș recomanda în niciun caz asemenea subiecte unui tânăr. Nici nu cunoaște lucrurile acestea prin ele însele și nici nu le poate osebi în felul cum se manifestă la un anume moment și într'o anume formă; pe de altă parte, experiența dureroasă și folositoare a vieții nu l-a deprins încă să facă acea alegere care să satisfacă și adevărul și alte lucruri care există pe lângă adevăr, fără să-i strice, dar cărora nici adevărul nu trebuie să li strice prin jignirile ce se pot aduce. Aceasta trebuie să fie și o operă de informație, dar și una de discreție în ce privește persoanele de căpetenie, ca și desvoltarea marilor probleme de care va fi vorba. Și trebuie să fie, în acelaș timp, și altceva.

Această expunere revine de drept profesorului de istorie universală. Dacă, atunci când face cineva istoria politicei externe a Germaniei sub Wilhelm I, tratează, făcând politică externă, totuși în rândul întâiu politica internă, fiindcă, în amestecul de înrâuriri care pleacă din Germania și se întorc în Germania, Germania însăși are foarte adese ori partea de preponderență, în orice caz o parte de egalitate, și nu e copleșită de ceia ce vine din afară, ci copleșește ea cu ce pornește din energia sa pe deosebitele terenuri, istoria politicei externe

a României este cu adevărat istoria unei politici externe care câștigă să fie cunoscută *din afară înăuntru*, pe când, am spus-o, cealaltă nu se poate lămuri decât d'înăuntru în afară. Vom trece cândvâ de sigur și la o politică externă care să plece d'înăuntru, din ce în ce mai mult, pentru a merge în afară. Dorim cu toții ca tot mai mult consolidarea independenței noastre pe toate tere-nurile, pronunțarea inițiativei noastre în toate di-recțiile, originalitatea răspicată, permanentă, indes-tractibilă a activității noastre în toate sensurile să devie evidente; dorim să se „naționalizeze“ oare-cum și acest domeniu ca toate celelalte și să ajun-gem într'o vreme a exercită influența noastră ca națiune prin Statul pe care l-am creat. Avem și inteligența și situația ce se cere pentru a o face, dar, înainte de a supune pe alții emanațiunii su-fletului nostru național, trebuie ca acest suflet na-țional însuși să ni-l desrobim supt toate raporturile.

Fiind vorba de probleme de istorie universală în care am fost cuprinși fără a le fi determinat și a putea să li schimbăm caracterul, vom insista mai mult asupra cunoașterii popoarelor vecine cu noi, chiar cu riscul de a strică une ori propor-țiile subiectului. Vom căuta să punem întâiu în lumină terenul pe care am mers, elementele pe care le-am găsit, influențele care au plecat de acolo, rezistențele pe care le-am întâmpinat, sfor-țările pe care le-am biruit, rezultatele la care am ajuns acolo.

II.

Care sunt problemele ce au ocupat domnia lui Carol I în politica externă a țerii?

La 1866 erau patru mari probleme deschise la hotarele noastre, probleme cu neputință de înlăturat, care ni cereau imperios să luăm o atitudine, și am luat-o, une-ori grăbit, de obicei cu zăbavă prea mare; dar atitudinea trebuiă s'o luăm. Întâiu eră — și vorbesc de dânsa în primul rând fiindcă este în legătură cu însași alcătuirea și consolidarea Statului, cu caracterul pe care acest Stat îl câștigă acum și-l păstrează în lumea europeană, — eră problema legăturilor noastre cu Turcia.

S'ar păreă foarte curios pentru mulți cari nu-și dau samă îndestul de un anume moment din evoluția Statului turcesc în timpurile noastre, să se spuie că situația noastră față de Turcia la 1766 eră foarte clară, iar lar la 1866 foarte încurcată, și să se adauge că, deși, de fapt, Principatele Unite erau mai tari decât Moldova sau Muntenia unui Ștefan Racoviță sau Constantin Mavrocordat, cu toate acestea situația noastră legală față de Turci eră superioară la 1766 față de cea dela 1866. Aceasta a cauzat greutățile cele mai mari principelui celui nou, care aduceă cu dânsul tradițiile uneia din cele mai mari Case din Europa, energia unei rase care urmă uriașa ei dezvoltare în timpurile moderne și un sentiment de demnitate personală foarte hotărât, care formează una

din notele dominante ale caracterului său. La 1766 lucrurile erau netede: noi nu eram provincii ale Imperiului otoman, eram țeri închinare, după concepția Turcilor, țeri, deși supuse cu sabia—Soliman cel-Măreț a spus-o, falsificând adevărul, dar a spus-o, oficial, formal, în acte care se păstrează—, dar păstrând autonomia lor întreagă. Turcii nu făceau moschei în țara noastră, rămânând fără lăcaș de închinare; erà o interdicere absolută de amestec în ce privește alta decât legăturile cunoscute cu dânșii, militare sau economice, și anume legături cu străinătatea. Dar, din partea Turcilor, oricât ar fi fost de scăzut caracterul Principatelor românești prin plata tributului, prin datoria de a vinde anumite provizii cu un anumit preț, prin dreptul, pe care Turcii și-l arogaseră, de a schimbă pe Domnii noștri cum voiau, până au intervenit tratatele cu Rușii, care au pus capăt acestei schimbări fantasmagorice a cârmuitorilor, cu toate acestea nu i-ar fi trecut prin minte unui Sultan din 1766 că poate să schimbe această situație de autonomie largă a țărilor noastre, că poate să încerce a le îngloba în Împărăția otomană, în cuprinsul provinciilor administrate direct dela Poartă. Provinciile acestea trăiau la 1766 ca supt Mohammed al II-lea, ele-și păstrau regimul pe care-l avuseră supt Soliman, și mândria de Stat a Turciei din veacul al XVIII-lea nu cuprindeă câtuși de puțin și tendința de a-și întinde dominația direct asupra teri-

toriilor noastre. Ei bine, această tendință *există* la 1866. Ea pleacă de prin anii 1840, aproximativ. Atunci în Turcia se începe așa-numită eră a Tanzimatului.

Cine nu știe ce este Tanzimatul, oamenii Tanzimatului, caracterul acțiunii lor, acela nu-și dă samă întru nimic, nu numai de ce a fost Turcia între 1840 și 1877, dar nici de pretențiile de dominație ale lui Enver-Pașa și ale celorlalți reprezentanți ai Tinerilor Turci. Toate lucrurile acestea-și au rădăcinile în fenomene politice mai vechi: tendința lui Selim al III-lea de a face, în veacul al XVIII-lea, o tentativă de reformare în sens european a Imperiului, sforțările de regenerare în sens european ale Sultanului Mahmud. Apoi, într'un anume moment, oameni de Stat foarte capabili, foarte ambițioși, ignorând greutățile mari care trebuiau să li răsară în cale, un Aali, un Reșid, un Fuad, cari au fost Mari-Viziri, miniștri de Externe, reprezentanți ai Porții în Capitalele mari occidentale sau în congresele care au decis soarta Turciei moderne voiau să facă așa ca Statul lor să semene întru toate cu Statele apusene, cu Franța, cu Anglia mai ales. Dar Franța, Anglia erau teritorii politice asupra cărora se întindea aceiași autoritate supt aceiași firmă, dela un capăt la altul al teritoriului supus aceluiași Suveran. Totuși inițiatorii noii ere otomane voiau să facă în Turcia același In cru. Franța, Anglia n'aveau în Europa — căci nu vorbim de colonii — teritorii supuse

prin legături de suzeranitate; chiar cuvântul de „suzeran nu este în cea mai bună limbă franceză și nu se poate traduce, în sensul special care i se atribuie, în altă limbă (am constatat greutatea și în cartea mea „Geschichte des osmanischen Reiches“). Dar oamenii Tanzimatului, cari voiau să introducă întru toate așezămintele Europei, înțelegeau să înlăture tot ce e specific turcesc pentru a pune în loc ideile dominante în Europa cea adevărată, cu care tindeau să asimileze Statul lor. Și atunci țara a fost considerată întâiu, — cum spuneă și deunăzi, aici, un domn turc care conducea pe studenții „otomani“, — ca „memlechet“, provincie. Acum Știrbei-Vodă, șef de provincie, Cuza-Vodă, șef de provincie, sună încă și mai rău, dar Carol I, șef de provincie...

Toată energia personală și strămoșească trebuie să se revolte în sufletul principelui pe care Sultanul înțelegea să-l supuie la acest regim. De alminteri, tendința aceasta domnește și până acum. În fond, gândul, lui Enver eră, fără îndoială, de a reface Imperiul otoman ca pe vremea lui Soliman-cel-Măreț, alipind din nou sub stăpânirea Împăratului de Constantinopol, moștenitor al Bizanțului, totalitatea provinciilor supuse în trecut. Și, pentru o epocă intermediară, să ni aducem aminte de acel cuvânt, socotit ca un atribut de laudă de către Sultan, primit cu o înfiorare indignată de fostul Suveran al Bulgariei, când Abdul-Hamid, dușmanul lui Midhat și al reformatorilor

Imperiului, dar totuși, servind și el ca și dânsii aceiași idee, l-a salutat, pe Ferdinand I cu prilejul unei vizite la Constantinopol prin formula: „după mine nu există niciun demnitar mai mare în Imperiul otoman decât Alteța Voastră“.

Din lucrurile înedite care mi-au stat la îndemână vă mai pot cită unele cazuri. În cele trei județe basarabene retrocedate de Rusia în urma tratatului din Paris, regimul nostru de vamă față de Turci erà unul, pe când regimul de vamă al Rușilor erà altul, mai greu. Atunci negustorii ruși treceau mărfurile lor prin cele trei județe și astfel plătiau vama pe care o plătiam noi, căpătând un simulacru al cărțuliilor de legitimare a mărfurilor. Ei bine, acesta nu erà un caz diplomatic, ci unul simplu administrativ pentru Turcia dela 1875; și de aici observații în toată forma ca să se ia măsuri pentru ca așa ceva să nu se mai repete. E adevărat că li s'a răspuns cum trebuiă, dar nu se ajungea la niciun capăt, căci lucrurile se tot repetau, oamenii fiind neobositi. Cel mai teribil războiu modern de interese n'are încăpătânarea pe care o aveà Turcia Tanzimatului în a reinnoi neconținut astfel de asalturi, care vădit nu puteau să biruiască de vreme ce se loviau de ce e mai tare pe lume: sentimentul de conservație proprie al celor atacați. A doua zi revenia însă, în același limbajiu, cu aceleași pretenții.

Alt caz, bine cunoscut. Se știe că, numai cu câteva luni înainte de căderea lui Cuza-Vodă, au

fost turburări în București. Domnul plecase în străinătate; anumite persoane au făcut uneltiri între țerani, și au urmat apoi demonstrații pe stradă. S'a tras cu pușca asupra demonstranților, și unii dintre organizatori au fost puși la închisoare. Cel d'întăiu lucru pe care l-a făcut Domnul când s'a întors, a fost să li dea drumul la toți, fără niciun fel de cercetare, din despreț sau dintr'un sentiment de iertare, ori poate și una și alta, — politică tradițională a Domnilor noștri, pe care și Carol I a urmat-o cu folos. S'au produs astfel turburări fără niciun caracter amenințător pentru activitatea țerii și liniștea publică; dacă arată nedibăcie din partea organelor polițienești, arestările din August 1865 nu dovedeau un „mis-government“ din partea lui Cuza.

Dar Aali-Pașa, Vizirul către care se adresează, atunci, anumite persoane de aici, trimete lui Cuza o remonstrație la care acesta răspunse cu vestita sa scrisoare de explicație¹⁾, scrisă așa cum cred că niciodată nu s'a primit o misivă de vre-un Mare-Vizir. Un întreg curs de știință politică, de morală politică și de bună-cuviință politică, care se rezumă în aceasta: că Poarta n'are dreptul să se amestece unde tratatele europene nu-i dau acest drept. După câteva luni a căzut însă Cuza-Vodă, și Aali-Pașa a luat-o dela capăt, cum vom vedea, ca să capete, firește, tot același răspuns.

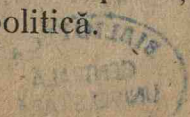
¹⁾ Am reprodus-o în *Mesagii, proclamații și scrisori oficiale ale lui Cuza-Vodă*, 1909.

12965/67

Trebuie să se puie întrebarea: vom continua noi să rămânem în situația aceasta de veșnică amenințare din partea pretențiilor unei Turcii nouă pe care o înțeția neconținut, în vederea folosului pe care putea să-l aibă numai dela astfel de State, Anglia? Căci Turcia stătea, după războiul Crimeii, sub tutela Angliei, și nu atât supt a Franciei, care, în conflictele dintre noi și Turcia, ni dădea de cele mai multe ori dreptate. Și anume era sprijinită mai ales de un om, de acela care a făcut chiar războiul Crimeii și era gata să provoace și un războiu franco-englez, un om care multă vreme a urmat politica sa personală în Constantinopol ca reprezentant al Angliei, așa de puternic, încât nimeni nu se putea gândi să-l înlocuiască. Și, chiar după ce a plecat el, tradiția lui îndemnă încă Turcia la rezistență în acest sens.

Soluția era, — dar nu noi o puteam da, — una singură: independența. Turcii înțelegeau aceasta. În intenția lui Cuza-Vodă era, de sigur, independența prin războiu. Și nu este o scădere a unui Suveran faptul că înaintașul lui a avut aceeași direcție pe care el ajunge a o urmări până la capăt mai târziu, ci din potrivă, este o glorie pentru dânsul că a realizat dorința înaintașului său, și e și o dovadă de sănătate politică a unei țeri, atunci când dela un domn la altul tradițiile necesare se impun și interese esențiale mențin aceeași politică.

III.

A doua problemă consistă în legăturile pe care putea să le aibă Statul nostru, Principatele Unite, România, cu vecinii creștini de peste Dunăre. Această problemă și atunci eră, evident, mult mai ușoară decât astăzi, când, din vina noastră, ea prezintă greutăți extraordinare. Noi eram puși să împiedecăm conflictele, prin vârsta mai mare, prin mijloacele mai însemnate, prin tradițiile politice mai îndelungate: n'am împiedecat însă conflictele de a se produce și, când ne-am amestecat, din nenorocire n'am contribuit așa de mult cât puteam la rezolvirea lor definitivă,—o greșeală a politicei noastre, datorită, în rândul întâiu, neștiinței, și nu lipsei de inteligență.

Va să zică: astăzi situația noastră este mult mai grea decât înainte, și iată de ce. Înainte, Grecia nu jucă niciun rol, supt Othon, ori supt Gheorghe I. Erau numai aspirații vagi, foarte îndrăznețe, dar foarte puțin rodnice în rezultate, către o reconstituire a Imperiului Bizantin, instantaneu, dintr'o singură bucată. S'a băgat de samă abia astăzi că aceasta e lucru greu. Atunci însă Grecia se afla în acest strigător și tragic contrast dintre un mare ideal, foarte legitim, și dintr'o absolută neactivitate în toate domeniile. Cu noi, legăturile erau aproape nule. Un exemplu va arăta cam la ce se mărginesc relațiile acestea.

Eră aici, în București, un consul elin, și acest consul n'avea, la 1858, altceva de făcut decât a se plânge doar că un anonim care se ascundea sub numele de Gheorghe Palicaropol a tipărit o carte care insultă patria sa, aruncând și „tăciunile discordiei pentru a slăbi legăturile simpatice care unesc moral cele două nații, greacă și valahă“, și el voia pedepse „prompte și aspre“ pentru acel care a îndrăznit să-și rădă de nația grecească.

Și i se răspundeă, amabil, că, și „din simpatie pentru națiunea grecească“, tipografia va fi închisă, exemplarele luate și se vor acordă severe reparațiuni contra autorului, *dacă* se va descoperi cine se ascunde supt anonimatul lui Palicaropol. Iar la 1863 veniă rândul nostru să ne plângem că a ieșit o foaie la Atena cuprinzând cutare articol despre Principate, de natură să jignească „escelele raporturi care există între Guvernul Principatelor Unite și Guvernul elenic“; se cereă pedeapsă împotriva „infamelor calomnii, punerea în judecată a calomniatorului, vinovat de *un méfait insigne*“. Și apoi la 1865 reveniau Grecii: pentru că în „Trompeta Carpaților“ apăruse un articol „stricător relațiunilor amicale, în starea cea mai agreabilă“, pe care le aveă cu noi „un Stat care e legat de al României prin multe legături ce decurg din trecutul său și sunt relative la prezentul și viitorul său, iar, mai ales, prin prețioasa legătură a religiei“.

În ceia ce privește autorul, pe care nu putea să-l desemneze, consulul zicea că trebuie să fie „une individualité“, care, natural, trebuia să fie pedepsită. Dar și la noi se descoperia că două gazete grecești, dintre care una apărând la Constantinopol și cealaltă, „Himera“, la Viena, atacaseră Principatele, și atunci se cerea satisfacție, „cunoscând marea simpatie a națiunii grecești față de Români“.

Natural, când era vorba de relații pe care le determinau numai pamfletul lui Palicaropol, articolele din „Trompeta Carpaților“ ori din „Himera“ dela Viena, nu se poate zice că aceste relații înseamnă ceva în viața celor două țeri, cum au ajuns să însemne mai târziu. Cuza-Vodă a primit odată pe cunoscutul agitator grec Leonida Bulgaris, care a fost și ministru și care pregătea răscoala Epirului și Tesaliei la 1863. Și, pentru a se vedea însemnătatea în lumea balcanică a lui Cuza, e de ajuns să spunem că, în raportul care înștiință pe Domnitor de această dorință a lui Bulgaris de a fi primit, se spune că „el vine pentru a imploră asistența sa“, „implorer son assistance“.

Relații cu Bulgaria nu puteau să existe: Bulgaria, ca Stat, nu se alcătuisese, și nici bande bulgărești nu plecau încă dela noi: acestea sunt fenomene care aparțin Domniei celei noi, care, ea, a stabilit toate legăturile dintre noi și dânsii.

Rămăneau legăturile cu Serbia. Aceste legături în timpul Domniei lui Cuza-Vodă au fost extra-

ordinar de strânse. Am avut ca reprezentant la Belgrad, un timp, pe Callimachi-Catargi, care erà printre cei mai distinși diplomați ai noștri. Primit, nu numai ca ministrul unui Stat prieten, dar ca al acelu Stat care trebuie să colaboreze la aceeași operă, orice s'ar întâmplă, el are în rapoartele sale, nu odată, expresii care arată cât de intime erau pe vremea lui legăturile celor două țeri, Cuza domnind la noi, iar, la Sârbi, marele prinț Mihail. Se credeà la Belgrad pe atunci¹⁾ că, în caz de războiu european, „guvernul sârbesc este gata să primească drept călăuză guvernul românesc“.

Și, altă dată, când erà vorba de rolul pe care-l jucam în Orient, reprezentantul României spunea că „relațiunile noastre cu Serbia sunt din cele mai intime“²⁾. El constată din nou, cerând să li se atribue cea mai mare importanță, aceste relațiuni, „care ne fac arbitri în chestiunea Orientului“, „qui nous rendent les arbitres dans la question d'Orient“. Iar, când Turcii cedară față de desvoltarea puterii militare a României, se observă de Callimachi-Catargi că aceasta s'a făcut, nu numai pentru că Franța susține pe Români, dar pentru că Turcii știau că o ridicare în arme

¹⁾ Raport din 12 Novembre—31 Octobre al lui Callimachi-Catargi către Domn (toate bucățile inedite vor formă, sper, un al doilea volum al acestei lucrări). Păreră e a consulului frances Botmilian: „il est très probable que dans cette occurrence le Gouvernement serbe prit pour guide le Gouvernement roumain“.

²⁾ Raport al aceluiași din 17/29 Decembre 1863: „Nos relations avec la Serbie sont des plus intimes“.

a României ar însemna începutul unei soluțiuni ruinătoare pentru dânșii a chestiunii Orientului¹⁾. Și puterea noastră în Peninsula Balcanică eră atunci atât de recunoscută de toată lumea, încât același ministru putea să zică, vorbind cu ministrul sârb Garașanin, că: „noi n'avem pretenții, ca voi, în Orient, dar am ținea ca, dacă totuși Constantinopolul trebuie să-și schimbe condițiunea, el să devie oraș liber²⁾“.

Concepție particulară a diplomației românești în ceiace privește soarta Constantinopolului, în condițiuni potrivite intereselor țerii noastre, dar să-mi fie îngăduit a spune că n'am putea să gândim și să vorbim astfel astăzi³⁾!

IV.

Afară de problema balcanică, mai existau două, asupra cărora, deocamdată, nu voiu insista, lăsând ca ele să se lămurească mai departe, dela sine. Una eră problema legăturilor cu Austria, cu acea Austrie care tocmai atunci, la începutul Domniei lui Carol I, s'a făcut o Austro-Ungarie, dualismul nefiind decât cu un an mai nou decât stăpânirea

¹⁾ Raport al aceluiași: „Toucher actuellement aux Principautés c'est mettre en question la domination turque partout en Europe“.

²⁾ „Nous n'avons pas de prétentions à faire valoir comme vous en Orient, mais nous tiendrions, si Constantinople devrait changer de condition, à ce qu'elle devînt une ville libre“; v. nota precedentă.

³⁾ Cf. încă, în același raport, asigurarea că, orice ar zice și ar face Rusia însăși, „în caz de legitimă apărare concursul Serbiei ni este asigurat“.

răposatului nostru Rege. Relațiunile acestea erau grele din două motive: întâiu, că principele Carol venia din țara dușmanilor de atunci ai Austriei, din Prusia, care adusese izgonirea, pentru a doua oară, după izgonirea de către Napoleon I, dar definitiv, data aceasta, a Austriei din Confederația Germanică, din toate rosturile germane pe care, la 1853—9, încercase a le prinde din nou. Acest prinț de Prusia, rudă cu regele Wilhelm, era considerat ca un agent prusian, menit să îndeplinească rosturi germane, fiind considerat astfel ca un antagonist firesc al Austriei. O mare greutate, deci, datorită calității naționale a principelui.

Apoi era o greutate și mai mare, datorită calității naționale a *noastre*: chestiunea Românilor din Ungaria, cari, după ce trecuseră printr'o serie întreagă de peripeții, iar, în urmă, prin sângeroasa ridicare a maselor țărănești la 1848, apoi prin negarea de către oficialitate a dreptului de răsplătire pentru acest imens sacrificiu—și ce naive sunt popoarele care-și închipuie că sacrificiile de sânge sunt trecute în condica de recunoștință a aceloră căroră li profită!—, ajunseseră în faza de reorganizare liberă a Mitropoliilor, din Blaj întâiu, din Sibiiul lui Șaguna pe urmă. Starea Românilor de dincolo rămânea critică însă, fiind hrănită de toată nemulțumirea trecutului și de nerăbdarea altui viitor, ce nu se putea înlocui prin precupețiri oficiale, care, totdeauna, irită fără a satisface. Și, în sfârșit, era însăși greutatea problemei interne

austriace, care se rezolvă provizoriu, și nu fără mari piedeci, în acest moment chiar.

În sfârșit, a patra problemă era problema legăturilor noastre cu Rusia. Unirea se făcuse în contra intereselor rusești, numai cât Rusia, cu tradiții diplomatice nespuse superioare celor austriace, știuse să facă „à mauvais jeu bonne figure“.

S'a atribuit chiar lui Cuza-Vodă — și memoriile generalului Teodor Văcărescu, apărute acum chiar în „Convorbiri literare“, pretind, deși într'o formă suspectă, a preciza lucrul — intenția de a lăsa tronul său ducelui de Leuchtenberg, aliat cu familia Țarului. Oricum, relațiile nu erau rele în momentul acela, la 1866. Rusia se împăcase 'n parte cu Franța, și Napoleon înțelegea că ar putea să aibă interese comune cu Țarul chiar în Peninsula Balcanică. Se încercase, după tratatul din Paris, și o convenție franco-rusă pentru împărțirea eventuală a provinciilor Imperiului Otoman. La Belgrad, Austria și Anglia mergeau, în 1863, mână 'n mână împotriva Serbiei și a popoarelor balcanice; iar Rusia era, alături de Franța, de Italia și de Prusia, pentru Serbia și, în genere, pentru independența Statelor supuse Sultanului. Așa încât greutatea în ce privește Rusia consistă mai ales în împotrivirea, așa de grea, a intereselor noastre de dezvoltare cu interesele de dominație la gurile Dunării, la Strâmtori și de influență în Peninsula Balcanică ale Rusiei. În orice caz, dificultățile

din partea Rusiei erau mult mai mici decât din partea Austriei, a cărei politică apare în adevăr curioasă. E de ajuns să cităm un caz de pe vremea lui Cuza-Vodă încă. Vedem bine—și în rapoartele agenților noștri se și spune acest lucru—dușmănia continuă a Austriei față de Statele care se întemeiaseră în Balcani sau la Dunăre în contra voinței sale și jocul pe care-l făcea în Balcani, lucrând să înrăutățească legăturile dintre aceste State și Turcia, pentru ca Serbia și România—aceasta se spune apriat¹⁾—să nu poată face altă politică, spre Nord. Exact politica Austriei la 1913 față de Confederația Balcanică, întâiu, și, al doilea, față de Sârbi, înaintea de intervenția noastră. Pentru aceasta înarmă pe Sârbi: Austria li-a oferit astfel câteva mii de puști, pe care le luă de-a dreptul din arsenalul Vienei; aflându-se proaste, nu s'au cumpărat, dar Turcia, deși erau proaste, aveă motive să le ieie, și le-a și luat.

¹⁾ Raportul aceluiași ministru român din 7/19 Mart 1863: „entretenir la méfiance entre les provinces serbes-roumaines et la Sublime Porte... A l'aide de ce manège le gouvernement autrichien espère éviter toute entente entre les peuples de race roumano-slave de l'Autriche et ceux de même race de la Turquie, en occupant l'attention de ces derniers de l'autre côté“.

CAPITOLUL I-ii

Cele d'întâiu greutăți cu Turcia.

Sprîjinindu-se pe „Europa“, pe anumite interese speciale europene, cum eră interesul Angliei de a conservă Imperiul Otoman în hotarele lui de atunci sau pe interesele Franciei de a nu provocă dificultăți în Orient care să-i compromită situația preponderantă, sprîjinindu-se pe frica Austriei de a nu se întemeiă în valea Dunării niciun Stat cu revendicațiuni naționale asupra monarhiei Habsburgilor, sprîjinindu-se, în sfârșit, pe neputința Rusiei de a schimbă, deocamdată, situația creată la pacea din Paris, întrebuintând acest concurs foarte favorabil de împrejurări și nevoia care se simțîa în toată lumea ca Împărăția turcească să existe, să fie tare, în orice sens s'ar înțelege aceasta, Turcia dela 1866 căută să întrebuinteze căderea lui Cuza-Vodă și stabilirea unui principe tânăr socotit că nu cunoaște împrejurările Orientului și despre a cărui susținere sinceră de generalitatea oamenilor politici dela noi erau persoane la Constantinopole care puteau să se îndoiască, pentru a ne face să intrăm în ordinea administrativă a Împărăției. Provincie privilegiată da, în ce privește persoana stăpânitorului; provincie cu anume forme de libertăți locale; complimente și semne de atenție câte vrea cinevă, dar, în fond, totuși o provincie ca și celelalte. În cazul cel mai bun, o situație asemănătoare cu a Serbiei, dar prezintând și o deosebire: Serbia dovedise că poate aveă o armată, iar noi rămăneam să facem această dovadă. Da, Serbia aveă o armată, foarte dibaciu alcătuită, care trebuîa să fie, date fiind legăturile ei particulare cu

Împărăția Otomană, una care se vedeă foarte puțin, deși eră multă: o armată permanentă de câteva mii de oameni în dosul căreia sta un practic și efectiv sistem de miliții naționale, care se púteau strânge foarte răpede pentru a putea fi întrebuințate unde voiă cneazul și care erau în stare, fără îndoială, nu numai să apere teritoriul național, dar să îndeplinească și rosturi mai mari în acea Peninsulă Balcanică amenințată atunci de noi în echilibrul ei politic. Noi aveam o armată: se organizase întâia oștire unită a Moldovei și Țerii-Românești; nu se poate zice că stăpânirea lui Cuza-Vodă a fost cu totul stearpă pentru puterea de apărare a țerii, cum se poate zice, iarăși, că întâiul stăpânitor al țărilor unite n'a avut, deși numai colonel de favoare al lui Vogoridi, care nu trecuse prin aspra pregătire a oștilor europene, simțul militar; misiunea franceză pe care ni-o dăduse Napoleon al III-lea nu eră alcătuită cine știe cum, ci din cei mai buni ofițeri ai armatei imperiale. Dar credința într'înșă lipsiă, și ei înșeși îi lipsiă această credință. Și, iarăși, e foarte adevărat că felul cum s'a isprăvit Domnia lui Cuza, printr'un complot militar, nu eră de natură să crească sentimentul de onoare și fidelitate al armatei; ba încă în armata aceasta, zăpăcită de o lovitură dată în numele, dar fără consimțământul ei, în cele d'întâiu luni s'au ivit fenomene îngrijitoare, unii, cei neamestecați în complot, declarând că nu pot sta alături cu ceilalți, și noul Domn a fost pus de multe ori în împrejurări foarte grele, trebuind să ia față de unii ofițeri dela 10 Februar măsuri de acelea care trebuiau întovărășite și de o oarecare cruțare, dată fiind situația și cerințele ei: a desaprobă actul fără a-și face dușmani prea hotărâți din aceia prin cari totuși noul regim începuse. Astfel armata românească se află încă în stadiul întâiu al formațiunii sale materiale și al desvoltării sentimentului militar. Turcii credeau că față de Principatele-Unite, din care nu voiau să facă o Românie.

își pot permite mai mult decât față de Serbia lui Mihail, a cărui personalitate, bine cunoscută la Constantinopol, impunea.

Aali, sufletul Ministeriului din vara anului 1866, îndrăzniă astfel să ceară foarte mult dela o țară care dovedise că poate face o revoluție, nu însă și aceia că poate face și un războiu pentru a-i apăra rezultatele. Condițiile turcești se cunosc printr'un act formal în luna lui Iunie 1866: ele existau însă în mintea conducătorilor Împărăției înaintea de a fi fost aduse la cunoștință oficial prin reprezentantul român Ion Ghica, foarte bun cunoscător al lucrurilor din Turcia, ca unul ce fusese heiu de Samos, ceia ce aveă, firește și avantajii și desavantajii.

Iată ce cuprinde acest act¹:

Principatele dunărene fiind o parte integrantă din Turcia refăcută după norme europene înaintea de războiul din Crimeia și consacrată în această formă de hotărârile congresului din Paris, conform cu interesele celor mai însemnate dintre Puterile Europei, Imperiul în niciun caz nu puteă să părăsească, nici în forma nouă pe care ele o căpătaseră, doctrina iutegrității sale teritoriale, în care intram și noi ca parte integrantă din el. Articolul I vorbește deci de legăturile de vasalitate care unesc Principatele cu Imperiul Otoman, iar al 6-lea despre „menținerea privilegiilor și drepturilor acestor două provincii, care fac parte integrantă din Împărăția Sultanului²).

Oprindu-ne aici, își poate închipui cinevă în ce fel a putut să fie primită o astfel de declarație de tânărul principie care plecă dintr'o lume în care vasalitatea nu eră cunoscută, și încă mai puțin în forma brutal orientală în care se înfățișă concepția unei suzeranități pentru Turcia noului regim în anul 1866.

¹) *Aus dem Leben König Karls, I*, p. 85 nota.

²) „Liens de vasselage qui les unissent à l'Empire Ottoman. Ces deux provinces, qui font partie intégrante de Son Empire (de S. M. le Sultan)“.

I se cerea apoi ca un angajament personal să declare că „nu va purtă atingere vre-odată legăturilor de vasalitate cu Poarta¹“. Vasal al Împărăției prin urmare, și vasal pentru totdeauna. Se făcea apel la sentimentul lui de onoare pentru ca niciodată să nu consimtă a ieși din legăturile acestea ale vasalității față de Sultan. Va merge „imediat“ la Constantinopol pentru a-și primi firmanul de numire.

La noi se înțelegea cu totul altceva : o vizită din condescendență, pentru a căpăta o recunoaștere, sau încă mai puțin : o vizită de mulțămire după ce această recunoaștere ar fi venit. La Constantinopol însă se făcea observația că instalarea noului principe se petrecuse în condițiuni absolut contrare cu tradițiile, că deci îi lipsește „legalitatea“ (*la légalité voulue*). Natural că așa și eră, de oarece noul regim venise în urma unei ruperi a ordinii interne, care trebuia restabilită pe alte baze. I se mai obiectă lui Carol I de ce a trimes o telegramă în momentul intrării în țară în termini ca dela suveran la suveran, ca dela o demnitate princiară la altă demnitate princiară, arătând că-și datorește situația „alegerii libere și spontanee a națiunii“, „apelului acestui popor care-i făcea onoarea de a-i încredința destinul“, iar, în ce privește obligațiile sale, pe care „nu le poate trece cu vederea“ (*méconnaitre*), cu Turcia, că ele s'ar răzima, nu pe tratatul din Paris, ci pe „tratatele seculare care leagă (*rattachent*) Principatele cu Imperiul Otoman“, deci cu despărțirea netedă a „celor două State“²).

De ce s'a anunțat în acest ton așezarea stăpânitorului celui nou la Dunăre, de ce noul administrator al provinciei privilegiate — căci eră absolut aceasta concepția oamenilor tanzimatului — n'a trecut prin Constantinopol?

1) „A ne jamais porter atteinte aux liens“, etc.

2) *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 37.

Observația a și fost făcută față de anume reprezentanți ai Europei, cari-și oferiseră mediația pentru a se ajunge la un capăt. Anume eredități existau la Turci : nu toate câte le cunoaște Apusul, dar unele erau. Se acordase și Domnilor noștri de pe vremuri ca răsplată ereditatea la tron, pentru ca ea să se retragă după câtvă timp, une ori. Brâncoveanu a fost Domn pe viață, și probabil de aceea Turcii s'au simțit datori să-i taie pe urmă capul, pentru a fi consecvenți cu hotărîrea lor. Dar în acest caz, ereditatea nu se acordă.

Într'o formă care, de sigur, nu e cea mai suptire supt raportul diplomatic, se vorbea de „rudele Prințului rămase în Germania“¹⁾ —, rude între care întră, într'un cerc mai larg, și biruitorul rege al Prusiei, care, peste trei, patru ani, eră să fie Împărat al Germaniei —, și se spuneă că aceste „rude ale Prințului rămase în Germania“ nu vor aveă niciun drept la moștenire, fiindcă tronul trebuie să fie, „conform stipulațiilor tratatelor“, electiv.

Afară de aceasta mai erau o sumă de drepturi pentru Poartă care decurgeau, firește, din concepția domnitoare atunci la Constantinopol : o singură Împărăție, un singur Suveran, o singură ordine de Stat, un singur drept de stăpânire în interior și o singură reprezentanță în afară. De aici derivă că la Dunăre nu se pot încheiă tratate, nici măcar tratate de comerț, interzise formal, ci numai „convențiuni cu caracter pur local“, privind mai mult hotarele²⁾.

Nu se vor întrețineă „relațiuni oficiale cu celelalte Puteri“³⁾. Ni se face doar o favoare : când Poarta va încheiă un tratat, vom fi consultați, dar aceasta fiindcă facem parte

¹⁾ „Les parents du prince restés en Allemagne.“

²⁾ „Conventions d'un intérêt purement local entre deux administrations limitrophes.“

³⁾ „Les Principautés ne pourront avoir des relations officielles avec les autres Puissances.“

din Statul care încheie acel tratat și fiindcă suntem *eo ipso* îndatoriți a-l respecta.

Pe lângă aceasta, nu poate fi vorba de a bate o monedă sau de a avea o decorație care ar fi numai a noastră. Acestea fiind drepturi regaliene, decorațiile le dă Sultanul, și el bate moneda pentru toate Statele sale. De încercările lui Cuza de a avea moneda lui, de ordinul lui, din care există piese, se făceau Turcii a nu ști nimic. Mai târziu, când Principele Carol a făcut vizita sa la Constantinopol, cu multă amabilitate i s'a oferit să i se dea în fiecare an un număr de brevete de decorații turcești în alb ca să le poată da oricui, brevete pentru Megidli, excluzându-se și astfel puțința ca el însuși să creeze un ordin al său. Din partea sa, Principele, care se deprinsese răpede, cu iscusitul său spirit de analiză critică, în lucrurile orientale, a cerut înapoi după părăsirea teritoriului otoman decorațiile pe care le dăduse Sultanul suitei sale și le-a închis la dânsul, declarând că nu vor fi purtate decât după o cerere formală făcută lui și după autorizația dată în numele său, ceiace însemnă restabilirea prin altă fineță a unui drept elementar¹⁾. Iar moneda va fi cea turcească; cel mult se consimți pe urmă, după negociații speciale, la baterea unei monede deosebite, care să aibă înaintea de toate semnul distinctiv al Împărăției turcești. Lucrul s'a eludat, nepuindu-se pe cei dintâi bani, bătuti în Auglia, decât marca țerii, fără efigia Domnului.

Trebuiau să se primească cele mai multe din aceste puncte, și se va vedea de ce. „Memoriile Regelui“ caută să prezinte situația cât se poate mai bine, mai puțin jignitor pentru mândria noastră. În proclamația dată la București înaintea de a pleca Principele la Constantinopol, s'au înfățișat rosturile acestei călătorii în așa fel încât

¹⁾ *Ibid.*, p. 149. I se permite de Turci „medalia militară“.

sentimentul de demnitate națională să nu fie scăzut: eră o necesitate fatală, cum spunea el însuși, cu acest prilej, necesitate înaintea căreia trebuia să se plece oricine.

În genere, toate greutățile acestea s'ar fi putut evita prin două mijloace pe care Principele, venit din Apus, natural că nu le cunoștea și pe care oamenii noștri de Stat, nu știm pentru ce, nu le-au întrebuințat, cu toate că erau în practica atâtor generații. A vorbi, nu cu diplomatul, ci cu omul, în particular. Călătoria a costat 250.000 lei în bacșișuri la Constantinopol: dacă s'ar fi dat de patru ori mai mult — adevărat că situația eră teribilă, și nu știam unde să găsim un împrumut —, poate că s'ar fi izbutit mai bine decât printr'un schimb de note. Toată lumea care cunoaște Constantinopolul, și vechiu și nou, știe că așa a fost și tot așa este, cu tot vernisul constituțional. Pe lângă aceasta, trebuia evitată chiar discuția, căci e foarte greu să biruiască cineva în cursul ei diplomația constantinopolitană, care întrebuințează de două mii de ani toate resursele șireteniei omenesti păstrate în arsenalul științei de Stat. A plăti mult pe tăcutele eră, chiar în Turcia tanzimatului, mult mai bine decât a discuta public cu mâna goală. Și au simțit, se pare, și la Constantinopol că sunt acum rosturi apusene la Dunăre, pentru că au văzut că față de sfânta datină se trece alături.

Afară de acestea toate, erau cereri care se pot considera ca secundare sau speciale: de exemplu, se cerea un agent la București pentru comerț. Agentul a fost înlăturat: ar fi fost un supraveghetor incomod și și-ar fi atribuit rosturi diplomatice pe care foarte greu le-am fi putut mărgeni. Agenți de comerț însă au funcționat la Brăila și la Galați, și avem acte privitoare la acești reprezentanți ai Turciei la Dunărea-de-jos; dar un agent la București și pentru scopurile pentru care eră prevăzut, printr'o convenție formală cu Poarta, nu se putea admite. I-am

simțit de departe semnificația, și am știut să-l evităm. Apoi, de oare ce se simția, mai ales de Midhat-Pașa, viitorul autor al Constituției dela 1867, un elev al întemeietorilor regimului tanzimatului, care eră atunci administrator al provinciei „Dunării“, adevă al Bulgariei de astăzi, că într'un viitor apropiat pot să intervie anume dificultăți militare pentru Împărăție, se cerea ca noi să o ajutăm, să apărăm „drepturile și interesele generale ale Imperiului împotriva a tot ce ar fi de natură“ să li aducă atingere¹⁾. Noi ne-am făcut a înțelege că este vorba numai de greutăți militare venite din încălcarea hotarelor noastre, și câtuși de puțin din încălcarea altor hotare, și toată discuțiunea s'a purtat apoi pe această bază. Căci s'au schimbat astfel mai multe contraproiecte din partea României, care, trebuie să o spunem, n'au fost fericite, fiindcă cererile principale turcești au rămas totuși în picioare. Însă fără voia Porții nu putea fi crescută armata, „forța armată a Principatelor“, peste prevederile convenției dela Paris.

Tot asemenea, de oare ce se făcea la noi propagandă balcanică foarte energică prin gazete și broșuri, se cereau măsuri împotriva publicațiilor de caracter turburător, și în același timp trebuia să asigurăm că pe teritoriul nostru nu se vor oploși „les fauteurs de troubles“, oamenii cari pregăteau turburări dincolo de Dunăre. Mai mult sau mai puțin se făceau și înainte; pe urmă — nu s'au făcut mai mult decât în trecut; dar erau elemente așa de îndrăznețe, așa de desperate, încât, adese ori, chiar dacă ar fi voit un Guvern să împiedece această propagandă, ar fi fost greu, mai ales în stadiul de dezvoltare al administrației noastre. Dacă nu s'au oprit deci, de multe ori și nu din voia noastră, acțiunea bandelor bulgare, trebuie să recunoaștem că nici n'am căutat să împiedecăm

¹⁾ „Les droits et les intérêts généraux de l'Empire contre tout ce qui serait de nature à y porter atteinte.“

trezirea la viața organizată națională a poporului slav de dincolo de Dunăre.

Să nu uităm, în sfârșit, nici cererea, neapărată, de creștere a tributului.

Acestea erau pretențiile Turcilor, și ei se arătaseră gata să le sūștie prin mijlocul puterii. Când Principele Carol s'a instalat la București, Poarta a făcut reprezentazioni înaintea diplomaților Europei cari hotărâseră în conferința dela Paris înseși condițiile organizației noastre politice, arătând că nu vede alt mijloc pentru înlăturarea Principelui de Hohenzollern decât ocuparea Principatelor. De fapt, trupe s'au strâns la Dunăre, și s'a făcut un lagăr la Ruscium. Soldații, altfel, se purtau ca oameni blajini vânzând praful de pușcă dincoace, unde se simția mare, lipsă de dânsul. Totuși erà o armată, de 20—30.000 de oameni. Midhat-Pașa, șeful lor, nu erà un general, dar aveà la îndemână unul pentru a conduce aceste trupe prin vadurile fluviului, și acela erà un om care cunoșteà țerile noastre foarte bine din epoca aceia când ele nu se ridicaseră încă la sentimentul de demnitate pe care-l aveau, la 1866. Erà Omer-Pașa, care a stat la București ca șef al armatei de ocupație după revoluția dela 1848 și ale cărui asprimi de caracter și brutalități de acțiune au rămas și în amintirea poporului. Dezertor din armata austriacă, acest Croat de naștere a fost unul dintre cei mai însemnați conducători militari ai Turciei tanzimatului, și se poate zice chiar că el a fost generalul unic al acestui regim. Și Omer erà bucuros de o astfel de intervenție.

Întru cât erà intimidare, înscenare sau adevărată pregătire militară, cine ar puteà-o spune? La noi însă a fost temere reală de o intervenție a Turciei. Această temere, care începe a se manifesta în Maiu, se continuă și până în August. S'au luat și din partea României măsurile ce

se puteau lua, în împrejurările grele, cu lipsă de bani și demoralizare, a doua zi după un complot militar, în condiții financiare foarte încurcate și fără perspectiva unui împrumut. S'au concentrat trupe; s'a luat hotărârea de a se uni dorobanții cu grănicerii; s'a lucrat la apărarea Bucureștilor; s'au împrăștiat bonuri de tezaur pentru cele trei milioane de credit la Războiu, care se hotărâseră în Consiliul de miniștri; se căutau muniții, care erau în măsură cu mult prea mică; se chemaseră optsprezece batalioane din districte, și Principele inspectă foarte dese ori tabăra, care fusese așezată lângă Argeș. Și, astfel, fiind vorba de intimidare, se pune întrebarea dacă mica noastră armată n'a intimidat mai mult pe acei cari aveau intenția de a ne intimidă pe noi, decât altfel. Intimidare pentru intimidare, a noastră a reușit. Turcii au întrebuițat însă față de această concentrare militară românească mijloacele pe care le arată în trecut Principele Carol și pe care și după alt izvor le cunoaștem astăzi. Grănicerii nu erau bucuroși să devie dorobanți, ei cari, slujind numai în marginile districtelor lor, nu puteau fi întrebuițați la purtarea unui războiu. Moralul soldatului e cele mai adese ori moralul ofițerilor săi, și moralul ofițeresc la 1860 nu era extraordinar, trebuie s'o spunem. Astfel s'a întâmplat că un comandant al trupelor din Calafat a trecut la Vidin dezertând, s'a întâmplat un lucru asămănător și la Brăila, și atunci s'a făcut din partea guvernului românesc observația că mișcarea aceasta a grănicerilor n'ar veni poate numai din nemulțumirea lor, ci și din anume întetiri politice¹⁾. Deci, pe lângă înscenarea taberei dela Rusciuc, ar fi intervenit din partea Turcilor și mijlocul, foarte practic și dibaciu, al slăbirii legăturilor unei forțe defensive care n'avea consistența morală a unei adevărate oștiri.

¹⁾ Se vorbește de o „instigation de cette rébellion par l'autorité ottomane“. V. piesele doveditoare. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 63.

Așa cum erau lucrurile însă, evident că România nu se putea bizui pe acești grăniceri aplecați spre dezertare și pe acești prea puțini dorobanți. Trebuiau legături, și legăturile acestea lipsiau, chiar față de cele ce se constată mai dinainte, și eră foarte greu să se înnoade altele, capabile de a înlocui legăturile care fuseseră până atunci. România a avut totdeauna o încredere extraordinară în marile Puteri: mai ales generația dela 1848 până la adânci bătrânețe așteptă cultura noastră dela anume figuri luminoase ale Apusului, iar siguranța noastră dela anume sentimente de dreptate, de justiție, de simpatie pentru naționalități ale Puterilor apusene. Acum, este adevărat că Puterile dela 1866 erau mult mai romantice și mai sentimentale decât cele din timpul nostru; cel puțin în fruntea unuia din Statele europene se găsiă un suveran care nu eră insensibil la idealul superior de dezvoltare al omenirii și la acele condițiuni morale fără de care un astfel de ideal e cu totul imposibil. Napoleon al III-lea a căzut, și orice suveran care cade, mai ales care cade înfrânt în luptă, e nedreptățit de urmași; dar nu se poate ca acel care a străbătut cât de puțin în dezvoltarea domniei lui să nu fi păstrat un sentiment de adânc respect pentru această nobilă și nenorocită personalitate, care face impresia că s'a ridicat el însuși prin puterile sale și a fost doborât de o soartă fatală, cea soartă a Napoleonizilor pe care o cântă la moartea lui „Napoleon al IV-lea“ în Țara Zulușilor, într'una din cele mai mișcătoare bucăți ale lui, marele poet italian Giosuè Carducci.

Oricum să fie, noi ne-am adresat la Puteri, în toate. Dimitrie Brătianu a fost trimis la Paris. Nu se poate zice că Napoleon n'a lucrat pentru ridicarea României moderne, dar iarăși nu se poate zice că a lucrat totdeauna pentru ridicarea României moderne; și ar fi o foarte mare nedreptate dacă i s'ar pretinde aceasta. Un suveran e dator înaintea de orice, cu toate silințele sale, cu toate mijloa-

cele sale, țerii pe care o cârmuiește; un suveran nu poate să nu fie egoist pentru țara sa. Împăratul Francezilor avea nevoie însă de o Italie unită, în care să se cuprindă și Veneția. Dar Veneția era în mâinile Austriei. Războiul austro-italian a venit la timp; început în Iunie, el s'a desăvârșit foarte răpede, căci era fericita vreme a războaielor care, cu oricâte sacrificii, țineau puțin și în care vitejia omenească mai putea să aibă un rol. Napoleon al III-lea a oferit Austriei un schimb. Este adevărat, — o știe toată lumea, și izvoare contimporane bine informate o spun — că el ne-a oferit Austriei pentru Italia. Am arătat aiurea întru cât propunerea aceasta venia dela dânsul chiar, dela inițiativa lui, și întru cât o meritam prin spectacolul pe care, dela 1859 înainte, îl dădusem, în viața noastră politică internă, protectorului Unirii Principatelor¹⁾.

Acum, e adevărat că pe urmă Veneția s'a putut căpăta și altfel de Victor Emanuel și că din momentul acela Napoleon al III-lea a intervenit mai energic pentru apărarea intereselor noastre. El a sfătuit pe Principele Carol să fie mai „culant“ în ce privește cererile Turcilor —, și aceasta a făcut-o Franța în toate vremile ca și la 1866. Ea nu voia să aibă anume greutăți la Constantinople, și totuși se împiedecă de noi, de grija ce ni purtă: deci trebuie să facem concesiile trebuitoare pentru ca interesele lui Napoleon la Constantinopol să nu fie vătămate nici ele. Și, de alminteri, pe lângă Împărat, era și diplomația franceză acolo, și marchizul de Moustier, care reprezintă Franța pe lângă Sultan, era absolut în aceeași linie de conduită față de noi ca și Thouvenel, care pe vremea Unirii afurisia cel puțin odată pe săptămână pe boierii moldoveni și munteni pentru greutățile pe care i le provocau în legăturile cu colegul său englez, reprezentant al

¹⁾ Iorga, *Partea lui Napoleon al III-lea în Unirea Principatelor*, București 1915, după Memoriile ministrului italian generalul Lamarmora.

unei Puteri aliate. Chiar în memoriile Principelui Carol se semnalează¹⁾ atitudinea, foarte dubioasă și dăunătoare pentru noi, pe care de Moustier a avut-o în timpul conflictului de până 'n toamnă.

Prin urmare de un sprijin hotărît al Franciei, mergând până la bruscarea Turciei, nu se putea vorbi, cu toate că domnia lui Carol I venia dela Napoleon, pe lângă care el avea influentul sprijin al doamnei Hortense Cornu, sora de lapte a Împăratului și bună prietenă a mamei Principelui, și cu toate că Napoleon dorise să iea pe sora Principelui și că a fost vorba câtvă timp, cu stăruință, de o căsătorie a Domnului României cu o principesă Murat, pe care n'a uitat-o ușor, precum însuși ni spune.

În ce privește Prusia, ea se simția puțin jenată prin ceia ce multora li părea *aventura* Principelui Carol la Dunăre. De alminteri, dacă voiește cinevă să aibă noțiunea *exactă* a felului cum erau privite Principatele Unite în politica Prusiei la 1866, îi pot servi aceste rânduri din Memoriile Regelui: „Maiu 1866. În Berlin contele Bismarck a primit foarte bine pe trimișii români și li-a dat sfatul că, dacă, precum părea de prevăzut, Ungaria se va ridica împotriva Anstriei, să nu zăbovească a înscenă o energică agitație panromânească și să iea parte contra Austriei²⁾“.

Începuse războiul între Prusia și Austria, și această diverșiune ar fi fost bine venită. Evident, după ce a trecut acest fel de a se înfățișa împrejurările, Bismarck a avut alte sfaturi de dat. Căci deocamdată nu se poate concepe viața Statelor ca o serie de lecții de morală date pentru învățătura urmașilor. Cel puțin după concepțiunea curentă la 1866 drumul până la moralizarea diplomaților trebuie să fie foarte lung.

Principele Carol, care, dela început, n'a neglijat nimic pentru a intra în legături bune cu Austria, n'a primit

¹⁾ 1, *passim*.

²⁾ *Ibid.*, pp. 64—5.

proiectul. Din potrivă, la 22 Maiu, Dimitrie Ghica mergea la Berlin prin Viena cu misiunea de a asigura pe Împărat că „România nu va pricinui neplăceri puternicului său vecin“, dacă se va face totuși o intervenție la Constantinopol, în favoarea ei¹⁾. Au venit apoi la el Ungurii cu propuneri de alianță, și poate că erau sinceri revoluționarii maghiari, dar o politică de duplicitate eră nepotrivită cu caracterul său loial, și Principele a refuzat și aceasta. S'a și făcut o intervenție la Viena pentru sprijinul diplomatic la Constantinopol. Dar din corespondența lui Thouvenel știm bine că încă în epoca Unirii se manifestase de diplomația austriacă temerea că o Românie consolidată la Dunăre ar putea să servească de magnet, de atracție pentru cele patru milioane de Români cari trăiau în Monarhie.

Deci și sprijinul austriac la Constantinopol a lipsit. Din contra Poarta a fost îndemnată de Austria să rămâie hotărâtă în atitudinea ei de denegare. Se adăogă, pe lângă interesele sale interne, pe lângă statornicia politice sale față de națiunile balcanice, pentru Austria încă un lucru: Principele Carol venise ca suspect și a rămas, după biruințele dela Sadova și Königgrätz, ca reprezentant al acelei familii domnitoare germane care zdrobise mândria austriacă. În condițiile acestea nu se puteau aștepta fără îndoială servicii extraordinare din partea lui Prokesch-Osten. reprezentantul Austriei pe vremea aceia la Constantinopol. Autor al cunoscutei cărți despre răscoala Grecilor și fundarea țerii lor, „Geschichte des Abfalls der Griechen“ —, termin absolut diplomatic, ca să nu se zică, „revoluție“, „Aufstand“, — Prokesch-Osten a fost un om cum se cade, un temperament de erudit, așa cum îl descrie Principele Carol, afabil, încântat, la Constantinopol, când acesta i-a vorbit de fiul lui, cu care Principele luase parte la războiul contra Danemarcei, de afaceri de familie și altele,

¹⁾ *Ibid.*, p. 65.

însă natural, temperamentul lui, sentimentele lui erau una și politica pe care trebuia să o servească acolo, altceva.

Nu mai vorbim de Anglia, care ținea înaintea de orice la păstrarea Turciei așa cum ieșise din războiul Crimeii, fără nicio atingere materială sau morală, mergând prin urmare până la absoluta denegare de drept și până la cea mai pronunțată brutalitate în legăturile personale cu agenții noștri din Peninsula Balcanică, dela Belgrad, de exemplu, sau din Constantinopol.

Aceasta era situația. Evident nu era bună. La cine se putea adresa Principele Carol pentru a căpăta sprijin în momentul când se teme de invazia Turcilor pe teritoriul nostru? Căci el nu voia să primească de-a dreptul condiții considerate ca umilitoare pentru el și înjositoare pentru Statul pe care-l reprezintă, deci și de rea prevestire pentru viitorul acestui Stat, ca unele ce ar fi creat altă bază, inferioară, pentru România pe care venise s'o înnalțe, iar nu s'o coboare. *La Rusia se putea adresa.*

Am spus că atitudinea Rusiei după războiul Crimeii, față de noi, era foarte încurcată, din cauza felului cum se desvoltaseră luptele, din cauza umilinței rusești de pe urma păcii din Paris, cu cedarea celor trei județe din Basarabia-de-jos către Moldova, cu așezarea deci a Moldovei ca paznică la gurile Dunării. Acum Rusia era gata să stabilească legături cu Principatele Unite. Era vorba și de o căsătorie, spun înseși Memoriile Regelui Carol, și această căsătorie între Principele Carol și o Mare-Ducesă se găsea foarte potrivită. Dar ceia ce hotărâ politica Rusiei în vremea aceasta era atitudinea personală a lui Ignatiev la Constantinopol. Ce se zicea la Petersburg, erau lucruri secundare; de fapt Ignatiev făcea la Constantinopol politica lui, pe care o rezumă în cunoscutul joc

de cuvinte: „autonomie sau anatomie“: autonomie provincială sau desfacerea Turciei în mai multe bucăți, prin luptă.

Ignatiev a fost foarte amabil cu ocazia vizitei Principelui la Constantinopol, dar acesta știa că unul din cei cari îndemnaseră Poarta să persevereze în atitudinea ei de denegare erà tocmai amabilul Ignatiev. Nu din dușmănie față de noi, ci din alt punct de vedere. El erà acolo ca să silească Poarta să facă toate greșelile imaginabile. Aceasta erà misiunea lui în Turcia; deci: a ridica moralul oamenilor acestora, mândri dincolo de orice măsură, a-i exaltă până la nebunie, ca să isprăvească într'o catastrofă care să pună capăt unor aspirații ce nu se sprijiniau pe realitatea necesară pentru susținerea lor.

Pe lângă atâtea încercări zădarnice, atunci măcar, la 1866, s'a găsit, fie și în treacăt, drumul cel bun. El ni-a folosit într'u câtvă, într'o măsură destul de însemnată, și, dacă n'a tolosit mai mult, este pentru că nu i-am dat toată atenția trebuitoare, și e păcat că s'au petrecut astfel de lucruri care au stricat puțința unor anume legături, folosite și pentru noi și pentru partea cealaltă. E vorba de legăturile noastre cu Serbia.

Când a venit vestea căderii Principelui Cuza la Belgrad, s'a produs un mare sentiment de comizerăție, de adâncă părere de rău pentru persoana lui. Avem rapoarte din 1866, în care se spunc că el erà considerat ca un martir al unor anumite porniri politice dela noi¹⁾. Aceasta a fost și concepția Cneazului sârb față de acel care plecase, dar ea nu implică niciun fel de ostilitate față de Domnul cel nou. Din potrivă, Serbia erà foarte bucuroasă de așezarea la Dunăre a unui principe dintr'o mare familie domnitoare

¹⁾ „Le prince Couza est considéré comme une espèce de martyr“, raport din 19 Februar 1860.

în Apus; i se părea că aceasta este o garanție de mai multă stabilitate, căci, dacă Mihail putea fi temut prin el însuși, un Principe de Hohenzollern impunea, înainte chiar de a face dovada însușirilor sale personale, prin familia căreia-i aparține, prin legăturile pe care, oricum, totuși le păstră în țara sa de origine, și o asigurare a Principelui fără asigurarea Serbiei eră socotită, pe drept, ca imposibilă.

S'a trimes în Serbia, — unde, o bucată de vreme, România a fost detestabil reprezentată, de un cancelar care nici măcar Român nu eră, ci Ceh, Prohaska¹⁾, — s'a trimes, deci, Dimitrie Brătianu. Misiunea i s'a încredințat îndată după așezarea Principelui Carol, la 25 Maiu, pe când Ion Ghica a plecat la Constantinopol numai la 4 Iunie²⁾.

Astfel cel dintăiu care a mers să asigure sprijin Cărmuirii celei nouă a fost Dimitrie Brătianu, și el și-a îndeplinit misiunea cu o foarte mare discreție,

Misiunea lui eră, cum spune Principele însuși, „să sondeze terenul, să accentueze dispozițiile de prietenie“ cu vecina României și să ceară praf și muniții. Sârbii le aveau în arsenalul lor dela Craguievaț, unde fusese și o misiune militară din partea lui Cuza, la 1863. Știm rezultatul acestei misiuni a lui Brătianu, nu din Memoriile Regelui, ci din alt izvor. Răspunsul, prin scrisoare personală a lui Mihail, a fost acela că, dacă Turcii trec Dunărea, Serbia nu poate să rămâie indiferentă la acest fapt. La 1866 așa a răspuns, în vremuri grele pentru noi, Serbia Cneazului Mihail. După trecere de câteva luni de zile a fost trimis la Belgrad Ioan Cantacuzino, și e interesant de constatat din rapoartele amânduror misionarilor politici români înalta idee pe care și-o făceau ei despre absoluta unitate morală, despre complecta solidaritate a

¹⁾ Vorbiă de „la pénurie de mes moyens intellectuels“

²⁾ *Aus dem Leben König Karls, I, pp. 69, 71.*

Serbiei lui Mihail Obrenovici. Impresia pe care au căpătat-o este că ajungea un singur cuvânt pentru ca întreaga națiune să meargă solidară spre îndeplinirea unei politici care nu se improviza atunci, ci trecuse în însuși sufletul unei generații întregi. Cu politica aceasta Serbia era să capete cetățile sale, și, dacă Turcia ar fi fost mai puțin prudentă, dacă n'ar fi cedat în punctul acesta al cetăților se ajungea, de sigur, la războiu, și războiul ar fi dat fără îndoială Serbiei și Muntenegrului posesiunea Bosniei și Herțegovinei. „Politica urmată de guvernul sârbesc“, spune Cantacuzino, „îmi pare cu desăvârșire națională; Rusia nu e ascultată decât numai întru cât privește aceste tendințe¹⁾“.

Acum, pentru a isprăvi cu criza turcească, pentru a se găsi soluția dorită de Principele Carol și de cercurile politice dela noi, au intervenit, în toamnă, anume lucruri asupra cărora e bine să insistăm aici pentru că nu se desfac destul de neted nici din Memoriile Regelui, care sunt însemnări făcute zi cu zi, și nu o construcție istorică în care anume elemente să iasă mai mult în relief decât altele.

În toamna anului 1866, Creta se răscoală. În această mare insulă fusese o bucată de vreme o administrație egipteană mai bună. Dela administrația egipteană se trecuse la administrația turcească a regimului celui nou, care era detestabilă. Cretanii aveau toată dorința de a trăi o viață creștină și grecească, de a se reuni cu regatul Greciei. Grecia, în cei dintâiu ani de stăpânire ai regelui Gheorghe, n'avea însă pe departe pregătirea financiară, militară și politică necesară pentru a sprijini așa ceva. Se țineau mari discursuri la Atena, se scriau articole la gazetă, se răspândiau broșuri, dar chestiunea nu înnainta de loc, cu toate aceste mijloace. În Iunie Cretanii erau hotărâți

¹⁾ N. Iorga, *Acțiunea militară a României*, ediția I-a, 1913, p. 116 și urm.

cu orice preț să dărâme regimul turcesc. Conduși de Koronas, Karakas și alții, ei încep răcoala la 2 Septembrie, și se câștigă, în lupta dela Arkadion, un succes foarte însemnat asupra Turcilor, succes care se repetă după câteva săptămâni. Aceasta produce, natural, la Atena o mare exaltație patriotică: se trimit delegați în Serbia. Kolokotronis îndeplinește funcția de emisar al elenismului la Curtea lui Mihail; Grecii dela noi fac jertfe mari bănești pentru sprijinirea cauzei cretane. Toată lumea are siguranța unui triumf apropiat. După trecere de câteva săptămâni numai, și în legătură cu ofertele care se făcuseră la Belgrad de Greci, la 17 Octombrie, Mihail al Serbiei prezintă cererea sa de a se da cetatea Belgradului și celelalte ocupate încă de Turci, în puterea trupelor sale. Aceasta însemnă perspectiva războiului, nu numai cu Serbia, dar și cu Muntenegrul, care stă în cele mai strânse legături de alianță și în cea mai deplină comunitate frățescă cu celalt Stat slav.

Natural că aceste două lovituri date Turcilor erau tocmai ceia ce trebuia ca să-i silească să devie cu mult mai concilianți în ce ne privește. Acum, firește, și în luna lui Septembrie, ei spuneau că prezintă ultimele lor condițiuni, că se spală de acum pe mâni, că, dacă toate cererile nu se primesc, se poate ajunge la ocupație. Și se întrebuintă o parte din diplomația europeană ca să ne intimideze sau să ne câștige. Dar, în sfârșit, la începutul lui Octombrie când s'a văzut seriozitatea răscoalei cretane și posibilitatea de amestec al celor două State slave din Peninsula Balcanică, s'a ajuns la înțelegerea din 6 ale lunii, prin care chestiunea românească eră, provizoriu, rezolvită, după o propunere care venise dela Moustier.

Nu eră să fie o convenție între noi și Suveranul Turciei, ceia ce s'ar fi primit mai greu, căci ce fel de convenție putea să admită el cu aceia ce cari-i consideră ca pe

propriii săi supuși, ca „populația moldo-valahă” — aceasta erà expresiunea pe care a auzit-o, cu indignare, în cursul vizitei sale la Constantinopol, și Principele Carol —, căreia i se recunoșteau numai anumite privilegii? Erà foarte greu să se înțeleagă chiar asupra limbajului: noi nu primiam limbajul turcesc, Turcii nu voiau pe al nostru. Erà o lume întreagă care ne despărția. Noi voiam să știm numai de viitor, ei numai de trecut: prezentul nu există nici pentru dânșii, nici pentru noi. Și nu e nimic mai teribil decât ca reprezentanții exclusivi ai trecutului să stea înaintea reprezentanților, tot așa de exclusivi, ai viitorului! Amândoi reprezintă lucruri care nu sunt, și prin urmare realitatea nu poate să întindă un pod dela unii la alții. Și, acum, reminiscentele și speranțele stăteau în cea mai crasă opoziție și tăgăduire.

Proiectul turcesc îl cunoaștem. Al nostru nu voia să știe decât de vechile „legături seculare”, de „suzeranitatea Sultanului” asupra unor Principate Unite, care nu sunt *teritoriu*, ci nație: „România”; el cereà recunoașterea prealabilă a Principelui — prin „acte de reconnaissance”, nu prin odiosul „firman d'investiture” care se propusese, — înaintea de vizita lui, și ereditatea Tronului, și în linia fraților; apoi armata ca în 1866, putând fi și sporită prin bună înțelegere, dreptul de monedă și de decorație.

Reprezentantul lui Napoleon al III-lea găsi o soluție foarte simplă: să zică ei ce vor, să zicem noi ce găsim cu cale, într'un schimb de scrisori care să cuprindă *în fond* aceleași concesii, fiecare întrebuițând limbajul care-l măgulește sau îl satisface mai mult. Și așa s'a făcut. Au trimis Turcii un act pe care și Sultanul Soliman-cel-Măreț l-ar fi putut pecetlui cu turaua sa, căci nu erà nimic care să fi speriat pe un bărbat de Stat dela 1550 în această retorică specială; iar noi am răspuns cum se vorbià în Europa pe atunci și cum ne simțiam noi. „Ca

semn de înaltă bunăvoință față de populațiunile moldo-valahe, o importantă parte a Imperiului său¹⁾). Sultanul „conferiă“ „rangul“ de prinț ereditar lui Carol I, și ridică „miliția“ Principatelor Unite, a „memlechetului“, la 30.000 de oameni. Și, aici, trebuie să spunem că i-am înșelat pe Turci: ei cereau să avem o cifră fixată în Convenție; noi nu spuneam cifra pe care o voiam și n'a fost cifra din Convenție și nici aceia pe care o aveam noi atunci — 26.000 de oameni —, ci ceva mai mult — 30.000 —, și pe lângă aceasta se rezervă și o porțiță, fixându-se armata *regulată* la această cifră; dar natural că se putea adăugi la dânsa oricât de multă armată teritorială.

Aplicarea în România a tratatelor Turciei cu Puterile străine eră condiționată de „drepturile stabilite și recunoscute prin acte cu privire la Moldo-Valahia“. Chestia tributului eră rezervată pentru altă înțelegere, ca și aceia a negustorilor de supușenie turcească în Principate. Se mențineă oprirea numai a decorației „în numele Principatelor“ — nu și a monedei —, și se mențineă termenul de „firman de investitură“ pentru actul ce trebuia să preceadă vizita Domnului la Constantinopol „pentru a afla din gura chiar a Maiestății Sale Imperiale dorințele sincere pe care le formează pentru fericirea și prosperitatea populațiilor moldo-valahe“²⁾).

Principele a răspuns, — într'un limbajiu indicat de situația țerii și de spiritul ei —, că primește aceste *fapte*, că admite „principiul european al integrității Imperiului otoman“. „Principiu european“, — prin urmare pentru Europa, de hatârul Europei, Turcia ea însăși fiind considerată ca o creațiune a Europei, depinzând de interesele europene.

1) „Mu du désir de donner encore une fois aux populations moldo-valaques un témoignage de haute bienveillance... Cette importante partie de son Empire“; *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 135—8.

2) *Ibid.*

Se admisesese — cu multă greutate — și formula de „firman de investitură“.

La începutul lunii Novembre, întovărașit de oameni bine priviți la Constantinopol — ca Gheorghe Știrbei, fiul fostului Domnitor, Ion și Dimitrie Ghica, — Carol I a făcut drumul la Sultan, în care dibăcia sa și sentimentul său înnăscut de mândrie au știut să evite și anumite umiliri care, cu o rafinată dibăcie bizantină, i se pregătiseră.

Când a intrat la „Împăratul“, îi eră pregătit un scaun lângă sofaua Suveranului. Principele s'a așezat singur, nu la locul care i se rezervase, ci la acela pe care simția că trebuie să-l ocupe, alături de Abdul-Aziz. Când i se dădù firmanul pentru a-l luă însuși în mână, el deschise ușa și chemă pe ministrul său ca să ridice această hârtie. În condițiile acestea, evident lucrurile au mers mai bine de cum eră intenția conducătorilor turci, căci vizita trebuia să fie o vizită de omagiu a unui vasal care înnainte nu eră decât un principe de Prusia și care prin singură primirea „firmanului“ devenia Domn al provinciilor unite dela Dunăre.

De sigur că în materie politică nu trebuie să se impuie umilinți decât aceuia care nu e în măsură să le plătească a doua zi, pentru că umilințele politice se plătesc și de persoană și de Stat, cu o dobândă foarte simțitoare pentru creditor. Și, oricât de frumos s'ar înfățișă călătoria la Constantinopol în Memoriile Regelui, oricât s'ar scoate în relief situația înjosită a „Hospodarilor“ de odinioară față de „prințul de sânge“, uzând de aceste drepturi ale sale¹⁾, totuși ea trebuie să fie pusă alături de călătoria Principei Cuza la Constantinopol, făcută cu câțiva ani înnainte, — și care n'a fost nici ea împovărată de umilințele de odinioară ale unui Mihai Sturdza sau Alexandru Ghica la

¹⁾ *Ibid.* V. d. ex. p. 140.

Sultanul Mahmud¹⁾, — și alături cu a principelui Mihail după acordarea cetățitor. Dacă se face această comparație, o să se vadă că în persoana lui Carol I se ținea prea puțin seamă de două lucruri: de situația superioară, ca întindere, ca bogăție, ca trecut și civilizație, a Principatelor-Unite și, al doilea, se ținea samă prea puțin, iarăși, de originea noii familii domnitoare, una din cele mai mari în Apusul Europei. Anumite delicatete, anumite acte de preveniență ascundeau de fapt capcana întinsă oaspetelui: vizita la Marele-Vizir, cutare masă dată anume ca să audă repetându-se „parte integrantă din Imperiul otoman“, dorința Sultanului de a vedea, nu odată, ci de trei ori pe oaspetele său, o ultimă vizită sămănând puțin cu audiența de plecare a Voevozilor de odinioară, toate acestea făceau parte dintr'un program în care fineța, semnalată mai sus, se amestecă, vădit, cu grosolănia, fineța bizantină cu grosolănia turanică a noilor stăpâni din Constantinopol.

Putem spune însă că această d'intăiu încercare pe care a avut-o noul stăpânitor al României i-a fost de cel mai mare folos pentru orientarea lui în viitor. E foarte greu ca în câteva luni să se prezinte într'o lumină mai clară probleme mai multilaterale și mai esențiale de cum s'au prezentat în lunile Maiu până la Novembre ale anului 1856 pentru Carol I. Dacă un Principe care-și începe Domnia în împrejurări bune nu are totdeauna de ce să fie recunoscător soartei pentru anii cei senini dela început, un altul care se lovește de toate dificultățile pe care le poate țineă viitorul înaintea lui, și supt forma lor cea mai ascuțită, are să mulțumească fără îndoială nenorocului, care e, astfel, pentru dânsul un mare învățător.

¹⁾ V. broșura lui Bolintineanu despre călătoria lui Cuza-Vodă și, pentru Domnii Regulamentului Organic, raportul consular prusian din Hurmuzaki, X.

CAPITOLUL II.

Dificultăți balcanice, până la moartea lui Mihail Obrenovici, și cele d'întâiu întâlniri cu Austro-Ungaria.

Soluția în chestia, atât de importantă pentru Domnia nouă, a recunoașterii, fusese determinată de anumite evenimente petrecute în Peninsula Balcanică sau în lumea sud-est-europeană de care se ține Peninsula Balcanică. Fără îndoială că Principele Carol era prea puțin inițiat încă în lucrurile acestea ale Răsăritului și bărbații politici cari-l încunjurau aveau o acțiune care nu era totdeauna atât de unitară în intenții și metode pe cât ar fi fost de dorit, așa în cât era natural ca, în aceste d'întâiu luni grele, soluția să nu poată veni din acțiunea noastră, ci din alte lucruri, care se petreceau alături de această acțiune. De sigur că un Stat pe deplin consolidat, în care este o solidaritate desăvârșită în conducerea politice externe, izbuște a smulge anumite soluții prin jocul natural al propriilor puteri; dar, când e vorba de o societate politică încă începătoare, cum era societatea politică românească la 1866, trebuie să intervie și factori exteriori ca să aducă pronunțarea unei soluții în politica externă.

Am spus că două evenimente trebuieră să se petreacă în Balcani pentru ca să ajungem acolo unde doriame: la recunoașterea principelui. Acești doi factori au fost cererea lui Mihail, principele Serbiei, de a i se acordă cetățile care erau absolut indispensabile Principatului său și, al doilea, răscoala Cretei.

Chestia cetăților sârbești se ventilă de mai multe decenii și chestia Cretei avea — o știm — și ea un trecut destul de îndelungat, așa încât, chiar după recunoașterea principelui Carol, în condițiile care s'au văzut, cele două pro-

bleme care amenințau liniștea Peninsulei Balcanice și a Sud-Estului european au, în legătură cu ele, și anumite interese din centrul și Vestul Europei, au rămas, și lumea diplomatică a fost continuu amenințată de anumite forme în care s'ar fi putut îmbracă mai departe aceste două conflicte: conflictul cu Serbia și conflictul din Creta.

E mai bine să se arăte întâiu în ce fel s'au dezvoltat mai departe aceste chestiuni înainte de a se arăta care a fost influența, după recunoașterea principelui Carol, a pomenitelor probleme asupra politicii românești și care a fost influența pe care ea însăși a crezut că o poate încerca asupra dezvoltării acestor două probleme.

În ce privește cea d'întâiu, soluția eră foarte simplă. Eră evident că Turcia nici nu putea să menție stăpânirea ei asupra cetăților ocupate încă de dânsa în principatul sârbesc: Belgradul însuși, Cladova, Semendria, Șabaț, Mali-Zvornic, Zaiciar. Eră evident că, oricât de ambițioasă ar fi fost Turcia nouă, îi lipsiau absolut mijloacele de înrăurire pentru a rezolvî în sensul ei problema. Pentru aceasta ar fi trebuit ca ea să dispuie în Bulgaria sau în Bosnia și Herțegovina de forțe militare foarte bine organizate, gata de a intra imediat în luptă, forțe de care să fie cu desăvârșire sigură că sunt superioare forțelor pe care le-ar putea scoate împotriva-i principele Mihail și aliatul său muntenegrean. Dacă armata sârbească nu eră impresionantă la prima vedere, prin micul număr al soldaților permanenți, organizatia miliției naționale eră, — cum am spus-o —, așa de desăvârșită, încât ajungeau câteva săptămâni pentru ca puternice trupe sârbești să fie în stare a intra în acțiune. Pe lângă numărul soldaților, pe lângă calitatea ofițerilor ei, armata aceasta eră și destul de bine înzestrată cu toate mijloacele de luptă, și de multă vreme, Sârbii, trăind absolut numai pentru această politică de revendicații naționale și, — cum zice un reprezentant al

nostru la Belgrad —, înțelegând să acorde credit oricărui guvern, în orice fel de condiții, până la rezolvirea chestii naționale. Și cu câtă încredere extraordinară, bogată în efecte, nu poate vorbi un prinț când știe că se bucură de sprijinul necondiționat, de serviciul absolut, până la moarte, al orcăruia din poporul său!

Afară de aceasta erau și alte considerații care trebuiau să facă pe Turci a cedă neapărat în chestia cetăților Bosnia și Herțegovina erau pregătite pentru intrarea în acțiune, de o parte, a Sârbilor, de altă parte, a Muntenegrenilor. Nichita, principele Cernagorței, eră numai la începutul Domniei sale: tânăr crescut în Apus, cavaleresc viteaz, cu concepții largi, vrednic de poporul său, care în cea mai mare parte a lui se deosebește prin aceste însușiri, el cunoștea destul de bine virtuțile războinice ale oamenilor săi pentru a-și permite să iea atitudinea politică de provocare din 1866. Eră hotărât să facă în Balcani, nu o politică iugo-slavă, ci o politică sârbească, și nu în sens național numai, ci în sensul *Statului sârbesc*. Declarațiile pe care le-a dat de multe ori sunt absolut limpezi. Avea legături cu Rusia, dar nu eră încă salariatul Rusiei în Balcani, cum a fost mai târziu. Spuneă cu orice ocazie că și aceste legături le-a păstrat numai ca să-și asigure situația, dar că el înainte de toate face politica slavă, sârbească. De față cu Ioan Cantacuzino, el amintea cuvintele pe care le spusese, înainte de dânsul, către același principe sârbesc, Mihail, unchiul său Danilo: „constitue regatul sârbesc, și eu voi fi fericit să stau cel d'întâiu de santinelă la poarta palatului domniei tale¹⁾. Evident, când există o atât de desăvârșită comuniune politică, Turcii trebuiau să se gândească foarte bine până să răspingă cererea lui Mihail în ce privește cedarea cetăților.

¹⁾ V. Iorga, *Acțiunea militară a României*, p. 119.

Între Mihail și Nichita există, de altfel, o înțelegere făcută în ce privește Bosnia și Herțegovina înseși. Această înțelegere nu s'a îmbrăcat în forma unui tratat, dar existența ei erà de sine înțeleasă: Herțegovina revenià Munte-negrului, Bosnia revenind Serbiei. Terenul erà foarte bine pregătit în provinciile nelibere, unde vechile nemulțămiri ale begilor, ale populației musulmane în genere, cu reformele europene introduse de Sultanul Mahmud încetase, dar rămăsese tulburarea adâncă a stratelor populare, care stăteau supt apăsarea aristocrației latifundiare a acestor begi și care-și făceau socoteala, foarte naturală, că, atunci când vor plecă Turcii, va încetă și puterea latifundiarelor acestora și că, prin urmare, țerănimea se va puteà ridicà în calitate de element liber în țara ei.

În Constantinopol erau destui din tagma lui Aali și Fuad, capabili să se supuie la cine știe ce inspirații nenorocite de pasiune, de ambiție, de fanatism, și prin urmare o schimbare la Poartă puteà să aducă răspingerea cererilor lui Mihail. Cu atât mai mult, cu cât Sultanul Abdul-Aziz erà la începutul nebuuiei sale și despre starea minții lui începuseră a circulà cele mai ciudate povești.

Refuzul însă nu s'a produs, și în luna lui Mart 1867 a venit acel răspuns pe care Sârbii îl așteptau de multă vreme și pe care l-au primit cu un entuziasm extraordinar. Un entuziasm ca acela care a salutat hotărîrea „Împăratului“ de a lăsa cetățile, cu Belgradul în frunte, în sama lui Mihail se poate căpăta de la un popor numai în două împrejurări și cu două condițiuni: ca poporul să formeze o unitate morală absolută, clasele existând numai în ordinea materială, iar în ordinea morală trăind numai națiunea și, al doilea, ca lucrul căpătat să nu fie luat prin jocul unei diplomații dibace sau al hazardului fericit, ci printr'o luptă îndelungată, unită cu cele mai mari suferinți și care să trăiască toată în amintirea fiecăruia dintre acei cari alcătuiesc poporul, așa încât oricine să considere, să

aibă dreptul de a considera lupta ca a lui, suferința ca a lui și prin urmare tot ca a lui și biruința.

Forma în care s'a căpătat această cesiune a cetăților a fost foarte dibace. Pentru a răsplăti loialitatea Sârbilor și credința lor — aceasta erà câteva luni după un ultimatum —, Sultanul consimte să încredințeze *paza* cetăților sale lui Mihail. El, ca stăpân, îl însărcinează cu un lucru, evident foarte împovăraător și neplăcut pentru Mihail — de aceea îl și ceruse —: să-i păzească cetățile gratis și, în schimb, acolo pe cetății va fâlfași și steagul sârbesc și steagul otoman. Și, atunci, în mijlocul unei serbători naționale uriașe ca însemnătate morală, Capitala Serbiei a ajuns numai a prințului, nu și a Pașei, deși acesta, trimițându-și trupele la Ada-Calè, a mai păstrat oarecari rosturi, întovărășind pe Mihail la 1867, când a făcut vizita lui la București, — unde i-a fost dat Pașei să vadă la Teatrul Național o reprezentație de dramă istorică în care se cuprindea și o luptă cu Turcii. Prin urmare chestia sârbească părea rezolvită, ea nu mai amenință pe nimeni și nu atârta România să intervie în rosturile balcanice; dar aceasta erà numai aparența. Niciodată Mihail, până la sfârșitul prematur și tragic al zilelor sale, n'a părăsit intenția de a întemeia marele său Stat iugoslav. El a fost și un martir și un erou al ideii acesteia iugoslave, țintind să întemeieze un Stat dela Adriatică până la Marea Neagră.

Dar revolta Cretei s'a prelungit, și nici n'avea de ce să înceteze. Cretanii se găseau și până la anexarea de către Grecia în împrejurări așa de fericite, încât puteau să-și continue răscoala până la infinit. Turcii din insulă, foarte puțin numeroși, foarte blajini, mai că ar fi fost în stare să se ridice și ei pentru ideia creștină și să pornească războiul cu crucea în vârful steagului, din amabilitate față de acei cu cari trăiau de atâta vreme. Pe lângă aceasta bani veniau din toate părțile, din hielșug. Grecii risipiți în toată lumea oferă față de alte națiuni acest

fenomen, foarte onorabil peniru dâșșii, că, pe cînd alte națiuni, strânse toate acasă, uită de datoriile lor patriotice, cu toate că văd Statul lor în fiecare moment, Grecii, răs-pîndiți în toată lumea, deși nu-și văd une ori patria o viață întregă, nu uită, totuși, ce datoresc nației și Statului creat de dînsa. Ioan Bălăceanu, trimisul principelui Carol la Atena în 1867, a notat pe scurt defectele acestui Stat, lipsa de organizare, incapacitatea unei administrații cum trebuie și, al doilea, lipsa de bun simț politic; și regele Gheorghe mărturisiă aceluiasi diplomat că întîmpină multă greutate fiindcă națiunea e deprinsă să capete toate dela revoluții și prin urmare își închipuie că orice tumult trebuie să fie un succes, orice turburare a ordinii să aducă o mare biruință. Grecia eră *aceasta*, dar Creta eră altceva. Cu tot blocul garantat de Hobart-Pașa, amiralul englez al flotei otomane, corăbii grecești se strecurau din cînd în cînd acolo și se întorceau neatînse acasă, iar Europa priviă, speriată, cu telescopul său diplomatic această acțiune pe care n'aveă niciun mijloc de a o și împiedecă. S'a încercat doar a se stinge focul prin acel paliativ, prodrom însuși al ruinei, care se chiamă: reforme.

Acum, e o foarte mare greșeală cînd se crede că un popor se răscoală vre-odată pentru reforme. Răscoala este un act atît de îndrăzneț, plin de atâtea riscuri, încât, evident, nu se răscoală nimeni pentru o Constituție, nici pentru grația unor măsuri administrative, mai ales cînd rămân a fi aplicate tot de tiranul de pînă ieri. Aali-Pașa, care ajunsese Mare-Vizir în 1866, trecu în Creta cu Constituția din 18 Septembrie, care introduceă un fel de dualism național și religios, Grecii și Turcii rămîind să aibă administrația lor deosebită, iar, unde e o comunitate mixtă, creștinii să fie administrați într'un fel, musulmanii într'altul. Eră evident o concesie. Însă concesiiile trebuie să le vezi în practică: pentru aceasta trebuie să înceteze răscoala; și atunci poți să retragi și concesiiile. Un cerc vițios:

aplicarea reformelor nu se putea face decât fiind ordinea restabilită, dar, restabilindu-se ordinea, se pierde și mijlocul de a reacționa împotriva unei aplicări false, greșite sau intenționate. Astfel, cu toată prezența lui Aali-Pașa, care a stat mai multă vreme în Creta, răscoala s'a întins asupra anului 1867 și mai departe.

Conflictul, inevitabil, cu Grecia se produsese la 1868. Regatul a fost somat în înceteze susținerea răscoalei. Dar eră imposibil, față de curentul opiniei publice, să se încerce așa ceva. Niciun guvern n'ar fi fost în stare să silească Grecia a renunța la Creta, la Tesalia și Epir, — Creta fiind atunci și pretextul pentru aspirații naționale mult mai întinse decât ea însăși.

A trebuit apoi intervenția Puterilor, aducerea înaintea unui tribunal european al acestei chestiuni, hotărîrea din anul 1869, care condamnă tendințele grecești, și impunerea către răsculați a Constituției. Numai astfel s'a încheiat doar un singur capitol dintr'o mișcare ce a continuat, mai mult sau mai puțin acoperită de cenușă, și pe urmă.

Care putea fi atitudinea României față de această situație? Factorul cel mai interesant pentru noi, din punctul de vedere al desvoltării autorității și prestigiului său, al simpatiei pe care o inspiră istoricului, eră fără îndoială, principele. Ce părere putea să aibă el în ce privește aceste turburări de ordine în Orient și consecințele lor; ce credea că trebuie să facă țara lui în aceste împrejurări?

Memoriile Regelui răspund cu două soluții, care ntr'un fel, în anumite împrejurări, se puteau împacă, dar aceste împrejurări au lipsit și, lipsind, evident că tocmai acest caracter dublu al soluției a adus și o imobilizare a noastră. Pe de o parte principele eră pentru o uniune balcanică, pentru o confederație balcanică. Iată în adevăr cuvintele lui însuși¹⁾:

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 178.

„Statele balcanice“, spune el la Atena, prin Bălăceanu, în Ianuar 1867 încă, „ar trebui de acum înnainte să se păzească bine de orice mare Putere străină care s'ar face că intervine în folosul lor și să lucreze înnainte de toate în acel sens ca, în locul mișcărilor singuratece, fărîmițate și de aceia fără folos, care ar porni din inițiativa privată, să întreprindă o acțiune regulată, cu plan, a guvernelor respective“. Prin urmare nu bande bulgărești, nu răscoale cretane, ci deplină înțelegere a tuturor pentru ca pe adevăratele căi ale științei de Stat și într'un mănunchiu cu neputință de împrăștiat să se ajungă la realizarea armonioasă a dorințelor legitime. Și mai departe: „O alianță a Statelor creștine din Balcani“, — așa se încheie propunerea, pe care ministrul Trikupis o primi favorabil, fără a înțelege consecvența politică, muncă disciplinată, sănătosul realism care decurg din acceptarea ei, — „ar fi cel mai bun mijloc pentru a favoriza aspirațiile lor naționale“. E clar. Aceasta o doriă principele la 1866.

Și, dacă ar fi trăit Mihail, aceasta se și făcea. Se făcea mai ales dacă am fi avut aici posibilitatea unei cărmuiri consecvente, și în interior, și în afară. Pe când așa, în toamna anului 1866, Ion Ghica, președintele Consiliului de miniștri, spune că nu mai răspunde de situație în negocierile cu Turcii și la sfârșitul anului el și cerea să se poată retrage. La începutul anului următor se așeză Ministeriul lui C. A. Krețulescu, cu concursul partidului celui mai puternic din România, al lui Brătianu și Rosetti. Dar împotriva lui Brătianu și Rosetti lucrau continuu alți factori, așa încât Brătianu a trebuit, pe urmă, să lupte în Apus, cerându-și scuze la Napoleon al III-lea, față de acuzațiile care-l înfățișau ca pe un mazzinian incorigibil, în stare să distrugă liniștea Europei întregi. La câteva luni de zile, deci, el a fost totuși înlocuit, chiar după cererea lui Napoleon¹⁾, în Iulie 1867, și a venit un nou

¹⁾ *Ibid.*, p. 213.

Ministeriu, — cu Ștefan Golescu în frunte, — care, nu erà nici liberal, nici conservator, ci cuprindeà de fapt, fragmente din aceeași clasă dominantă, împărțită mai mult pentru ușurința succedării la guvern. Dimitrie Brătianu intrase și el în Ministeriu (la Lucrările Pubfice) și, supt prezenția lui Nicolae Golescu, urmează, în Maiu 1868, cam aceeași alcătuire ministerială (cu Ion Brătianu la Interne și Finante).

O intervenție prusiană silește însă pe șeful liberalilor a se reface, în Novembre 1868, și, cu Alexandru Gh. Golescu și Kogălniceanu, se formează Ministeriul lui Dimitrie Ghica. Și acest nou guvern, furios combătut de liberali, trimiteà în străinătate, către Turcia, către Austria și către Franța, știrea că situația noastră internă e desperată, că liberalii, pe cari credeau guvernantii că i-au alăturat dela putere „pentru totdeauna“, sunt de fapt a-tot-puternici, că ei sunt mazziniani, că Europa întregă arde dacă vor veni ei la putere, și adăugiă: noi suntem singurii cari putem să garantăm liniștea și interesul Austriei, Franciei sau Turciei, după cum i se vorbiă uneia sau alteia; prin urmare avem nevoie să fim suținuți, față de dificultățile noastre de politică internă, de autoritatea celor trei Puteri europene¹. Evident că în condițiile acestea îi este foarte greu unui Suveran tânăr, neinițiat încă în rosturile mediului unde l-a pus soarta și servit atât de discordant de reprezentanții politici ai aceste societăți, să înceapă opera plină de dificultăți pe care și-o însemnase în programul său.

Am spus că erà o dualitate în vederile principelui cu privire la politica externă care se putea face la 1866. Cellalt element al acestei dualități, frica de Rusia, nu veniă, atunci, din Germania. Această Germanie a lui Bismarck nu erà pe vremea aceia încă prietenă a Austriei.

¹) Notă circulară din 15 (27) Februar 1869.

și deveniă din ce în ce mai dușmană a Franciei, prevăzând un conflict și urmărindu-l, grăbindu-l în aspră linie dreaptă. Bismarck provocă, și, dacă provocă, el urmăriă, evident, numai lucruri care trebuiau să se întâmple și care în producerea lor puteau să găsească o legitimație națională, nu imperialistă. Și deci această Germanie a lui eră animată de tendința concesiilor față de Rusia. Eră și natural: între Rusia și Franța, de la pacea din Paris, de la războiul din Crimeia eră un continuu antagonism, pe care o să-l vedem îndată în legătură și cu politica noastră. Prin urmărire se pregătiă să atace Franța trebuia să aibă legături bune cu Rusia, și nu odată corespondența lui Bismarck cu principele Carol recomandă clar acest lucru. Se arată astfel bucurie pentru acele relații cu Rusia, care, începute încă de la 1866, s'au dezvoltat pe urmă până la misiunea episcopului Melchisedec, și tot Ioan Cantacuzino, care a fost agent în Rusia la 1868, ni spune că Napoleon a fost indignat de acest fapt, pe când Germania lui Bismarck simțiă cea mai mare bucurie de pe urma lui.

De la început, nu eră natural ca Principele să fi avut o temere deosebit de mare față de ideia „panslavistă”. Dar el, venind la noi, a găsit oameni cari înaintea de toate se temeau de Rusia. Eră și natural, eră și drept, numai cât îndreptățirea în ce privește iubirea și ura la dreapta sau la stânga se schimbă cu vremea, și e bine, în general, ca iubirea și ura să nu figureze în calitatea lor de sentimente în politica unui Stat, întunecând considerații de o natură cu totul practică, reală și imediată, într'un anume moment.

Evident că, în legăturile unui popor cu vecinii săi sau cu alte State, există o deosebire între alianța justificată și permanentă, ce se stabilește între popoare care pe aceleași drumuri urmăresc aceeași țintă,—cum eram noi și Sârbii pe vremea aceia,—și între legăturile pe care le determină anume considerații generale trecătoare. Un

popor trebuie să fie foarte cruțator în ce privește sentimentele sale, să nu și le strice pe toate drumurile. căci, altfel, ca persoanele sensibile, ajunge la mari deziluzii, ba trece dela o deziluzie și dela o „nerecunoștință“ la alta; acestea sunt lucruri care, în altă ordine de viață, pot să aibă un rost, dar, în ordinea politică, cu mult mai puțin. Aici, la noi, însă ni aduceam aminte de ce îndurasem din partea Rușilor, și evident că am îndurat lucruri groaznice în veacul al XVIII-lea și în întâia jumătate a veacului al XIX-lea, cu scene care nu pot dispărea ușor din mintea unui popor, ceia ce nu înseamnă însă că aceste amintiri pot să aibă la fiecare moment valoare politică actuală.

Pe lângă aceasta partidul cel mai puternic de la noi partidul liberal, avea o puternică ură împotriva Rusiei: 1848, înnăbușirea revoluției înnainte de toate de oștile Țarului, emigrația, continuele protestări împotriva tiraniei moscovite, broșurile lui Ioan Eliad Rădulescu, care, pe vremea aceasta, eră cu câteva atmosfere de-asupra pământului și duceă un duel foarte dârz cu Țarul Nicolae personal, — toate lucrurile acestea trăiau încă în sufletul oamenilor cari încunjurau pe prinț. Să nu se uite încă un fapt, că Ion Ghica, cel d'întăiu sfătuitor al Principelui ca președinte al Consiliului, eră turcofil declarat: fostul beiu de Samos se găsiă bine în societatea turcească și-și însușise oarecum toate repulsiunile învinsului turc față de victoriosul Moscovit.

Astfel frica de panslavism ajunge și în ce privește pe principe un nobil de căpetenie pentru a-l împiedecă de a stărui în ideia unei alianțe cu Balcanicii. Căci Balcanicii erau, pe de o parte, Muntenegrul și Serbia, pe de altă parte, Grecia. Însă Grecia avea defectele temperamentului ei național, care opriau o conlucrare cu dânsa în acel timp, iar Serbia și Muntenegrul, fiind slave, erau privite ca fiind supt tutela Rusiei.

Acum, de fapt, este adevărat că în mișcarea lui Mihail

și a lui Nichita influența rusească eră cu ceva, dar oamenii au spus de atâtea ori, și la Belgrad, și la Cetinie: D-voastră sunteți francofili pentru că Napoleon al III-lea v'a susținut și vă susține; noi nu ne supărăm pentru că sunteți francofili, dar atunci nu ne țineți în nume de rău dacă noi suntem rusofili, pentru că Rusia ne susține și atâta vreme cât ne va susține Rusia¹⁾.

Și astfel Principele ajungea să se exprime în Memoriile sale contra directivei balcanice pe care o adoptase. „Partidul panslavist“, scria el lui Napoleon, „caută toate mijloacele posibile pentru a aduce complicațiuni în Orient. A știut să influențeze Grecia, Candioții s'au ridicat și, sprijiniți pe principiul naționalităților, au reclamat asistența Europei; agenți rusești străbat supt nume grecesc populațiile creștine, escitând pretutindeni pe Greci²⁾.“

La noi venise prințul Ipsilanti³⁾, cerând alianța cu Grecia, încă din 1866, iar principele Carol făcuse generosul gest, care n'avu nicio consecință diplomatică, de a contribui la fondul de ajutor al răsculaților, gest pe care l-a

1) Declarațiile din raportul dela 23 Octobre 1866: „Nous ne sommes, ni voulons être autre chose que Serbes; personne au monde ne nous est plus cher que les Roumains, nos voisins, par la communauté des intérêts... Soyons russophiles, soyons gallophiles, c'est-à-dire servons-nous de la protection russe et française en tant qu'elle peut nous pousser vers notre but; faisons semblant de nous laisser mener, mais n'oublions jamais notre but commun, le but de notre indépendance, bien plus chère que les bonnes grâces de la France et de la Russie“.

2) *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 167—8: „Le parti panslaviste cherche par tous les moyens possibles à amener des complications en Orient. Déjà il a su influencer la Grèce; les Candiotés se sont soulevés et, forts du principe des nationalités, qu'ils ne peuvent invoquer en vain, réclament l'assistance de l'Europe. Des agents parcourent, sous un nom grec, les populations chrétiennes, excitant partout les courages“. Și adaugă: „Des émissaires cherchent à soulever la Moldavie“ (*ibid.*).

3) *Ibid.*, pp. 128, 161, 168.

făcut, se pare, de două ori. Iar regelui Gheorghe i-a răspuns ce se putea răspunde cuivă care venia cu o propunere ce oferia atât de puține garanții. „Nu suntem încă gata, trebuie să o mărturisim, „scria Carol I. Împăratului ocrotitor, în Decembrie 1866, „ca să scoatem tot ce trebuie din situație. Trebuie să așteptăm totul dela sprijinul protectorilor noștri obișnuiți și în particular de la prietenia Maiestății Voastre. Mi se pare, Sire, că ar fi foarte de dorit ca o înțelegere să se stabilească încă de acum între, Franța, Anglia și Prusia“ (*fără Rusia și Austria*), „în privința afacerilor orientale. Un acord intim între aceste trei Puteri ar fi cea mai sigură garanție a independenței noastre naționale¹⁴.

Acordul acesta eră, din nenorocire, imposibil. Franța în vremea aceasta se găsea în faza de decadență a politicei sale. Împăratul Napoleon al III-lea eră atins de o boală extrem de dureroasă, care-l împiedecă de a se consacra pe deplin afacerilor publice; rămăsese același visător de odinioară, plin de cele mai bune sentimente, de atâtea ori dregând față de noi greșelile diplomaților săi cari ni erau dușmani, ca Moustier. În sufletul lui Napoleon nu se schimbase nimic; păstrase pârinteasca ocrotire față de principele Carol, în care nu voia să recunoască un reprezentant al Germaniei-de-Nord la București. Dar față de România nu mai aveă o idee politică și mai ales o siguranță politică, o liniște politică, și nimic nu se poate face, mai ales în acel teribil lucru care este politica externă, fără siguranță și calm.

¹⁴) „Nous ne sommes pas encore prêts, il faut l'avouer, à tirer parti de la situation... Nous devons donc tout attendre de l'appui de nos protecteurs ordinaires et particulièrement de l'amitié de V. M. Il me semble, Sire, qu'il serait désirable qu'une entente s'établît dès maintenant entre la France, l'Angleterre et la Prusse au sujet des affaires d'Orient. Un accord intime entre ces trois Puissances serait la plus sûre garantie de notre indépendance nationale“; *ibid.*, p. 168.

Această siguranță calmă însă, Napoleon n'o mai avea.

Vedeà pe Bismarck în toate colțurile, se simția învins prin înfrângerea Austriei la 1866; orice mișcare la noi i se părea o îndreptare spre Rusia; o îndreptare spre Rusia erà însă o crimă, și orice act contra Austriei i se părea complectarea acestei crime. S'a făcut de noi tot ce se putea face pentru a-l mulțami, însă, lună de lună, interveniau alte greutăți. Să dăm câteva cazuri ca să se vadă în ce se amestecà diplomația consulară franceză la noi și cât de greu ni erà a o mulțami.

La Iași se întemeiasse o școală catolică de fete, care există și până acum, și școala, având nevoie de capelă, a cerut permisiune municipalității să ridice un fel de chioșc. Chioșcul a fost făcut altfel de cum se ceruse permisiunea, și i s'a părut unui consilier municipal că e amenințată siguranța publică. El a cerut numai decât să se împiedece ridicarea acelu chioșc, care a și fost dărâmat din ordinul Primăriei. Ei bine, la Constantinopol ambasadorul Franciei a aflat că în Iași s'a deslănțuit împotriva catolicismului o oribilă mișcare de prigonire datorită intoleranței „moldovalaha“. Lucrul a mers până la Paris, și observațiile cele mai aspre ni-au venit, până ce, la urma urmei, s'a văzut că avea cineva a face numai cu lipsa de tact a unei persoane pe care hazardul politic o făcuse consilier comunal la Iași.

Alt caz: la noi a stat o bucată de vreme un Polon Dunin-Borkowski; om foarte cum se cade, de altfel, dar care avea curiozități de temperament. A scris în limba polonă o carte foarte interesantă cu privire la Domnia lui Cuza și cele dintâiu timpuri ale principelui Carol. Într'un timp când Ministeriul conservator erà foarte necăjit de liberali, cari porniseră o agitație monstră în alegeri pentru a-l trânti, cu contribuții de zeci de mii de franci, cu manifeste ale Consiliilor comunale unde aveau majoritatea, — Polonul a trimes o telegramă unei foi din stră-

inătate în care spuneă că ne găsim pe un vulcan, că azi sau mâne izbucnește revoluția la noi. Guvernul, enervat de slăbiciunea lui — niciun Guvern nu se enervează decât numai de slăbiciunea lui —, a confiscat telegrama, și a trecut pe ziarist peste Dunăre, la Rusciuc. Ajutorul consulului francez eră însă Polon și, potrivit cu o solidaritate admirabilă și vrednică de toată lauda, el a stăruit de s'au făcut interveniri pe lângă consulul din București, care nu mai eră cumnatul lui Alexandru Odobescu, d'Avril, un prieten, și acesta a făcut observații dure, de tot dure, supărându-ne mai ales prin faptul că desgropase termenul de „Moldo-Valah“, pe care noi îl consideram ca insulta cea mai mare, nevroid să ni se zică altfel decât Români. A trebuit intervenția personală a lui Nopoleon pentru ca această chestiune să fie isprăvită. L-au adus însă pe Polon în țară, i s'au dat despăgubiri numai pentru ca Împăratul să fie satisfăcut. Ni putem închipui motivele intervenției: Dunin e Polon, Polonii sunt însă prigonii de Ruși, Guvernul român prigonește un Polon, deci el e în serviciul Rusiei...

Călătoria principelui Napoleon la 1868 în București credem că este unică în istoria amabilităților pe care i le poate face un Stat altuia. Acum, principele, de felul lui, eră un original, foarte puțin aplecat la amabilități. A venit aici și a fost primit admirabil, în virtutea numelui de Napoleon și în amintirea binefacerilor Franciei. Oaspetele însă—spune însuși principele Carol—nu găsiă un zâmbet, măcar pentru doamnele care-i aruncau buchete dela ferrești; iar lui Brătianu, cu toată călătoria lui de explicații în Franța, i-a spus în față, la întâlnire: mi se pare că d-ta ești cu totul în apele rusești. Brătianu, cam mazzinian, ar fi ajuns deci să se împace cu Rusia, fiindcă se ziceă că el dorește să stârneasă o răscoală în Balcani: dar panslaviștii voiau același lucru; prin urmare între dânsul și Ruși s'ar fi stabilit o înțelegere naturală ¹⁾.

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, I, p. 273 ș urm.*

Astfel toate încercările făcute pentru a da satisfacție și mai ales siguranță, în ce ne privește pe noi, Franciei, au fost zădarnice. Dar mai eră ceva: Austria rămăsese zece ani absolut neîmpăcată față de noi. Am căpătat dela o bucată de vreme dreptul de a trimite reprezentanți la Viena, și unul dintre cei d'întăiu a fost Steege, Sas din Ardeal, așezat la noi, însurat la noi, care a jucat un rol de căpetenie în cei d'întăiu ani ai stăpânirii Principelui Carol. Aveam deci Agentul nostru la Viena, dar n'are cinevă decât să cetească rapoartele bietului Steege — ale lui Strat, care a avut și el o misiune la Viena, sunt ceva mai blânde — ca să vadă de ce tratament se puteau împărtăși Agenții Principatelor Unite. Într'o audiență de aproape un ceas la Beust, în Ianuar 1869, nu i s'au spus lui Steege decât zece cuvinte, ministrul mulțămindu-se să-l privească din Olimpul cancelariatului său¹⁾. Și se cereau lucruri mici: de exemplu, în chestia convențiilor, îngăduite de Turci, o învoială de comerț; dar propunerile acestea nu găseau niciun fel de răsunset favorabil la Viena. Aveam nevoie de puști: Turcii nu lăsau să treacă puștile de sistem nou prusian la noi. Austriecii nici atât, și, atunci, misiunea Melchisedec a fost pusă în legătură și cu o cerere anterioară a principelui Carol, care doriă ca datoria veche pe care o aveau Rușii față de noi, de când armata lor ocupase Principatele, să fie conexată cu nevoia de armament. De ce vă înarmați, întrebă cu supărare, Beust, pentru a primi de la Steege acest răspuns: „O țară care n'ar putea, la întâmplare, să-și apere măcar douăzeci de ceasuri neutralitatea cu armele în mână, n'ar avea nicio șansă de a o vedeă respectată“. Și același Agent înștiință despre „anume veleități ungurești de a recupera ceia ce vre-odată

¹⁾ „Peu expansif..., répondant la plupart du temps par des interjections, fuyant les explications.“

a făcut parte din coroana Sf. Ștefan¹⁾. Ei bine, această îndărătnicie a Vienei în a refuză orice concesie Principatelor și orice semn măcar de considerație, dacă nu de respect, față de demnitatea Statului nou eră datorită în mare parte sprijinului permanent în această privință al lui Napoleon al III-lea. La 1868, în August, situația principelui Carol ajunsese în ochii Franciei așa de rea, încât Cuza-Vodă, care ceruse să se poată întoarce în țară, dar părerea Ministeriului fusese că aceasta ar produce dificultăți Guvernului, a fost rugat să se întâlnească cu ducele de Grammont, ambasadorul Franciei la Viena, cu care a avut o consfătuire, pe care ni-a păstrat-o Baligot de Beyne, secretarul care întovărășise în exil pe fostul Domn. I s'a propus să vie pentru a luă din nou în stăpânire tronul, lucru pe care, în principiu, Guza nu l-a refuzat; l-a refuzat însă în ce privește mijloacele, cerând ca, dacă este să se înceapă din nou Domnia lui, aceasta să se facă după dorința și prin puterea națiunii, și numai așa. Și, în conversația aceasta, între alte lucruri care s'au spus, toate pline de dușmănie împotriva principelui Carol, care ar fi înșelat speranțele Franciei, găsim și cavinte ca acestea: Dumneavoastră trebuie să înțelegeți că politica Orientului se face acum dela Viena; prin urmare tot ce se face la Viena poartă și pecetea Împăratului Francezilor²⁾. În Februar 1869 Napoleon se declară nemulțămît că „lucrurile la dumneavoastră nu sunt încă liniștite și că e foarte departe de a fi terminat conflictul dintre Cameră și Ministeriu“, vorbind și de partea pe care liberali o avu-

1) „Un pays qui ne pourrait pas, le cas échéant, défendre sa neutralité au moins vingt-quatre heures, les armes à la main, n'aurait aucune chance de la voir jamais respecter... Certaines vellétés hongroises de recouvrer tout ce qui, à tort ou à raison, aurait jamais fait partie de la Couronne de St. Étienne“; raport din Viena, 14/26 Ianuar 1869.

2) Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, II, p. 497.

seră în guvernarea țerii. Și, ascultând o expunere asupra greutăților pe care i le stârniă noului Ministeriu de ne-intervenție în afară popularitatea opoziției bine organizate, stăpânul Europei făcea reflecțiile ce urmează: „Știți că politica Franciei a fost totdeauna din cele mai dezinteresate față de România. Intenția noastră a fost totdeauna să ridicăm această țară și să-i venim în ajutor. Nu se poate spune tot atâta despre Rusia, a cării politică tradițională, care nu s'a desmințit niciodată dela tratatul din Tilsit încoace, a fost și nu poate fi decât aceea de a încorpora Principatele. Când am văzut că Guvernul acelei țeri aplecă spre această politică și că întră într'o mișcare ce nu poate duce, în definitiv, decât la pierderea existenței sale, ni-a fost cu neputință să-i dăm același sprijin. Să între Guvernul pe calea conservativă, care e singura bună pentru interesele României, și simpatiile noastre îi vor fi câștigate.“ Și îndată după aceea: „Care vă sunt raporturile cu Austria, sau, mai curând, cu guvernul unguresc“¹⁾. Astfel orice tentativă panromâncască spre Vest — și din înseși buzele imperiale ale lui Napoleon ieșise acest sfat, la 1868, față de Strat, — orice acțiune care ar ridică speranțele Românilor din Ardeal, — sacrificai dualismului austro-ungar la 1867, — ca una ce loviă Austria, eră privită drept atac la adresa Franciei. Ea ar lăsa deci să cadă principele care patronează, prin Brătianu, pe acei cari dau astfel de speranțe Românilor de dincolo²⁾.

¹⁾ Răspunsul: „Facem tot ce putem pentru a ne apropiă de el și prințul caută în particular să șteargă din sufletul Guvernului din Pesta tot ce reaua-voință a putut să-l facă a crede cu privire la pretinse proiecte de cucerire și altele, care au rămas totdeauna străine intențiilor prințului“. Cf. și *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 221-2.

²⁾ În raportul citat al lui Strat din 10 Februar 1869, Guvernul conservator se îndatoriă a nu o face: „Le gouvernement était réduit à la nécessité de s'abstenir de toute immixtion dans les affaires de Transylvanie qui pourrait donner lieu au gouvernement autrichien de soupçonner une propagande contraire à ses intérêts (S. M.

Nu mai vorbim de sprijinul englez, căci Anglia a rămas dușmana ireductibilă a Principatelor în toată această vreme, orice desvoltare a noastră fiind considerată ca aducând atingere principiului integrității Turciei, la care ținem înaintea de orice. Se auziă neconținut că suntem gata să ni proclamăm independența: la 1869 eră chiar vorba de proclamarea regatului, și diplomația noastră începătoare se apără în toate părțile, afirmând că n'avem de gând să o facem; erau însă totdeauna persoane interesante a compromite situația României repetând că urmărim realizarea în acel moment a independenței și a regatului ¹. Și într'o broșură de care vom vorbi mai mult, pe urmă, *Călătoria Domnitorului Carol I în străinătate* ², se semnaleză că la Neu-Wied, cu prilejul căsătoriei, în 1869, a principelui, unul din transparentele iluminate „profeția (*fără a avea aierul că greșește data*) că nepoții principelui Carol vor purta titlul de Regi“; și cartea are un caracter aproape intim.

În ceia ce privește Prusia, ea apea o singură mare preocupare: să pregătească războiul cu Franța; toate celelalte fi erau cu totul secundare și o interesau numai întru cât puteau să servească această preparație ³. Și Rusia, față de care domniă vechea sfială, aveă pentru România numai sfaturi ortodoxe: „credința este baza Statelor ¹; cine se

m'avait parlé auparavant de l'agitation maintenue parmi les Roumains de la Transylvanie), et, le parti Bratiano se laissant entraîner à des manifestations souvent irrésolues, mais toujours très populaires, à l'adresse des Roumains de la Transylvanie, il me semble évident que l'attitude du Ministère ne peut pas lui attirer de très-vives sympathies au-delà des Carpathes“.

¹) *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 250, 259—60 și urm. Fuad-Pașa eră pentru independență (*ibid.*, p. 252).

²) București 1869; p. 307.

³) Strat semnaleză la 21 Mart 1869 „la main occulte de M.^l de Bismark, qui poussait nos ministres à braver la France et son représentant“.

sprijină pe credință nu rățăcește niciodată; voi sunteți coreligionarii miei“. Eră și sinceritate în aceste declarații, mintea rusească fiind desigur altfel orientată decât a noastră, cari am consideră ca o impietate să facem din Dumnezeu ministrul de Externe perpetuu cancelariul țerii. Afară de aceasta ni se dădeau sfaturi pentru a satisface pe Patriarhul din Constantinopol, pe „bieții Greci“ asupra cărora căzuseră toate nenorocirile mizeriei de când se secularizaseră averile mănăstirilor românești; se arată chiar că ar fi un mijloc pentru a împacă Patriarhia împărțind veniturile mănăstirești în trei părți, dintre care una să fie pentru lăcașurile lor, alta pentru ale noastre și restul pentru Statul român, Eră însă în opinia publică o tendință absolută de denegare față de cererile patriarhale, de care nu îndrăzniă deci să se atingă nimeni ². Se spusese de atâtea ori, și de principe la Constantinopol, și de alții: nevroidnd călugării să primească milioanele oferite pe vremea lui Cuza, s'a închis capitolul, iar condițiile în care fuseseră închinat odinioară mănăstirile făceau din aceasta, nu o răpire, ci o restabilire a sensului chiar al vechilor donații. Și, departe de a se gândi la întoarcerea vechii stări de lucruri, Guvernul românesc începeă cu Patriarhul negocieri în vederea organizării sinodale a Bisericii românești ³.

Mai eră vorba apoi de o căsătorie rusească a principelui, asemenea cu aceia a regelui Gheorghe din Grecia, care luă la 1867 pe Marea-Ducesă Olga. Dar se credea că și

¹) Scrisoarea Țarului din 1863: „la foi est la base la plus solide de tout ordre social“; *ibid.*, p. 255.

²) Instrucții către D. A. Sturdza, agent la Constantinopol, 10 Ianuar 1869: „Il ne se trouvera en Roumanie aucun gouvernement qui veuille ou puisse même jamais prendre sur lui de revenir sur la sécularisation des biens conventuels“.

³) Instrucții către D. A. Sturdza, 2/14 Februar 1869.

prin aceasta Rusia urmărește anume intenții politice față de noi, și Parisul, gelos, semnală primejdia ¹.

Tatăl principelui și cel mai bun, mai iubitor și mai inteligent sfătuitor al său, îl îndemnă, în 1868 încă, să meargă alături de Rusia, viitorul fiind al ei, și nu al Franciei, și anume să o facă înainte de a fi silit la aceasta ². E adevărat însă, am spus-o, că aceasta o voia și Bismarck, din dușmănie față de Franța ³. De aici urmă și misiunea, menționată. la Petersburg a lui Ioan Cantacuzino și a episcopului Melchisedec ⁴: ei aveau să stăruie pentru tranzitul de arme, oprit de Austria, dar și pentru înlăturarea capitulațiilor, pentru fixarea patentelor, pentru moșiile din Basarabia ale mănăstirilor, pentru lichidarea vechii datorii rusești din 1853 și pentru încheierea unei convenții postale.

Se făgădui părăsirea capitulațiilor, care vor fi înlocuite printr'o învoială făcută pe baza Convenției dela Paris, și încheierea înțelegerii postale; dar în afacerile bisericești răspunsul fu cel vechiu, inevitabil: Biserica românească, reformată de oamenii Unirii, nu e canonică ⁵.

Atunci ar fi rămas înțelegerea cu Serbia. Aceasta ar fi fost o politică sănătoasă, și în sensul acesta s'a și lucrat de Ioan Cantacuzino ⁶.

Primit foarte bine de cneazul Mihail, el a fost aclamat la Cetinie de voievozii muntenegreni, cari ridicau păharele pentru principele Carol. Eră atunci o vreme ca în legende,

¹) *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 190—1. Cf. *ibid.*, pp. 242—3 și lucrările d-lui Diclescu, *Un episod diplomatic*, p. 14 și *Episcopul Melchisedec*, București 1908, p. 50 și urm.

²) *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 239. Iar principele se temeă de o împăcare franco-rusă.

³) *Ibid.*, pp. 248—9.

⁴) V. *ibid.*, p. 241 și Diclescu, *l. c.* În Iunie colonelul Dunca și Gheorghe Filipescu salutau pe Țar la Odesa. Cf. mai sus.

⁵) Raport al lui Ioan Cantacuzino din 3/15 April 1868.

⁶) V. și mai sus.

câna trebuiau să se facă șease zile călare până să se ajungă la Curtea principelui Nichita. Și, bând pentru Domnitorul unei țeri pe care abia o cunoșteau, ei spuneau agentului: „cunoaștem toate țerile, și oamenii din toate țerile au venit la noi: numai d-voastră, cari sunteți destul de aproape, n'ați călcat încă pe meleagurile noastre“. Se trimise apoi la București vărul principelui, Stanco Radonici, care a fost primit foarte frumos, în 1867¹. În ce privește pe Mihail, după călătoria sa la Constantinopol, el a făcut și pe aceia la București, în ajunul chiar al întâlnirii pe Dunăre dintre Sultanul Abdul-Aziz, întors dela Expoziția din Londra, și principele Carol². Cneazul sârb a fost primit de ministrul Golescu la Rusciuc, iar de principele Carol în marginea Bucureștilor, la „linia accizelor“. În Capitala țerii acesta a avut conversații extrem de interesante cu oaspetele său, și Mihail,—pe atunci un bărbat de patruzeci și trei de ani, „de o înfățișare care câștigă, mlădios de statură, cu fața încadrată de o barbă rotundă, cu strălucitori ochi vioi“,—a întrebui-înțat acest prilej ca să vorbească deschis. Avem în Memoriile Regelui³) ce a spus: „România și Serbia au aceleași interese de a desface legătura lor de vasalitate cu Turcii. Pentru aceasta trebuie ca ambele țeri să se unească strâns.“ Răspunsul lui Carol I, care știa că unitatea absolută a națiunii supt conducerea principelui lipsește din nenorocire aici, că, în dezorientarea luptelor dintre partide, suntem siliți să ne răzimăm când pe unii, când pe alții, în încrucișarea intereselor europene, a fost mai puțin hotărât decât Mihail. Trebuie zăbovită hotărârea, credea el, trebuie mai întâiu, pentru a se scutura „jugul umilitor“, să se organizeze ambele State, și până atunci România e datoare să se

¹) *Aus dem Leben König Karls, I*, pp. 204—5 (Iunie 1868).

²) *Ibid.*, pp. 244—5. În Belgrad nu i se făcuse Sultanului vre-o primire. Dar aici la București nu se dăduse de veste oficial. Cf. Iorga, *Aciunea militară a României*, 1913, ed. I-a, p. 116 și urm.

³) *L. c.*, p. 186 și urm.

poarte politicește prudent și să se puie bine cu Turcia¹. Toțiș, n'a trecut multă vreme și s'a încheiat un tratat formal cu Sârbii, tratatul dela 20 Ianuar 1868. El prevede o perfectă și sinceră înțelegere și prietenie contra „a tot ce putea să altereze această uniune sau să cauzeze țărilor lor sau autonomiei care li e comună vre-o pagubă sau prejudiciu”². Afară de aceasta se mai spune „că unicul și singurul scop al tratatului este să favorizeze prosperitatea și progresul țărilor lor, conform drepturilor lor legitime și autonome”³.

Principele Carol adaugă că intenția acestui tratat n'a fost peste măsură de serioasă, fiind vorba mai mult de o „înțelegere platonice”⁴. Noi avem însă acte care ne fac să credem că, cel puțin din partea Serbiei, intenția n'a fost aceasta; Serbia a văzut în acel tratat un angajament solemn, pe care putea să-și bazeze politica în viitor, și declarația din 1876 a lui Iovan Ristici, ca și mărturisirea cuivă care a văzut în arhiva Agenției proiectul de tratat, ne fac să credem că la sfârșitul anului 1868 eră într'adevăr vorba de pregătirea luptei comune, nu numai pentru asigurarea autonomiei, ci și pentru întinderea ei până la marginile independenței. Și ni se mai spune un lucru: că acest tratat trebuia să cuprindă și pe prințul Muntenegrului și pe regele Greciei. Dar, dacă eră vorba de o uniune generală balcanică, sensul ei nu putea fi numai platonice și, de altminteri, Turcia, care se pregătea să intervie militărește la noi în chestia bandelor bulgărești, a înțeles

¹) Mulțămirile lui Mihail, *ibid.*, p. 192 (14 April).

²) „Parfaite et sincère intelligence et amitié. Tout ce qui pourrait altérer cette union ou causer à l'autonomie qui leur est commune quelque dommage ou préjudice”; *ibid.*, p. 241.

³) „Leur unique et seule intention est de favoriser la prospérité et a progrès de leurs pays, conformément à leurs droits légitimes et autonomiques”; *ibid.*, pp. 241—2.

⁴) „Der Freundschaftsvertrag mit Serbien, der eigentlich nur platonisch ist, wird ratifiziert”; *ibid.*, p. 243. — V. mai departe, la anul 1876.

că n'a fost numai o simplă demonstrație inofensivă între doi din vasalii săi.

Din nenorocire, la 30 Maiu 1868 încă, principele Mihail a fost omorât; la înmormântare plângea toată lumea, și convoiul nu putea străbate mulțimea îndurerată. Cu ocazia aceasta între Camera României și Scupștină, între Guvernul român și Guvernul sârb s'au schimbat cele mai călduroase declarații de prietenie. Nicolae Golescu vorbiă, nu numai de calitățile prințului dispărut, dar și de „excelentele relații care există între cele două State“. Iar răspunsul din Belgrad cuprindea aceste asigurări: „Manifestarea compătimirii pentru nenorocirea poporului nostru din partea amicilor noștri seculari și constanți ni dă tari garanții că între aceste două popoare se va desvoltă din ce în ce mai mult o solidaritate care fără nicio îndoială este condiția prin care se poate ajunge scopul celor două nații, acela de a se pune legitim alături de alte popoare înaintate și desvoltate“. Iar Scupștina se rostiă astfel: „Am văzut în această manifestare de simpatie o nouă dovadă a interesului și a iubirii frățești pe care România le-a purtat totdeauna țerii noastre. Poporul sârbesc e animat de sentimente de perfectă reciprocitate și e fericit că are în vecinătatea sa imediată o nație cu care poate împărți cordial bucuria și durerea“. S'a făcut slujbă în București pentru Mihail și a asistat principele, secretarul consulatului sârbesc fiind o cuvântare în românește.

Încă dela începutul stăpânirii lui Milan I, fiu al Mariei Catargiu și al unui Obrenovici mort ca militar în serviciul României, vechile relații din vremea lui Mihail au fost reluate și cultivate cu cea mai mare luare aminte. Lipsiă însă mintea superioară, voința curagioasă, autoritatea nediscuțată a principelui de până atunci, așa că situația nu mai eră aceeași ca mai înainte, și totuși unirea celor două țeri eră necesară și față de planurile de viitor ce

hrăniau de o potrivă. În cuvântarea ce s'a ținut în Camera Serbiei cu această ocazie, se spune: „cu ajutorul lui Dumnezeu și supt umbra unirii dintre noi, tânăra ramură a Obrenovicilor va deveni marele arbore care va acoperi în chip mântuitor tot poporul sârbesc“. Declarația aceasta solemnă făcută la așezarea în Scaun a lui Milan însemnă însă păstrarea tuturor tendinților înaintașului său.

De fapt, în idealul schițat atunci, în Iulie 1868, și în declarațiile făcute către România era un întreg program pentru viitor.

Dar moartea lui Mihail nu era numai un incident în politica balcanică, ci sfârșitul unui capitol din istoria Peninsulei. Lucruri care se puteau face atâta vreme cât în fruntea Serbiei stătea cumintele cneaz erau imposibile după moartea lui. Aceasta s'a văzut imediat și în ce ne privește pe noi. Continuarea, prin urmare, în Balcani a unei politici de unire a tuturor Statelor, în vederea câștigării, prin silințe comune, solidare ale tuturor, a independenței, — politică de sfărâmare a Împărăției turcești în folosul națiilor creștine care se găseau în cuprinsul ei — devenise cu neputință.

Rămăsese numai cineva incorigibil, dintre aceia cari, prin anii 1866, doriseră liberarea Balcanului creștin. Acel cineva nu era un om, ci o națiune: era clasa politică din Grecia regelui Gheorghe, care nu putea să uite că fusesă întemeiată pentru a reînnoi Imperiul Bizantin.

Acolo continuă o agitație puternică pentru realizarea idealului național. Idealul acesta nu ținea seamă de Slavi; se credea cu putință întemeierea unui regat grec mai întins — regat și Imperiu se echivalează, „basileus“ însemnând și rege și Împărat —, care să cuprindă toată Tracia, până la Constantinopol, Capitală firească și de drept

Și aceasta se credea posibil cu atât mai mult, cu cât Bulgaria nu există decât în visurile șefilor de bandă, gata

de sacrificii, cari se pregăteau pe malul nostru dunărean. Iar Serbia, supt copilul Milan, eră de fapt în mâinile Regenței, alcătuită din oameni cari nu erau extraordinari, colonelul Blaznavat, Iovan Ristici și un vechiu funcționar. Membrii ei se gândiau, evident, la Bosnia și Herțegovina, cum se gândise și Mihail, dar în condițiuni mai ieftine. Idealul rămâne același la un popor, dar el e totdeauna în traducere umană, prin însușirile și defectele, puterile și lipsa de puteri a unor anumiți oameni. Regența admitea, astfel, și numai o unitate administrativă. Și s'a mai găsit apoi la 1870 și o altă formulă, încă mai ușoară: dacă nu se poate nici o unire administrativă, aceiași persoană cârmuind, dar în condiții cu totul deosebite, și în Serbia, și în Bosnia și Herțegovina, să fie măcar unirea religioasă cu provinciile sârbești administrate de Turci: de oare ce acolo sunt și mulți ortodocși, ce ar fi dacă, în loc să atârne de alți Vlădici, ei ar atârna de cel din Belgrad? De oare ce, apoi, în legătură cu Biserica erau și anume școli, ar fi fost o legătură culturală.

Astfel Grecia trimise la București emisari cu propunerea de a lucra de acum înainte contra Turciei numai în doi: Grecii și Români.

Au încercat de două ori, cum mărturisesc și Memoriile Regelui. Propunerea întâiu a venit în 1869. Prințul Ipsilanti, coborîtor din Domnii de la noi, ambasador al Greciei la Paris, s'a prezentat pentru a lucra în vederea independenței complete a României și a provinciilor grecești din Turcia, de Sârbi, de Bulgari nevorbindu-se nimic.

Să se înțeleagă deci cele două țeri, cu șese luni înainte de începerea războiului, să se fixeze numărul trupelor și, dacă va fi nevoie, să se întrebuinteze și o insurecțiune a Bulgarilor —, fără a se vorbi însă de un Stat slav nou care ar ieși din această insurecțiune; să se răscoale, adevă, Bulgarii numai pentru ca, împreună cu Români să pregătească Imperiul bizantin pentru regele Gheorghe

Natural că, prezentată în forma aceasta, propunerea n'avea sorți la București. Principele Carol, cu acea experiență pe care a căpătat-o înainte de vreme, pe care i-a dat-o și teribilul mediu politic de la noi și neîncrederea absolută în lumea balcanică, pe care i-o zugrăviseră la Berlin ca o continuare a datinelor din „Bas Empire“ a refuzat, adăugând, cu toată compătimirea pentru greutățile „vărului“ său din Atena, că are conștiința legăturilor politice, religioase, culturale, comerciale, economice pe care Români le pot avea cu Grecii, dar că, în ce privește proiectul, n'are puțința de a se hotărî. Totuși strângerea legăturilor de prietenie eră firește, pusă în vedere¹. În Noiembrie apoi Ipsilanti veni din nou. Data aceasta, primirea a fost și mai rea, emisarul fiind trimis, pur și simplu, la ministrul respectiv. El stăruî însă, arătând că dorește mai bine a vorbi cu însuși principele pentru a-i prezintă noi propuneri ale regelui Gheorghe. Carol I putu obiecta că e Suveran constituțional, că are un Ministeriu și că toate lucrurile trebuie să treacă întâiu prin aprobarea acestuia. Și Alecu Golescu, fost Agent al țerii la Constantinopol, avea, de sigur, competența pentru a primi astfel de comunicări².

Evident că astfel de programe nu puteau fi acceptate, dar propunerea în sine, în circumstanțele dela 1869, nu merită propriu-zis să fie răspinsă, cu forme sau fără forme. În orice caz, eră mai bine ca legăturile noastre cu Peninsula Balcanică să fie mai vechi și mai strânse.

Am spus încă de la început că guvernele din care făcea parte Ioan Brătianu, chiar după călătoria lui în Europa, care-i fu impusă ca să-și îmbuneze adversarii din deosebitele Capitale, erau socotite ca mazziniene, revoluționar-naționaliste, care ar fi dispuse să bruscheze lucrurile, să în-

¹) *Aus dem Leben König Karls*, I, pp. 128, 161, 168, 356—357.

²) *Ibid.*, II, p. 43 și urm.

trebuie să se găsească mijloacele cele mai temute de un diplomat pentru a liberă instantaneu toate popoarele supuse din Monarhia Austro-Ungară; de o parte, și din Imperiul Otoman, de cealaltă parte. Acum părerea pe care principele o avea despre capacitatea, despre popularitatea, și mai ales despre admirabila vioiciune a lui Ion Brătianu, eră din cele mai bune; am arătat mai sus în ce împrejurări acesta trebuia totuși să parăsească puterea.

Urmase Guvernul lui Dimitrie Ghica, fiu de Domn, dar cu un trecut aproape revoluționar în 1848 și în epoca Unirii, în orice caz om care trecuse dincolo de marginile ideilor obișnuite ale beizadelelor și feciorilor de boieri mari de pe vremea lui: foarte bogat, de o creștere foarte distinsă, cu prestanță și având cunoștinți reale în ce privește țerile și oamenii. Ministeriul lui se credeă chemat a distruge pe liberali mai mult decât pentru altceva, și am arătat mai sus în ce fel îi denunță Europei, căreia-i făgăduia, în schimbul unui sprijin care i-ar fi suplinit lipsa de autoritate, încetarea oricărei acțiuni în folosul Românilor din Ardeal.

Prezența lui Kogălniceanu, foarte compromis, prin pâri, în ochii Principelui, la Interne, nu contribuia să schimbe caracterul de fricos oportunist al acestui guvern de înlăturare și prigonire, căci Dimitrie Ghica a fost, de fapt, persoana conducătoare a Ministeriului, elementul de competență: pe sama lui și în sensul lui s'a făcut politica țerii.

Dar, în contra Grecilor, Europa hotărîse că ea va da satisfacție Turcilor pentru amestecul regatului în revolta Cretei, și regele Gheorghe fusese silit să primească, la 1869, această hotărîre, poruncindu-ni-se și nouă să nu adăpostim pe Grecii refugiați. Tot așa se șoptia de marchizul Pepoli, reprezentantul Italiei la Viena, în legături foarte strânse cu principele Carol și care avea o mare autoritate la noi. tot așa se vorbea de Bismarck însuși, al cărui sfat avea fără îndoială greutate, și de atâția alții, că e bine să

nu se pomenească de nicio chestie națională a Românilor. Aceasta înseamnă ca dincolo, în Ardeal, unde dualismul produsese consecințele sale: revolta generală a naționalităților sacrificate, întărirea curentului radical, înlăturarea elementelor bisericești care se arătau mai șovăitoare, România să nu se amestece,

În sensul acesta s'au făcut deci declarații pretutindeni: și la Constantinopol, unde Turcii, amenințați de o răscoală a Bulgarilor, erau în vremea aceasta numai miere pentru noi, admițând și întărind printr'un nou termen, — totuși zăbovit în ascuns, după obicei, — acel drept de a bate monedă care fusese recunoscut și supt Cuza-Vodă, de vreme ce se aduseseră și mașinile trebuitoare pentru monetărie¹. Când s'a aflat de schimbarea Ministeriului, a fost o satisfacție generală în lumea Stambulului, și asigurările, din Novembre 1868, ale noului Guvern că „nu va lipsi de a aduce loialitate și spirit de conciliație în relațiile noastre cu Puterea față de care legături seculare și interese comune ni creiază datorii speciale, cu care nu vom rămâne răi platnici²“, n'a făcut decât s'o întărească.

S'a exprimat, timid, și dorința că ar fi bine să se disolve și Camera. De fapt, ea a și fost disolvată, căci eră imposibilă pentru guvernul Dimitrie Ghica: Brătianu simțindu-se tot mai nedreptățit, Camerele care-l urmau, deveniseră tumultoase. Prilejul lichidării a fost dat de afacerea Macedonschi. Guvernul, care se temeă de o răscoală, chemase pe acest general, care eră socotit ca având „idei sănătoase“, la comanda Bucureștilor. Camera „roșie“ nu aprecia însă îndestul aceste „idei sănătoase“: de

¹ Rapoarte ale lui Dimitrie Știrbei și D. A. Sturza (în special acela din 13 April 1868).

² 23 Novembre: „La loyauté et l'esprit de conciliation que nous ne manquerons pas d'apporter dans nos relations avec la Puissance envers laquelle des liens séculaires et intérêts communs nous créent des devoirs spéciaux, auxquels nous ne faillirons pas“.

aici un conflict, cererea de a se trimite înapoi la regiment Macedonschi și disolvarea Adunării la începutul anului 1869.

Odată acest punct esențial câștigat, Turcii nu numai că nu făceau să meargă înainte chestiunea banilor, cerând neapărat semnul Împărăției Otomane pe moneda românească, — dar nici n'au dat pe deplin învoirea să se bată monedă până la 1870, negociațiile fiind cu meșteșug prelungite patru ani de zile. Tot așa nu mergea nici chestiunea drepturilor noastre la gurile Dunării, a jurisdicțiunii consulare, pe care Turcii nu voiau să o recunoască, mergând până acolo, încât primiau cutare reclamație a țeranelor dela Jiu contra hotărîrii tribunalelor noastre ¹. De la o bucată de vreme se ridicară chiar, în deplina siguranță pe care o oferia noul Guvern, pretenții într'adevăr înspăimântătoare. La 1869 încă, Turcia cerea ca supușii ei din Principat să nu plătească biruri de niciun fel și, pe de altă parte, în același an, s'a făcut neauzita cerere ca granița să nu mai fie mijlocul Dunării, ci malul, supt cuvânt că pe apele fluviului se petrec neconținute conflicte între grănicerii noștri și ai săi, grănicerii trăgând în corăbierii de pe malul cellalt și în negustorii suspecti, în contrabandiștii turci.

Atunci întâiași dată am scos un strigăt de revoltă față de această obrăznicie fără margini. Natural, oamenii vedeau că li merge bine: că Grecii erau ținuți în loc de Europa întreagă, că de supușii din Creta nu se mai aude nimic, precum nici de răscoala din Tesalia și Epir, că bandele bulgare au fost zdrobite, că minoritatea lui Milan Obrenovici li îngăduie să facă tot ce vreau, și ei credeau deci că acum a venit momentul ca, sprijinindu-se pe neîncrederea tuturor față de noi, să ne coboare mai adânc în situația de tributari ai Porții.

¹) Raportul lui D. A. Sturdza, din 23 Octombrie 1869.

Am văzut unde se mersese în concesiile față de Ungaria, care de la început se vădise a fi partea vie din Monarhia dualistă.

Totuși situația eră încă toarte nesigură acolo, și teama că Împăratul, cedând unor anumite sfaturi, ar putea părăși baza maghiară pentru a pune în loc o bază slavă îi făcea pe Unguri să ofere, cu o stăruință neobosită, împăcarea, Românilor de aici. Andrassy hotărâ pe vremea aceea și la Viena, el aveâ influența cea mai mare, căci Beust, bătrânul diplomat nedibaciu, care supărâse pe toată lumea, și camarila, eră să cadă în curând. Andrassy eră omul care se ridică, fiind și foarte bine privit la Curte, căci Împărăteasa aveâ o deosebită simpatie pentru cavalerismul întregii națiunii ungurești și în special pentru cuminenia lui Deák și nobila înfățișare feudală a lui Andrassy însuși. Simulând în perfecție sinceritatea și făcând și pe reprezentanții noștri, ca Ioan Bălăceanu, să spuie în acte oficiale că, măcar când te duci la el, ai în față pe cinevâ care spune lucrurile limpede și curagios, omul de Stat maghiar ne asigurâ că avem interes a înțelege că în Răsărit este numai primejdia slavă, cu Rusia, în fruntea mișcării panslaviste, amenințând rasa germană, și că în fața Germaniei periclitare sunt numai două insule de populații răzlețe, viteze, nobile ca origine, cu viitor mare, dacă se vor înțelege: Ungurii și Românii.

Îndemnurile se adresau și direct către principele Carol, și acesta, neputând spune ceia ce a spus Victor Emanuel înainte de războiul dela 1859: „nicio suferință a națiunii mele nu mă poate lăsa nesimțitor“, pentru că așa ceva se spunea numai înaintea de un războiu, răspunse doar atâta: „numai atunci voi fi sigur de aprobarea unanimă a țerii mele dacă Ungaria va schimbâ întâiu politica ei față de Românii ardeleni, Nu atârână de mine să înlătur simpatii naționale care există între populațiile de aceeași limbă dincoace și dincolo de munți. Am deci dreptul să aștept

ca Guvernul unguresc să facă tot ce este drept pentru ca să ajungă fără obiect plângerile a două, trei milioane de Români cari locuiesc în Ardeal și Banat⁴. Și în 1873 el va cere pentru aceștia, formal, o situație de perfectă autonomie, ca a Croaților¹.

Evident că așa trebuia să vorbească Principele Carol, dar tot așa trebuia ca Andrassy să declare că nu primește această soluție. Fiindcă Ungaria încă dela 1868—70 tindea să joace un rol imperialist pe lume, și un rol imperialist nu-l poate juca un Stat cu mai puțin de douăzeci de milioane de oameni cari se simt de aceeași rasă și legați pentru totdeauna. Și atunci se impune mijlocul de a câștiga cu binele sau cu șila, — ceia ce e de fapt, imposibil, — alte milioane, care aparțin altor popoare. A uză toate puterile în urmărirea idealului imposibil sau a se resemna, — aceasta era alternativa: numai anumite popoare se pot resemna, acelea care au avut totdeauna o viață sănătoasă în ce privește echilibrul între ce pot și ce vreau.

Și se pare că se luaseră și măsuri în cazul când România ar fi făcut altfel — din când în când și îndrăznie să facă altfel — decât să se lase încântată de aceste oferte. Cea d'ntâiu monedă bătută pentru noi aveă ca legendă: „Carol I Domn al Românilor“, și ni s'au făcut observații foarte aspre pentru aceasta, cu toate că regele Belgiei se intitulă, bazându-se și el pe caracterul electiv al regalității lui, „Regele Belgilor“ și regalitatea constituțională franceză de la 1848 intitulase pe Ludovic-Filip „Roi des Français“, fără ca Englezii cari au atâția Francezi în Canada ori regele Belgiei care-și are supt stăpânire un număr de vorbitori de limba franceză sau Svițerienii cu cantoanele de aceeași limbă să fi ridicat protestări ca și cum „Regele burghez“ ar fi pretins să realizeze unitatea generală a rasei franceze.

¹) *Aus dem Leben König Karls, I*, p. 318; II, pp. 318—9.

Prilejul consolidării legăturilor cu Austro-Ungaria s'ar fi oferit prin călătoria din 1869 a Principelui Carol în Apus. După o vizită la Livadia, fiind vorba de o căsătorie cu Princesa Maria, fiica Țarului Alexandru al II-lea, Principele s'a simțit dator, pentru a dovedi că nu s'a înfeodat Rusiei, să meargă la Viena și în Europa apuseană. — călătorie care a adus logodna și căsătoria Principelui, Carol. O mare parte a anului 1869¹, Principele a lipsit din țară, ceia ce dădea miniștrilor o răspundere mai mare, dar și o mai mare lărgire a câmpului lor de activitate: poate și acestui fapt i se datorește chemarea la Ministeriul de Externe a lui Kogălniceanu.

La 1869 însă nu stăteam tocmai bine cu vecinii de peste munți: încurcături de graniță, la Cheia și în alte părți, erau exploatate de o anume presă din Pesta și Viena, și mai teribil în Monarhia austriacă nu e, după tradiție, ce se petrece, ci ce li se pare gazetarilor că s'a petrecut. Se știă, deci, că la Cheia a fost încercare de atac contra Ungariei, că s'a dus armata românească întregă acolo, că tunurile stau gata și o năvălire în Ardeal e pregătită. Nu eră nimic din toate acestea, răspunde Kogălniceanu, ci câțiva grăniceri se adunaseră acolo, fiindcă soldații de dincolo încălcaseră granița. Și, cu acest prilej, ministrul nostru semnală „oarecare răspunsuri făcute interpelărilor ce au avut loc, în ce ne privește, în sînul delegației ungurești“ și se declară convins de mai înainte că „Guvernul imperial și regal va binevoi să contribuie prin atitudinea sa a ușură silințele ce le facem aici, loial, pentru

¹) V. *Călătoria Domnitorului Carol I în străinătate*, București 1869. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, II, p. 369 și urm. Descrierea românească, nu fără un vădit caracter oficios, e mult mai bogată și cuprinde reflecții originale interesante. A fost un text francez la bază. *Nu greșim atribuind, nu numai intenția, dar și o parte mare în redacție, Prințului însuși*. Cf. detaliul cu cele două doamne românce din Paris, în *Călătoria*, pp. 142—3 și *Memorii*, II, p. 11.

a înlătură orice subiect de turburare între cele două țeri vecine.“

Andrássy a făcut cercetări și, în cele din urmă, foarte confuz, a trebuit să recunoască dreptatea României.

Și iată, mai departe, în ce termini credeă ministrul Kogălniceanu că-i poate vorbi lui Andrássy în August 1869: „Guvernul este animat de cea mai mare dorință de a mențineă cele mai bune raporturi de vecinătate cu Guvernul regal al Ungariei. Deci cu penibilă mirare — permiteți-mi să o spun franc, domnule conte, — am aflat, la întoarcerea mea în București, că încălcările teritoriului românesc în mai multe puncte ale frontierei noastre continuă să rămâie nepedepsite din partea autorităților ungurești. Aceste acte sunt de natură a escită, dintr'o parte și din alta, susceptibilitățile populațiilor și, prin urmare, a face dificilă situația miniștrilor față de țară. Îmi e foarte penibil că am a constată astăzi o oarecare maliție care deosebește acțiunile și operațiile autorităților subalterne ale Regatului, și mai ales ale celor de la hotar. Tot așa cu interpelările care au avut loc, în urmă, în sânul delegației ungare, și a căror responsabilitate sunt, de alminterea, departe de a o face să se suie până la Excelența Voastră, cu toate răspunsurile reprezentantului Guvernului regal la zisele interpelări (*dont je suis loin dependant de faire remonter la responsabilité à Votre Excellence, malgré les réponses du Gouvernement royal aux dites interpellations*)¹.

În acest timp, Principele, care fusese salutat călduros în trecerea pe Dunăre de ministrul de Războiu sârbesc Belimarcovici, eră întâmpinat la Viena, unde sosi la 29

¹ Cf. raportul din 29 August: „Il (Andrássy) a avoué que dans [l'ei] conflit de frontière les torts sont de leur côté et qu'il en est furieux“

Tot atunci i se denunțau lui Andrássy ofertele făcute Guvernului român de pribegii maghiari din 1848, Madarász și Ștefan Bánffy.

August, de un numeros public român, în care nu erau numai supuși ai lui. Beust i se presintă în grădina publică. Primit a doua zi, — dar *numai în calitate de print prusian*¹, *pe când la Livadia fusese ca Domn român*² —, de Împăratul, care zăbovise anume plecarea sa la Ischl, el crezù că descopere la viitorul prieten al bătrânețelor sale „amabilitate și un interes sincer“. Dar partea politică a întrevederii se mărgeni la asigurarea lui Carol I că „se va strădui totdeauna a trăi în cea mai bună înțelegere cu puternica Împărăție vecină“³. Față de Beust se apără că ar fi favorizat „vre-odată uneltiri în Ardeal“ și că armata lui ar fi gătită pentru o ofensivă. Despre rostul „conversației mai intime“ care urmâ cu Francisc-Iosif I nu ni se dă nicio lămurire⁴.

Iar în Franța, unde călătorul princiar ajungea la sfârșitul lui Septembre, i se dădù o singură recomandatie. — aceeași pe care o dăduse și Prusia. gata să atace Imperiul francez —: „să se sprijine pe Puterile apusene“, și pe Rusia nu⁵. Nu e de mirare deci că, la întoarcere, Principele și tânăra sa soție se opriră la Pesta, unde —, în lipsa lui Andrassy, plecat cu Împăratul, spre Constantinopol, — ministrul conte Lonyay făcù lui Carol I o recepție la gară ca unui șef de Stat, și ministrul de Interne

1) Decorațiile pe care le împărți fură din Ordinul Hohenzollern; *Călătoria*, p. 202.

2) Rapoarte contemporane vorbesc de „un accueil parfait.“ Cf. *Aus dem Leben König Karls*, I, p. 374.

3) „Ohne die Politik eingehender zu berühren, hat der Fürst doch Gelegenheit dem Kaiser zu versichern dass es stets sein Bestreben werde, mit dem mächtigen Nachbarreiche in bestem Einvernehmen zu stehen“; *ibid.*, II, p. 2.

4) *Ibid.*, pp. 2—4.

5) *Ibid.*, p. 10. Rusia acordase tocmai atunci o convenție consulară, împotriva căreia se ridicase cu ultima energie Turcia, — care propunea Austriei, prin Aali, anexarea Principatelor (*ibid.*, p. 29) — și tutoarea sa, Anglia; *ibid.*

își oferì amabil serviciile la otel, pentru ca apoi întreg Ministeriul ungar să ceară a fi primit, supt conducerea lui Eötvös. Principele li vorbi „de interesul amânduror popoarelor vecine, Unguri și Români, de a întreține legături prietenești împreună“. În burgul lui Matiaș Corvinul așteptă Împărăteasa Elisabeta pentru a vedea opera de pace îndeplinită. Dar nu trebuie să se uite că familia princiară „a primit încă mai mulți deputați români, cari fac parte din elita Pestei și mai mulți publiciști juni români, cari s'au prezintat spre a-și oferì omagiile lor *Supranilor României*“—, așa scrie descripția oficioasă contemporană¹.

Vaporul „Franz-Joseph“, care aduceă părechea princiară², fu primit în festive salve de artilerie la Turnu-Severin³. Iar discursul tronului proclamă solemn datoria de neintervenție a României față de acele „țeri vecine“ în care milioane din același neam robiau fără altă mângâiere decât aceste speranțe răpede dispărute⁴.

¹) În *Călătoria*, pp. 329—30.

²) „Negreșit că dorința Domnitorului ar fi fost acum și mai mare ca Doamna să între în țară pe un batel român. Însă nici „*Ștefan*“ nici „*România*“ nu erau amenagia e pentru iarnă“; *ibid.*, p. 333.

³) *Aus dem Leben König Karls*, II, pp. 34—6.

⁴) De semnalat și în broșura, pomenită mai sus, despre călătorie acest pasagiu: „Suntem în drept a crede că această călătorie va avea și efectele sale politice, ce va contribui, sperăm, a întreține bunele relațiuni între două popoare vecine, care au interes egal de a-și respectă drepturile reciproc. Nimic nu e mai vătămător pentru interesele a două popoare ca neîncrederea, bănuiala. Neîncrederea, bănuiala, cată s'o spunem franc, a fost reciprocă între România și Austro-Ungaria. Bine este ca ea să dureze? Și pentru ce oare? A crede că Guvernele acestor țeri ar avea spirit de conchistă una contra alteia ar fi o nebunie. *Căci România știe că Austro-Ungaria nu poate avea un vis de o contropire imposibilă, nici presumpțiunea de a se arunca într'un reshel ce îndată ar deveni european, și Ungaria iarăși știe că România niciodată nu a avut ambițiuni de conchiste, ci numai hotărîrea legitimă de a se mărgeni în drep-*

După trecere de câteva săptămâni dela lucrurile acestea Francisc-Iosif I trebuiă să meargă la inaugurarea canalului de Suez, unde mersese și Împărăteasa lui Napoleon al III-lea, Eugenia, care vorbi rece lui D. Sturza, Agentul României la Constantinopol¹.

Când Împăratul Austriei trecu spre Constantinopol, Beust ar fi vrut ca el să n'aibă niciun fel de contact cu Guvernul românesc, primind numai, la Rusciuc, pe miniștrii români. Kogălniceanu interveni însă imediat pentru ca Monarhul să facă României favoarea și cinstea de a-l primi pe teritoriul ei, prin miniștrii ei, la Vârciorova. Ai noștri căutau

turile sale și a le apăra totdeauna și contra oricui, chiar cu armele. Să cază dar bănuielele și să se respecte drepturile. Pe țărâmul dreptului și al respectului reciproc, cea mai bună înțelegere poate există între aceste două popoare, și această înțelegere nu poate fi decât folositoare intereselor lor. Cf. pp. 50—1. (Se citează în sprijin un articol din „Fremdenblatt“ de la 12 Septembrie). La München însă Principele cumpără un tablou înfățișând prinderea de Imperiali a lui Rákóczy Ferencz (p. 62). La p. 88 se notează legăturile de familie între Carol I și Francisc-Iosif I: „Muma Împăratului este fata reginei Bavariei, care eră mătușa mumei Domnitorului“ (p. 88). Angliei i se atrage atenția, pentru a o îndreptă spre o politică mai binevoitoare, că România „ține cheile păcii din Orient și are în perspectivă un mare viitor“ (p. 118). La Paris „prezența sa are să facă să dispară intrigile, are să aducă încrederea“ (p. 123). Față de Turcia, e vorba de „desvoltarea autonomiei unei națiuni așa de importante ca România“ (p. 154).

¹) Iată ce raportează acesta despre cuvintele ei:

„Elle regrettait vivement de n'avoir pas été à Paris au moment où V. A. s'y trouvait, d'autant plus que l'occasion de voir V. A. ne se présenterait pas de sitôt, puisque vous ne pouviez vous absenter quand vous le vouliez et que S. M. ne viendrait pas aisément dans nos parages... Ce pays auquel les Roumains doivent une reconnaissance éternelle.“

Ordonatorul turc al ceremoniei îl puse pe Agent „trois pas du dernier chef de mission“ pentru a-i spune pe urmă: „Avancez, je vous prie; l'Impératrice ne peut pas venir vers vous.— C'est la place“ qui m'a été assignée par Kiamil-bey. — Peu importe; avancez.“

astfel acea recunoaștere a României ca Stat deosebit, pe care Austria voia s'o evite¹. Împăratul s'a și coborât pe pământul românesc la Vârciorova, fiind întâmpinat și condus până la Gura-Văii de reprezentanții oficialității noastre, iar Kogălniceanu merse pe vasul împărătesc până la Rusciuc, unde așteptă Dimitrie Ghica. Se consacră deci și astfel existența unei țeri autonome, cu dreptul de a se desvoltă potrivit cu ursitele sale.

La Baziaș salutase Principele Milan; la Calafat se făcură deci „lumiții mărețe“ și se traseră salve de tunuri; populația eră pe mal. De oare ce Beust și Andrassy se aflau în suită, se întrebuintă prilejul pentru „dese și lungi convorbiri ministeriale“ și se exprimă „ferma hotărâre de a întreține cu Guvernul imperial și regal cele mai bune raporturi²“.

Din ce în ce mai mult speranțele se puneau astfel în Austria, a cării dibăcie, ajutată de influența Germaniei, cucerise. Dela dânsa așteptau diplomați experienți soluția favorabilă a chestiilor pendinte cu Turcia. „La Viena“ spunea formal unul din ei, „trebuie concentrată acțiunea, Guvernului nostru“, orice ar spune opoziția liberală, care agită și mai departe spectrul durerilor Ardealului. Și el insistă asupra faptului că, Ungaria fiind cea mai însemnată în legătura dualistă, cu *Ungaria* trebuie îndrumate relațiile de prietenie³.

¹) Kogălniceanu scrie lui Steege: „Combien il nous serait désagréable et jusqu'à un certain point offensant d'être réduits à saluer l'Empereur sur le territoire turc!“

²) „Ferme décision d'entretenir avec Gouvernement impérial et royal les meilleurs rapports“.

³) Mai cităm din călătorie acest loc semnificativ: „Seara, Măriile Lor trebuiau să părăsească Pesta. Miniștrii unguri regretau mult că timpul șederii Măriei Sale a fost atât de scurt. Suvenirele însă ce a lăsat această scurtă ședere vor fi, sperăm, plăcute pentru ambele părți. Cu cât oamenii, și mai ales cei puținți ai unui Stat, se văd,

CAPITOLUL III.

România și războiul franco-german.

Politica externă a României dela Mart 1871 și până la începutul anului 1875 are o însemnătate mult mai slabă, pe lângă interesul pe care până atunci îl avuse politica ei externă față de marile întâmplări din viața Europei și față de fixarea liniilor conducătoare ale acțiunii sale proprii.

Deocamdată sunt de cercetat deosebitele curente, une ori hotărît dușmane, absolut opuse, din politica României în 1870—1871 și consecințele atitudinii avute și ale actelor de Stat îndeplinite în anii aceștia de supremă criză europeană.

Nu s'ar putea spune că toată lumea în Europa credea, la începutul anului 1870, că va fi un mare războiu european. Domnitorul României, principe din Casa de Hohenzollern și care întreține legături din cele mai strânse cu

cu atât se pot cunoaște mai bine, cu atât dreptul se poate lămurii, dificultățile pot peri, prejudecățile pot cădea și ambele părți pot câștiga. Acest rezultat s'a văzut foarte lămurit cu ocazia călătoriei Domnitorului în Occident. Poate fi altfel cu Ungaria? Nu o credem. Dejà relațiile cu acest Stat vecin au început a fi din cele mai bune. Acte oficiale le constată. Prezența Domnitorului la Pesta nu a putut face decât să le înlesnească și mai mult. Nici Ungaria nu are interes a cotropi România, nici România pe Ungaria. Ambele State au, din contra, multe interese majore a fi în bune relațiuni și, pe tărâmul respectului dreptului fiecăruia, aceste bune relațiuni se pot menține. Prin respectarea dreptului, prin dezvoltarea autonomiei sale, prin perfecta mai ales aplicare a principiului egalității pentru toate elementele ce compun regatul, Ungaria va putea ajunge la o adevărată dezvoltare, care, nu numai că nu va inspira nicio temere sau pizmă României, ci, din contra, o va privi cu plăcere. România își are viitorul său asigurat; forța sa o află în dezvoltarea mijloacelor sale interioare. Dacă Ungaria se va menține pe tărâmul dreptului, fie sigură că în România va află un bun și util vecin."

părintele său, fost ministru-președinte al Prusiei, principele Carol-Anton, aveà așà de puțin sentimentul unor mari complicații apropiate, încât, jignit de Kogălniceanu, care ceruse o premenire ministerială în sensul său, cu înlăturarea lui Vasile Boerescu, el consimțîa la plecarea lui Dimitrie Ghica fără a recurge la popularitatea lui Brătianu, ci mult țămindu-se cu un Ministeriu de nepilduită slăbiciune, în care A. Golescu erà președinte și ministru de Interne ca și de Externe (2 Februar). Bismarck însuși declarà că orizontul politic e așà de senin, încât nimic interesant nu se poate spune și nicio primejdie nu se poate prevedea¹.

De alminteri Ministeriul Golescu n'a ținut mult: din Februar în April, și nici el n'a căzut din cauza prevederii unui eveniment mare de politică externă, ci fiindcă mi-nistrii nu se puteau înțelege între dânșii.

În locul lui Golescu veni atunci Manolachi Costachi Iepureanu, Moldovean, de o culoare nu tocmai clară,—evident nu mazzinian, nu revoluționar, dar nici un conservator după datina boierească; neasămănat mai cult decât Lascăr Catargiu, având același fond de onestitate personală ca și dânsul, dar ceva mai puțină hotărîre, el prezintă avantagii pentru Principele Carol: erà om de școală germană, fără să aibă talentul oratoric, nici largile concepții, nici specialitatea de istoric a lui Kogălniceanu, dar, în loc, un fel de impunătoare soliditate. Membrii Ministeriului erau conservatori de cea mai nouă obârșie. Ca ministru de Externe fù numit foarte tânărul P. P. Carp, fost redactor al foii anti-dinastice pentru Europa „Le Pays Roumain“², care erà să aducă și pe glumețul său tovarăș dela „Junimea“ diu Iași, Vasile Pogor, ca ministru de Instrucție. Acesta este Ministeriul care s'a înjghebat cu

¹) *Aus dem Leben König Karls, II*, p. 64.

²) *Ibid.*, p. 85.

multă greutate, și la început nu cu prea mult folos, în April 1870.

Încă din luna lui Martie, fratele lui Carol I, principele Leopold de Hohenzollern, a cărui candidatură la tronul Spaniei nu fusese primită de Napoleon al III-lea, nervos de multă vreme, pentru pricini personale de boală, pentru pricini interne și pentru altele care priviau situația generală a Franciei în Europa, care devenise din ce în ce mai grea, declarase că renunță la tronul ce i se oferise, tron care nu erà mult mai ispititor, cu toate plăcerile romantice ale naturii spaniole, decât al Principatelor-Unite. După trecere de câțeva vreme, candidatura reveni însă, Spania dorià neapărat un principe străin, după lunga experiență făcută cu tot felul de Bourboni, masculini și femenini. Din nou principele declară că nu primește, dar atunci Franța nouă, liberală, a lui Emile Ollivier ceru și șefului Casei Hohenzollernilor, regelui Wilhem al Prusiei, să facă, din partea sa, declarația că niciodată nu se va permite unui membru al familiei sale să revie cu o asemenea candidatură, ceia ce, evident, erà o formulă neacceptabilă. A spus cineva, care făcuse și diplomație, că toate lucrurile se pot face, „mais il faut y mettre de la forme“; ei bine, în cazul acesta și forma lipsià: era un atentat la demnitatea unui Suveran, șef de dinastie și cap de familie. Apoi pretextul păreà cât se poate de nedebaciu. Dacă erà să se caute Germaniei „une querelle d'Allemand“, se puteà găsi un alt moment și lucrul se puteà face supt o înfățișare mai simpatică. De alminteri n'are decât să compare cinevã între dânsule declarațiile de războiu schimbate atunci pentru ca să se convingă ce spirit erà la unii și la ceilalți. În ce privește pe Bismarck, el arătà că în cererea pe care i-a adus-o ambasadorul Franciei — amințim depeșa din Ems și urmările — se cuprinde o umilință care nicio nație n'o poate suferi și că războiul n'a fost pe

niciodată în intențiile Prusiei, că el e impus de Franța și adăugîă că întreaga lume civilizată va recunoaște că temeiul pe care-l aduce înainte Imperiul vecin nu există, fiind de fapt, pretexte inventate. În mare parte și eră așa. De sigur candidatura unui Hohenzollern nu putea fi din cale afară de simpatică în Franța, dar acel care trebuia să domnească la Madrid nu eră un principe din Casa de Prusia decît în sensul cel mai depărtat al cuvântului, fiind un Hohenzollern catolic dela Rin, și s'ar fi putut aduce înaintea tocmai experiența făcută cu principele Carol la București pentru ca să se vadă că, lăsînd la o parte unele simpatii care se explică și cînd nu se aprobă, în anumite feluri de manifestație ale sale, au fost totuși momente cînd Domnul Romîniei a făcut aici, cu sau fără grele lupte de conștiință, mai mult politică franceză decît germană, și poate că au fost chiar mai multe momentele cînd a făcut politică franceză decît politică germană. Și de aceea se vede o jenă în declarația de războiu franceză, care anunță solemn că Împărăția a descoperit „o cugetare amenințătoare pentru Franța ca și pentru echilibrul general al forțelor în Europa”: *„une arriè-re-pensée menaçante pour la France, comme pour l'équilibre général des forces en Europe“*.

În fața conflictului care izbucnise, se credeă de foarte mulți că Rusia se va mișcă, deși nimeni nu știă exact în ce sens, căci Napoleon făcea și pînă în 1870 greșeala de a vedeă dușmanul său de căpetenie în Rusia, precum am constatat-o și cu prilejul vizitei în Franța a principelui Carol, cînd, alături cu atente recomandății contra planurilor Rusiei, — „înainte de toate să te ferești de Ruși, acesta e dușmanul cel mare“, — Napoleon transmitea regelui Prusiei complimentele sale.

Mai eră în legătură cu atitudinea noastră viitoare, întrebarea: Ce va face Austria? Pentru că Monarhia dela

1870 eră altcevă decât Austria dela 1866; la 1866 fusese învinsă Austria germană de centrul german, la 1870 lucrul de căpetenie în Monarhie eră Ungaria. Singur faptul acesta că Ungaria eră factorul de căpetenie după dualismul dela 1867 schimbă fără îndoială toate condițiile. Întrebarea eră deci: această Ungarie va face ea politica de revanșă a Austriei contra Prusiei sau, din cine știe ce motive, din dorința de a căpăta un loc mai mare în dualism, va îndemna elementele germane din Austria să facă o politică de rasă. Pentru că Austria eră în această alternativă: ori politică de revanșă pentru 1866 ori politică de rasă, prin urmare politică germană.

Nimeni nu se întrebă prea mult ce o să fie cu Poarta, dar toți erau convinși că ambițioasa Turcie a reformato-rilor va face tot ce-i va stă în putință ca să întrebuințeze acest războiu spre a afirmă în forma cea mai brutală drepturile sale de stăpânire la Dunăre.

La început, se bănuia că în România va fi politică prusiană, — politica germană în momentul acela, — și Franța luase măsuri pentru aceasta. Se lănsase ideia răsturnării, prin anumite persoane dela noi, a principelui Carol, și ducele de Grammont a și spus-o lui Strat, foarte limpede: măcar atâta satisfacție să dăm opiniei publice franceze, să răsturnăm pe Hohenzollernul de la București și pe urmă vom vedeà ce facem și cu cel dela Berlin. Se propunea candidatura unui „prinț francez“, a răposatului colonel Nicolae Bibescu, care a și fost trimis într'acoace, dar oprit în urmă pe drum, Cel ce aprobase planul eră Ollivier, care încercă să întrebuințeze pentru acest scop și pe Cuza-Vodă¹; acel care a împiedicat această acțiune, a fost ministrul de Externe, precum a recunoscut-o formal ducele de Grammont, care făcuse, cu câțiva ani

¹) V. mai sus.

în urmă, ca ambasador la Viena, cunoscutele propuneri de restaurare a principelui detronat. Apoi în luna lui Iulie s'au dat la Paris anume asigurări de neutralitate. Ele au fost foarte bine primite, și atunci Franța, recunoscând că a avut într'adevăr intenția de a începe prin răsturnarea „Germanului“ dela București, se scuză că eră ideia personală a lui Ollivier¹.

Acum, pentru noi, chestiunea era foarte grea din două puncte de vedere: Întâiu din cauza sentimentelor de care, firește, eră animat Prințul. Opinia publică, cea mai mare parte din oamenii politici și chiar miniștrii pe cari-i aveâ în acel moment, afară de Manolachi Costachi, aveau sentimente cu totul contrarii. Principele Carol, firește, doriâ biruința germană și o spuneâ, — ceia ce eră de natură să indispună foarte multă lume. Din Memoriile Regelui se vede că el considerâ înfrângerea Franciei ca evenimentul istoric cel mai mare din acest secol, Împăratul de Apus fiind obligat să se închine înaintea drapelului unității germane; Sedanul și celelalte au fost pentru el, luptătorul de la Düppel contra Danemarcei, un triumf final. Într'o scrisoare către o rudă germană, el spuneâ că „se unește din inimă cu sentimentele sale și va fi acolo unde va flutura steagul negru-alb“. Când s'a proclamat apoi Imperiul german la Versailles, o nouă scrisoare a principelui declarâ că el nu găsește cuvinte pentru a-și exprimâ bucuria că acest lucru s'a întâmplat.

În ce privește opinia publică românească, ea eră determinată și atunci de motive cu totul deosebite: sentimentul, foarte sincer, de solidaritate latină, sentimentul, foarte onorabil, de iubire pentru Franța, și încă un sentiment, cu care ne putem mândri: sentimentul cavaleresc de respect

¹) V. și *Aus dem Leben König Karls*, II, pp. 100—1. Cf. raportul lui Strat din 30 Iunie și mai ales alui D. A. Sturdza din 20 Iulie 1870

pentru cel slab, de admirație pentru acela care, deși slab, izbutește totuși să apere teritoriul său, să fie onoarea steagului său. Dar eră și influența școlii asupra acelora cari-și făcură studiile la Paris, element, de sigur, cu totul inferior celorlalte. Foarte multe persoane ar fi vrut apoi să guverneze atunci, să răstoarne pe cei cari erau la putere: ele se mișcau, se frământau într'un chip extraordinar, mergând până la cele mai reprobabile escese și uitând, în pasiunea această personală, interese foarte importante ale Statului. A fost în sfârșit și categoria, nelipsită la asemenea prilejuri „europene“ a „poseurilor“. Dar nu vom zice că ministrul de Externe dela 1870 eră din această categorie când, în plină Cameră, răspunzând lui N. Blaremberg, aliatul său politic de până atunci, care invită un Guvern la îndemâna căruia nu stăteă o armată să părăsească neutralitatea și să îmbrățișeze cauza latină luptând alături de Franța, el spunea: interesele și simpatiile României sunt acolo unde flutură steagul francez¹. Prin urmare, de o parte, Principele, care spunea că acolo unde se ridică steagul negru și alb acolo sunt simpatiile lui, și, pe de altă parte, ministrul său de Externe, care asigură că, acolo unde e steagul francez, acolo sunt simpatiile României; ce unitate mai poate fi într'o asemenea politică!

Pe lângă aceste împrejurări de politică internă erau însă și mari greutăți externe. Există în 1870 o înțelegere între Austria și Turcia pentru ca la cea mai mică mișcare a noastră, mai ales într'un anume sens, cu permisiunea Austriei Principatele să fie ocupate de Turci²).

¹) *Aus dem Leben König Karls*, II, p. 104.

²) Raportul din August 1870 al lui Steege despre o convorbire cu Andrassy: „Dans tous les cas, vous voilà assez rassuré aujourd'hui sur une intervention russe chez vous. S'il survenait en Roumanie quelque trouble sérieux, ce dont Dieu vous garde, ce seront plutôt les Turcs, et les Turcs seuls, qui occuperont votre pays, et nous les laisserons faire. C'est à peu près convenu. Tâchez donc avant tout d'empêcher cette éventualité.“

De alminteri Turcii făcuseră tabără la Șumla, ei voiau să înnainteze până la Rusciuc, și toate formulele jignitoare pentru noi diplomația otomană le găsiă pentru ocazia aceasta.

Ce va face Rusia? O întrebare care se puneă nu numai pentru noi, dar pentru toate Statele balcanice. Francezii așteptau, de pildă, ca Grecii să se pronunțe pentru ei; Grecii au rămas însă neutri, ascultând de sfaturile date, și din Petersburg, tuturor Balcanicilor: tăcere, și la capă fiecare va găsi răsplata sa.

În ce privește Serbia, ea eră absolut pentru Germania crezând că între Germania și Rusia este o legătură. De altfel și Francezii erau încredințați că Rusia va intra în acțiune pentru a susține pe Germani.

Iar Austria însăși nu se mai găsiă, de fapt, în mâinile bătrânului Beust. Andrassy rămăsese adevăratul stăpânitor al politicei externe a Monarhiei pe mulți ani, până la sfârșitul zilelor sale. Întrebările capitale trebuiau puse acolo, la Viena. Atât atitudinea Turciei, cât și a Rusiei aveau să fie determinate de hotărîrea Austriei, curtenită din toate părțile, — unii crezând că „se va aruncă asupra Prusiei la cea d'întâiu mare victorie a lui Napoleon“, alții fiind siguri că-și pregătește compensații în Balcani, a treia categorie dând importanță lagărului dela Eperjes, care părea gătit contra Țarului. Politica austriacă ar fi putut cuprinde răsbunarea pentru înfrângerea din 1866, dar eră și o politică ungurească, pentru care eră mai atrăgătoare altă intervenție militară, aceia care ar fi făcut pe Ruși să plătească pentru suprimarea în 1868 a Republicei naționale maghiare. Franța ni spuneă și mai departe însă, plină de resentimente față de Rusia: politica Franciei în Orient se face prin Viena, O știam de mult, și de aceia, în Mart, un diplomat român, publicist cunoscut, Radu Ionescu, putea vorbi la Pesta astfel: „Oamenii cu o influență nici nu se gân-

desc la anexarea Ardealului, care ar fi o foarte mare greutate pentru noi din cauza deosebitelor rase¹⁴.

Și atunci, la 30 Iunie 1870, Strat, reprezentantul României la Viena, avu o foarte remarcabilă conversație cu contele Andrassy, pe care trebuie s'o reproducem în mare parte pentru că este unul din cele mai esențiale acte privitoare la politica României în vremea lui Carol I, — și nu după Memoriile Regelui, în care e rezumată totuși exact³, ci după originalul complet. Ca să se înțeleagă însă bine, trebuie să mai amintim un lucru care a precedat-o.

În Maiu 1870 Andrassy fusese prins de o mare dorință de a ni vorbi. Ne-a înștiințat atunci, prin D. A. Sturdza, că Gorceacov ni poartă gând rău, că ar fi spus unui Francez și unui Ceh cam așa: nu cred ca România să aibă vre-un viitor cu bărbații cari se joacă de-a patrioții, ci cred că, nu numai dinastia nu se va păstră, dar nici măcar Unirea Principatelor nu va rămâne câștigată. S'ar fi pregătit chiar o răscoală pentru a se da un prilej de intervenție Turciei: de alminteri, ventilaseră, și în anul acesta, ideia de a se face iarăși două Principate, pentru a readuce țara la o „viață politică normală“, la o „ordine perfectă“. Și Cancelarul austro-ungar încheiă: Vedeți, prin urmare, că d-voastră trebuie să veniți la noi: Rusia are altfel de idei, Franța se pierde și, în orice caz, ea va fi ocupată multă vreme de problemele pe care încearcă să le deslege acum cu armele. Turcia, o știți de mult cât vă iubeste. Veniți la noi, — la noi, Unguri, cari avem viitorul înaintea noastră. Și să nu credeți că, invitându-vă la prietenie sinceră, am vre-un interes: „noi nu ne gândim a vă anexa, căci avem

¹⁾ Les hommes qui ont de l'influence ne pensent pas même à l'annexion de la Transylvanie, une bien grande difficulté pour nous à cause des différentes races.

II, p. 99 și urm.

destule greutate în țara noastră, dar tot așa nu ne temem de vecinii români, pentru că nu suntem mai puțin siguri de Românii noștri din Ardeal decât de Ungurii înșii¹“.

În Iunie Strat ținea limbajul următor: Recunoștea că „situația principelui Carol nu e aceea care ar trebui să fie“ — dacă eră cinevă care nu trebuia s'o spună, eră el, — „că mersul afacerilor în România lasă mult de dorit. Roșii lucrează mai energic decât totdeauna și cu o învierșunare vrednică de o mai bună cauză la provocarea unui cataclism în România. Din nenorocire acest partid anarhic a găsit un puternic ajutor în Puterea vecină, care pare a-și fi luat sarcina de a pune toate piedecile cu puțință Principelui și Guvernului său. Roșii din România — aceasta nu mai e o taină pentru nimeni — sunt azi cu totul în slujba Rusiei, și această Putere, acum, prin agenții săi, sfaturile sale și banii săi lucrează fără încetare la zguduirea (*boulevèrsement*) stării actuale de lucruri în România²“.

După această pâră nevrednică împotriva unor Români cari mâne puteau să aibă ei cărma Statului, Strat se gândeste că trebuie să adauge și alt argument pentru a căpăta simpatia Monarhiei vecine, de care credeă că, absolut, are nevoie: „România e baza indispensabilă a oricării propagande rusești în Orient“. Andrássy, se pare, n'o știă și deci trebuia lămurit.

Pe lângă aceasta eră încă un lucru foarte important, de care ministrul ungar trebuia înștiințat. „Constituția României este cauza tuturor relelor. În momentul de față în România este un singur partid în stare să capete în țară o majoritate reală“ și să poată stăpâni. „Aceasta pune pe

¹) V. volumul de documente, în preparație.

²) Wir denken nicht daran, es (Rumänien) zu annektieren, da wir im eigenen Lande schon Schwierigkeiten genug haben. Aber ebensowenig fürchten wir den rumänischen Nachbar, denn wir sind unsrer Rumänen in Siebenbürgen nicht weniger sicher als der Ungarn selbst; *Aus dem Leben König Karls, II, p. 89.*

orice Guvern în alternativa supărătoare sau de a influența pe alegători și a obține prin acest mijloc o Cameră compusă din creaturi, care, ca să nu facă opoziție sistematică Guvernului, îi cer avantajii și favoruri pe care o putere executivă onestă n'ar putea să le acorde, sau e silit Guvernul să lase alegeri cu totul libere și să capete inviabil ca rezultat Camere în care deosebitele fracțiuni și coterii politice se țin în eșec, se neutralizează și se coalizează ca să răstoarne Ministeriul, dar care nu sunt niciodată capabile de a da majorități compacte și omogene, în stare a susține un Ministeriu constituțional.

Concluzia eră că sprijinul străinătății, în special sprijinul ungaro-austriac, trebuie să creeze o siguranță, o ordine, o moralitate! Principele să fie avut în vedere; lui să i se dea puțința de a lucra. Se cerea să-l ajute a căpătă dreptul de a numi Principatele Unite România, drept pe care Turcii nu-l recunoscără nici până la 1871, dreptul de a bate monedă, dreptul de a înlătură starostiile și jurisdicțiile consulare, pe care Austria le-a și desființat în cursul anului 1870, dreptul de a încheia tratate de comerț și de a ține agenți în străinătate și, în sfârșit, România să fie scutită de atacuri de câte ori se ieau măsuri împotriva vagabonzilor evrei cari se grămădiau neconținut la frontiera noastră și ale căror protestări contra măsurilor necesare, precum eră cererea de pașapoarte, găsiu ecou la Alianța Israelită din Paris, la Crémieux, celebrul avocat, și la întregul partid din care făcea parte acesta. Dacă nu consimțiți să faceți lucrul acesta, spuneă Strat, nu fără o însărcinare directă și specială, atunci ce voiți? Principele să întrebuinteze armata contra turburătorilor, și, atunci, dacă avem revoluție în interior, dacă armata nu izbutește să stăpânească elementele agitatorilor, atunci să ne răzimăm pe Rusia ca să căpătăm independența printr'înșa și să se răscoale deci Orientul întreg? Veți recunoaște lucrul ca un fapt îndeplinit?

Să intervie Turcia pentru o ocupație, care nu poate fi, decât provizorie, aducând iar amestecul Rusiei? Sau voiți să intervină Europa?

După ce dăduse aceste explicații, Strat mai adăugă ceva care formează importanța cea mai mare a acestui act. „I-am dat toate asigurările posibile în privința fermei noastre hotărâri de a ne abține de la orice propagandă în Transilvania, contrară interesului Guvernului unguresc și de a sprijini Monarhia austro-ungară ca pe o Putere amică și dezinteresată”¹⁴.

Și am avut liniște de atunci și siguranță. Am apelat doar și la sentimentele generoase ale Sultanului și am spus-o și în discursuri oficiale la Cameră, — fiindcă, după Guvernul lui Manolachi Costachi Iepureanu, urmă Guvernul turcofil al lui Ion Ghica.

Astfel dorința lui Andrassy a fost îndeplinită. El știa însă, când ne speria cu Rusia, că Rusia nu va interveni, declarația ei în acest sens venind îndată după a Angliei a Italiei și a Austro-Ungariei înseși și conflictul rămânând localizat între cei d'întâiu beligeranți. Și, în același timp, ni se spune de la Viena că am scăpat de o mare primejdie, de aceea ca Turcii să intervie la noi, pentru a ne apăra contra Rusiei, precum — spuneau ei în August —, Anglia ar interveni pentru a apăra Belgia contra oricui;

¹⁴) Raportul va fi reprodus întreg în volumul de documente care va urma. Pentru rostul său deosebit, reproducem și aici această parte din urmă: „Après lui avoir donné toutes les assurances possibles au sujet de notre ferme décision de nous abstenir de toute propagande en Transylvanie contraire aux intérêts du gouvernement hongrois et de nous appuyer sur la Monarchie austro-hongroise, comme sur une Puissance amie et désintéressée”.

Cf. și în raportul lui Sturdza din 26 Iulie 1870: „Lorsqu'on croyait ici à la possibilité du renversement du Prince, l'Autriche avait fortement poussé la Turquie à occuper la Roumanie. A Constantinople on était porté à suivre ce conseil”, sperând că Anglia-i va căpăta apoi un „bill de indemnitate” dela Puteri.

să adăugim, de altfel, că, după cererea formală a Franciei¹. Guvernul român, hotărît să reziste Rușilor, nu eră jignit de ideia de „a se sprijini chiar pe armata otomană pentru a susține apărarea țerii noastre într'un chip mai eficace”².

Intervenția lui Strat, provocată de anarhia politică internă, precedă acea mișcare din Ploiești, care a produs, în August, ridicula republică de câteva ceasuri a lui Candiano-Popescu, cu compromiterea șefilor liberali, cari și fură arestați (Ion Brătianu la Pitești³). Și, îndată, în Novembre, când tocmai o notă a lui Beust interzicea, cu a Benințari, și României și Serbiei să încerce o schimbare față de tratatul din Paris (11/23 Novembre), eră să urmeze o anume intervenție a principelui Carol către Puterile garante și cunoscuta scrisoare către un intim al familiei sale, care trebuiă trimeasă spre publicare și a apărut de fapt, la sfârșitul lui Ianuar 1871, în „Augsburger Zeitung”, producând o colosală mișcare în București și în toată țara, — în Cameră, Blaremburg s'a ridicat atunci pentru a spune că: dacă scrisoarea e adevărată, atunci principele e un dezertor, un trădător de patrie. căci pregătește aneiuirea Principatelor sau suprimarea Unirii.

Această chestiune a scrisorii către Puterile garante și a scrisorii personale din „Augsburger Zeitung”, fără să fie cu adevărat evenimente de politică externă, interesează totuși și aici pentru că ele formează legătura între politica externă făcută până acum și aceia ce eră să se facă de acum înainte. Principele întrebuse deci pe Puterile garante, prin urmare pe toate marile Puteri europene, ce ar crede

¹) *Aus dem Leben König Karls, II*, pp. 107—8 (Iulie).

²) A nous appuyer même sur l'armée ottomane pour la défense de notre pays d'une façon plus efficace; raport din Constantinopol, 17 August.

³) *Aus dem Leben König Karls, II*, p. 116.

dacă el s'ar retrage fiindcă situația în țară e așa, încât silințele lui se pierd în zădar și el se uzează fără nici un folos, fiind în România o anarhie iremediabilă. Cauza eră, după dânsul, Constituția cea rea pe care ni-a fost dat-o Europa, și astfel el se adresă Europei, întrebând dacă vreă s' o schimbe, în care caz va încercă să guverneze mai departe, iar, dacă nu, se retrage.

Explicația scrisorii nu se găsește în faptul că grosolănia față de Suveran ar fi fost mai mare atunci decât înaintea, ci în altceva. Rusia arătase dorința de a se revizui tratatul din Paris pentru a i se redă libertatea în Marea Neagră pe care acest tratat o distrusese. Trebuiă să se adune la Londra, din cauza slăbiciunii Franciei, care nici n'a fost reprezentată, o conferință europeană spre a deschide, după dorința Țarului, apele Mării Negre pentru corăbiile rusești. Atunci Principele, cu cele mai oneste intenții, s'a întrebat dacă nu s'ar putea ca tot cu acest prilej să se schimbe, prin voința Europei. Constituția din 1866 și, odată cu dânsa, condițiile interne ale României. Eră un caracter prea onest ca să calce Constituția pe care jurase, dar evident că el nu putea împiedeca Europa de a schimba împrejurările în care el trebuiă să guverneze. Forma eră foarte bună, fondul însă, trebuțe să o recunoaștem, cu totul nenorocit.

Și aceasta din două puncte de vedere. Întâiu, acela al răspunsurilor pe care, în chip firesc, trebuiă să le primească. Împăratul Austriei a arătat viile sale simpatii pentru țara ale cărei destine sunt încredințate Principelui, și atât La Constantinopol, unde scrisoarea a fost trimesă cu zăbavă s'a exprimat părerea că ea este ilegală și prin urmare nulă și neavenită. Din Rusia s'a observat că sprijinul care se poate acordă este pur moral și că Principele ar trebui să se gândească înainte de toate la aceia că ideia conservatoare e cea solidă.

O singură mângâiere a venit. Ea se așteptă înaintea de toate de la Germania biruitoare, dela Bismarck ; dar

Cancelariul pregătiă pentru mai târziu o intervenție la toate Cabinetele europene în nenorocita chestiune a lui Strousberg, antreprenorul căilor ferate care nu și-a plătit cuponul, și toți creditorii, mai ales în Germania, se ridicaseră să-și apere avutul. Bismarck a uitat, atunci, că Principele din București este un Hohenzollern, a uitat vechea corespondență cu dânsul și chiar vechile servicii pe care le^{putuse} aduce aici, în Orient, și ni-a pus cuțitul la gât; cum zic acționarii, așa să plătim: totul și la timp, provocând și o intervenție turcească, ce ar fi fost de o obrăznicie^{nemai} pomenită, puind alternativa plății complete ori a unei acțiuni pedepsitoare imediate¹. Și această iusultă ar^{fi} venit dela aceiași Turcie care, plină de dădurile noastre, eră atât de bucuroasă în vară că am fi dispuși să colaborăm contra Rusiei cu armata ei strânsă la Șumla pentru a înnaintă, la cel d'întâiu ordin, către Dunăre... Și să adăugim că în acel moment ne coborâsem așa de mult, încât, ca să se treacă la Constantinopol asupra „infracțiunii“ comise prin baterea monedei cu efigia lui Carol I, oferiam concursul militar printr'o scrisoare a Principelui, pe care un agent prea zelos a dat-o Turcilor înnainte de a aveà în mână concesiunea lor formală: ba ne declaram gata chiar de „a pune trupele românești supt o comandă turcească²“. E adevărat că Aali-Pașa nu s'a supus cererii lui Bismarck.

Și atunci singura mângâiere ni-a venit din Italia lui Victor-Emanuel, care spuneà că „diplomația sa n'are decât să urmeze tradițiunea statornică a politicel sale, inspirată numai de sentimentele prietenești ce unesc Italia cu România“.

În slârșit, de pe urma acestei întrebări neizbutite, Puterile

¹ *Ibid.*, pp. 134, 145, 155, 171 și urm, 211 și urm. Convenția din 1871 cu acționarii, la p. 233.

² Raportul din Constantinopol al lui D. A. Sturdza, 8 August 1870: „de mettre les troupes roumaines sous un commandement turc“.

europene și-au luat dreptul de a ni da sfaturi mai grosolane decât înainte.

Cu scrisoarea cealaltă însă locurile au mers mai bine. Principele își deschideă sufletul către un prieten închipuit, care trebuia să tipărească el scrisoarea, spre a se ști lucruri care nu pot încăpea într'un mesagiu sau în alt act public al unui stăpânitor. Astfel, printr'o indiscreție calculată, a apărut scrisoarea aceea, și atuncea ai noștri au văzut că Principele se duce cu adevărat, dacă lucrurile continuă așa, și, cum oamenii nu erau așa de răi în fond cum păreau în graiu și scris, și-au zis: dar dacă ne-am stăpâni puțin? A fost un fel de armistițiu intern, — care a ținut și până la 1874.

Câtevã rânduri despre ultimele legături ale recunoștinței noastre cu Franța imperială învinsă, dacă nu dezonorată și distrusă.

Încã din August 1870 se făcuseră la Paris declarații formale că „Principatele Unite sunt ferm hotărâte să restrângă legăturile de solidaritate care le unesc cu Franța¹“, iar, peste câteva zile, Strat declară Guvernului Imperial că nesuccesele (*revers*) trecătoare ale Franciei, departe de a înstrăina [*éloigner*] România de dânsa, îi făceau o datorie să se apropie de ea încă mai mult. România întreagă împărtășește, cu dureroasele-i emoții, speranțele Franciei și Guvernul său se ține totdeauna la dispoziția aceluia al Maiestății Sale Impăratului pentru orice eventualitate în care slabul său sprijin ar putea să fie util².

¹) Les Principautés Unies sont fermement décidées à resserrer les liens de solidarité qui les unissent à la France.

²) Revers passagers de la France, loin d'en éloigner la Roumanie, lui faisaient un devoir de s'en rapprocher davantage. La Roumanie tout entière partage, avec ses douloureuses émotions, les espérances de la France et que son Gouvernement se tîent toujours à la disposition de celui de S. M. l'Empereur pour toute éventualité où son faible appui pourrait lui être utile.

Și cinevã care cunoștea aceste acte, ministrul Franței la Constantinopol, rămas loial amintirii Împăratului său nenorocit, ziceã către Agentul nostru: „din toate țerile care au fost copleșite de binefaceri de către Franța, România singurã a arãtat o grațitudine și simpatie deschis pronunțatã și adânc simțitã. Franța a simțit cu emoție acest spectacol. România meritã cu adevãrat independența sa“, adãugã ambasadorul.

Acestea sunt lucruri bune de știut în vremea când cutare Legațiuni prezintã bunele intenții din anumite sfere ca un fel de ofrandã cãzută foarte de sus; asemenea cuvinte sunt o dreaptã recompensã pentru o loialitate care a fost model pentru lumea întreagã.

Pânã la izbucnirea, în 1875, a turburãrilor din Bosnia și Herțegovina, politica României nu va avea sã însemne totuși decãt anele vasalitãții sale, agrementarã de brutalitãțile reci ale atotputernicului Cancelariu german, care nu va uitã nici afacerea Strousberg, nici simpatiile din 1870 față de Franța. Când, la sfârșitul acestei epoce, de complectã nulitate politicã, în 1874, se desvelește în București statuia lui Mihai Viteazul, se mai rãcise totuși puțin prietenia cu Andrásy, și Principele, care doriã încã din 1873 independența, ținu un discurs în care întâlnim și acest pasagiu: „timpul de bãrbãție n'a trecut încã, și în momentul de pericol, România se va sculã ca un singur om spre a îndeplini, ca în trecut, datoria sa. Dea Dumnezeu ca în acel moment sã pot rãspunde și eu așteptãrilor țerii, sã putem sãpã în inima generațiilor viitoare recunoștințã cãtre apãrãtorii moșiei românești!“.

Lașurile de vasalitate pãreau cã încep a se desface puțin. Și tot pe atunci Dimitrie Sturdza spunea cuminte:

¹⁾ Și în *Regele Carol I al României, cuvântãri și scrisori, I (1866-1877)*, București 1909, p. 375.

„nu ni se va da ajutor și sprijin decât când se va respecta patria noastră fiindcă-i vom fi făcut un loc între Statele civilizate“.

Din marele conflict european rămăseserăm însă aliații Austro-Ungariei. Ai ei, și numai ai ei. Ai Germaniei, nu. Bismarck se plânsese îndată după încheierea păcii contra atitudinii populației românești față de Germania în timpul războiului și încheiase comunicația sa astfel : „Ura provoacă ura, și Prusia nu va face decât să uzeze de drepte represalii, puindu-se de partea inamicilor României. Rusia și Turcia doresc separația Principatelor, și, dacă prilejul se înfățișează, le vom ajuta să aducă o schimbare care, mai la urmă, ar fi poate mai potrivită pentru a favoriza dezvoltarea voastră. Ce vă spun este curatul adevăr, și afară de Austria toată lumea va voi separația... Nu ne prea interesăm“, răspunde el apoi unei obiecții, „de ce este în afară de sfera intereselor noastre, dar vom fi prietenii prietenilor și dușmanii dușmanilor noștri¹⁴“. Putem fi iertați, grațiați numai întru cât am trece în sama Austriei, și din cauza Austriei singure.

Guvernul român se grăbi să asculte de aceste amenințătoare sfaturi. Franța lui Napoleon al III-lea ne trimisese la Viena ; tot la Viena ne trimitea și Prusia învingătoare a Împăratului Wilhelm. Supunerea față de presiunea franceză adusese părăsirea politicei naționale în afară ; supunerea față de presiunea germană aduse apoi părăsirea în domeniul economic, a politicei naționale înăuntru. Cum se doriă și dovedirea autonomiei țerii prin încheierea unui tratat de comerț, ori fie numai și a unei convenții, a unui „aranjament“, negocierile erau să înceapă îndată.

Dar încă din 1870, prin circulara sa dela 23 Novembre, Beust redeschisese chestia Dunării, față de România, ca

¹⁴) 2 Maiu 1871.

și față de Serbia, mult mai puțin interesată. Conferința de la Londra se adunase și pentru aceasta.

Nu cunoaștem exact pretențiile austriece, dar, pe când Serbia se ridică, dela început, hotărît contra lor, — Ristici făcând în April 1873 și o călătorie la Viena, cu o scrisoare a Principelui către cancelariul austro-ungar, — Guvernul român nu găsi energia unei protestări potrivite cu provocăția. Agentul României la Belgrad o recunoaște când semnaleză mai târziu „cât au fost de mirați aici că Guvernul român de pe vremea aceia s'a interesat, în aparență, așa de puțin de o chestie așa de gravă pentru interesele țerii ce servia”¹. Consulul rusesc la Belgrad, Șișchin, face observația aceasta, privitoare la regimul Porților-de-fier, și în August 1873². Se știe însă că la conferință se hotărîse numai prelungirea până la 1883 a atribuțiunilor Comisiunii Dunărene. Se strecurase totuși o modificare: articolul 6 nu mai vorbiă, în ce privește dreptul de a participa la curățirea Porților-de-Fier, de „State riverane”, ci de „Puteri riverane”³.

În 1873, — când Poarta, prin circulara ei din 24 Septembrie către Puteri, ni interziceă formal de a trată, — ni se arătă de la Berlin că „atitudinea Germaniei va fi binevoitoare”, ce e drept, dar se va îndreptă probabil după atitudinea Curților ale căror interese sunt direct angajate la Dunărea-de-jos, ca, de pildă, Austria”. Și la începutul anului 1874, când Nicolae Crețulescu, trimis la Berlin, cereă cu desperare ajutorul german contra Turciei care nu recunoșteă Românilor dreptul de a încheiă convenții, se dădū numai răspunsul că, la întâmplare, Guvernul imperial nu s'ar dă [înlături să încheie cu România un

¹) V. Teodor Văcărescu. *Serbia în 1871—2, două memorii*, publicate de N. Iorga, București 1916, pp. 31—2. Serbia a tipărit și o broșură despre politica sa în chestia Dunărei la 1871.

²) Raport din Belgrad, 1/13 August 1873.

³) B. Boerescu, *Discursuri politice*, I, p. 267.

astfel de act, dar, îndată după aceea, d. de Bülow întrebă „în ce termini suntem cu Guvernul austro-ungar“, dând din nou sfatul de a cultivă „armonia“ cu dânsul.

Austria, Rusia și Prusia răspundeau apoi Turciei la 5 Octombrie 1874 că „se cred în drept a încheia cu Principatele vasale Porții“ — cu toate — „convențiuni directe și speciale de vamă, de tranzit și de comerț“¹.

La 1875 însă Austria trecea peste noi și încheia de-a dreptul cu Turcia, și cu Turcia singură, o convenție care-i încredință lucrările de deschidere a Dunării la Porțile-de fier. Vasile Boerescu era atunci ministru de Externe, și el făcù să se spuie limpede la Viena că „nu vom recunoaște pe nimeni în drept a trată pentru noi și în numele nostru și nu va fi obligatoriu pentru noi niciun act privitor la suveranitatea noastră teritorială care s'ar face fără consimțământul nostru“². „România“, spune el în Cameră, „este un Stat, cât de modest, dar este o Putere cu o suveranitate a sa proprie“³. Andrassy trebuise să cedeze.

Încă din Maiu 1874 „joncțiunea liniilor ferate“, de mult cerută de Austria și dorită de oamenii noștri politici încă din 1869, — dar legea fu răspinsă de Camere în 1873, — se făcea după cererea acestei poruncitoare vecine, în mâna căreia ne dăduseră toți și de care ne legase pentru mult timp frica de Rusia, pe la Orșova și Predeal⁴.

Se știe că în Iunie 1875 se ajunse, după doi ani de negocieri, la încheierea convenției între Monarhie și România. Poate că nu numai din spirit de opoziție Kogălni-

¹) Boerescu, *l. c.*, p. 467.

²) *Discursuri*, II, p. 266 și urm. Convenția comercială din 1875 a recunoscut formal dreptul nostru.

³) *Ibid.*, p. 269.

⁴) *Ibid.*, p. 149 și urm. Eră vorba în 1870 și de o legătură la Vulcan, de alta la Palanca sau Oituz.

niceanu o denunță în Cameră ca un act de abdicare și ca instrumentul viitoarei ruine economice a țerii — de o parte, la ei, eră clauza nației celei mai favorizate, iar, de alta, la noi, un tarif —, pe când ministrul care o semnase constată „cea mai perfectă egalitate între ambele înalte părți contractante“; Boerescu mai arată că astfel se împiedecă înglobarea noastră într'un tratat al Turciei. Principele însuși credeă că această convenție „cuprinde gemențele independenței României“ și o prețuia supt acest raport¹.

Dar cu atâta Germania nu eră satisfăcută. În Ianuar 1875 Bismarck ceruse imperios să se plătească definitiv de România acțiunilor germani pagubele ce li se produsese prin falimentul conaționalului său Strousberg, venit cu cele mai bune recomandări din Germania. Și el părea gata că, de nu se împlinesc cererile lui, să meargă până la capăt, reclamând din nou intervenția Turciei ca Putere suzerană².

CAPITOLUL IV.

Tulburări și lupte în Balcani (1875-6).

În 1875 încă, silințele de a păstră pacea în Balcani pe care le făceau deosebitele Puteri mai mult sau mai puțin interesate la existența Imperiului Otoman în marginile lui de până atunci fură întrerupte prin neașteptata și apoi îndărătnica răscoală a Bosniei și Herțegovinei.

Ea a pornit din cauza unor Herțegovineni cari se

¹) Scrisoarea din 30 Iunie st. v. 1875 către părintele său, *Aus dem Leben König Karls II*, p. 451. Cf. Boerescu, o. c., p. 389. Și pentru P. P. Carp eră „actul cel mai important care s'a făcut de la Unire, și dela fundarea dinastiei (*Discursuri*, I, p. 84). V. și Adolf Beer *Orientalische Politik Oesterreichs*, Prag-Leipzig 1888, pp. 607—10

²) *Aus dem Leben König Karls, II*, p. 411 și urm.

plângeau de maltratări, de batjocuriri aduse persoanei lor, de amenințarea vieții lor; pe urmă s'au alcătuit bande venite din deosebite puncte, bande foarte restrânse în ce privește numărul: câteva sute de oameni. Unii aveau în frunte pe Peco Pavlovici, alții pe Liubobratici. Sămanau întru toate cu bandele, contemporane, alcătuite și ele din puțini insurgenți, care se armau aici la noi și se trimiteau în Bulgaria. Pe lângă aceștia s'a mai adăus cine voia, din toate colțurile Europei: luptători ocazionali mânați de sentimente romantice, de apetituri revoluționare, de dorința de a sta în vitrină, cum se întâmplă în cazuri de acestea. Precum Garibaldieni au luptat în Grecia, tot așa idealști, doritori de liberarea popoarelor, crescuți în crezul mazzinian, „roșu“, au alergat din toate părțile Europei, și, iarăși ca de obicei, au adus mai multă încurcătură decât folos. Veniau cu pretenții și fără cunoștința meșteșugului militar, fără șefi, fiecare trăgând în altă parte, — un desăvârșit haos. Se află între aceștia până și o domnișoară olandeză venită din București, care, cel puțin, dacă n'avea talent militar deosebit, aducea bani. Și era acolo și viitorul rege al Serbiei, pe atunci foarte tânărul principe Petru Caragheorghevici, care trimitea buletine, mai mult sau mai puțin exagerate, despre victorii câștigate de ai săi.

Turcii erau în măsură să opui armate, și armate bune. Aspectul lor putea să pară ridicul turiștilor, prin ciudatele îmbrăcăminti ale bașbuzucilor alergați la chemarea Sultanelui, dar oamenii de meșteșug judecau altfel. Astfel, în 1874, discutându-se în prezența cuivă atât de competent, ca ambasadorul Franciei la Petersburg, Le Flô, generalul de origine franceză, Jomini, care jucase un rol de căpetenie în războiul Crimeii și care conducea afacerile militare la Petersburg, afirmă, după o călătorie în Balcani¹, că

¹) *Aus dem Leben König Karls, II, p. 373.*

o bună parte din trupele turcești din Europa erau într'adevăr gata să îndeplinească un serviciu militar foarte apreciabil¹, ceia ce față de însurgenți, eră absolut hotărâtor. Conducătorii armatei turcești n'au fost, firește, toți la înălțimea cerută : eră vremea când la Constantinopol se schimbau conducătorii foarte răpede, pe motive de favoritism, în decăderea ultimă a stăpânirii lui Abdul-Aziz, ajuns pe pragul nebuliei. Dar armata lui Muctar-Pașa învingeă într'un punct, însurgenții reapăreau într'altul ; eră o întreagă populație nemulțumită în părțile acelea, și, oricâte biruințe ar fi putut câștiga armata turcească, ele nu aveau importanță.

Aceasta a durat aproape un an și jumătate². La începutul anului 1876 turburările luaseră un caracter amenințător : ele se prefăcuseră foarte răpede într'o adevărată răscoală, înaintea căreia nimeni nu puteă să scape aco-perindu-și ochii cu mâinile. Se vedeă bine că întreaga chestiune a Orientului e redeschisă prin această mișcare. Și mișcarea a durat, de fapt, cât trebuia, până ce alți factori, cari aveau tot interesul să intervie și se pregătiau de multă vreme pentru aceasta, s'au înfățișat pe câmpul de luptă. Atunci însurgenții nu mai erau necesari, și la-gărul s'a strămutat în Serbia.

O întrebare ni se pune nouă, cari nu ne ocupăm de această răscoală decât pentru înrăuirile ei asupra politicei românești, pentru elementele nouă care se introduc prin ea în politica țerii : Cine a pornit mișcarea ? În aparență, eră o răscoală produsă numai de condițiile locale agrare, fiscale, nenorocite. De sigur că Sârbii de acolo, mai ales cei creștini, nu trăiau în condițiile cele mai bune, că orice altă administrație decât cea turcească

¹) J'arrive de Constantinople et je dois avouer que les Turcs ont une fort belle armée et très bien équipée; raport din Petersburg al lui Gheorghe Filipescu, 26 Decembre st. v. 1874.

²) Iorga, *Istoria Statelor balcanice*, p. 293 și urm.

ar fi putut să li dea împrejurări mai bune de viață, să li cruce atâtea apăsări și atâtea jîgpiri: aceasta nu se gîndește nimeni s'o tîgăduască. Dar oare în Macedonia și Albania, sau în Tesalia și Epir, ori în satele creștine ale Traciei, — ca să nu vorbim de Bulgari, gata să se răscoale, și această nouă răscoală a lor a și izbucnit îndată după cea din Nord-Vestul peninsulei, — oare în toate provinciile acelea starea țeranului creștin eră ea mai bună decît în Bosnia și Herțegovina? Cine ar putea spune că da? Eră exact aceiași, — și Turcii n'aveau niciun fel de antipatie specială pentru Sârbi; ba din potrivă: dacă erau supuși creștini pe cari ei îi favorizau, erau tocmai cei din aceste două provincii, pîndite neconținut și rîvnite de nerăbdarea sârbească, așa de îndreptățită.

Totuși, după o foaie sârbească din 1871, care înșiră datoriile fiscale ale unui Bosniac sau Herțegovinian, ele întreceau orice măsură. De la naștere și până la moarte, fiecare locuitor din cele două provincii plătiă *haraciul*, 25 de lei pe an, și așa-numita *verghia*, de 46-80 de lei pe casă, — omul întăiu, casa pe urmă. Pentru că, apoi casa scotea fum, trebuia un impozit asupra coșurilor, *dimarina*, de 10 lei pe an: pentru că în jurul casei omul avea animalele sale domestice de mai multe feluri, natural că pentru fiecare trebuia să plătească deosebit, — o veche dătină bizantină care trecuse și la Slavi, — *goștina* oilor, în care se cuprindeau și caprele: 2 lei, *goștina* porcilor: 4 lei, *conița* pentru boi, cai, vaci: 6 lei. Apoi Sultana-Validă, mama lui Abdul-Aziz, avea nevoile Curtii sale; deci 10 ocale de grâu din fiecare casă. Primarul satului, *cneazul*, cerea și el o dare specială, *cnezia*, de doi sfanți austrieci de casă. Fiindcă se constatase într'un rând un rest în contribuții, pentru acoperirea lui s'a cerut o dare în acel an, și darea a rămas și în anii următori. Pentru că la 1858 s'a numit un reprezentant creștin ortodox pentru Bosnia și Herțegovina pe lângă Patriarh, se mai plăti o

taxă de 2 lei turcești și jumătate din fiecare casă, *gavria*. Impozitele acestea, pe de altă parte, nu se culegeau de-a dreptul, ci prin anume agenți, după datini ce se întâlnesc în veacul al XVIII-lea și la noi, și pe acești agenți nu Statul trebuia să-i întrețină, ci contribuabilii: eră deci venitul special al strângătorilor de dări. Cum cea mai mare parte din țeranii aceștia creștini ortodocși n'aveau pământul lor, ci se găseau pe moșia beifului, ei trebuiau să-i plătească apoi pentru pământul arendat. Beiful însă putea să nu steie acasă, ci să ocupe un loc mare în împărăție; deci el lăsa anume agenți de încasare, și atunci se plătea și beifului și se plătia și agentului, tot de contribuabil. Cu sistemul acesta se ajungea la o situație pe care foaia amintită o exprimă astfel; „a trebuit să vindem până și la cel din urmă galben din salba fiicelor noastre și cel din urmă bou din curte ca să satisfacem rapacitatea Turcilor, și acum nu ni rămâne decât să părăsim pământul strămoșilor noștri ca să ne sustragem unor rele insuportabile“.

Evident că, atunci când o populație se găsește în această stare, ea e matură pentru răscoală. Cu toate acestea experiența întregii dezvoltări a legăturilor dintre Imperiul turcesc și populațiile supuse, ca și exemplul atâtor altor populații creștine, din alte provincii, arată că trebuia să se mai producă un lucru pe lângă acestea toate pentru ca să avem o răscoală. Se va zice: acțiunea Serbiei și Muntenegrului, care de multă vreme puseseră în programul lor liberarea celor două „țeri surori“ și care, prin urmare, întrebuițau toate mijloacele în sprijinul tendințelor lor și erau foarte bucuroase de aceste apăsări, care li serviau minunat interesele. De la început putem spune că Serbia eră prea slabă, prea nestabilă înăuntru, prea puțin sprijinită din afară. Nu vom zice și: prea mult turburată de interese de partid sau de persoane, pentru că nu eră acesta cazul; din potrivă, o unitate admirabilă domniă

încă și în timpul Regenței principelui Milan, ca și în timpurile glorioase ale lui Mihail. Totuși Serbia eră prea slabă. De sigur armata sârbească cumpărase multe puști — aducea tocmai 40.000 din Austria¹, — dar budgetul nu se ridică la o sumă extraordinar de mare: vre-o 20 de milioane de franci pe an, și, dacă se scădea din banii aceștia tributul, de un milion și jumătate², rămânea fără îndoială o sumă de care noi astăzi zimbim, de care atunci se zimbiă însă mai puțin, fiindcă toate Statele nu luaseră avântul, răzimat pe o mare desvoltare economică, din timpul nostru. Oricum, din budgetul Serbiei o treime eră întrebuințată pentru războiu. Cred că n'a existat o țară pe lume în care partea prelevată pentru armată să fie atât de mare față de aceia care rămânea pentru datoriile păcii și pentru nevoile, atât de multiple, ale unui Stat în celelalte domenii ale sale, normale. Mai eră un fond de războiu de treizeci de milioane de care nu se apropiă nimeni, fond neatinț încă din vremea lui Mihail. Și întreaga națiune sârbească nu cerea decât sosirea momentului când cu toate aceste mijloace se va da lupta cu Turcii. Articole caracteristice, foarte bine scrise, și din foaia lui Garașanin, a conservatorilor, și din foaia „Unirea“, a liberalilor, cărora li aparțineau regenții Blaznaț și chiar Ristici, și din foaia sârbească din Austria, „Srbschi Narod“, care ieșiă la Neoplanta, nu făceau decât să cheme în fiecare zi atenția poporului sârbesc asupra datoriei absolute de a desrobi toate provinciile nelibere, inclusiv și pe cele din Austria. Ele sunt scrise cu atât de mare putere de convingere, frazele sunt ridicate de un entuziasm atât de înalt și atât de sincer, încât, chiar în traducere și după trecere de atâta vreme, trezesc și în sufletul cuivă care, oricâtă simpatie ar aveâ pentru cauza sârbească, nu e însuși un

¹) Raport din Belgrad, 8/20 April 1871.

²) Văcărescu, o. c., pp. 17—8.

Sărb, adânci vibrațiuni de simpatie. E vremea când „Românul“ de la noi trată zilnic teoriile mazziniane, foaia conservatorilor nu făcê decât să observe greșelile de logică ale mazzinianului Rosetti, iar, din când în când, articole necompatente și nesincere vorbeau și de interese generale și de un viitor național mai larg¹.

La 1870 se credea că Serbia, sprijinită de Rusia, va începe războiul de eliberare. La 10 August 1872, împlinind 18 ani, principele Milan e declarat major. A fost atunci la Belgrad² o misiune de la noi, compusă din Alexandru Orăscu, apoi rector al Universității și atunci vice-președinte al Senatului, din colonelul Zefcari și maiorul Filitti, din doi consilieri comunali bucureșteni, Nicolae Racoviță și C. Racotă, plus o delegație severineană. Țarul, pe care Milan îl vizitase, trecând pe la Giurgiu, pe la Brăila și Galați, primit cu salve de tunuri și invitat a trece trupele noastre în revistă, în Septembrie 1871³, trimesese din parte-i pe prințul Dolgoruchi, — care, deși aducea numai o scrisoare, fără însărcinare specială, a fost luat drept un ambasador extraordinar al Împăratului slav și tratat ca atare de consuli, pe când populația-i făcê demonstrații mari, dovedind un „adevărat cult religios față de Rusia și de Împăratul ei“⁴.

În acele zile de mare entuziasm, la toate fereștile se vedea chipul principelui încunjurat de inscripții ca acestea: „Trăiască regele Sărbilor“, „Întindă-se hotarele: iată ce doresc toți Sărbii, din toate țerile“, „Bosnia și Hertegovina, Vechea Serbie trebuie să fie ale mele“; pe arcurile

¹) Ristici spunea în April 1871: „Tout Roumain qui attaque, n'importe de quelle manière, le prince Charles, fait plus de mal à la Roumanie que ne pourraient le faire les ennemis eux-mêmes de ce pays“.

²) În Septembrie 1871, îndeplinește o altă misiune maiorul Stoilov.

³) V. și *Aus dem Leben König Karls*, II, pp. 222, 224.

⁴) Raport din Belgrad, 19/31 August 1872.

de triumf străluciau inscripții în care se augură o Serbie mai mare. Toate Puterile erau martore la aceasta, și Austria avea ca reprezentant pe istoricul Kállay, a cărui mamă eră Sârboaică și care pricepea deci perfect inscripțiile. Dar partea mai interesantă a fost că la ceremonia aceasta au fost invitate și toate comunele slave din Austro-Ungaria, — invitate oficial. Guvernul din Viena a luat măsuri ca să nu poată veni nimeni: trecând însă peste toate măsurile luate, oamenii au alergat: au stat la masă împreună, au ridicat toasturi și n'au uitat ce s'a spus acolo. Atunci nu eră încă vremea teoriei răsbunării și pedepsirii unui mic Stat necuviincios din partea unei Mari Puteri cu predispozițiuni speciale către morala internațională.

Omladina, societatea „Tinerimii“, eră stăpână pe spirite. De ideile ei se ținea și Iovan Ristici, — cel d'întâiu între regenți prin influența reală ce o exercită, cel d'întâiu ca rost militar și înfățișare fiind Blaznavat, colonelul care contribuise esențial la stabilirea pe tron a lui Milan, adus însă de Ristici dela Paris; el spunea cui voia să-l asculte, și natural mai mult reprezentanților țărilor vecine care aveau tot aceleași interese, că idealul sârbesc este câștigarea independenței față de Turci și adăugirea tuturor provinciilor sud-slave din Austro-Ungaria¹. Lumea s'a fost deprins cu limbajul acesta. Când Milan se prezintă la Livadia, înaintea de a fi vizitat pe Sultan la Constantinopol, ceia ce eră o formidabilă ofensă pentru Puterea suzerană, Austro-Ungaria luă lucrul întâiu cu foarte mare nemulțămire. Ministrul președinte la Pesta, contele Lónyay, chemă pe Kállay pentru raport, dar, când toți se așteptau la un mesagiu cominatoriu, agentul consular, întorcându-se, arată lui Ristici că Guvernul său n'ar fi „opus în principiu“ la o creștere eventuală a Ser-

¹) V. și raportul din Belgrad 1/13 Octombrie 1872: „de voir un jour réunies a la Serbie les anciennes provinces qui en faisaient partie“.

biei prin adăugirea provinciilor care au afinități de rasă și de religie cu dânsă și care sunt supt dominația turcească, precum Herțegovina și Bosnia¹. Și cinevâ care eră acolo face următoarea observație: se pare că Austro-Ungaria trebuie tratată în felul acesta ca să recunoască dreptul elementar al naționalităților autonome din Balcani².

Totuși nu Serbia cea slabă este aceia care a provocat rășcoala din Bosnia și Herțegovina. S'ar crede atunci că Rusia. Ea a aprobat, firește, mișcarea. În Rusia eră credința generală că Împărăția turcească nu dărează mult, că după câțiva ani ea se va împărți. Aceasta eră și părerea lui Ignatiev de la Constantinopol, și a factorilor decizivi la Petersburg, Gorceacov și Jomini, oamenii războiului Crimeii, cari reprezentau spiritul revanșei: supt dâșșii Rusia fusese înlăturată din Marea Neagră, de la gurile Dunării, umilită înnaintea Europei; ei bine, eră pentru ei o datorie ca înnainte de moartea lor — și acum erau oameni bătrâni — întregă această umilință să fie înlăturată, compensată prin biruință și revenirea la vechea stare de lucruri.

Cu toate acestea nu trebuie să uităm un lucru: că, în războiul Crimeii, Rusia a fost biruită fiindcă fusese prinsă în mijlocul unei mișcări de prefacere militară totală; tot așa, la 1876—77, Țarul Alexandru al II-lea eră contra unui războiu, oricât l-ar fi cerut panslaviștii, pentru că

¹) Cf. Teodor Văcărescu, *l. c.*, pp. 11 și urm., 41.

²) On serait tenté de faire l'induction que, plus on se montre hostile et porté à nuire à cette dernière, plus on lui impose des soucis en manifestant des sympathies déclarées pour ses adversaires, mieux on réussit à obliger cette Monarchie à se départir de son système d'opposition obstinée aux vœux et aux aspirations légitimes des peuples autonomes de l'Orient; raport al lui Teodor Văcărescu, *l. c.*, pp. 34, 40, 42.

Rusia nu era pregătită¹. Prin urmare n'a putut să vie nici de acolo răscoala din Balcani. Turcia însăși înlesnise răscoala pentru că teoriile panislamice, de antagonism față de creștini, de reunire supt sceptrul Padișahului a tuturor credincioșilor religiei lui Mohammed, din Indii până în Peninsula Balcanică, era manifestată cu zgomot la Constantinopol, și, deci, atacată cu patimă la Belgrad². Și poate că, tot auzind de teorii de acestea, „Turcii“ din cele două provincii au început să trateze pe țeranii lor mai rău decât înainte; chiar între orașenii musulmani și creștini relațiile nu mai erau ca pe vremuri, și pe străzile din Saraievo s'au întâmplat pe la 1875—6 conflicte armate.

Dar cine a provocat înainte de toate răscoala,—cum o spuneau tare, dela început, Turcii³, — a fost: Austria.

Amintim întâiu că și războiul Crimeii a fost provocat fără îndoială de diplomația austriacă. Sfidarea pe care firea brutală a lui Mencicov a adresat-o Turcilor, pentru ca diplomația engleză și franceză de la Constantinopol să dea acesteia sfatul de a rezista, nu e, oricât s'ar crede de obicei, motivul determinat.

Am arătat aiurea că demonstrația rusească răspundea unei demonstrații austriece, mai veche cu câteva luni, când contele de Leiningen prezintă ultimatul care impunea Porții să înceteze expediția contra Muntenegrului⁴.

Și nu era un capriciu în această trimitere a aghiotan-

¹) Bismarck o observă, dar era de părere că nu trebuie jignite sentimentele poporului rus; Quinezu, *Lettre d'un paysan du Danube*, Paris 1878, p. 66. V. și Memoriile lui Nelidov, în *Revue des deux mondes*, anul 1915, 3 (analiză critică în „Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, anul 1916, n-1 pe Iulie-Septembre).

²) Ziarul „Unirea“ (*Iedinstvo*) din Belgrad, 19 Maiu 1871.

³) Beer, o. c., p. 615.

⁴) *Analele Academiei Române*, XXXIV, p. 835 și urm.

tului imperial la Constantinopol: eră planul austriac de a substitui influenței rusești asupra Slavilor de Sud influența imperială creștină din Apus. Scoasă din Germania, în ajun de a fi scoasă din Italia, unde presimția că nu va putea să rămâie, Austria își rezervase pentru dânsa Peninsula Balcanică; având atâția Slavi la ea acasă, se gândia că ar fi cu putință să-și adauge și pe Slavii din Turcia. Și la 1876 aceiași ideie reapare la diplomația vieneză: oare nu s'ar putea căpăta Slavii din Sud reînnoind politica dela 1853?

Pentru aceasta s'au întrebuintat, întâiu față de Serbia toate amabilitățile. Principele Milan fu îndemnat, prin Ristici, în primăvara anului 1873, să facă și călătoria la Viena, după cea de la Livadia și înaintea celei de la Constantinopol¹. El plecă în ziua de 24 August cu vaporul austriac, pretextând dorința de a vedea Expoziția; după o frumoasă primire în Capitala austriacă — Împăratul îl căută la otel fără a-l găsi, — Milan se înfundă pe luni de zile în plăcerile, de mult dorite, ale Parisului. „Am fost primit“, spunea Mesagiul — redactat după căderea lui Ristici, silit a plecă supt cuvânt de malversații, — „de toată lumea cu o mare distincție și mai ales de Maiestatea Sa Împăratul Austriei, rege al Ungariei“, — Prezidentul Republicii franceze, cu „cordiala lui recepție“, venind în al doilea rând numai. Prezintarea la Constantinopol nu mai aveă astfel, în Maiu 1874, caracterul unui act, datorit, de omagiu. Turcia refuză, în schimb, Mali-Zvornic, fortăreața de hotar pentru care se negocia de mult, oprindu-se câțva timp, ca mijloc de presiune, tributul sârbesc, și aceasta în vremea când presa naționalistă strigă Principelui: „nu la Stambul, ci în Bosnia și Herțegovina“.

¹ Kállay se făcu a recomandă vizita prealabilă a Suzeranului; se obiectă reaua sănătate a Principelui, lipsa de bani. Ambasadorul turcesc la Viena fû rechemat.

Dar cea mai vădit sinceră prietenie caracterizează primirea lui Milan la București, pe unde se întoarce. Principele Carol îi ieși întru întâmpinare până la Giurgiu, deși nu pentru a-l conduce și primi la Cotroceni; la gară din București așteptă Lascăr Catargi, ruda după mamă a stăpânitorului Serbiei; la o revistă generalul Florescu-i prezintă trupele, și regimentul 6 de infanterie fu dăruit oaspetelui. Totuși o vădită rezervă, comandată și de doliul din cauza morții Principesei Maria, domnește, cu prilejul acestei vizite, din partea Curții: la Cotroceni Milan prânzește numai în familie¹. De și noul conducător al politicii sârbești, Marinovici, se arată mai rece față de România, poporul nu cruță niciun semn de manifestare a unei călduroase prietenii, și Milan, primind pe Agentul nostru în noua-i uniformă de colonel român, îl reține la masă cu vorbele: „între frați nu se refuză“², cu *lacrimile în ochi*, el ridică un toast în românește, *tremurându-i glasul*, pentru Domnul și Doamna României. „Domnule Agent“, spune el, „dacă se aruncă o privire retrospectivă asupra istoriei celor două țeri, se vede că n'au fost niciodată în războiu, că, din potrivă, cea mai desăvârșită armonie a domnit între aceste două popoare, și eu sunt fericit să constat că astăzi aceasta a devenit o francă și cordială prietenie: sunt fericit și mândru de primirea ce am găsit la voi, și sunt iarăși mândru că apar în această uniformă înaintea reprezentantului nobilului meu frate, principele Carol. Reînnoiesc cu acest prilej mulțămirile mele cele mai călduroase pentru Suveranul vostru și strigă“

¹ *Aus dem Leben König Karls, II*, pp. 371 — 6.

² *Entre frères cela ne se refuse pas*; raport din 2 Iunie 1874.

³ *Monsieur l'Agent! Si l'on jette un coup d'œil rétrospectif sur l'histoire des deux pays, on voit qu'ils n'ont jamais été en guerre, qu'au contraire la plus parfaite harmonie a régné entre ces deux peuples, et je suis heureux de constater qu'aujourd'hui cela est devenu une franche et cordiale amitié. Je suis heureux et fier de*

— de aici în românește —: *Să trăiască bunul meu frate Principele Carol! Să trăiască Elisaveta Doamna! Să trăiască România!*“

„Nu știu zău ce am vorbit“, adăugiă el, „dar ce știu este că nu aş găsi niciodată cuvinte pentru a exprima ce simte inima mea pentru nobilul și cavalerescul vostru prinț și acel înger de bunătate, principesa Elisaveta. Îmi voi aminti până la ultima suflare de bunătatea ce mi-au arătat-o¹“.

Ministerul însă era filo-austriac, și Andrassy știă să-l întreție în aceste dispoziții. La 28 Iunie 1874 seara, Milan plecă deci din nou spre Viena, cu acceleratul (joncțiunea cu Căile Ferate Ungare se făcuse de curând, și acesta era ca un semn nou de prietenie față de acești vecini²), având cu el și pe primul ministru. Prin Capitala austriacă el mergea la băi în Apus. E adevărat că, la

l'accueil que j'ai trouvé chez vous, et je suis également fier de paraître dans cet uniforme devant le représentant de mon noble frère le prince Charles, Je réitère à cette occasion de nouveau mes remerciements les plus chaleureux pour votre souverain, et m'écrie etc.

¹) Quand le prince Milan porta en langue roumaine les toasts à notre Souverain et à notre gracieuse-Souveraine, il avait les larmes aux yeux et il était tellement émotionné que sa voix tremblait: „Monsieur Stourdza, je ne sais trop, à la vérité, comment j'ai parlé, mais ce que je sais, c'est que je ne trouverais jamais les paroles pour pouvoir rendre ce que mon cœur ressent pour votre noble et chevaleresque prince et cet ange de bonté, la princesse Élisabeth. Je me rappellerai jusqu'à mon dernier soupir leurs bontés pour moi; *ibid.*—*Vidov-Dan* spuneă, la 11 Maiu, că „recunoștința Sârbilor pentru această primire va trăi totdeauna în inimile noastre și ea va fi un izvor de respect durabil pentru frații noștri, Români“. Foaia *Istoc* îndemna să se caute viitorul, nu la Paris, Londra și Berlin, ci „la București, la Cetinie, la Atena și la Târnova (*sic*)“.

²) Din călătoria pentru sănătate, întreprinsă în Iulie, părechea princiară română reveniă în Septembrie 1874 pe la Brașov, unde se făcuse joncțiunea noastră,

întoarcere, după ședințe scandaloase ale Scupștinei, Marincovici trebui să lase puterea, în Novembre, unui Ministeriu compus din elemente deosebite, dar „de culoare cam roșie“. Însă Austria știu să provoace, în Ianuar 1875, intervenția Rusiei pentru înlăturarea acestor oameni periculoși și readucerea lui Marincovici, care oferă garanții de liniște, și, pe când Cabinetul din Petersburg amenință numai „să lase Serbia soartei sale“, cel din Viena cerea „să fie asigurat prin garanții serioase, căci, în caz contrar, s'ar vedea silit să avizeze la mijloace potrivite a salvardă interesele supușilor săi în această țară care nu mai inspiră aceiași încredere ca în trecut“. Și în acel moment Milan se rugă „foarte umil“ să i se dea și lui un tratat de comerț: i se va comunica (*fera connaitre*) al lui după ce se va mântui cel cu România, — fu răspunsul.

Până în acest moment deciziv fusese însă un contrast bătător la ochi între tratamentul Sârbilor și al Românilor. Ajunserăm atât de supuși față de toate interesele Monarhiei vecine, încât nu eră niciun motiv decât doar temerea de orice creștere sau înălțare a României ca să nu fim ajutați în toate cererile noastre, cele vechi, atât de drepte și atât de reduse: dreptul de a se zice: România, nu Principatele-Unite moldo-valahe, cererea de a se bate bannii cu efigia Domnului, de a se fixa linia de demarcație cu Turcia pe thalwegul Dunării, nu pe malul stâng, cum cereau Turcii, de a scăpa de jurisdicția consulară, de a avea dreptul să trimitem agenți ai noștri, recunoscuți, nu ca „străini de distincțiune“ —, cum consimți Chiamil-Pașa, viitorul Mare-Vizir, în 1874, la Petersburg, față de Gheorghe Filipescu, primit de Țar ca „trimes al Principelui Carol“, — ci ca adevărați agenți diplomatici în Capitalele europene, și încă vre-o câteva. Declarasem formal că ne dezinteresăm de soarta Românilor din Monarhia austro-ungară. Fusese apoi vorba de un tratat de comerț: l-am

încheiat, cum s'a văzut, cu toată combaterea aprinsă a opoziției.

În schimb, Serbia sfidase la fiecare moment Austro-Ungaria, și Austro-Ungaria se pierduse în declarații de simpatie, întovărășite de dovezi reale, față de Sârbi. Evident că situația de bogăție a Serbiei nu se putea asemăna cu a noastră : Serbia s'a uimit când a văzut reușita unui împrumut românesc intern de 75 de milioane. Cultura noastră, mai înaintată, deschidea debușuri mult mai largi pentru industria austro-ungară decât a Serbiei ; noi duceam până la gurile Dunării, pe când Serbia avea o parte relativ mică din malul dunărean. Ar fi trebuit deci ca, și dacă n'ar fi fost toate acele declarații ale noastre de prietenie și oferte de colaborare politică, să avem un fel de prioritate în tratamentul amical. Și aceasta nu se întâmplă de loc. Când ni s'a propus un tratat de comerț, același tratat de comerț s'a propus și Sârbilor, combătut și acolo de opoziție cu aceleași argumente ca acelea întrebuintate la București ; când ni s'a acordat suprimarea jurisdicțiunii consulare, același lucru s'a acordat și Sârbilor, și așa mai departe. Iar șicanele care ni se făceau nouă, lor nu li se făceau. Să fi venit la noi de „Zece Maiu“ reprezentanți ai comunelor românești din Ardeal, invitați prin chemare specială din partea Statului român, și s'ar fi văzut atunci ce felicitare pentru serbări ni-ar fi trimis Andrassy dela Pesta !

Și de ce această curtenire a Sârbilor ? Fiindcă *Sârbi* trebuiau câștigați în vederea înaintării Austriei către *Salonic*. Austria avusese neplăceri în regiunea dalmatină : se răsculasera locuitorii, susținuți de Muntenegreni, ocupând o bucată de vreme acel colț sudic al Dalmației. Cu multă greutate răscoala a fost potolită, după câteva luni. Acum însă, când Serbia fusese compromisă și nu se arăta totuși destul de docilă, se încercă alt plan slav în Bal-

cani. Croații erau îndemnați, spre marea indignare a Sârbilor, a reclama pentru ei Bosnia și Herțegovina. Și tânărul Împărat Francisc-Iosif, om foarte simpatic, a fost sfătuit să facă o călătorie în Dalmația. I s'a trimes principelui Muntenegrului invitația de a se întâlni cu Împăratul, acelui principe care trebuia mai curând pedepsit pentru atitudinea față de răscoală. Principele Nichita, care în toamna anului 1874 provocase pe Turci pentru uciderea câtorva din supușii săi, la Podgorița, și cedase numai înaintea Puterilor, se duse cu inima frântă înaintea aceluia al cărui rost în Dalmația se găciă foarte bine. El venia ca să popularizeze figura și politica sa în acele părți și ca să pregătească populația vecină cu ideia că mai este un Împărat. Împăratul de la Petersburg e departe, cel de la Constantinopol cârmuiește rău; acesta însă este aproape și bun, el vine zimbînd la toată lumea, făgăduind tot ce vrea și ce vrea, și ceva mai mult: el poate fi deci Suveranul chemat al Slavilor de Sud; el singur e în stare a crea o Iugoslavie. Foaia „Istoc“ scria, la 6 Novembre 1874, după „Politic“, că planul austriac e să fundeze o secundo-genitură austriacă, unind Serbia, Bosnia și Herțegovina într-o regalitate iugoslavă supt sceptrul unui arhiduce din Casa de Habsburg și dând Rusiei, cu care se făcuse o înțelegere secretă din prilejul vizitelor dintre Împărați, alt regat balcanic de mîna a doua, în Bulgaria.

Milan disolvase abia Scupștina, întâiul cas de acest fel; partidele din Serbia se sfășiau sălbatec, „presa“, spune un martor ¹⁸⁷⁷ ajunsese a fi un adevărat scandal, toate partidele injurându-se cu o vehemență nemaipomenită și într'un limbajiu desgustător, guvernamentalii poreclind pe adversarii lor asasini, comunarzi și petroliști, ceilalți, la rîndul lor, poreclind pe oamenii de Stat [dușmani]: trădători, vînduți străinilor“. Se vorbea de Republică, de aducerea prințului Nichita, de cererea unui Caimacam de la Stambul. Serbia era în ultimul grad de decădere. Milan, ne-

putându-se însurà în Rusia—se vorbise și de fiica duce lui Petru de Oldenburg—, fu redus să facă o căsătorie de inimă, luând pe Natalia Cheșcu, a cării mamă erà născută Sturdza, tatăl fiind și el dintr'o familie moldovenească din Basarabia, în momentul chiar când Împăratul austriac plecă. Ia 2 April 1875, din Viena, prin Trieste, spre Dalmația.

Milan nu fusese chemat, iar principele muntenegrean făcea un simplu act de vasalitate. Fu primit însă „ca un Suveran“, muzica oferindu-i arii slave. Se spuneà așa de serios că Austria, și Rusia chiar, vreau să-l așeze la Belgrad, încât foaia oficioasă din Cetinie trebuì să deà, în Iunie, un comunicat, insistând asupra vechii prietenii, necesare și astăzi, între dinastiile Petrovici și Obrenovici și amintind că rapsozii încep cântecele lor cu pomenirea amândurora. O împăcare trebuia să i se acorde lui Milan mai târziu, numai în Iulie, prin venirea noului Agent austriac, contele Wrede, ca o garanție. Și se făcù așa încât căsătoria lui Milan fu încheiată, în August, la Viena.

Iar toată atenția, toate măgulirile erau în acest ceas pentru România. Agentului dela Belgrad, A. Sturdza, care, după ordinul Principelui, alergase la Cattaro, Împăratul îi spusese, la cea d'intâiu vedere: „Dar noi suntem vechi cunoștințe; îmi aduc aminte foarte bine (*parfaitement*) de d-ta; nu numai de numele d-tale, dar și de persoană“. Principele, Principesa, țara se împărtășiau de laudele puternicului vecin, care adăugià: „Sunt foarte mulțumit de România. Mergeți pe calea cea bună, și stabilitatea pe care o datoriți Principelui va fi totdeauna cea mai sigură garanție de progres. Aveți oameni în adevăr capabili. Avem multe afaceri între cele două țeri, dar sunt asigurat acuma. Sunt foarte simțitor la atenția principelui României, și-i mulțănesc. Te însărcinez cu complimentele mele pentru dânsul. Mi-a fost deosebit de plăcut să te revăd însărcinat cu această misiune“. În schimb, Serbia erà căinață: „Merge rău în Serbia. Scupștina e compusă din oameni ignoranți. Serbia

n'are oameni." Muntenegrul aveà și el trecere : „Sunt foarte mulțamit de prințul Muntenegrului. S'a purtat într'adevăr foarte bine. E om de treabă¹." Generalul din Dalmația, Rodich, asigura pe trimes că „Împăratul dorește să-l aibă totdeauna lângă dânsul". La masă, în această strălucită adunare, Sturdza erà la dreapta Suveranului și auzi din gura lui „lucruri încântătoare și pline de entuziasm", căpătând și asigurarea că e „perfect informat" asupra lucrurilor din Belgrad. Numai a doua oară el trebui să-și cedeze locul, trecând la stânga Monarhului, principelui Nichita, dar, și așa, aceiași favoare se revărsă asupra lui. La plecare, Agentul fu apoi chemat pe vaporul „Fantaisie" și admiră de acolo priveliștea iluminăției, „cu munții în flăcări, fortul San-Giovanni arzând în focuri bengale, cu cifra Împăratului desfăcându-se pe stânci, pe când alte focuri plecau de pe corăbiile de războiu și mii de scântei licăreau pe bărcile pescarilor."

Actul erà așa de serios, încât Ungurii atacau pe comandantul slav al Dalmației și cereau să se scoată de acolo unii generali croați, iar Slavii din Spalato insultau pe binefăcătorul orașului, podestatul Bajamonte, numai pentru că nu erà de rasa lor².

¹) Mais nous sommes des anciennes connaissances; je me rappelle parfaitement de vous: pas seulement de votre nom, mais aussi de votre personne. Je suis très content de la Roumanie. Vous marchez dans une bonne voie, et la stabilité que vous devez au Prince sera toujours le plus sûr garant du progrès. Vous avez des hommes vraiment capables. Nous avons beaucoup d'affaires entre les deux pays, mais je suis rassuré à présent. Cela va mal en Serbie. La Skouptschina est composée d'hommes ignorants. La Serbie n'a pas d'hommes. Je suis fort content du prince du Monténégro. Il s'est vraiment très bien conduit. C'est un homme... Je suis bien sensible à l'attention du prince de Roumanie; je l'en remercie, je vous charge de mes amitiés pour lui. Il m'a été particulièrement agréable de vous revoir chargé de cette mission. Rapport din 10 Maiu 1875.

² Rapport al lui Sturdza din 8/20 Iunie 1875.

Nu e curios că, atunci când a izbucnit răscoala, toți fugarii nu se duceau în Serbia, ci în Dalmația? Că între cei mai zeloși consuli cari au venit cu propuneri de mediație a fost consulul austriac, că generalul Rodich a apărut ca mijlocitor și că trinitatea europeană de la care răsculații așteptau îmbunătățirea soartei lor eră alcătuită din Austria, Rusia și Prusia? Rusia, înțelegem de ce; Prusia, din cauza prestigiului victoriilor dela 1870—1; în rândul întâiu însă, Austria. Locul de unde pornesc instrucțiile pentru comisiunea consulilor e Viena. E adevărat că răsculații nu se preă dădeau după diplomație, ci spuneau: noi suntem luptători, lucrurile diplomatice nu le înțelegem: ni pare rău, dar nu le putem înțelege; ele sunt mult mai presus de mintea noastră. Așă încât negociațiile acestea n'au adus la niciun capăt; dar cine aveă interes să le continue, să le accentueze, eră Austria.

Că erau la mijloc înțețiri și interese austriace, de aceasta nu se îndoia nimeni, și la Belgrad, când Principele plecă la Viena pentru căsătoria sa, lucrul fu luat în nume de rău, — „pentru că aici se crede“, spune Agentul nostru, „în general că Austria e autoarea intrigilor din Herțegovina sau că încearcă să profite din ele“¹⁴.

Când a fost vorba de reforme în Turcia, Ignatiev s'a dat puțintel la o parte, cei de la Viena fiind și prietenii răsculaților, dar și prietenii Turcilor. La propunerea reformelor, dibaciul Andrassy a ieșit în frunte. Turcii crezură că eludează astfel de presiuni prin măsuri speciale: amnistie, reforme, făgăduieli de ordine în administrație, de funcționari onești, cari vor respectă averea creștinului, onoarea creștinului, viața creștinului, — transformare subită

¹⁾ Ici on croit généralement que l'Autriche est l'auteur des menées de Herzégovine ou qu'elle cherche à en profiter“; telegrama din 3 Iunie (?) 1875.

și miraculoasă, ca în toate hatîșerifurile pe care le-a dat Turcia de ieri și cea de azi.

Eră însă prea târziu.

În Decembre, s'au făgăduit chiar măsuri generale de reforme pentru toată Împărăția. Andrassy continuă să aibă însă și mai departe conducerea întregii acțiuni diplomatice, pe care el n'o credeă osândită la stârpiciune.

Și Serbiei i se cerea, în această lună a lui Decembre 1875 — Agentul austro-ungar refuzând să primească de Anul Nou pe ministrul de Externe și chiar pe aghiotantul prințului, — să adere la declarația Turciei că lasă afacerea, mult discutată, a prelungirii Căilor Ferate în sama Vienei¹.

Din ce în ce mai mult Viena căută astfel să dea impresia că Turcia e lucru austriac, cum lucru austriac era chestia Iugoslaviei, și lucru aproape austriac, în orientarea politicei sale externe, și România². Austro-Ungaria aveă evident interes să existe turburări în Peninsula Balcanică. Deci Monarhia, care fusese o admirabilă îngrijitoare de bolnavi față de Turcia, în credința că agonizanta se duce, începuse acum să umble prin saltare, — cum se întâmplă.

Totuși, în părerile multora Rusia ar fi uneltit toate, ea ar fi pregătit toate, ea ar fi tras, la ceasul ei, cortina reprezentăției sângeroase. Și nu lipsesc nici „dovezile“, mai târzii, de sigur, dar și mai vechi, lucruri scrise, mărturisiri netăgăduite, care ar arătă că atunci, la 1876—7, Țarul a avut nevoie de un războiu în Balcani³. Și se invoacă acel testament al lui Petru-Cel-Mare, pe care-l știe toată

¹) Raport din 24 Decembre 1875.

²) Cf. și Iorga, *Ist. Statelor balcanice*, p. 294 și urm.

³) V. destăinuirile broșurii *Les responsabilités*, de Giacometti, rezumate în Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit*. în colecția Oncken, p. 429 și urm. — Nelidov declară actele falsificate (v. „Bulletin“, l. c., p. 144).

lumea, căci numai de istorici se ascunde, și o întreagă tradiție de intrigi la Constantinopol, de întetiri între creștinii din Balcani, de agitare a idealului ortodoxiei biruitoare și răsplătitoare asupra păgânilor, de anexiuni oriunde a fost cu putință —, până la aceia, și până astăzi dureroasă pentru noi, a Basarabiei.

Dar, dacă Rușii au provocat toate lucrurile acestea, din Bosnia și Herțegovina, din Serbia, din Bulgaria, se pune întrebarea: de ce au zăbovit așa de mult cu intervenția lor? De ce au recomandat României, în 1874, liniștea și așteptarea, de ce au stăruit în Serbia să se înlătore liberalii radicali, pricinuitori de tulburări? De ce și la începutul anului 1877, cum vom vedea, ei au întrebuițat toate mijloacele spre a împiedeca războiul, consimțind la conferința din Constantinopol, stăpânită de reprezentantul Angliei, care urmă în Peninsula Balcanică o politică total deosebită de „idealul“ Rusiei? De ce au tolerat, un timp, Constituția lui Midhat-Pașa, reorganizarea iluzionistă a Turciei, care, înlăturând pentru totdeauna, în intenția autorilor aceluia act, orice intervenție a Puterilor europene, îi loviă întâiu pe vechii râvnitori ai Împărăției de Răsărit? De ce după aceasta au continuat negociații, evident zădarnice, din Ianuar și până în Mart, și de ce s'au lăsat Rușii așa de greu la pornirea războiului?

De sigur Rusia nu eră pregătită militar, căci nu totdeauna militarii știu ce pregătesc diplomații, dar diplomații trebuie să știe situația unei armate pe care vor trebui la anume moment s'o întrebuițeze. Dar pregătirea din 1876 nu eră totuși așa de slabă, încât Țarul să îngăduie a se jertfi supt ochii săi, odată cu creștinătatea balcanică, și putința lui de a ajunge la Constantinopol, pe spinarea și în dauna aceleia.

Și aceasta nu este o pledoarie pentru teoria că Rusia, în 1876, ar fi fost absolut dezinteresată față de lucrurile balcanice. De loc. Un popor poate să aibă o tradiție po-

litică veche și, cu toate acestea, situația lui internă sau deosebite împrejurări ale vieții lui, d'innăuntru ori din afară, să-l împiedece de a reprezintă această tradiție. Omul de Stat e dator să-și rezerve momentul când va prezintă cutare sau cutare din dorințele sale, în care va aminti lumii, prin intervenția diplomatică sau militară, necesitatea pentru desvoltarea țerii pe care o conduce a reluării unei anumite tradiții. A spune că Rusia în 1876—7 n'a fost factorul care a stârnit turburările balcanice, nu înseamnă a spune că ea părăsise atunci toate amintirile sale din secolul al XVIII-lea, că se lepădase de o conștiință politică, îndreptățită sau ba, dar de care eră cuprinsă sufletește, adânc, cea mai mare parte din locuitorii Imperiului. Voim să spunem numai că în 1875—6 *altul* a avut interes să pornească războiul și că din nevoia aceluia s'a pornit într'adevăr războiul în Balcani.

Dovedind, mai sus, că Austria avuse acest interes și arătând și de ce-l avuse, să vedem acuma care a fost atitudinea Rusiei dela 1874 înainte, față de problema balcanică.

N'avem tot materialul diplomatic care ar trebui, dar, din fericire, este atâta încât să ni putem da sama de starea adevărată a lucrurilor și să tragem o încheiere dreaptă în ce privește atitudinea Rusiei în anii aceștia de criză.

Dacă am porni încă dela 1871, ar trebui să afirmăm un lucru: în doctrina de echilibru european, războiul dela 1870—1 trebuia să aibă consecințe, nu numai pentru Germania, care s'a înălțat, s'a organizat și a crescut, nu numai pentru Franța, care a scăzut și a pierdut și nu numai pentru Italia, care s'a folosit de împrejurări ca să capete Capitala ei naturală și istorică, Roma, dar și pentru alte Puteri, și în special pentru celelalte două Împărății, care nu luptaseră. După această doctrină, urmă ca și Austria să capete ceva, și tot așa urmă să capete și Rusia.

Am văzut ce doriă și speră Austria; și Rusia, tot după această doctrină, aveă dreptul la compensațiuni. Ce e drept, ea înlăturase clauza tratatului din Paris care nu-i dădea voie să aibă o marină militară în Marea Neagră. Târcii au suspinat, dar nu s'au putut împotrivi. Mai târziu doar, Aarif-Pașa, ministru de Externe, spunea, — pretinzând că s'ar fi călcat încă un punct al tratatului din Paris, acela care nu ni-ar fi dat nouă voie a face convenții comerciale—cam așa, într'o notă către Puteri: „la 1871 s'a dus un punct al tratatului, acum se duce al doilea; în curând nu va mai rămâneă nimic din tot actul, și o să vie vremea de vă veți da samă cu toții ce ruină va face în lume dispariția tratatului din Paris“. Și Sârbii răspundeau imediat, într'una din foile lor: cu tratatul din Paris tot acolo veți ajunge,—mai curând sau mai târziu.

Prin urmare căpătase Rusia ceva ca satisfacție imediată și momentană, dar între organizarea puternicului Imperiu al Europei centrale și între înlăturarea unei clauze a tratatului din Paris, care constituia mai mult o umilință de formă decât o situație de fapt, nu eră echivalență; echilibrul deocamdată cam șchiopătă, piciorul din partea Rusiei fiind remarcabil mai scurt decât cel din partea Germaniei. Și, deci, se va zice, Rusia trebuia să caute în Peninsula Balcanică alte compensații.

Nu vom pretinde că nu țintiă într'acolo gândul oamenilor conducători la Petersburg în 1875—76, cari, — am și spus-o, — erau încă învinșii dela 1856. Numai cât erau unii factori cari împiedecau această Rusie, doritoare de compensații și setoasă de răsbunare, de a interveni ca factor de turburări în Balcani, cu hotărîrea de a căpăta aici „dreptul“ ei față de noua situație din Europa. Unul din acești factori eră Bismarck. Bismarck nu este numai biruitorul diplomatic dela 1870—71, ci cel mai meșter dintre oamenii cari au știut vre-odată să tragă consecințe dintr'o mare victorie, întrebuițând toate mijloacele ener-

giei celei mai lipsite de scrupul, celei mai cinice, ale brutalității celei mai răspicată și, în același timp, față de anumiți oameni din anume țeri, în anumite împrejurări, mijloacele celei mai fine diplomații italiene a Renașterii machiavelice. A izbutit să împace în folosul Germaniei antagonisme care țineau de secole și care păreau cu neputință de înlăturat; a izbutit să facă un mănunchiu din noua sa Germanie și din două State mari vecine, în care existau sentimente de antipatie împotriva ei, din toate timpurile sau numai din timpuri mai nouă; le-a silit pe aceste Puteri să-și părăsească toate tradițiile pentru a adopta, ani întregi, o atitudine care eră absolut contrară intereselor lor, dar care serviă în chipul cel mai strălucit interesele germane. Invocând principiul ordinii publice și sociale, necesitatea pentru Suverani de a-și ține bine coroanele, primejdia maselor populare, care, năcontenit frământate de agitatori socialiști, puteau să dărâme rosturile de până atunci într'o lume prea veche, exploatănd frica de ce e nou a Austriei și frica de revoluție, de viața nemulțămăită a popoarelor, care domina în Rusia, exploatănd aceste sentimente fundamentale la unii și la alții, Cancelariul german a ajuns să unească pe cei trei Împărați chiar înainte de forma solemnă diplomatică, care, cum știm, a durat multă vreme după războiul din 1877 și a reușit să-i ție năcontenit într'o acțiune comună. Împărații, ca atari, trebuie să se sprijine. Franța de la 1871 însemnă: Comuna, deșteptarea patimilor mari și grozave ale mulțimilor, anarhia deslăntăuită; cine nu vrea să vadă repetându-se lucrurile acestea, Doamne ferește, în alte țeri, n'are decât să sprijine pe Germania, singura în stare a da Europei o poliție de cultură, nu de incultură, cum e cea rusească, prin urmare forma cea mai civilizată a poliției de Stat.

Și Rusia a căzut în cursă cu toată greutatea naivității ei enorme.

Totuși, când, în 1871, după zvonul de abdicare al Prințului Carol, Austria propuse, „pentru a ni fi plăcută“, la Constantinopol, ca și aiurea, schimbarea Constituției românești, cauză a tuturor turburărilor, și anume printr'o conferință europeană, generalul Ignatiev protestă, arătând că Rusia n'are absolut nimic a face în schimbările interioare pe care-i plăcea României să le facă în legile sau în instituțiile sale”¹⁾.

Și altă dată constatăm în acest acord ruso-austriac, determinat de motive interne, o divergență. Între alte planuri de a reforma Orientul după interesele Austro-Ungariei, Andrassy a avut, tot în 1871, pe acela, extraordinar, de a preface Turcia într'o confederație ca a Germaniei, precedată de o încorporație militară și politică. Guvernul român — Lascar Catargi fiind președinte de Consiliu și Costaforu ministru de Afaceri Străine, — informat, de și incomplet, „se feliçită de o măsură care e de natură să ne fortifice reciproc și să cimenteze alianța noastră“, dorind numai ca din confederație să fie înlăturată Grecia, „care nu pricinuieste decât supărări și încurcături Turciei“²⁾. „Aceasta înseamnă“, răspunde însă Agentul român, generalul Ioan Ghica, „a șterge România ca na-

¹⁾ „La Russie n'avait absolument rien à voir dans les changements intérieurs qu'il plaisait à la Roumanie de faire dans ses lois ou dans ses institutions“; raport din Constantinopol al lui Strat, 25 April 1871. Pe acel timp „instrucțiunile Prusiei și Austriei“ — spuneă ministrul german acolo, Keyserling, — „cu privire la afacerile României erau aproape identice“. Iar Elliot, reprezentantul Angliei, eră de părere că Unirea și prințul străin erau acte de toleranță, iar nu de drept public (*ibid.*)

²⁾ Qu'il mette [le ministre des Affaires Étrangères ottoman] de côté Grèce, qui ne cause que des ennuis et embarras à la Turquie... Nous ne pouvons que nous féliciter d'une mesure de nature à nous fortifier réciproquement et à cimenter notre alliance“; instrucții către generalul Ioan Ghica, Agent la Constantinopol, 31 Octobre st. v. 1872.

țiune ¹⁾“. Se credeă întâiu că Germania susțineă pe supt mână „ridiculul și odiosul“ proiect al acestei confederații balcanice prin contopirea cu Turcia, Sultanul redevenind astfel vechiul Împărat bizantin peste provinciile cu șefi autonomi, onorați și nuli. Proiectul căzu: acei cari-l zădărniră — eră vorba iarăși de o conferință europeană care să-l ratifice după primirea părților contractante —, fură Ignatiev, de Vogüé, ambasador al Franciei, și chiar ministrul Germaniei ²⁾. Încă de la 7 Novembre, revenind, Ministeriul român răspingeă ideia de a face din țară Bavaria românească a unei Prusii turcești și-și arată „indignarea față de o propunere care nu tindea la altceva decât la anularea ființei noastre politice“. Serbia, de altfel, arătase aceiași opoziție, spuind răspicat că-i e știută originea austriacă a proiectului ³⁾.

E într'adevăr interesantă situația pe care o aveă Rusia la 1874. Ce credeau oamenii ei politici atunci despre lucrurile din Răsărit, o știm foarte bine, din rapoartele pe care le trimeteă din Petersburg Gheorghe Filipescu, pomenite și mai sus. El căută o descoperire de intenții: orice ni s'ar fi spus la Viena despre planurile Rusiei, atâta înțelegeam și noi că traducerea în limbajiu diplomatic austriac a intențiilor ei poate fi în unele cazuri puțin neexactă și de aceia e bine să se ia informațiile de la însăși originea lor. De aici misiunea acestui om de încredere al Principelui Carol.

Filipescu a fost foarte bine primit de Țar, care s'a de-

¹⁾ Raport din 15 Novembre.

²⁾ Raport al aceluiași general Ghica, din 18 Novembre. Tocmai atunci Poarta căută să împiedece baterea monedei românești la Bruxelles fără „marque de vasselage“ (*ibid.*).

³⁾ Raport din Belgrad, 21 Novembre 1872. Dar Serbia primiă discuția asupra unei noi baze de legătură. Vizirul dezaprobă deci pe ministrul de Externe.

clarat „încântat că-l revede“, a manifestat durerea sa pentru încetarea din viață a fiicei Principelui României și, arătându-și mulțămirea pentru lucrurile din țară, a adăugat doar atâta : „De Prinț și de Guvern n'avem să ne plângem ; dar sunt oameni la voi cari au uitat sângele pe care l-am vărsat pentru această țară și că datoriți Rușiei ceia ce sunteți“. Atunci, natural, mandatarul Principelui a dat anume explicațiuni : s'a dus vremea lui Cuza, nu se mai sprijină la București propaganda polonă ; acum sunt garanții de ordine în România ; există Români bine-cugetători, „bien pensants“, un fel de ortodoxie politică, care exclude liberalismul cu pretenții și sgomotos. Și atunci Țarul a adus : „Sunt încântat de asigurările pe care mi le dați ; ordinea și stabilitatea sunt indispensabile țerii d-voastră. Spuneți Principelui că-i port, ca și României, un mare interes¹“. Iar Filipescu rugă pe Țar să continue a ocroti această țară.

Și nu trebuie să ne mirăm de tonul acesta când îl apropiem de limbajul ținut la Cattaro, în 1875, de Împăratul Francisc-Iosif ; doar nu e o mare deosebire între atestatul unuia și atestatul celuilalt : același cezarism, la Petersburg ca și la Viena, de o parte ca și de cealaltă. Numai cât Împăratul Austriei nu putea să vorbească de

¹) „Je suis enchanté (charmé) de vous revoir... Les affaires vont mieux chez vous. D'ailleurs, du Prince et du Gouvernement nous n'avons pas à nous plaindre, mais il y a des hommes chez vous qui ont oublié [le] sang que nous avons versé pour ce pays et que vous devez à [la] Russie ce que vous êtes. Je suis content (charmé) des déclarations et des assurances que vous me faites au nom du Prince. L'ordre et la stabilité sont indispensables à tout pays qui veut vivre. Dites à Monseigneur que je lui porte beaucoup d'intérêt, ainsi qu'à votre pays — Votre Majesté peut tout pour nous !... Il appuya encore sur la nécessité de maintenir l'ordre à l'intérieur du pays“ ; rapoartele lui Filipescu din ^{23 April} 5 Maiu și ^{24 April} 6 Maiu 1874.

sângele soldaților săi vărsat pentru libertățile Românilor de la Dunăre.

În afară de conversația pe care a avut-o Trimisul român cu Țarul însuși, el a mai vorbit însă cu o persoană care, date fiind împrejurările, eră mult mai interesantă.

Filipescu a trebuit să se ducă și la șeful Departamentului Asiatic, care Departament, într'adevăr în procedările sale, și-a meritat cu prisos numele.

În momentul acela șeful eră Stremoncov, care a vorbit cu multă francheță despre degringolada turcească: „Credința mea indistructibilă este că în Balcani se petrece o degringoladă turcească. Lucrul se isprăvește repede. România poate să conteze pe sprijinul Rusiei când se vor întâmpla lucrurile acelea.“ Văzând, probabil, în figura reprezentantului românesc o oarecare neîncredere, determinată de cine știe ce amintiri, bănuieli ori influențe, zisul Stremoncov făcù o comparație foarte potrivită: „Știu la ce te gândești : că noi suntem ca acela care îngrașă curcanul ca să-l taie : te asigur că nu e adevărat!“

Cea mai mare nenorocire pentru Rusia, spunea el mai departe, ar fi să anexeze o provincie ; ea ar fi distrusă : „cine ar îndrăzni în Rusia să iea responsabilitatea unei acțiuni atât de fatale Imperiului, cum ar fi o anexare“ ? Diplomații sunt, se știe, puțin auguri, fiind deprinși, când fac anume declarații, să nu râdă. „În ceea ce privește România, ea a fost totdeauna din partea Rusiei obiectul unei bunăvoinți dezinteresate“². Și așa mai departe.

¹) On a dit que la Russie engraisse ses dindons pour en faire une meilleure bouchée. L'histoire est là pour prouver que les occasions n'ont point manqué à la Russie pour réaliser de pareilles ambitions, mais la Russie n'a jamais eu semblables intentions.

²) Toute augmentation de territoire ne pourrait qu'être fatale à l'Empire. Aucun gouvernement n'oserait en assumer la responsabilité... Pour ce qui est de la Roumanie, elle a toujours été de la part de la Russie l'objet d'une bienveillance désintéressée.

Dar deocamdată Jomini, care fusese prin Turcia în timpul din urmă, recomandă Românilor „puțină moderație“. „Faceți ca Germania“, spunează în sfârșit șeful Departamentului Asiatic: „cea mai bună politică e a ști cinevă să aștepte!“

În primăvara anului 1876 (April), apoi, când se tăcù la noi, după rezultatul alegerilor pentru Senat, o schimbare de guvern, numindu-se un Ministeriu din care făcea parte Ion Brătianu (la Finanțe), dar prezidenția erà a conservatorului Manolachi Costachi și Externele le ținea Kogălniceanu, ministrul rus al Afacerilor Streine, încântat că radicalii n'au izbutit deplin, aprobà călduros politica de pace a noului guvern¹.

Este în aceste declarații ceva din acțiunea diplomatică a unui Stat care ar vrea să aibă un conflict în Balcani *atunci*? Cred că nu. Nu e absolut nimic care să ne facă a crede aceasta.

Cine aveà însă de vorbit neapărat, oricât ar fi fost de mare nepregătirea, de adâncă neînțelegerea între Suveran și supușii săi, cari găsiu că, „mai la urmă, Cneazul n'are mai multă minte decât dânșii“, oricât de puternică presiunea din partea vechilor dușmani, ca și din a prietenilor constanți, erà Serbia.

Slabul Ministeriu Stoian Ristici-Gruici, format în 1875, fù concediat, cum se știe, prin apariția, în ziua de 5 Octombrie 1876, a lui Milan în Scupștina nouă, și înlocuit printr'un Ministeriu de pregătire, al lui Calievici. În Mart 1876, avură loc apoi la Belgrad furioase demonstrații supt fereștile Agenției austriace. La 26 Maiu se încheie tratativele cu Muntenegrul. Îndată ce veni din Constantinopol vestea că Sultanul Abdul-Aziz s'a „sinucis“ și că „națio-

¹) V. și mai departe.

naștii“ turci au venit la Guvern, se putea prevedea ce eră să se petreacă în Belgrad. Explicațiilor cerute în numele noului Sultan Murad, la 9 Iunie, li se răspunse, la 29 ale lunii, de noul Ministeriu, format la sfârșitul lui April, și care cuprindea pe Iovan Ristici la Externe, prin cererea formală de cesiune a Bosniei și Herțegovinei. Aceasta însemnă însă războiul¹.

Și vom vedea în cele ce urmează că războiul, fericit pentru Muntenegreni, dovedi reaua pregătire a Serbiei și puterea militară reală a dușmanului ei turcesc. Până în toamnă, când trebui să se ceară, prin mijlocirea Europei, un armistițiu, pentru care Turcii puneau condiții grele, a fost o serie de nesuccese, din ce în ce mai grave, până ce valea Timocului, a Moravei fură năvălite de nizami și de grozavii bașbuzuci².

Față de această stare de lucruri și de atmosfera europeană care o încunjură, sentimentele principelui Carol nu erau de sigur singurele determinante, dar ele oferiau un mare interes. Le putem cunoaște, nu numai din atitudinea lui de până acum față de Serbia, dar și din declarații formale care vin din parte-i. În Novembre 1872, primind pe noul consul sârbesc, Carol I-iu își arată dorința ca „România și Serbia să se întărească militărește pentru a-și face înrîurirea valabilă la soluția chestiei orientale”³.

Să vedem însă deocamdată dacă o colaborație a noastră cu Sârbii în războiul care neapărat trebui să se deschidă împotriva Turcilor, aroganți pe cât erau de incapabili, putea fi pusă la cale ori ba. Căci, de dorit, ea trebui să fie fără îndoială dorită,—fiind cu mult mai preferabil ca Rusia să vadă lucrurile din Balcani hotărâte de Statele

¹) Raport din Petersburg, 18 April 1876.

²) Beer, o. c., p. 637 și urm.; Iorga, *Istoria Statelor balcanice*, pp. 300—1.

³) *Aus dem Leben König Karls, II*, p. 293.

creștine de acolo decât să trebuiască, precum a fost la 1877, să intervie trupele ei pentru a salvă pe unul.—Serbia,—de o ruină totală și a sili pe cellalt.—România,—căci de Grecia, asigurată de grația continuă a Europei, nu poate fi vorba,— să iasă din amorțeala unei îndelungate așteptări.

La 1875 — Memoriile sale ni-o spun —, deși nu mai vede un aliat posibil în Serbia decăzută¹, principele eră hotărât să ceară „a se trage o linie de hotar politic, foarte lămurit, între un Imperiu rebel la orice reformă și un tânăr Stat care a dat Europei în acești din urmă ani garanții reale“. Prin urmare încă de atunci visul, pe care-l urmăria de multă vreme al unei desfaceri legale înaintea de desfacerea materială a României de Imperiul Otoman, visul acesta căpătă din ce în ce contururi, el primiă forme mai hotărâte.

Consacrând „cea mai mare atenție lucrurilor de peste Dunăre“, Carol I doria ca teritoriul Greciei să fie sporit pentru a scăpă, cum spunea, această nenorocită țară de greutățile sale interne.

Iar, în ce privește Serbia, la 12 Iunie 1876, înaintea de întâlnirea celor doi Împărați, al Rusiei și al Austriei, la Reichstadt și de hotărârile luate de dâșii cu privire la soarta Orientului, hotărâri care s'au știut, precis, mai târziu numai, prințul scriă : „nu se mai poate evita războiul, și urările mele cele mai arzătoare însoțesc pe Sârbi. Noi căutăm să păstrăm neutralitatea cât mai mult timp posibil, până se vor lămuri lucrurile²“. Și natural că nu se puteă cere unui principe întemeietor al unei dinastii să deă el îndemnuri pentru o acțiune înaintea ca oarecare siguranță de reușita acestei acțiuni să nu se impuie spiritelor.

¹) *Ibid.*, p. 409.

²) „Der Krieg ist nicht mehr zu vermeiden, und meine heissen Wünsche begleiten die Serben. Wir suchen unsere Neutralität solange wie möglich zu bewahren“; v. *ibid.*, III, la început.

Acum să venim la cellalt factor, țara, adecă, bine înțeles, țara politică, clasa dominantă, împărțită și acum, cu aceiași invidie și ură, în două partide : Roșii și Albii, ireconciliabile.

Din nenorocire și unora și altora li lipsiă, nu numai cunoștința împrejurărilor din țară : ce suntem și ce putem noi, dar și cunoștința lucrurilor de prin prejur : cine sunt vecinii noștri, ce vor, ce pot ei, ce simt pentru noi și ce sunt gata, ce sunt în stare să ni dea. Educația noastră națională eră absolut insuficientă. Și eră ceva și mai rău decât atâta : dacă oamenii cari conduceau țara atunci erau serioși, gata de muncă și de jertfă, dacă știința lor în genere și știința lor politică în special erau mai adânci decât media generală de astăzi, fiind ei oameni în stare să stea alături de oricine din orice țară în schimbul de vederi politice, ca unii ce învățaseră în cele mai bune școli străine, franceze în cea mai mare parte, dar și elvețiene, germane, eră și un mare defect tocmai în această educație : ea nu se făcuse pe baza cunoștinței realităților naționale, așa încât căpeteniile României nu cunoșteau trecutul ei și nu-și dădeau pe deplin seamă de aspirațiile ce o însuflețiau. „Deșterați“, *dépaysés*, ei aveau să lucreze, în momente decisive, cu cantități care trebuiau știute cu o preciziune matematică absolută. Trăiau în iluzia că noi suntem numai urmașii lui Traian, pe când cei de peste Dunăre ar fi niște bieți Slavi, și ei erau dispuși, și din acest punct de vedere, la izolare și dezinteresare în marea luptă care se va începe, cuprinzând într'însa și problema vieții noastre viitoare.

Camera din 1875 spuneă astfel, la 27 Novembre, principelui ceia ce urmează : „pozițiunea noastră ni permite a păstră o strictă neutralitate fără să uităm ceia ce datorim și nouă înșine și Puterilor garante“.

Cum să-și închipue cineva că, atunci când lumea se aruncă furioasă după interesele ei, ea se va opri pentru a forma un tribunal de arbitri ori a alcătui un cuib de mătăasă.

spânzurat într'un vârf de paltin ca să se așeze acolo România neutrală? A apelă la filantropia oamenilor în astfel de împrejurări este a urmări un sentiment total néexistent. Cel mult dacă se mai adăugiau la aceasta „urări călduroase și sincere pentru ameliorarea soartei populațiilor creștine de peste Dunăre“ și se relevau, șters, „aspirațiunile legitime ale României“, — toate lucruri fără contur și absolut imponderabile¹.

Aceasta era Camera. Din partea lui, Senatul vorbiă astfel Domnitorului, trei zile mai târziu: „În fața evenimentelor ce se petrec în țerile de peste Dunăre, țara are voința statornică de a stărui în pozițiunea sa de neutralitate, de a continuă în pace opera sa de organizare și de a complecta mijloacele sale de apărare²“.

Venim la acțiunea Guvernului. Încă de la 4/16 Ianuar 1876 se adresează de Ministeriul Lascăr Catargi către Agenții României o circulară a cării tendință o vom aprecia, după ce vom cită părți mai importante dintr'însa. Circulara începe prin a spune că „Guvernul român a avut un interes“ — natural, adăugim noi, și puternic, — „pentru cauza creștinilor răsculați în Balcani“. Totuși „a păstrat cea mai strictă neutralitate“.

Turcii continuă însă o atitudine de suspectare față de acest Guvern amic; ei „îi atribuie conivențe cu țerile în stare de insurecțiune și cu alte țeri care ar fi dispuse să lupte alături de cele d'întâiu³“. Prin urmare, de oare ce au apărut pe Dunăre monitoarele turcești — ambasadorul turcesc la Viena protestă împotriva acestei aserțiuni și făcea să se observe că Dunărea e înghețată și că prin urmare

¹) Vezi și D. A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I, I*, București 1906 p. 773.

²) *Ibid.*, p. 774.

³) „Lui attribuant des connivences avec les pays insurgés et autres qui seraient disposés à combattre à côté des premiers.“

monitoarele n'au putut să se înfățișeze înaintea orașelor românești de pe malul stâng — și fiindcă, pe de altă parte, trupe turcești, în număr mare, se strânseseră la Vidin, cu intenția de a ocupa Calafatul, — cum s'a spus mai târziu și din izvor oficial, — Guvernul românesc, „din prudență și precauțiune”¹⁾, trebuie să facă preparative militare; căci, continuă nota, „dacă neutralitatea, conservată până în acest moment, ar fi amenințată, fie prin acte de agresiune din partea Turciei, fie prin intervenția altei Puteri care ar voi, indiferent în ce scop, să ocupe România, datorită sa față de țară nu i-ar permite Guvernului să rămâie spectator imposibil”²⁾. Și, cu un simț de demnitate care face bine inimilor noastre, se continuă mai departe așa: „a fost o vreme când țara noastră era câmp deschis al luptelor și bătăliilor, dar acest câmp a fost pentru totdeauna închis prin garanția colectivă a Puterilor mari”³⁾. Prin tratatul din Paris, adăugă însă cu naivitate nota, România a devenit „nestrăbătută de acțiunea pe rând predominantă a diferitelor Puteri”. „un pays impénétrable à l'action tour à tour prédominante des différentes Puissances étrangères.”

Și aici venia momentul să se afirme, într'un sens deosebit de felul cum consideră legăturile noastre cu dânsa însăși Poarta Otomană, să se afirme, zicem, tradiționala noastră libertate, autonomia, suveranitatea națională în interior, dreptul de a ni cârmui lucrurile noastre și de a pregăti viitorul nostru, așa cum îl înțelegem. Este, într'un

1) „Par prudence et précaution.”

2) „Car, si la neutralité qu'il a conservée jusqu'en ce moment venait d'être menacée, soit par des actes d'agression de la part de la Turquie, soit par l'intervention d'une autre Puissance, qui voudrait, dans n'importe quel but, occuper la Roumanie, son devoir envers le pays ne lui permettrait pas de rester spectateur impassible.”

3) „Il fut un temps où notre pays était un champ ouvert à ces luttes et batailles, mais ce champ a été à jamais fermé par la garantie collective des grandes Puissances.”

fel, un act îndrăzneț acesta, și vom vedea ce răsuneț, ce rezistență și ce amenințări din unele părți, ce batjocuri din alte părți, a trezit în Europa. „Despărțită de Turcia și nefăcând de loc parte integrantă din Imperiul Otoman, precum Sublimei Porți îi place să pretindă, această țară a noastră a rămas neutră. Europa nu ignorează că România n'a fost nici cucerită, nici părăsită la discrețiunea Turcilor, precum Sublima Poartă a voit să facă a se crede. Puindu-se odinioară sub protecția Imperiului Otoman, ea n'a înțeles niciodată să renunțe la suveranitatea ei¹. Și se arată părerea de rău că opera tratatului din Paris n'a fost continuată, liberându-se din ce în ce mai mult România, desfăcându-se legături care Turciei nu-i folosesc câtuși de puțin, dar care pentru România erau un fel de neplăcută funie care, după ce o apăraseră, ajungea să-i taie în carne. De ce nu s'a făcut din ea o Belgie, care să fi fost „un adevărat bulevard, un Stat puternic și complet independent”²?

Se mai dădeau pe lângă aceasta instrucții Agenților de a observa atitudinea deosebitelor Puteri în cazul când Turcia ar peri în luptă cu insurgenții: „viendrait à succomber dans la lutte avec les populations chrétiennes de son Empire”. „Angajamentele pe care România le avea față de Turcia n'ar mai putea să subsiste atunci față de alt Stat care ar fi chemat să înlocuiască pe cel d'întăiu”³.

¹) „Séparée de la Turquie et ne faisant nullement partie intégrante de l'Empire Ottoman, ainsi que la Sublime Porte se plaît à le prétendre, notre pays est resté neutre... L'Europe n'ignore pas que la Roumanie n'a été, ni conquise, ni abandonnée à la discrétion de la Turquie, comme la Sublime Porte a voulu le faire croire. En se plaçant jadis sous la protection de l'Empire Ottoman, elle n'a jamais entendu renoncer à sa souveraineté.”

²) „Un vrai boulevard, un État fort et complètement indépendant.”

³) „Sans toutefois que les engagements que la Roumanie avait envers la Turquie puissent subsister envers tel autre État qui serait appelé à remplacer le premier.”

Prin urmare acum se dă tribut pentru Sultan, prin angajamente personale față de dânsul, dar, dacă Sultanul dispare, independența „Belgiei Orientului“ intervine, neapărat.

„E totuși o eventualitate care ar putea să facă așa că Guvernul român să părăsească linia de conduită de până acum. Vreau să vorbesc în cazul când o Putere oarecare s'ar hotărî să intervie direct în conflictul existând între Turcia și provinciile Imperiului său și ar încerca pentru acest scop să facă a trece oștirea sa prin România fără consimțământul nostru și călcând art. 27 din tratatul dela Paris. În acest caz, este datoria noastră ca, protestând în chipul cel mai formal, să luăm armele pentru a face să se respecte neutralitatea noastră și să împiedecăm pe beligeranți de a pătrunde pe teritoriul nostru¹. Iar, dacă ar fi să izbucnească războiul universal,—ideie de care se apărau cu toții, știind cum izbutiseră să poată scăpa la 1870 de războiul rusesc în Balcani,—ei bine, atunci „România va fi gata să primească orice concurs i s'ar cere de Puteri și să coopereze cu armatele aliate, cu condițiunea expresă ca Puterile să garanteze integritatea teritoriului său și toate drepturile sale seculare“².

Înțelegem: războiul diplomatic e dus astfel, înainte

¹) „Il y a cependant une éventualité qui pourrait faire départir le Gouvernement roumain de la ligne de conduite qu'il a suivie jusqu'à ce jour. Je veux parler du cas où une Puissance quelconque se déciderait à intervenir directement dans le conflit existant entre la Turquie et les provinces de son Empire et essayerait à cette fin à faire passer son armée à travers la Roumanie, sans notre consentement et en violant l'article 27 du traité de Paris. Dans ce cas il est de notre devoir, tout en protestant de la manière la plus formelle, de prendre les armes pour faire respecter sa neutralité et empêcher les belligérants de pénétrer sur notre territoire.“

²) „Sera prêt d'accepter tout concours qui lui sera demandé par les Puissances et de coopérer avec les armées alliées, à la condition expresse que ces Puissances garantissent à la Roumanie l'intégrité de son territoire et tous ses droits séculaires.“

de toate împotriva Turciei, mai ales în prevederea cazului că ea s'ar sfârâmi. La Viena li s'a și spus, de Agentul nostru Turcilor, cu o cruzime ce nu erà în obiceiul nostru, ce se va întâmplà în cazul unui altfel de războiu. I s'a declarat lui Arif-Pașa, care protestase împotriva tonului, de o dușmănie de neașteptat, care domnià în actul acesta, menit a fi comunicat tuturor: nu voim să mai lăsăm ca țara noastră să fie teritoriu de ocupație sau de trecere; și, dacã principele nostru a dat câteva scrisori la mâna Sultanului, e un lucru vechiu, necontrasemnat de Guvern, prin urmare anticonstituțional, și, chiar dacã ar fi constituțional, s'a schimbat situația, așa că îndatorirea de odinioară s'a isprăvit.

România are acolo pe Costaforu, un ministru nervos, năcăjit împotriva notei, pe care n'o găsià bună, ci prea provocătoare, și, cum se întâmplà în totdeauna, nu apără cineva o cauză cu o înviersunare mai mare față de alții decât când e furios că e pus să o reprezinte. Vom bate deci monedă, vom da decorații, aceasta fiind în Constituție; nu suntem supușii Porței, de aceea nu ne vom „revoltă”, căci ar fi a ne confundă cu ceilalți, și, dacã voii să ne ocupați, apoi Romanii și tot au fost siliți până întru sfârșit să părăsească această țară a Daciei, dar încă d-voastră? „I s'a urit și lumii și văzduhurilor tot auzind frazele noastre, și, de așa are putere, așa plăti mari recompense tuturor jurnalelor ca să nu mai pomenească de noi și de drepturile noastre, nici laude să ni deie, ci să tacă toți ca mormântul, și numai faptele noastre să vorbească!”

Dar această parte privitoare la Turcia supără o mulțime de lume. Supără, în rândul întâiu, pe Anglia. Ea erà furioasă că ne amestecăm în momentul tocmai când ea nu știa ce mijloace să mai întrebuințeze pentru a împie-

¹⁾ Raport din 23 Ianuar 1876.

decă o conflagrație în Orient, când se uita cu cea mai mare atenție ca nu cumva să se miște Serbia și Muntenegrul și când de sigur aveă ochii destul de buni pentru a prinde că oameni, muniții și tot ce mai trebuie pleacă de la Viena.

Eram sfătuiți să lăsăm lucrurile cum sunt, să nu ne primejduim începând o politică nouă, să nu căutăm a slăbi Turcia, pentru că, dacă până acum un oarecare interes unglezesc s'a oprit asupra noastră, eră fiindcă făceam parte din Turcia, și se adăugia: existența d-voastră, după ce vă veți desface de Turcia, nu ne privește câtuși de puțin.

Dar în nota dela 4 Ianuar 1876 nu era numai intenția de a se asigură România față de Turcia și de a se exercită o ușoară presiune în momentele de cele mai mari greutate ale ei, prevăzându-se cazul când toate silințele oamenilor de Stat conservativi n'ar putea împiedecă un cataclism. Eră și intenția de a se amenință *Rusia*, în cazul când ea ar voi să intervie în rosturile balcanice. Aceasta este Puterea care s'ar putea substitui în drepturile Turciei și pe care România nu înțelegeă să o primească atunci câtuși de puțin în această calitate. Și, când se spune că, de ar încercă vre-o Putere a trece fără consimțământul pe care România arătă foarte bine că nu l-ar da, pe teritoriul ei, se va opune rezistența armată, iar, fiind vorba de războiul general, că ea e la dispoziția Puterilor care ar apăra tratatul din Paris împotriva celor ce ar aveă interes să sfărâme acest tratat,—se făceă iarăși o declarație împotriva Rusiei.

Din partea acesteia, lucrul a fost, firește, simțit. Observația însă care s'a făcut a fost foarte discretă. S'a spus: Rusia n'are câtuși de puțin interes să turbure pacea. Și, după tot ce am spus mai înainte, trebuie să credem că războiul nu-i conveniă de loc.

Dar, dacă răspunsul rusesc a fost pentru moment dulce, blând, nu atâta plin de cruțare, cât potrivit cu hotărîrea, atunci încă pacifică, a Rusiei, eră cineva care dădea sfaturile cele mai puternice ca nu cumva să ne înarmăm măcar. Și sfaturile acestea erau date într'o formă care e cu adevărat jignitoare. Andrassy se exprimă în felul acesta față de armamentele României: „Puteți armă cât veți voi, dacă aveți bani; pe noi nu ne supără câtuși de puțin. Dar ni pare rău că veniți într'un moment când agitațiunea s'a potolit, când toată Europa vrea pacea și când nimeni, pentru nicio considerație, n'ar putea să vadă cu ochi buni cea mai mică tendință de nouă turburare“.

Și, continuând, el spune: „V'ați schimbat frumosul rol ce ați avut până acum, și prudența v'a abandonat tocmai în momentul când erați în drept să vă așteptați recompensa unei ținute demne de a vă atrage respectul general și potrivite cu pozițiunea specială a României, care n'are a face acolo și nu trebuie să se amestece între populațiunile Turciei, încă semibarbare. Ați pățit că acel senator din timpul lui Ludovic-Filip, care toată viața sa alergase ca să capete un scaun în Senat și, când l-a obținut, a doua zi a venit 24 Februar“, — căderea regelui:

„Știm că vreți să faceți rege pe Vodă Carol; dar asta e mijlocul?!... Vă sunt amic sincer... Dorim din toată inimă, și Împăratul vrea, să se facă din România un Stat tare și amic, pentru că, oricât de tari ați fi, de 15 milioane să fiți, și oricât de mare armată ați avea, rău nouă nu ni puteți face niciodată. Nu veți fi atât de tari încât să ne vătămați. De aceea vă susținem din toate puterile, dar ne întristăm când înșivă ni ridicați mijloacele...“

Și, mai departe, asigurând că nimeni nu se gândește la o ocupație care ar ridica pe toți contra lui: „Vrem pacea cu orice preț. Asta să o știe toți; nu vrem cuceriri, nu vrem turburări, și nu pentru veleitățile Sârbilor sau Muntenegrenilor—îmi pare rău s'o zic astăzi—sau pentru ale

d-voastră vom strică opera noastră. Am făcut pentru creștini, nu pentru naționalități. — asta nu e ținta noastră —, pentru creștini am făcut un mare pas“, cu intervenția diplomatică. Dacă însă voiți să mergeți, mergeți, dar pe sama d-voastră: „à vos risques et périls“.

Dar chestia îl interesă așa de mult pe mândrul cancelar, încât revine: Nu văprinde pe d-voastră, ca să vă spun drept, să luați armele ca Sârbii, Muntenegrenii, Bosniecii și Herțegovinenii și alții, cari fac din asta o meserie, cari nu pot trăi decât cu bătaie, cari au cu totul altă pozițiune și sunt semibarbari. D-voastră v'ați dezvoltat și vă dezvoltați în liniște, aveți tradiții altele; aveți alt viitor; trăiți în civilizația Occidentului. Tot ce ați obținut până astăzi, fără să vărsați o picătură de sânge ați obținut... Noi înșine avem interes, în această mare încunjurare de Slavi, să vedem dezvoltându-se un popor de altă rasă și formând un Stat independent și puternic.“

Se va zice: dar de unde venia așa de marea grijă a lui Andrassy pentru pace? El nu era doar eminentemente pacific, ca unul care s'a zbuțiat mai mult decât oricine în toată viața lui împotriva oricui a întâlnit în calea sa, chiar a asociaților săi din Monarhie, și împotriva elementului german, căci nimeni n'a făcut mai mult rău germanismului din Austro-Ungaria decât Andrassy. Când, după retragerea — cum spuneă bucuroș — a „bietului Beust“, conducerea a trecut în mâinile lui, pe atunci, și în Germania și Italia, se discută ideia de a se împărți Austro-Ungaria, luând Germania provinciile germane, Italia pe cele italiene. Și mulți dintre Unguri chiar doriau aceasta pentru ca Monarhia, răzimându-se numai pe ei, să fie aruncată în Orient, restituindu-se regatul cu caracter imperialist al Ungariei din evul mediu¹. Și să nu uităm că el era omul care, în

¹ Raport din Roma, 16/28 Ianuar 1876: „On m' affirme toutefois que c'est le rêve d'un certain groupe de patriotes magyars. Se débarrasser des Allemands de l'archiduché d'Autriche et abandonner

Septembrie 1870, spuneă lui Halil-beiu, ministrul Turciei la Viena, că, în cazul unui războiu provocat de Ruși, Turcia ar trebui să ocupe Caucazul și Crimeia, și atunci Polonia ar reveni Austriei¹.

Pentru a avea însă explicația sfaturilor pacifice ale războinicului Andrassy să ne oprim asupra acestor declarații pe care i le făcea, la Viena, lui Costaforu, în același moment, ambasadorul englez însuși, satisfăcut de partea din notă care atingeă pe Ruși, „Vreți să atacați Austria“, ziceă el, „să luați Bucovina acum îndată, mai pe urmă Transilvania. Ar fi venit un călător dela București care ar fi spus că, luând drept hotar malul stâng al Dunării, n'aveți de gând să treceți Dunărea, ci să vă întindeți de spre uscat, ca să vă reluați părțile ce au mai rămas la străini; că însăși Măria Sa ar fi declarat vă vrea să ieie Bucovina!“.

Cu Turcii însă nu ne puteam înțelege. Aarif-Pașa răspundeă la circulara din Ianuar cu declarația că Poarta știe mai bine ce drepturi are la noi și că ea ne va sili să i le recunoaștem. Deocamdată însă de la Constantinopol, din partea Agentului României, generalul Ghica, și de aiurea, din partea Angliei, a Italiei chiar, prin Robilant, ambasadorul de la Viena, se ridicară așa de înspăimântate protestări contra ideilor cuprinse în notă, încât autorul ei, care eră Vasile Boerescu, trebui să plece.

Și în vremea aceasta se spuneă, prin gura, totdeauna gata de lăudăroșii și glume, a lui Ignatiev, pe care orice diplomat serios îl credeă pe jumătate, că România va fi ocupată.

Vienne, restituer un grand Empire oriental et danubien sous l'hégémonie de la Hongrie et avec Budapest comme centre de gravitation telle serait la pensée intime du parti pur hongrois“.

¹ Spectateur impartial, *Intrigues moscovites en Turquie*, Buda-
pesta 1877.

² Raportul lui Costaforu din 23 Ianuar. Agentul nostru răspundeă că da, „voim să proclamăm rege pe Principele Carol“, cum eră vorba acum trei ani, dar Principele s'a supus atunci unor sfaturi și a refuzat.

Se acordă, deci, un credit de cinci milioane și jumătate pentru armată, constatându-se că există numai 53.000 de puști, cu care însă eram hotărâți a răspinge ocupația, din orice parte ar veni: Principele însuși le credeă, în Ianuar următor, suficiente¹. Iar Guvernul conservator declara la Constantinopol că, „fidel tratatelor, a păstrat totdeauna și va păstră cea mai strictă neutralitate“, adăugind că „în România nu va fi nimic, atâta timp cât Puterile garante vor continuă să susție pe Principele Carol și Guvernul său²“.

La Afacerile Străine ajunsese acum, de la 30 Ianuar Ioan Bălăceanu, diplomat fără îndoială inteligent și care aveă o foarte bună reputație de cunoștinți și abilitate. El dădă însă circulara din ^{24 Februar}_{4 Mart}, cu adevărat uimitoare, în următorul cuprins: „Străină prin limbă, prin sânge și prin geniul poporului său de rasele ce locuiesc în Turcia, România nu li precupește simpatiile sale, dar ea nu vede în ceia ce se petrece dincolo de Dunăre cevă care trebuie s'o facă să uite chestiunile economice și sociale ce se agită în sânul său și pe care ea trebuie să le rezolve cu orice preț³“.

O nouă declarație interveni apoi la 9 April, cuprinzând asigurarea că „Guvernul actual și-a luat ca deviză a ati-

¹) *Aus dem Leben König Karls*, III. p. 7 (= Sturdza, l. c., p. 777).

²) *Gouvernement princier, fidèle aux traités, a toujours conservé et conservera la plus stricte neutralité... En Roumanie il n'y aura rien, tout le temps que les Puissances garantes continueraient à soutenir le Prince Charles et son Gouvernement*; instrucții la Constantinopol, 16 Ianuar 1876.

³) „Étrangère par la langue, par le sang et par le génie de son peuple aux races qui habitent la Turquie, elle ne leur marchand pas ses sympathies. Mais elle ne voit rien, non plus, dans ce qui se passe au-delà du Danube qui doit lui faire oublier les questions, économiques et sociales qui s'agitent dans son sein.“ Și în Sturdza l. c., pp. 780—2. Pasagiul, pe p. 781.

tudinii sale menținerea celei mai stricte neutralități și respectul tratatelor care garantează drepturile și imunitățile noastre rezultând din capitulațiile noastre pomenite în art. X al Convenției dela Paris ¹⁴.

În Martie România avea, după o atitudine dârză a Senatului, un Ministeriu al generalului Florescu, tot cu Bălăceanu la Externe, și, din fericire, în April un alt Ministeriu, mixt, al lui Manolachi Costachi, care cuprindea pe Brătianu, pe Kogălniceanu, la Externe, pe Gheorghe Vernescu, pe Gheorghe Chițu, pe d. M. Pherekyde și pe colonelul Slăniceanu. Kogălniceanu, așezat la postul cel mai greu, eră de sigur o mare personalitate dar nu el hotărâ în acest Ministeriu care strângea pe toți ca să nu facă nimic, și de sigur că nu el putea să dicteze declarații către Cameră ca aceasta (28 April): „scopul Ministeriului nu e de a sfârâma partidele, ci de a potoli patimile și urile din țară“. Ca și cum de aceasta-i ardea lumii în 1876!

„Politica noastră externă“, se zicea apoi în numele Ministerului nou, „va fi pașnică, va fi plină de respect pentru tratatele internaționale care statornicesc condițiunea politică a României, care-i asigură independența, care-i garantează neutralitatea“. De alminterea suntem „gata a ni apăra hotarele și a face să ni se respecte neutralitatea“. Iar în Mesagiul din Iunie către noua Cameră se constată „pozițiunea creată României prin tratatul de Paris“, care „ni asigură binefacerile neutralității“.

Și tratatul din Paris nu mai există în acel moment; furcii singuri o declaraseră: rămăsese doar ceva niște rămășițe informe, pe care eră să le măture, dând altă scară a valorilor politice, congresul de la Berlin...

¹⁴) Le Gouvernement actuel a pris pour devise de son attitude le maintien de la plus stricte neutralité et le respect des traités qui garantissent nos droits et immunités résultant de nos capitulations mentionnées dans l'article X de la Convention de Paris.

Un act mult mai însemnat decât aceste declarații și declamații este acela pe care, cu o lună fără o zi înainte de plecarea sa dela un Ministeriu pentru care era singurul chemat, îl adresă Kogălniceanu. Încă la 30 April (apoi la 5 Maiu) el garantase cu trecutul său o neutralitate strictă și onestă, „sinceră și loială“, demnă „de oplină și întreagă reciprocitate“¹⁾. Acuma, la sfârșit, el declară limpede că, dacă este vorba să ni păstrăm neutralitatea, ceia ce înseamnă să nu ajutăm pe Sârbi, pe vecinii cu cari trăisem totdeauna în cele mai strânse și iubitoare legături și cu cari împreună visasem douăzeci de ani a rezolvi, pentru noi, și nu pentru alții, chestia Orientului, Poarta trebuie să facă, neapărat, concesii, pe care România nu vrea să le smulgă cu armele. El cerea, — și lista e foarte interesantă și foarte potrivită: „Recunoașterea individualității Statului român și numelui său istoric“, *România*, dreptul de a avea reprezentanți diplomațici întocmai ca și celelalte State, admiterea jurisdicției consulare la Constantinopol și în toată Turcia „inviolabilitatea teritoriului român și delimitarea insulelor Dunării“, — cu privire la care se iviseră contestații, deși cu oarecare dibăcie puteau fi evitate, — convenție de comerț, drept de extradare, convenție postală și telegrafică, pașapoarte și renunțarea Turcilor la dreptul de a trata prin consulii lor afacerile Românilor în străinătate, în sfârșit admiterea talvegului ca hotar la gurile Dunării. Și Kogălniceanu adăugă că neadmitersa cererilor noastre „va compromite în cele din urmă raporturile cele bune“ cu Turcia.

Să binevoiască a recunoaște deci Guvernul lui Murad al V-lea că „dincoace de Dunăre există un popor amic și

¹⁾ Mon passé bien connu est le meilleur gage que la politique de neutralité et du respect des traités est absolue et sera religieusement suivie.

devotat, un popor care se abține dela orice agresiune, care evită alianțele încurcătoare, care dorește să strângă din ce în ce mai mult bunele sale raporturi și o înțelegere desăvârșită cu Sublima Poartă" — cu condițiunile de mai sus. Astfel se vor putea stabili legături bune și în viitor, și am acoperi și mai departe o frontieră lungă contra năvălirilor bandelor bulgare.

Camera însă, care făcea un lung dopros Principelui, supt pretext că ea se luptă numai cu Ministeriul căzut, rămâne la punctul de vedere ca România trebuie, orice ar răspunde Constantinopolul, să păstreze „neutralitatea indicată prin aspirațiunile noastre de ginte“¹⁾. Și cine putea înțelege oare această formulă, cine putea apropia și împacă acești doi termini: de o parte, „aspirațiunile noastre de ginte“, care nu înțelegem pe ce cale s'ar fi satisfăcut, afară numai dacă nu admitem o filantropie generală europeană, totdeauna în folosul nostru și față de care neutralitatea să fie „patte blanche“?

La 24 Iulie, Ministeriul mixt cădea însă și venia Ministeriul curat liberal al lui Ion Brătianu, cu elocventul profesor și orator Nicolae Ionescu la Externe.

Persoană foarte cum se cade, de altfel, și care putea inspira simpatii, acest om care nu cunoștea din politică decât ce se cuprindea în puținele lecții de istorie ce făcuse în viața lui, la Universitatea din Iași, el eră pus în momentul acesta să conducă soarta României. Noroc doar că la spatelele lui eră Ion Brătianu, — deși nu s'ar putea spune într-o cât a fost el ministru de fapt și autor al unei politici care n'a început, de sigur, glorios.

Să ne oprim încă puțin. Nota din Iunie a României

¹⁾ Sturdza l. c., p. 815. — Nota, *ibid.*, p. 803 și urm.

fusese menită să arăte cu ce preț putem da neutralitatea. Acel care o iscăliă nădăjduise mai ales că ea va câștiga pe Andrassy prin punctul privitor la cererea gurilor Dunării, „care ar fi mai bine să-i revie României decât Slavilor de pe malul drept” — și el scrisese întâiu: „cari n'ar admite niciodată o confederație cu Ungaria” —; el apelă la *„interesele reciproce ale României și Ungariei, care într'o vreme poate nu depărtată vor cere o înțelegere mult mai intimă decât aceia care există azi”*¹⁾.

Sultanul Murad el însuși fiind însă răpede înlocuit, din cauza „bolii” sale, și închis ca nebun, pentru ca al doilea frate, Abdul-Hamid, să-i iea locul, un răspuns grabnic la nota românească nu se putea aștepta. Dar Kogălniceanu eră încredințat că ea-și va aduce roadele și se arătă gata, la o interpelare din 4 Iulie, să și arăte actele secrete ale acțiunii sale.

„Neutralitatea absolută”²⁾ a fost aprobată călduros și la Berlin, în opoziție cu condamnarea neliniștii sârbești³⁾, socotindu-se Kogălniceanu ca „un om de Stat în accepția europeană a cuvântului, înțelegând ca și noi bazele politice moderne și a cărui înalta inteligență și principii de ordine monarhică sunt o garanție”. Callimachi-Catargi

1) „Faites-lui comprendre qu'il est même dans intérêt de la Hongrie que les embouchures du Danube reviennent plutôt à la Roumanie autonome et libre (*sters.* et qui, tôt ou d'un moment à l'autre, pourrait obtenir son indépendance complète), qu'aux Slaves de la rive droite (*sters:* qui n'admettraient jamais confédération avec Hongrie). Les intérêts réciproques de Roumanie et Hongrie dans un temps peut-être pas lointain (*sters:* exigent le règlement dès à présent de 7-e point dans le [sens] de mon mémoire) exigeront une entente beaucoup plus intime que celle qui existe aujourd'hui”; instrucții către Bălăceanu, 23 Iunie (5 Iulie) 1876.

2) Cf. scrisoarea lui din 16/28 Iulie 1876 către Sturdza: „Tant que les événements extérieurs ne se dessinent davantage, nous sommes décidés à nous maintenir loyalement dans notre neutralité”

3) Raport din 16 Iulie.

de la Paris eră absolut contra „periculoaselor“ cereri. Și generalul Ghica află dela colegii săi că sunt înlăuntru „lucruri temerare“¹⁾.

La urmă apoi și Rusia declară că e vorba de o „démarche tardive ou prématurée, inopportune pour le moment“ din cauza împrejurărilor, mai ales în ce privește ultimul punct²⁾. Iar Franța ducelui Decazes, acuzându-ne de uneltiri germane, „refuză tot“³⁾: ducele telegrafiasse în adevăr ambasadorului francez că aceste cereri sunt „periculoase și supărătoare“ („fâcheuses“)⁴⁾.

Răspunsul turcesc fusese de o grobienie extraordinară. La 20 Iulie Savfet-Pașa spune că „n'are cunoștință completă“, dar „găsește demersul nostru cu totul intempestiv și nu crede că Poarta va putea să se ocupe de el înainte de sfârșitul războiului, adăugind că multe din cererile noastre sunt de competența Puterilor garante“⁵⁾. Și, la 29 Iulie, același ministru turc aruncă vorba de un nesfârșit despreț, că „pentru moment Poarta are să se ocupe de lucruri mai importanțe“⁶⁾.

Astfel un Stat care, în Europa, muriă de consumpțiune aveă, la sfârșitul zilelor sale, o viziune extraordinară de

¹⁾ Erau siguri acolo că „armata turcească va putea încă să devie formidabilă, cu toată reaua stare a finanțelor“; raport din 14/26 Iunie 1876.

²⁾ Raport din Petersburg, 18 Iulie.

³⁾ Kogălniceanu către Callimachi-Catargi, 7/19 Iulie: „Quant à la politique allemande, elle n'a jamais moins d'action que maintenant sur notre Souverain et son gouvernement. Cette politique d'ailleurs est beaucoup plus généreuse à notre égard que celle du duc Decazes, qui nous refuse tout“.

⁴⁾ Raport al generalului Ghica; 20 Iulie 1876.

⁵⁾ „Il trouve notre démarche tout à fait intempestive, et il ne croit pas que la Porte pourra s'en occuper avant fin guerre; il ajoute que bien de nos demandes sont de la compétence des Puissances garantes“; raport din 24 Iulie.

⁶⁾ Pour le moment la Porte est occupée de choses plus importantes.

putere, hotărîrea neînduplecată de a întreprinde lucruri fără măsură de mari. Și sentimentul acesta de tinerețe, de sănătate, de putere există în mintea mai tuturor bărbaților politici din Stambul; nu eră unul din oamenii din 1876 care să nu-și închipuie că din vre-un Savfet-beiu se poate face și un Bismarck.

Atunci Kogălniceanu închise acest capitol printr'o protestare înaintea opiniei publice contemporane și a istoriei, prin circulara lui de adio, din 20 Iulie st. v.

Acum, el nu putea să adopte un punct de vedere care eră al unei neutralități prietenoase în orice condițiuni față de Împărăția turcească. Erau la noi și oameni ai neutralității, orice s'ar întâmpla, ai neutralității față de Turcia îndatoritoare, față de Turcia nedispusă la îndatoriri; erau oameni ai neutralității față de Turcia care ne-ar ofensa ca și față de Turcia care ar părăsi vechiul ei obicei de a ne jigni cu orice prilej. Erau la 1876 oameni cari, din dorința de a nu jigni interesele Puterilor, ar fi fost în stare să facă și concesii Turciei slăbite, a cări menținere părea problematică pentru unii și a cări ruină părea sigură pentru cei mai mulți. Kogălniceanu nu putea fi din aceștia; eră, prin studiile sale de tinerețe, partizan al unei acțiuni alături cu creștinii și nu înțelegea, deci, să nu pornească în anume împrejurări și alături de Rusia. Aceasta e sigur. El, care a rămas până la sfârșit, în fundul sufletului său, prieten al creștinilor ortodocși și al Rușilor, s'a găsit de acord cu opinia publică din acest punct de vedere. De pe la 1830, când scria lucrarea sa franceză despre Istoria Românilor, și până la sfârșitul carierei sale politice, fără a fi fost rusofil, eră un om care consideră posibile legăturile noastre cu Rusia; avea prin urmare, alt punct de vedere decât al oamenilor crescuți la Berlin sau al oamenilor crescuți la Paris, cari, chiar după căderea lui Napoleon al III-lea, împărtășiau toate

temerile Împăratului de odinioară față de Rusia. Deși nu știă poate. — el care știă multe lucruri —, în întregime tot acel șir de încălcări de care Poarta se făcuse vinovată față de noi, toate tentativele-i care fuseseră părăsite îndată ce întâmpinase oarecare rezistență din partea noastră.

La sfârșitul lui Iulie activitatea ca ministru a lui Kogălniceanu se apropia de sfârșit; și, apropiindu-se de sfârșit, el a crezut că se putea ca România, care fusese tratată atât de ofensător de diplomația europeană să ia o atitudine în ce privește suferințele populațiilor creștine de dincolo de Dunăre. Acesta este un moment foarte important, nu numai în evoluția suflătească a lui Kogălniceanu însuși și în atitudinea lui diplomatică, dar, în același timp, în crearea acelei conștiințe de mândrie și de datorie față de consăngenii și coreligionarii săi, pe care România începea s'o aibă. Actul este foarte frumos și foarte important, deși el n'a avut niciun rezultat practic.

Dar, înainte de a analiza chiar actul, vom spune că după căderea lui Kogălniceanu, care s'a întâmplat îndată, la câteva zile după expedierea acestei circulări, succesorul său, Nicolae Ionescu, s'a găsit înaintea necesității de a susține o astfel de cerere față de Europa. Și atunci a fost o spaimă generală în toată diplomația românească, și în cea veche, și în cea nouă. Manolachi Costachi, președinte de Consiliu al lui Kogălniceanu, aflând de nota acestuia, s'a grăbit a da o declarație scrisă lui Ion Brătianu, președinte de Consiliu al noului Ministeriu, în care spuneă apriat: „N'am cunoștință nici despre intenția de a încercă o asemenea demarșă. Ea este dar un act izolat și necunoscut mie, emanat din propria inițiativă a fostului meu coleg; pentru care, spre regula, atât a mea proprie cât și a membrilor actualului Cabinet, am făcut această francă și sinceră declarație“ (29 Iulie).

Cum eră însă actul care speria două Ministerii în acelaș timp și le făcea să se împace pentru a dezaprobă pe Kogălniceanu, deși numai cordiale nu erau în vremea aceia relațiile între aceia cari veniau și aceia cari-și făcuseră pachetele?

La 20 Iulie (1-iu August) ministrul de Externe al României mulțumește pentru sprijinul deosebitelor Cabinete în chestiunea neutralizării Dunării între gurile Timocului și Vârciorova. Profită de ocazie ca să comunice Europei și alt lucru. Amintește că România nu înțelege să joace un rol provocător, că ea nu va face ceia ce a făcut Franța lui Ludovic al XIV-lea în Ungaria, ori aceia a lui Ludovic al XVI-lea în America, în viitoarele State-Unite, pe care le-a ajutat în lupta pentru independență. Totuși, spune el, „nu putem să ascundem preocupările și simpatia pe care ni-o inspiră starea câtorvâ provincii ale Turciei“¹⁾. Amintește de ororile din Bulgaria, într'adevăr extraordinare, de care pomenia cu indignare toată Europa, de care se vorbise în Parlamentul englez, o întreagă populație fiind masacrată, orașe distruse, sate perind fără urmă, oameni ținuți înghesuiți câtvâ vreme și spânzurați apoi cu grămada la Adrianopol, supt ochii consulului rusesc — adevărate grozăvii fără nume, care se făptuiau împotriva unei populații ce nu mai putea să lupte. Se socotește, spune Kogălniceanu, la peste o sută de orașe distruse, la 25.000 de oameni omoriți; foile turcești spuneau că numărul morților s'ar ridică la 40.000; au fost o mie de copii vânduți — știm de aiurea că se vindeau pe 4—10 lei unul copiii de creștini. „Sunt în măsură să afirm că scene de revoltantă sălbătăcie au avut loc mai în toate orașele și satele Bulgariei“²⁾. „Sunt

¹⁾ Nous ne pouvons pourtant cacher les préoccupations et les sympathies que nous inspire l'état de quelques provinces de Turquie.

²⁾ Je suis à même d'affirmer que des scènes de révoltante sauvagerie ont eu lieu dans presque toutes les villes et dans tous les villages de la Bulgarie.

rapoartele și declarațiile Bulgarilor fugiți la noi, dar el preferă să întrebuițeze numai actele pe care Europa le-a admis ca autentice, cum eră declarația făcută la 10 Iulie în Parlamentul englez. Nu acuză Guvernul turcesc: sunt în el oameni luminați, cu „principii umanitare” — aceasta eră partea de cruțare față de anume sentimente pe care puteau să le mai aibă unii față de Turcia —, dar „organele subalterne” au întrecut orice margine. „În România”, spune el, „sunt sute de mii de Slavi, foarte mulți Bulgari, cari au drepturi politice, și emoțiunea aceasta poate să creeze dificultăți Guvernului. Națiunea noastră întregă se poate emoționa de aceasta, pentru că, precum știți, noi avem mai mult de 200.000 de Români stabiliți pe malul drept al Dunării și cari au încă relațiuni multiple cu patria mamă¹⁾”.

Și diplomația românească îndrăzniă să vorbească așa în Iulie 1876: „strigătele de indignare și de protestație se aud din toate părțile, și lumea creștină orientală ne acuză cu glas tare că sancționăm prin neutralitatea noastră și prin tăcerea noastră aceste crime hidoase care se comit aproape la porțile noastre²⁾”.

Astfel rechemă Kogălniceanu Europa la datoria ei față de creștinătatea care suferiă la granițele țerii noastre: este cel mai mândru act al României vasale, și el poate fi un model pentru ce se cuvine a-și permite România independentă. „Această situație”, se zicea mai departe, „este plină de primejdii: ar fi imposibil să-și facă cineva

¹⁾ Et, que dis-je?: notre nation entière, puisque, comme vous savez, nous avons plus de 200.000 Roumains établis sur la rive droite du Danube et qui ont encore des relations multiples avec la patrie-mère.

²⁾ Déjà les cris d'indignation et de protestation se font entendre de toute part, et le monde chrétien oriental nous accuse à haute voix de sanctionner par notre silence ces crimes hideux qui se commettent presque à nos portes.

în această privință cea mai mică iluzie. Căci nu știu care ar fi Guvernul ce ar putea să reziste mai multă vreme la sentimentele de revoltă ale unei populații care vede pe frații săi și pe coreligionarii săi masacrați și averile lor distruse.

„Neavând nicio intenție ostilă față de Turcia și dorind vin ca războiul să rămâie pe terenul unde se ciocnesc interesele care l-au făcut să se producă, ni este totuși imposibil — veți recunoaște, cel d'întâiu, domnule Agent, — să rămânem indiferenți la strigătele de durere care pleacă de pe malul drept al Dunării. Comunicându-vă impresiile de durere care ne domină pe toți în România, Guvernul ca și opinia publică, ni-ar fi imposibil să nu ni punem dureroasa întrebare: Cum Europa civilizată și creștină n'are un glas de ridicat decât în favoarea Evreilor? Într'adevăr, aduceți-vă aminte de mânia Europei care cădea asupra României în 1867, când câțiva Evrei, cari fuseseră condamnați de tribunalele noastre ca vagabonzi și cari, neapelând contra sentinței, fuseseră îndreptați la Galați pentru a fi exportati în Turcia, fiind transferați de cealaltă parte a Dunării, au fost răspinși de Turci, aruncați în râu și scăpați de agenții români, afară de doi cari s'au înecat. Aceiași mânie nu ni-a fost cruțată acum câțiva ani pentru că într'un colț izolat al țerii noastre populația românească lovise trei, patru Evrei cari comiseseră un sacrilegiu în catedrala din Ismail, sacrilegiu constatat în toată forma de autoritățile competente. Și, astăzi, când mii de Bulgari și chiar de Români, când mii de creștini sunt omorâți, când atrocitățile cele mai grozave se comit în Bulgaria ziua mare, Europa creștină nu găsește în puterea sa, în regulele civilizației sale, în legile umanității alte mijloace pentru a veni în ajutorul acestor nenorocite populații decât o tăcere insultătoare? Această tăcere, România, așa modestă cum este pozițiunea sa, n'ar putea să o păstreze mai multă vreme. De aceia.

vă rog, domnule Agent, binevoiti a fixa atentiunea guvernului X asupra pozitiei penibile si pline de primejdie in care ne gasim; faceti sa se stie ca agitatia in sinul populatiei noastre creste din ce in ce, ca un mare partid politic", — partidul liberal, — „s'a pronuntat categoric in favoarea crestinilor, ca armata romana ea insasi freamata supt jugul disciplinei sale, dorind sa iea parte la lupta. Pentru a preveni eventualitatile si a impiedeca raul de a lua proportii din ce in ce mai intinse, este interesul si datoria marilor Puteri ale Europei crestine si civilizate de a uza cu un moment mai curand de toata greutatea lor pentru a face sa se respecte de armatele Turciei principiile dreptului gintilor, datoriile de umanitate si pentru a nu da Europei o astfel de privesite de barbarie si exterminare de care e intiparit astazi razboiul sfant indreptat impotriva populatiei crestine din Bulgaria¹⁾“.

¹⁾ Cette situation est pleine de périls, et il serait impossible de se faire là-dessus la moindre illusion, car je ne sais quel serait le Gouvernement qui pourrait à la longue (*sters*: rester l'arme au bras et) résister aux sentiments révoltés de toute une population qui voit ses frères ou ses coreligionnaires massacrés et leurs biens détruits. Tout en n'ayant aucune intention hostile à l'égard de la Turquie et tout en désirant vivement que la guerre restât sur le terrain où s'entrechoquent les intérêts qui l'ont fait naître, il nous est, néanmoins, impossible, vous en conviendrez, monsieur l'Agent, tout le premier, de rester indifférents aux cris de douleur qui partent de la rive droite de Danube. En vous communiquant les impressions douloureuses qui nous dominent tous en Roumanie, Gouvernement et opinion publique, il nous serait impossible de ne pas nous faire la douloureuse demande: Eh quoi, l'Europe civilisée et chrétienne n'a-t-elle une voix à élever qu'en faveur des Juifs? En effet rappelez-vous les colères de l'Europe, qui tombèrent sur la Roumanie en 1867, lorsque quelques (*sters*: 19) Juifs, qui avaient été condamnés par nos tribunaux comme vagabonds et qui, n'ayant pas appelé de leur sentence, avaient été dirigés sur Galatz, pour être exportés en Turquie, ayant été transférés de l'autre côté du Danube, ces Juifs ont été repoussés par les Turcs, jetés dans le fleuve et sauvés par les agents roumains, sauf deux qui se sont noyés. Ces mêmes colères

Actul acesta n'a fost citat până acum. El face cea mai mare onoare omului care l-a scris și diplomației unui Stat vasal care a îndrăznit, chiar cu dezaprobarea a doi președinți de Consiliu, să ridice acest nobil glas, unul din cele mai nobile ce au fost vre-odată auzite pentru dreptate și pentru suferința omenească înaintea Europei întregi.

Totuși neutralitatea ni eră impusă. O neutralitate trebuie să fie totdeauna consecventă și demnă, consecventă și

ne nous ont pas été épargnées, il y a quelques années, parce que dans un coin isolé de notre pays la population roumaine s'était portée à des voies de fait sur trois ou quatre Israélites qui avaient commis un sacrilège dans la cathédrale d'Ismaïl, sacrilège dûment constaté par les autorités compétentes, et aujourd'hui, lorsque des milliers de Bulgares et même de Roumains, lorsque des milliers de chrétiens sont tués, lorsque les atrocités les plus grandes se commettent en Bulgarie au grand jour, l'Europe chrétienne ne trouve dans sa force, dans les règles de la civilisation, dans les lois de l'humanité, d'autres moyens pour venir en aide à ces malheureuses populations qu'un insultant silence? Ce silence la Roumanie (*sters*; toute petite), toute (*sters*: insignifiante) modeste que soit sa position, ne saurait le garder plus longtemps. Aussi je viens vous prier, monsieur l'Agent, de vouloir bien fixer l'attention du gouvernement — sur la position pénible et pleine de dangers dans laquelle nous nous trouvons. Faites valoir que l'agitation au sein de nos populations augmente de plus en plus, qu'un grand parti politique chez nous s'est déjà prononcé catégoriquement en faveur des chrétiens, que l'armée roumaine elle-même frémit sous le joug de sa discipline, désirant prendre part à la lutte, que, par conséquent, pour prévenir les éventualités, pour empêcher que le mal ne prenne des proportions de plus en plus étendues, il est de l'intérêt, il est du devoir des grandes Puissances de l'Europe chrétienne et civilisée d'user un moment plus tôt de tout son poids pour faire respecter par les armées de la Turquie les principes du droit des gens, les devoirs de l'humanité et d'enlever ainsi le caractère de barbarie et d'extermination dont est empreinte aujourd'hui la *guerre sainte* dirigée contre les populations chrétiennes de la Bulgarie (*fusese*: que l'Empire ottoman a déclarée aux). Veuillez, etc.

prin urmare demnă. Kogălniceanu a făcut așa, și ni închipuim ușor cât a trebuit să se lupte, și cu cine, pentru a păstră această absolută neutralitate demnă față de toată lumea. Și, procedând așa, el nădăjduia și o *neutralizare* a Dunării, pe care Anglia o refuză, dar Rusia eră dispusă a o admite¹⁾.

Acum, față de Turci, neutralitatea eră lucru foarte ușor. Se oprî trecerea bandelor bulgare, Kogălniceanu considerând aceasta ca o datorie de onoare. Turcii se mulțumiau pe deplin cu atât, deși trimeteau un consul special la Severin și, la 23 Iulie st. v., atrăgeau „cea mai serioasă atenție a României asupra măsurilor cerute de situație²⁾”, la care se răspundeă, de urmașul lui Kogălniceanu, că „Guvernul M. S. Domnului este mai mult ca totdeauna decis a respectă cu religiozitate angajamentele ce a contractat prin afirmațiunile sale de absolută neutralitate“.

Dar mai erau și alții. Erau nu numai acei cari amenințau, dar și acei cari implorau, și, dacă a păstră neutralitatea față de cel care amenință presupune oarecare vitejie, a păstră neutralitatea față de cel pe care-l iubești, a cărui cauză o aprobi, în a cărui luptă te-ai amestecă, trup și suflet, jertfind orice, și căruia cu toate acestea îi refuzi ceia ce-i absolut necesar pentru lupta lui, aceasta este fără îndoială tragic. Ei bine, această neutralitate tragică am observat-o noi la 1876 supț scutul onoarei politice a lui Mihail Kogălniceanu.

¹⁾ Rapoarte din Viena, 6 Iulie și Petersburg aceiași dată.

²⁾ „Mesures que la situation comporte“; raport al generalului Ioan Ghica, 23 Iulie (4 August).

CAPITOLUL V.

România și războiul dintre Serbia și Turcia.

Care au fost acum legăturile României cu Serbia la 1876? Și întru cât legăturile pe care România a găsit cu cale să le aibă ori pe care a fost silită să le aibă cu Serbia au înrâurit asupra legăturilor, mai târzii, pe care le-a avut cu Rusia? Sau, puind problema direct dela început: n'ar fi fost mai bine dacă România ar fi făcut un act de îndrăzneală, având curagiul de a lua fățiș partea Sârbilor, de a se amesteca în luptă, pentru ca, pe urmă, atunci când Rusia ar fi intervenit, să aibă față de aceasta o altă situație decât aceia din Maiu 1877?

Pentru ca să putem răspunde la această întrebare, trebuie să urmărim luptele înseși ale Sârbilor în legătură cu atitudinea pe care am avut-o față de dânșii și pe care, dintr'un motiv sau dintr'altul, am păstrat-o până la capăt, în fața unei încăierări pe viață și pe moarte între acei cari ni aduseseră toate jignirile și acei cari avuseră numai cuvinte de prietenie devotată față de noi.

După tot ce am spus mai înaintea, se știe acum ce importanță colosală aveă pentru națiunea sârbească ideea de întregire în aceiași formă politică, de recăpătare a Bosniei și Herțegovinei, care, odinioară țeri libere slave, nu făcuseră parte, e drept, din același corp cu Serbia, dar formaseră State a căror dezvoltare fusese paralelă cu a Statului sârbesc. Natural, Iugoslavia trebuiă să se întindă mai departe, să cuprindă pe Sârbii din Sudul Ungariei, poate pe Croați, pe Dalmatini : rasa întregă. Când s'a văzut că Turcii nu sunt în stare să potolească răzcoala, că intervenția consulilor Europei nu duce la niciun capăt, pentru că o parte din ei, — al Rusiei, nea-

părat, al Austriei, de sigur, — aveau alt interes decât al pacificării, atunci s'a trezit în Serbia, cum am spus ¹⁾, o nebiruită pornire către războiu, atât de puternică, încât regele Milan n'a putut să mai reziste fățiș.

După chemarea la putere a lui Ristici, al cărui nume ajunsese a însemna un întreg program de revendicații naționale prin războiu, s'a făcut ultima somație Porții, în cursul lunii Iunie. Ea e cuprinsă într'un act destul de întins, pe care, pe urmă, și în declarația de războiu sau de rupere a relațiilor cu Poarta, Guvernul sârbesc îl va parafraza. Tema acestui act e următoarea: Serbia nu se poate dezinteresă de suferințele Bosniacilor și Herțegovinenilor, de aceeași rasă, de aceeași limbă, având un trecut comun în multe privințe și, pe de altă parte, răzcoala aceasta aduce perturbări în viața Principatului însuși: comerțul e împiedecat, negustorii sârbi sînt prigo-niți în cele două provincii, Albanezii și trupele neregulate turcești pradă pe teritoriul Serbiei. Pe lângă aceasta se mai îngrămădesc mulțime de refugiați, cari trăiesc și din ajutorul particularilor, dar, înaintea de toate, pe socoteala Statului. Și acest Stat sărac nu mai poate susțineă miile de țărani cari, în fiecare zi aproape, se îmbulzesc la granițele sale; pe care trebuie neapărat, din filantropie și din sentiment național, să li le deschidă. Guvernul declară însă că Serbia e supusă sfaturilor Europei, care și-a dat sama, în sfârșit, că, pentru a se introduce reforme în Bosnia și Herțegovina, aceste provincii trebuiesc ocu-pate. Dar cine le-ar putea ocupa? Serbia n'ar putea ad-mite să o facă altcinevă, nici Austria, deși, cu privire la dânsa, se declară, în manifestul următor, către oștire, că n'are n'cicio plângere de formulat, că Monarhia vecină este o țară care i-a ajutat Serbiei în multe împrejurări și care, acum chiar, va țineă, de sigur, samă de drepta-

¹⁾ V. mai sus.

lea cererilor ei. Dar, decât să ocupe Austriecii, Bosnia și Herțegovina cu trupe care nu cunosc țara, nu stăpânesc limba, oare nu e mai bine ca ele să fie ocupate de Serbia chiar, și de Muntenegru? Și, atunci, Principele sârbesc garantează că reformele vor fi introduse: Turcilor li se asigură libertatea religioasă, iar populația sârbească va fi, neapărat, pe deplin mulțămită de administrația aceasta în numele Sultanului, a fraților sârbi. Și astfel Milan, care, personal, în totdeauna ar fi fost convins de nevoia existenței Imperiului otoman și de datoria pe care orice om care cugetă bine o are de a păstra integritatea teritorială a acestui Imperiu, se va face cel mai călduros apărător al integrității lui. Niciodată Serbia nu se va declara independentă, niciodată ea nu va ajuta pe nimeni din acei cari ar încercă să smulgă vre-o provincie turcească. Nu suntem oare, se ziceă, și noi, Sârbii, supuși ai Sultanului, și, odată ce suntem, ce schimbare se introduce dacă, în loc de un Pașă, va fi acolo un Principe vasal, care declară că va păstra sentimentele cele mai loiale față de Împăratul său? ¹⁾ Firește, dăm o interpretare a acestor documente, și nu o decalchiare a formei lor.

Proclamația lui Milan către armată (Belgrad, 18 Iunie)

¹⁾ Je me ferais un titre de gloire, Altesse, de contribuer à son établissement sans m'écarter du principe de conservation et d'intégrité de l'Empire. Les avantages que l'Empire retirerait de cette combinaison sous les rapports financier, politique et militaire sont évidents. Le peuple serbe, l'apôtre le plus zélé de l'intégrité de l'Empire ottoman, n'est pas sans comprendre la nécessité de mettre ses intérêts d'accord avec les intérêts généraux de l'Empire et les exigences de la politique européenne. En allant au-devant des vœux des Serbes, la Sublime Porte les mettrait en état de propager dans l'Orient chrétien les principes de conservation, d'intégrité et indépendance de l'Orient à l'ombre du trône de S. M. I. le Sultan, et la Serbie deviendrait ainsi l'auxiliaire donné par la Providence à la Sublime Porte pour l'aider à la régénération de l'Orient par l'Orient lui-même.

vorbește apoi de „cavalérescul prinț al Muntenegrului, fratele meu“, de vitejii noștri frați, Bulgarii“, și de „mândrii (*fiers*) frați, Grecii“.—dar de Români nimic.

La Constantinopol s'a zăbovit răspunsul, iar, după câtvă timp, s'a dat acela singur care se putea da de un Guvern revoluționar a cărui neapărată și continuă datorie este victoria. S'a considerat actul acesta ca o declarație de războiu, și războiul a și început.

Finanțele sârbești stăteau însă, cum se observă cu satisfacție la Berlin, tot așa de rău ca și ale Turciei. Dar, mai la urma urmei, finanțele nu erau tocmai lucrul de căpetenie : se făcù un împrumut în Rusia, de patru milioane de franci, și comitetele panslaviste trimiteau neconținut bani, sute de mii de ruble, în Serbia ca și în Muntenegru, supt forma de subsidii date, și de Țarina, ambulanțelor ¹⁾ în tot timpul războiului deschis acum împotriva Turciei. O armată însă nu se poate improviza, și Regența lăsase să decadă frumoasa oaste creată de Mihail, Rușii, cari îngăduiseră generalului aventurier Cernaiev să alerge din Turchestan la Belgrad pentru a înteti spiritele, trimeteau multe pufuri militare acolo, deși numai în grupe de câte zece, douăzeci, la urmă și de câte cincizeci și o sută de pasageri, cu pașapoarte individuale și în mântăli civile peste o uniformă pe care agenții austriaci de la noi o descoperiau prea ușor. Ar fi trecut chiar, într'un moment, 500 de ofițeri ruși și 500 de subofițeri, căci eră, mai ales, mare nevoie de conducători în Serbia. Oamenii aceștia petreceau infernal ; dar se și luptau bine, și, oricum, aduceau un puternic îndemn și aveau un prestigiu.

¹⁾ Savfet-Pașa declară generalului Ghica cum că „la Porte depuis son adhésion à la convention de Genève n'a pris aucune mesure pour initier son armée à cette institution, pour lui faire connaître son but, ses prérogatives et ses règlements!“.

Dar se întâmplau și cazuri când, în săptămânile cele grele, conducătorii ruși ai armatei „slave” se găseau singuri cu câțiva voluntari în mijlocul dușmanilor, pe când trupele sârbești se retrăseseră. S'a produs chiar un curent împotriva Rusiei, deși între țerani, din cauza dovezilor zilnice de vitejie din partea ajutătorilor „frați”, sentimentele călduroase de prietenie și recunoștință n'au fost câtuși de puțin slăbite. Și alergau toți pentru un ajutor și o mângâiere, toți, de toate felurile: agenți ai sectelor religioase, tineri și bătrâni, nihilști chiar, femei și fete al căror devotament pentru răniți și bolnavi eră fără margini. Un nobil avânt, din care atâția se pot învăța!

Până și Sfântul Sinod rusesc însuși, într'o declarație de o mare energie și de o îndrăzneală deosebită, anunță că, pe lângă Rusia oficială, care-și face datoria sau ba, este o altă Rusie creștină, mai puternică decât cealaltă, care în numele lui Hristos Mântuitorul va ști să târască și Rusia de sus la datoria ei¹⁾. Și, astfel, încetul pe încetul, sentimentele acestea curate, care se cheltuiau în fapte, și nu în vorbe, în jertfe, și nu în pretenții, în rugăminți loiale, și nu în insulte, sentimentele acestea au cucerit pe încetul și pe Țarul Alexandru al II-lea. Încă din August el dădu poporului său una din cele mai frumoase scene din istoria Rusiei: după ce s'au mântuit manevrele, Împăratul a ieșit înaintea trupelor, le-a lăudat pentru ținuta lor și li-a spus că onoarea Rusiei e întreagă și că aceasta va ști să facă o politică potrivită cu cerințele onoarei sale, oriunde ar duce această politică. Apoi, cu ochii în lacrimi, el se duse la fratele său,

¹⁾ Nous ne resterons pas, la peur dans les cœurs et les bras croisés, spectateurs indifférents, mais nous montrerons au monde civilisé qu'en dehors de la Russie officielle il y a encore une Russie plus vigoureuse, à savoir la Russie religieuse, qui, dans la lutte contre le croissant, n'a jamais reculé devant les sacrifices qui sont dignes des enseignements et des préceptes du Christ Sauveur.

Marele-Duce Nicolae, îl sărută și, plângând, s'au îmbrățișat apoi toți generalii, ca un fel de jurământ înaintea de intrarea în războiu. Iar toată mulțimea câtă a fost față la priveliștea aceasta, soldați, oameni din popor, fură prinși de nestăpânita emoție a unui popor hotărât a-și da tot sângele, nu pentru interesul său, ci, în rândul întâiu, pentru o tradiție politică venerabilă, dintr'un sentiment de datorie față de frații de aceeași rasă, pentru această onoare de care vorbise Țarul Alexandru¹⁾.

Neutralitatea noastră corectă eră une ori tolerantă, dar de sigur mai puțin generoasă; oricum, aici nu eră inima unui popor care să corecteze, în urmările lor firești, acatele unui Stat. Kogălniceanu nu credea să poată da puștile de care Serbia aveà nevoie. Erau 160.000 puști care veniau din Germania și care au fost oprite. Implorări extraordinare ca aceste arme să fie date n'au dus, se pare, la niciun capăt. Și, pe când Principele Carol, ca neutru, refuză lui Milan, care-i scrisese direct, permisiunea ca ruda acestuia Ștefan Ghermani să intre în rândurile armatei sârbești, prefectul mulțumiă la Severin vice-consulului austriac, care aveà bunavoința extraordinară, ca, de câte ori veniă câte un transport pentru Serbia, să verifice și el, din punctul de vedere al... neutralității românești, conținutul lui²⁾.

În acest moment, la 27 Iunie st. v., se produse între-

¹⁾ Telegramă din Petersburg, 13/25 August 1876: „Jusqu'à présent honneur de la Russie est resté intact, qu'il en était [le Czar] dépositaire et qu'il savait que, si cet honneur venait à être attaqué, armée ferait son devoir. Puis Empereur a embrassé Grand-Duc Nicolas, les larmes aux yeux. Plusieurs généraux ont fait de même entre eux. Enthousiasme a été grand et émotion était générale.“

²⁾ Raport din 12 Iulie (?): „Consulul austriac eră la gară și-mi dă un concurs exemplar în a descoperi arme. Voiu cătă totdeauna să-l fac a se convinge de loiala noastră neutralitate.“

derea dela Reichstadt între Țar și Împăratul Austriei, acea întrevedere care osândi Serbia mai rău decât succesele oștirilor lui Muctar-Pașa.

Rezultatul ei fu neîndestulător și târziu cunoscut în România. Nu cunoaștem în ce formă a fost ea transmisă, de acei cari aveau datoria să o facă. Principelui și Guvernului. La 2 Iulie Carol I credea însă că s'a hotărât numai ca, în cazul unei intervenții rusești,—care eră deci admisă,—Serbia să nu între în sfera de acțiune a oștilor Țarului, care renunță apoi la ocuparea Constantinopolei¹⁾. Nimic despre plănuita reluare de Ruși a Basarabiei. Bălăceanu știă totuși că înainte de plecare Andrassy chemase la Viena tot Ministeriul ungar și el, bănuia că s'a hotărât a se declara Țarului că „Austro-Ungaria nu va tolera niciodată formarea unei Serbii puternice“²⁾. La 29 Iunie (11 Iulie), același agent pretindea apoi că hotărârea luată este părăsirea Serbiei, părăsirea Bosniei și Herțegovinei: „Rusia“, scriă el, „renunță la mărirea Serbiei și la autonomia provinciilor revoltate“, rămâind ca pentru rest să se lucreze împreună cu Puterile garante³⁾.

Peste câteva zile numai, după vestea că Bosniacii și bandele bulgare aleargă supt *singurul* steag al Crucii ce se ridicase în Balcani, ajungea cunoștința celor d'întăiu înfrângeri sârbești, sigure și definitive. Rezervele fură chemate, oamenii „sosind în cămașă și în opinci, la cea d'întăiu chemare, cântând ariile lor naționale triste, fără un singur caz de dezordine sau beție, sărutați de toți cari-i

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls*, II, p. 47.

²⁾ „Il a été décidé de déclarer au Țar que Autriche-Hongrie ne tolérera jamais formation d'une Serbie puissante“; telegramă din 8 Iulie 1876.

³⁾ Russie renonçant à agrandissement de Serbie et à autonomie des provinces insurgées.

văd mergând la moarte, supt steagurile încununate cu flori ¹⁾“. „Și învinși vom rezistă ani întregi“, spunea Ministrul de Războiu, colonelul Nicolici, „și vom uimi Europa ²⁾“.

Vestea despre cererile lui Kogălniceanu făcuse impresie la Belgrad, unde lumea ne priviă ca „jandarmi ai Turciei“, îndoindu-se și de credința ostașilor români de supt steagul Serbiei; se auzise și aici despre o mobilizare românească, în căsuțul celor mai crude înfrângeri și a grozăviilor săvârșite de bașbuzuci și asupra prizonierilor, a răniților, a copiilor mici. Nu eră însă nimic întemeiat în aceste speranțe. Eram și acum la dispoziția Austriei. La 23 Iulie Kállay, agentul austro-ungar la Belgrad, trecu prin București. El arată Principei că Împăratul său e „foarte mulțumit de atitudinea prudentă a României“ și că, „dacă ea nu se grăbește, îi vor cădea succesele mură 'n gură“. Iar Principele însuși nu stătea pe gânduri să spuie că, „după socotința sa, ar fi cea mai bună soluție pentru toate părțile dacă Bosnia și Herțegovina ar trece la Austro-Ungaria pentru a se asigura astfel un *hinterland* Dalmației ³⁾“.

Și în acest moment, în desperarea lui, Ristici scotea înaintea vechiul tratat secret cu Principele Mihail. „Am aflat indirect“, spune Agentul României, „că Ristici a făcut să se vorbească, prin reprezentantul său, președintelui nostru de Consiliu despre un tratat de prietenie care ar fi încheiat între România și Serbia în vremea Prințului Mihail. Răspunsul președintelui Consiliului dela noi l-a făcut furios pe Ristici; el vrea să publice în jurnale străine acest tratat ⁴⁾“.

¹⁾ Raportul lui A. Sturdza, 6 Iulie 1876.

²⁾ *Ibid.*—În August Colocotroni, aghiotant al regelui Greciei, veni în lagăr; raport din 7 August.

³⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 52.

⁴⁾ „J'ai appris indirectement que Ristitsch a fait parler par son

Nicolae Ionescu conducea atunci destinele României...

Se spune, apoi, în protestarea Sârbilor din Iulie ¹⁾, în acel moment când Belgradul se teme de o ocupație, că dela Gînghizhan nu se văzuseră asemenea cruzimi ca ale Turcilor: copii tăiați în bucăți, prinși în vârfuri de sulite, medici din Crucea Roșie ²⁾ cărora li se smulgea tocmai mâna purtând brățara misiunii lor, distrugerea completă a tuturor așezărilor, tăierea copacilor dela rădăcină, — ceia ce a avut de consecință că, mai târziu, drumurile fiind oprite și distruse, năvălitorii înșiși n'au mai avut de unde să se aprovizioneze și au murit de foame pe urma crimelor săvârșite, ceia ce a fost una din cauzele înfrângerii lor de mai târziu.

Milan fusese la armată, dar, pe urmă, văzând că lucrurile merg cu totul rău, fără speranță, se întoarse în Belgrad, lăsând lui Cernaiev comanda trupelor. Aventurierul se luptă cu desnadejde, și mai mult decât cu Turcii, cu pacificii sârbi, — cari erau —, ca să nu se încheie pacea, care nici nu trebuia să se încheie, cerându-se numai ca lucrurile să fie zăbovite până ce Rusia va putea interveni.

Numai la sfârșitul lui Septembrie Țarul adresează o scrisoare Împăratului Francisc-Iosif prin care cerea cooperarea Austriei pentru a pacifica Peninsula Balcanilor, în cazul când Turcia ar refuza propunerea Angliei de armistițiu. Dacă negociațiile de pace nu izbutesc la Constantinopol, atunci Rușii vor intra în Bulgaria, prin România probabil, și aceasta va provoca ocupația Bosniei

représentant à notre président du Conseil d'un traité d'amitié qui serait conclu entre la Roumanie et la Serbie du temps du prince Michel. La réponse de notre président du Conseil a rendu furieux Ristitsch, et il veut publier par les journaux étrangers le susdit traité"; raport din 21 (Iulie ?) 1876.

¹⁾ Raport din Belgrad, 26 Iulie 1876.

²⁾ Avea și România o ambulanță, la Zaiclar.

și Herțegovinei de către Austria. O spuneă cinevă care eră în cele mai bune condiții pentru a află lucrurile¹⁾. Prin urmare, ceia ce în Iunie se tăinuia încă, prin scri-soarea aceasta a Țarului către Francisc-Iosif devenia lucru lămurit.

Și la Varșovia, vorbind trimesului german Manteuffel, Țarul se arătă sigur, după convorbirea cu Împăratul Wilhelm, de „neutralitatea Austro-Ungariei, în cazul în care s'ar vedeă silit a trage sabia pentru apărarea creștinilor din Turcia“, adăugind că „făcuse și făcea încă tot ce-i e prin puțință pentru a păstră pacea, dar că desperă absolut de menținerea ei²⁾“.

Atunci Serbia ajunsese — cum am spus — în împreju-

¹⁾ Raport din 21 Septembre (3 Octobre), al lui Bălăceanu: „Dans sa lettre à François-Joseph, Czar demande coopération de l'Autriche pour pacifier la presque des Balkans dans le cas où Turquie refuserait les propositions de l'Angleterre. Si les négociations de paix échouent à Constantinople, entrée des Russes en Bulgarie par la Roumanie devient probable et sera sujet de l'occupation de la Bosnie-Herzégovine par l'Autriche. Réponse de François-Joseph pas encore partie.“

²⁾ „Il [le Czar] n'a pas caché à ses intimes que l'Empereur d'Allemagne venait de lui garantir la neutralité de l'Autriche-Hongrie au cas où il se verrait contraint de tirer l'épée pour la défense des chrétiens de Turquie. L'Empereur a ajouté qu'il avait fait et faisait encore son possible pour sauvegarder la paix, mais qu'il désespérait absolument de son maintien“; raport al lui Bălăceanu din 19 Septembrie 1876. Orczy, ajutorul lui Andrásy, adăugia apoi că, după pace, la o nouă conferință europeană pentru a redactă „o anexă la tratatul din Paris“, Andrásy va reface „larg“ proiectul pentru Bosnia și Herțegovina. Și la 6 Novembre încă Bălăceanu scrie lămurit: „Autriche refuse d'admettre autonomie de Herzégovine et Bosnie et s'en tient au status, quo amélioré. Une victoire des Serbes pourrait seule modifier ces dispositions.“ Ministrul-președinte austriac excludeă, într'un discurs, „orice ideie de cucerire“ (raport al lui Bălăceanu din 28 Octobre.)

rările cele mai grele. Milan chemă deci la 25 August ¹⁾ pe reprezentanții Puterilor la Belgrad și „solicită“, împloră ajutorul lor („leurs bons offices“), pentru a se încheia pacea sa și a aliatului său muntenegrean ²⁾ cu Turcia. Când s'a comunicat această cerere la Constantinopol, Turcii, înnebuniți prin venirea la putere a oamenilor Constituției dela 1876, cari proclamau pe Abdul-Hamid, voiau lucruri de necrezut: armata sârbească să se reducă la 10.000 oameni, cu tunuri în proporție, trupele suzeranului să aibă dreptul oricând să treacă prin Serbia, cu sau fără înștiințare, să se ocupe un număr de fortărețe, între care Alexinaț, care comandă unul din drumurile cele mai importante ale Serbiei, sau cetățile să fie rase și niciodată Sârbii să nu poată construi altele. Tributul să se mărească—cu aceasta se învoia Europa și era gata să plătească ea despăgubirea de 300.000 de galbeni față de Poartă, numai să se isprăvească odată conflictul acesta și să se întoarcă lumea la ocupațiile ei pașnice. Milan ca și Nichita să meargă la Constantinopol, să se prezinte Sultanului pentru a-i „sărută haina“, eum era obiceiul odinioară. Și încă să fie mulțămît cel d'întâiu de un lucru: că-l mai iartă pe tron, căci, la început, Turcii cereau și înlocuirea lui ³⁾. Europa, din partea ei, voia *status-quo* d'innaintea războiului, integritatea teritoriului Serbiei; dacă stăruie Turcia, și vizita la Constantinopole, cu tributul mai mare. Mai târziu s'a admis și o rectificare de graniță

¹⁾ Raport din Belgrad, din această zi.

²⁾ Totuși se așteptă adesiunea formală a acestuia (telegramă din 29 August). Cererea lui Nichita se făcù direct către Împăratul Austriei (raport al lui Sturdza din 27 August 1876). Cf. Beer, *o. c.*, pp. 660—1 (după rapoarte austriace inedite).

³⁾ „Déposition de Milan et élection d'un nouveau prince“; telegramă a generalului Ioan Ghica, din 6 Septembre 1876. Cf. Beer, *o. c.*, p. 667: era vorba încă de „construirea și exploatarea de Turci a căii ferate Niș-Belgrad“.

în folosul Serbiei, dar pentru moment se propuneau lucruri pe care Turcia le putea primi foarte bine.

Dar erà o Turcie și mai nebună decât cea oficială, după cum în Rusia erà o Rusie mai înfierbântată decât aceea, oficială, care hotăra la Petersburg. Se cetiau pe zidurile Constantinopolei, la începutul lui Septembrie, afișe care spuneau că, „dacă miniștrii Sultanului nu voiesc să fie trași în șa pe piața publică“, războiul trebuie să aibă consecința ca Serbia, Muntenegrul și România să redevie provincii ale Imperiului otoman¹⁾ și Europa să ia îndatorirea „ca niciodată să nu se mai amestece în afacerile din Peninsula Balcanică²⁾“. Dar erà vremea când exaltații credeau să poată găti Rusiei un „Sedan“, și mulți la Constantinopol afirmau că într'adevăr lucrurile acestea se pot îndeplini. Guvernul turcesc ceru chiar într'un moment să funcționeze la noi o comisiune de repatriare a refugiaților turci și bulgari din părțile Vidinului, ca și dreptul de a face anchete³⁾.

Cu o astfel de stare de spirit natural că nu se ajunge la niciun capăt. Dar nici Cernaiev, dictatorul rus, nu voise pacea⁴⁾. El organiză acum, la sfârșitul lunii August, ceva foarte înduioșător supt raportul sentimental, greșit din punctul de vedere sârbesc, nemerit din punctul de vedere rusesc. Sârbii fuseseră biruiți; Turcii însă nu înnaintau, fantasma Europei tăindu-li drumul. Mai erau armate sârbești

¹⁾ „Que Serbie, Roumanie et Monténégro doivent redevenir des provinces turques“ (telegramă din 7 Septembrie, Constantinopol).

²⁾ Prêter serment solennel qu'elles ne se mêleront plus désormais des affaires de la Turquie.

³⁾ „Une commission officielle qui serait déjà installée sur notre territoire dans le but de rapatrier les habitants de l'arrondissement de Widdin, qui désirent réintégrer leur pays“ (raport din 6/28 August 1876).

⁴⁾ „Ce général est de fait le véritable maître de la Serbie“; raport din Belgrad, 27 August 1876.

la Alexinaț, la Deligrad și, dacă armata Timocului, în care serviau și 10.000 de Români, fusese răspinsă, dacă armata Drinei avuse aceeași soartă, eră armata Moravei care rezistă, încă întreagă, și tocmai de aceia eră sfătuit Milan să încheie pace, căci, având o armată, o putea face în alte condiții decât fiind cu totul învins.

Cernaiev strânse atunci oastea și, la 5 August, proclamă pe Milan rege al Serbiei. Se lucrase afară de formele parlamentare și diplomatice: Milan a fost aclamat foarte călduros, ofițeri au depus jurământ regelui; s'a ales o deputație care să meargă la Belgrad pentru a anunța Suvranului această proclamație făcută'n împrejurările în care Romanii cei vechi își proclamau *imperatorii*. Comitetul permanent al Scupștinei recunoscuse valoarea constituțională a actului săvârșit de armată¹⁾. În toate orașele Serbiei s'au făcut atunci solemnități, în sunetul clopotelor, numai la Belgrad nu, fiindcă Milan, jenat în momentul când cerea pace, în condițiuni așa de meschine, rugase să i se cruțe această ultimă umilință a înălțării regalității sale în momentul chiar când el cerșia grație dela învingători²⁾. Un sentiment frumos din partea ofițerilor a fost însă că și mai departe i-au zis lui Milan *Cral*, iar nu Cneaz; noi, spuneau ei, i-am jurat Craiului Milan, și nu ni putem călca jurământul.

Totuși o consacrare victorioasă a „regalității“ acesteia nu lipsise, căci, când armistițiul d'întâiu s'a rupt — el expirase la 13 August seara — și Turcii înnaintau în interiorul țerii, se dădu lupta dela Alexinaț, care a ținut zece zile, din care trei de sforțări supreme, și în care au biruit Sârbii cu Cer-

¹⁾ Beer, .o c., pp. 600—1.

²⁾ „Ne pas accepter le nouveau titre, et blâme cet acte comme n'étant pas de la compétence de l'armée, acte fait pour aggraver les complications existantes“; raport din 12 August 1876. Ministrul de Externe declară „qu'il ne fallait attribuer aucune signification ultérieure à un acte qui n'était dû qu'à l'enthousiasme de l'armée“ (*ibid.*).

naiev. Numărul celor căzuți a fost extraordinar de mare-comparativ cu mica armată sârbă, dar în sfârșit generalul rus izbutiă să deie o victorie adevărată, recunoscută și de „Korrespondenz-Bureau“, care de la Semlin telegrafia re-tragerea Turcilor¹⁾. Aceasta însă numai pentru ca, pe urmă, n toamnă, ei să se strângă din nou, cucerind Alexinaț, Deligrad și aducând Serbia pe priporul prăpăstii.

Neutralitatea României urmă, supt presiunea Austriei și de frica Rusiei. Numai în Septembrie, asigurând din nou că o vom păstră, Nicolae Ionescu cereă un răspuns amical din partea Turcilor la vechile cereri. Iar Agentul la Constantinopol, constatând că Rusia fusese cândvă pentru independență și că Savfet însuși, solicitat de ambasadorul englez Elliot, n'ar fi contra ei, arătă că i s'a propus discuția, dar numai „dela o administrație la altă administrație“²⁾.

Și totuși — o spunem încă odată — am fi putut birui pe Turci în vară, și, atunci, la venirea Rușilor, am fi fost un Stat independent și victorios, dispunând de o armată puternică. „Cine se scoală de dimineată, mai departe ajunge.“

N'am făcut așa. Scrisoarea Țarului a tras de-odată vălul asupra hotărîrii dela Reichstadt. Spectrul Rusiei a apărut la orizont. Zvonurile despre iminenta pierdere a Basarabiei circulau amenințătoare. Încă la 24 Iulie, Callimachi Catargi arătă din Paris că, după Decazes, râvnirea gurilor Dunării eră un atac contra tratatului din Paris și deci ar fi o „extremă imprudență din partea noastră să ridicăm chestia, așa de delicată, a Basarabiei, care se poate în-

¹⁾ „Turcs battus tous points rive droite Morava et exposés avoir tournée aile droite... Serbes poursuivent ennemi“ (8 Septembre st. v. 1876). Cf. raportul lui Sturdza din 31 August st. v.

²⁾ Circulara e din 3 Septembre st. v., raportul din 13.

toarce contra noastră, lăsând a se înțelege astfel că Rusia nu se dezinteresase de dânsa niciodată¹⁾“.

Și aceasta deși la o întrebare făcută în Viena Orczy, ajutorul principal al lui Andrásy, asigură față de Bălăceanu că, „niciodată eventualitatea de care mi-ai vorbit n'a fost pusă examinată, nici discutată între o Putere oarecare și noi“²⁾.

S'a afirmat însă că la Livadia, unde, din însărcinarea Principelui, Brătianu se duse în Septembrie, ni s'ar fi comunicat imediat planul Rusiei de a lua îndărăt județele basarabene, prin urmare de a desființa orice urmă a tratatului din Paris.

N'avem de loc impresia că în această misiune dela Livadia a lui Brătianu, pe care-l întovărășiă colegul său dela Războiu, colonelul Slăniceanu, s'au discutat lucruri atât de importante. După câte știm, Rușii ar fost foarte rezervați. Cu Gorceacov s'a putut vorbi, dar Împăratul plecase în călătorie. Dacă s'au putut atinge unele lucruri în apropierea trimisului nostru, n'a fost însă cu amestecul lui. Erau la Livadia ambasadorii veniți din Petersburg; se vedeă foarte bine că, față de conferința apropiată dela Constantinopol și rezultatele ei probabile, se ieau ultimele măsuri, dar eră tot așa de sigur că Țarul rezistă „ca o stâncă“, precum zice însuși Principele Carol. Pacific ca temperament, Alexandru al II-lea eră foarte îngrijorat să nu iasă războiul altfel de cum sperau panslaviștii. Trimișii noștri, apoi, n'aveau, evident, toată autoritatea necesară: Brătianu eră suspect pentru trecutul său anti-rusesc, Slăniceanu n'avea im-

¹⁾ Extrême imprudence de notre part à soulever la question délicate de la Bessarabie, qui pourrait se retourner contre vous (*sic*)—, laissant entendre que la Russie ne s'en était jamais désintéressée.

²⁾ „Jamais l'éventualité dont vous venez de me parler n'a été posée, examinée ni discutée entre Puissance quelconque et nous;“ raport al lui Bălăceanu, din 19 Septembrie.

portanță în viața politică; ceilalți doi, Văcărescu și Singurov, aghiotantul Principelui, adăugit pentru că știa rusește, nu erau personalități marcante, și au fost ținuți la o parte.

S'a vorbit mai mult de faptul că se iviseră unele dificultăți în ce privește transportul elementelor rusești care mergeau către Serbia; s'au discutat unele jigniri care ieșiseră din faptul acesta, dar atât. S'a cerut României „să nu dea neutralității sale o interpretare ce ar părea, cum se crede și acum în Rusia, mai prielnică Turcilor decât creștinilor“. Și, fiindcă Brătianu doriă să aducă acasă un răspuns lămurit, iată acela pe care l-a putut căpăta dela Cancelariu: „În cazul când împrejurările s'ar schimbă împotriva dorinței sale“—adecă de a păstra pacea,—„Rusia s'ar înțelege cu Guvernul român și ar ordona să nu se facă nimic în detrimentul României“¹⁾.

Atâta reiese din actele oficiale. Dar după Memoriile Regelui s'ar fi atins și alte puncte. Ignatiev ar fi vorbit lui Brătianu despre „absoluta necesitate a unei înțelegeri cu privire la trecerea armatelor rusești prin România“—și cancelariul Gorceacov însuși ar fi cerut o asemenea „convenție militară de caracter nepolitic“. Iar, când ministrul român ar fi obiectat că aceasta se poate numai cu mandat european, ar fi fost amenințat că România va fi tratată ca parte integrantă a Imperiului otoman. Se adaugă că Brătianu ar fi asigurat că „puterea armată a României s'ar împotrivi la Prut, după puteri, invaziei unei armate dușmane“²⁾. Întru cât aceste fapte se pot concilia

¹⁾ „Il faut surtout éviter que notre neutralité ne paraisse être plutôt sympathique aux Turcs qu'aux chrétiens, comme on semble le croire ici... Dans le cas où les circonstances changeraient contre son désir, Russie s'entendrait avec le gouvernement roumain et ordonnerait faire rien à notre détriment.“ „Notre députation a emporté de Livadia [des] assurances dans ce sens.“

²⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, pp. 62-3. Textul francez al răspunsului lui Brătianu, pomenit în Memorii, e dat de Bamberg.

cu telegrama oficială, definitivă, clară, al cărei cuprins l-am dat mai sus, e o problemă pentru rezolvirea căreia i-ar trebui istoricului alte mijloace de informație decât cele de acum. Vom observa însă că, în scrisoarea din 10/22 Octombrie a Principelui către părintele său, el vorbește, amintind vizita dela Livadia, numai de „mirarea ce s'a arătat în Rusia pentru liniștea și indiferența ce păstrăm față de împrejurările de peste Dunăre”¹⁾.

În orice caz, unde sunt discuțiile cu privire la cele trei județe din Basarabia? Unde este înțelegerea deplină care a format mai pe urmă motivul acuzării aduse de opoziție că Brătianu *a știut* și a făcut cu toate acestea înțelegerea cu Rusia? Dar nu se putea să nu o facă, *chiar în acest caz!* Rușii ar fi trecut oricum peste noi, și neutralitatea răposatului Nicolae Ionescu nu era mai călduroasă decât volocul, cunoscut, al Țiganului. Căci, de fapt, nu se putea, chiar dacă s'ar fi cerut județele basarabene și s'ar fi stăruit asupra acestui punct, nu se putea găsi *odaiă ce Rusia se mișcă*, alt drum decât cooperarea militară alături de dânsa. Era inevitabil, și lucrurile inevitabile nu se ieau nici cu dragoste nici cu ură, ele fiind mai presus de voința oamenilor, mai presus de sentimentele omenеști.

Au mai trebuit apoi discuții la Viena și aiurea, au trebuit să treacă patru luni de zile din anul cel nou înainte ca Rusia să se hotărească a interveni, abia la jumătatea

în *Geschichte der orientalischen Angelegenheit* (colecția Oncken), Berlin 1892: „alors vous passerez sur notre corps, et il sera dit dans l'histoire que pour délivrer les chrétiens de Turquie vous avez commencé par massacrer les chrétiens de Roumanie”. Cartea aceasta a fost scrisă pe baza actelor comunicate de D. A. Sturdza și supt controlul său. — Cf., după „Cartea Verde” suprimată, și I. C. Brătianu, *Discursuri, scrieri, etc.*, II¹, București 1912, p. 194.

¹⁾ „Man drückte aber russischerseits sein Befremden über die Ruhe und Gleichgültigkeit aus, die wir gegenüber den Ereignissen jenseits der Donau bewahren”; *Aus dem Leben König Karls*, III pp. 66—7.

lui April: cum se poate admite, deci, că în drumul lui Brătianu la Livadia să se fi luat angajamente precise față de colaborarea în războiu a României?

În acest timp lucrurile se îngrămădiau. Serbia eră sfârșită de puteri, și Rusia, — despărțindu-se întru aceasta de acțiunea comună a Puterilor ¹⁾, — cerea pentru dânsa un armistițiu de șase sau opt săptămâni. Ultimatul în acest sens fu adresat Porții încă dela 18 Octombrie st. v., îndată după plecarea lui Brătianu din Livadia, și Turcii se supuseră la 21 următor. Totuși la Moscova Țarul, care asigură pe ambasadorul englez, lord Loftus, că nu-i mai e cu putință să aștepte și să rabde ²⁾, vorbiă public (10 Novembre) despre putința unui războiu, și urmă mobilizarea a șase corpuri de armată în Sudul Rusiei ³⁾.

La 5 Novembre st. n., în sfârșit, Anglia propunea adunarea unei conferințe la Constantinopol, sperând să salveze astfel Imperiul otoman. Și, în această lună Novembre, Ion Ghica, trimis în misiune specială la Londra, vorbiă cu Salisbury, care se pregătiă să meargă la Constantinopol ca delegat al Angliei și care arătă oarecare simpatii față de România ⁴⁾. El cerea ⁵⁾ să se deie României o garanție specială, care să nu mai permită nimănui a căută să ni violeze „teritoriul“, el semnala reaua voință și orgoliul turcesc și anexă un memoriu care eră proba progresului făcut de Români în timpul din urmă; de aici ar rezultă datoria întăririi acestei „bariere împotriva unor anumite tendințe care amenință periodic liniștea și echilibrul po-

¹⁾ Beer, o. c., p. 662 și unni.

²⁾ *Ibid.* p. 680.

³⁾ Cf. și Bamberg, o. c., p. 478.

⁴⁾ „Mi-a arătat“ — spune Ion Ghica — „că poartă cel mai mare interes liniștii și prosperității României.“

⁵⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, pp, 70, 72.*

litic în Orient ¹⁾“. Propunea să se ia măsuri de către Puterile Europei pentru „întărirea pozițiunii noastre politice și existenței noastre naționale“²⁾. Se plângea de autoritățile riverane turcești și prezintă cererile pe care Kogălniceanu le rezumase în nota sa, cereri care vorbiau de situația supușilor români din Turcia, de aceia a Agentului României la Constantinopol, de dreptul Principelui României de a bate monedă și de a conferi decorații, de necesitatea convenției de comerț și de vamă. Insistă asupra nedreptății ce ni s'a făcut răspingându-ne dela gura Chiliei, care a fost și trebuie să fie a României, A da cale Rusiei ar fi să se calce îndatoririle impuse României prin tratatul din Paris; pentru a rezistă însă, n'ajunge garanția veche a Europei, ci ar fi de un interes european ca ea să fie făcută mai eficace ³⁾.

Se obiectă, firește, la toate aceste lucruri că Europa a intrat într'o acțiune diplomatică proprie, care-și are programul său,—nota lui Andrassy, revăzută potrivit cu împrejurările,—și că prin urmare tot ce nu se cuprinde în acest program european nu putea să constituie o bază de negociații; prin urmare n'ar putea reprezentanții Europei la Constantinopol să-și consacre silințele pentru a face să triumfe această cauză separată, de natură să încurce încă greutățile care stăpâneau atunci. Cât privește

¹⁾ Il ne dépend que des grandes Puissances de l'Europe d'en faire une barrière forte contre des tendances qui, à des époques périodiques, menacent la tranquillité et l'équilibre politique en Orient.

²⁾ Cherchent à élever le niveau politique de leur petit État et qu'elles cherchent à mieux assurer leur position politique et leur existence nationale.

³⁾ La garantie de l'Europe, telle qu'elle existe actuellement, telle qu'elle résulte des traités de Paris pour la Roumanie, n'est pas suffisante et qu'il serait d'un intérêt européen qu'elle soit rendue plus efficace.

gurile Dunării, părerea lui Salisbury erà că n'ar fi prudent în momentul de față a deschide nicăiri vorba de fruntarii ¹.

În vremea aceasta, la sfârșitul anului 1876 (Novembre), se negociã, în cel mai mare secret, și la București, nu cu reprezentantul oficial al Rusiei, care erà să fie, în curând, baronul Stuart, ci cu un emisariu tainic al lui Ignatiev, având o simplă recomandatie dela dânsul, Nelidov, mai târziu și el ambasador al Țarului la Constantinopol, acea convenție de trecere a oștilor rusești pe la noi, care fusese pusă în vedere la Livadia. Vedem din însemnările emisarului², ca și din Memoriile Regelui, cum astfel, îndată după întoarcerea lui Brătianu, a început schimbul de vederi, alcătuiindu-se mai multe proiecte. Se doriã de Principele Carol un act politic, cu garantarea stării de lucruri de la noi și a integrității teritoriale a României. Trimisul rusesc fu silit să primească, în adevăr, forma românească, înfățișată de Brătianu, dar el știu să strecoare clauza că garanția Rusiei are efect numai dacã primejduirea integrității teritoriale a României ar rezultã „din faptul trecerii prin ea a trupelor rusești“. Un act, în patru puncte, erà gata la 23 Novembre, și în Consiliul de miniștri, Vernescu și Chițu erau pentru primirea convenției. D. Sturdza și N. Ionescu fiind hotărât contra³. În orice caz, trebuia să se aștepte plenipotența de care Nelidov erà lipsit și pe care numai Stuart o va aduce. Chiar când ea sosi astfel, se crezù bine a se zãbovi hotărîrea cea mare de a legã interesele

¹ Raportul lui Ion Ghica, 15 Novembre 1876.

² În „Revue des deux Mondes“, anul 1915, IV, p. 245 și urm. Cf. „Bulletin de l'institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, III, p. 135 și urm. Un alt agent, cu Zolotarev, e recomandat lui Brătianu, de Ignatiev, la 17 Octombree; I. C. Brătianu, etc., II¹, p. 196. Scrisoarea adusă lui Brătianu de Nelidov, *ibid.*, p. 205.

³ *Aus dem Leben Königs Karls III.*, pp. 76, 79, 81.

noastre cu ale Rusiei până la intervenirea unui fapt hotărîtor¹.

Să adăugim că, în 1877 agentul României la Petersburg ascultă, din gura Suveranului rus, declarații ca acestea: „Sper că Ion Brătianu n'a uitat sfaturile pe care i le-am dat la Livadia“. „Am răspuns“, spune el, „că, atitudinea corectă a României primind aprobarea generală a marilor Puteri europene, aș îndrăzni să sper că și Maiestatea Voastră este de o potrivă mulțumită de noi.“ „N'am să mă plâng.“ Și, după aceasta, îndreptându-se către reprezentantul Turciei, a zis: „Sper că Turcia va primi hotărîrile conferinței; dacă le răspinge, voi face să cadă toată responsabilitatea asupra Guvernului vostru“. „Împăratul“, mai spune același Agent român, „a exprimat tuturor ambasadorilor speranțe de pace“².

Încă dela 4 Ianuar 1877 însă — după ofensa adusă lui Carol I prin Constituția lui Midhat-Pașa, care-l făcea șef de provincie privilegiată“, supuindu-l formal Marelui Vizir, — hotărîrea Principelui de a iscăli convenția eră luată³, și pentru motivele care se vor vedea.

1) *Ibid.*

2) Raport din Petersburg, 13 Ianuar 1877: „Matin il y a eu cercle diplomatique au Palais. L'Empereur m'a chargé de transmettre ses amitiés au prince. Il a ajouté: J'espère que M. J. Brătianu n'a pas oublié les conseils que je lui ai donnés à Livadia. J'ai répondu que, l'attitude correcte de la Roumnie ayant reçu l'approbation générale des grandes Puissances de l'Europe, j'osais espérer que Sa Majesté était également contente de nous. — Je n'ai pas à me plaindre, m'a répondu l'Empereur. Il a dit au chargé d'affaires turc: J'espère que la Turquie acceptera les résolutions de la conférence. Si elle les rejette, j'en ferais retomber toute responsabilité sur votre gouvernement. Empereur a exprimé à tous les ambassadeurs des espérances de paix.“

3) *Aus dem Leben König Karls, III, p. 91.*

Ni închipuim că, dacă nu înseși negociațiile, dar aplecarea României către o înțelegere cu Țarul se cunoșteau la Viena.

În Decembre Andrassy revenise asupra sfaturilor sale de strictă neautilitate: dacă Rușii trec Prutul, oastea românească să se retragă în Oltenia, unde tocmai mersese Principele Carol să-și treacă trupele în revistă (Novembre). Dacă ar proceda așa și „s'ar sprijini pe Austro-Ungaria“, nu numai că aceasta i-ar garantă existența „politică“, dar i-ăr câpătă dela Poartă și toate cererile rămase până atunci fără îndeplinire¹⁾, afară doar de acea neutralitate garantată de Europa pentru care Dimitrie Brătianu fusese trimis la Conferință.

Din unele părți se vorbiă însă foarte lămurit că 'Austria are intenția de a ocupa România. Încă din Ianuar 1877 eră silit Guvernul austriac să declare prin jurnalul oficial că zvonurile care au apăru într'o corespondență ungurească despre o asemenea ocupație a Principatelor — cazul când România s'ar mișcă, nu sunt întemeiate²⁾.

Dar noi primisem în momentul aceasta nota misterioasă a lui Andrassy dela 17 Decembre, care nu se găsește nicăiri: nici — rezumată — în Memoriile Regelui, nici — întregă — în vre unul din actele care au ajuns la cunoștința mea. În adevăr, mai târziu, după trecerea de câteva săptămâni. Austro-Ungaria va spune că ea rămâne pe punctul notei lui Andrassy³⁾.

¹⁾ *Ibid.*, p. 81.

²⁾ Raportul lui Bălăceanu, 11/23 Ianuar 1877: „Il y a quelques jours e Gouvernement autrichien déclarait dans le journal officiel, édition de soir, qu'il n'a aucun rapport avec la Correspondance Hongroise qui se faisait passer pour officieuse. J'apprends que ce devouement (*sic*) était motivé par l'article où cette feuille, répondant au *Românul*, avait discuté l'éventualité d'une occupation de la Roumaine par les armées autrichiennes.“

³⁾ „Quoi qu'il arrive, Autriche-Hongrie ne se départira pas à notre

Pe de altă parte, tot impulsul lui Andrassy, care trimetea studenți unguri să manifeste la Constantinopol pentru Împărăția turcească și speranțele ei de a lua Rușilor Crimeia¹, făcea să vie la București, cam odată cu Nelidov, un emisariu turc, Ali-beiu², și el avea intenția de a mai trimete pe Rustem-beiu, ca să încerce a stabili o înțelegere cu Guvernul românesc³. Rustem acesta era așteptat astfel în cursul lunii, decisive, Ianuar 1877.

Austria nu admitea câtuși de puțin ca Rusia să facă războiul în așa fel încât hotărîrea din Iulie 1876 să fie cumvâ eludată sau interpretată în sens mai favorabil Rusiei decât ei. Nu admitea nici ca Rusia să ocupe, în orice formă, fie și cu mandat al Puterilor, și pe oricât timp, Bulgaria⁴, — căci în adevăr Țarul declarase că va ocupa Bulgaria dacă vre-o turburare la Constantinopol va încerca să stingherească lucrurile Conferinței⁵. Prin urmare, dacă era ca Rusia să se amestece în lucrurile balcanice, ea să se amestece mai târziu numai, și îndemnată de Europa.

Și, dacă Austria stătea de o parte, de fapt știm ce o hotărâ la aceasta. În Parlament chiar i se spusese de către Slavii săi că nu vor merge niciodată împotriva Rusiei⁶ —

égard des déclarations contenues dans le télégramme du conte Andrassy du 17 décembre dernier"; raport al lui Bălăceanu din 7/19 Februar.

1) *Aus dem Leben König Karls, III*, p. 73.

2) *Ibid.*, p. 76.

3) „On fait courir le bruit que Rustem-bey serait arrivé à Bucharest pour chercher l'établissement d'une entente avec le Gouvernement ottoman"; scrisoarea lui Bălăceanu din 17/29 Ianuar 1877.

4) Raport al lui Bălăceanu din 23 Novembre. Cf. acela din 26 și 27.

5) Raport din Petersburg, 2 Decembre: „Occupation n'est pas conditiona sine qua non pour la Russie, mais elle a déclaré qu'elle occuperait Bulgarie sans hésiter dans le cas où le moindre trouble aurait lieu en Turquie pendant les travaux de la Conférence“.

6) Raport al lui Bălăceanu, 8 Novembre: „Autriche ne devrait pas compter sur Slaves dans guerre contre Russie“.

și pe atunci poate că această prevestire s'ar fi îndeplinit. Iar, ceva mai pe urmă, când a fost vorba de o mobilizare austriacă menită să corespundă mobilizării parțiale a Rusiei, făcută, am văzut-o, în cursul toamnei, și în Basarabia. Consiliul de miniștri comun, austriac și unguresc, supt prezența Împăratului, a hotărât că nu e nevoie de nicio mobilizare austriacă, fiindcă, pe de o parte, Rusia voiește pacea, iar, pe de altă parte, mobilizarea austriacă s'ar face foarte ușor, așa încât totdeauna se pot lua măsurile trebuitoare¹. Cunoaștem motivul adevărat pentru care Austria nu se hotărâ la o acțiune mai îndrăzneată, dar natural că în formă se procedă altfel: în formă se spune că Turcia trebuie păstrată așa cum este, că lumea are nevoie de pace și prin urmare toate mijloacele de conciliație se cuvine a fi întrebuințate pentru a evita catastrofa Turciei.

În ce privește Germania, ea crede la început că e bine să ia toate lucrurile *ad referendum*, lăsând ca Austria să înnainteze în sens pacific, dar neluând niciun angajament în ce privește o acțiune a acestei aliate a sale, care pe vremea aceia nu eră singura, față de legătura diutreci trei Împărați. Pe de altă parte, se semnalau relații rele între Germania și Franța²). Mulți se temeau chiar de un conflict între aceste două țeri. Și Bismarck înțelegea mai ales să-și păstreze toată libertatea de a interveni în momentul favorabil, prezidând congresul care trebuia să deie o nouă formă Europei.

1) „Dans Conseil des ministres autrichien et hongrois, sous la présidence de l'Empereur, on a agité la question de la mobilisation. On a reconnu qu'en présence des armements russes et eu égard aux chances persistantes de la paix, il n'y a pas lieu de se hâter. Il a été constaté une fois de plus que l'armée peut être mobilisée en très peu de jours“; raport al lui Bălăceanu din 18/30 Decembrie.

2) Raport al lui Bălăceanu, 8/20 Ianuar 1877: „L'attention commence à se porter sérieusement sur l'Allemagne et la France, dont les rapports se tendent de plus en plus“.

Din această situație generală a rezultat apoi acea serie de eforturi diplomatice care au adus conferința din Constantinopol —, conferința pregătitoare întâiu și apoi conferința propriu-zisă. Austria își închipuie că această conferință va aduce foloase foarte mari, și ea avea și un nou proiect, pe care-l proclamă infailibil. De fapt, la conferința care-și începe lucrările în ziua de 11 Decembre st. v. și le conduce răpede, supt presiunea evenimentelor, erau doi oameni cari puteau hotări: unul, personalitatea zgomotoasă, năvălitoare a lui Ignatiev, căreia încercase a i se opune acel om de mare autoritate care a fost Salisbury. Înainte de a ajunge la Constantinopol, ministrul englez cercetă mai multe capitale europene, încercând să pregătească un fel de acord al Puterilor în ce privește chestiunea celor trei provincii revoltate: Bosnia, Herțegovina și Bulgaria. N'a izbutit cum dorise, însă, atunci când s'au deschis conferințele pregătitoare, se știe că planurile lui Ignatiev vor întâlni cea mai puternică rezistență din partea talentului, cunoștințelor, temperamentului și autorității reprezentantului englez¹⁾.

Conferința eră gata cu hotăririle sale, care dădeau Bosniei și Herțegovinei jandarmi belgieni — fusese vorba de Români, — Serbiei două cetăți, Muntenegrului mici concesii teritoriale, iar Bulgarilor două provincii independente²⁾, când se dădù lovitura solemnă și naivă a Turcilor: proclamarea Constituției lui Midhat. El și ai lui judecau așa: Noi suntem acuzați că, fiind Stat absolutist întrebuițăm metode tiranice, dar, dacă am avea Constituție și un Parlament, să mai poștească țerile acestea din Europa, așa de mândre de constituționalismul și parlamentarismul lor, a mai zice ceva împotriva unei Tur-

¹⁾ Nelidov pretinde că l-ar fi potolit dibăcia lui Ignatiev; *l. c.*, IV, pp. 256 — 7.

²⁾ Iorga, *Ist. Statelor balcanice*, p. 302.

cii care declară hotărît că de astăzi înainte nu va mai face nicio deosebire în ce privește naționalitatea și religia tuturor „cetățenilor“ săi ! Din moment ce Bulgarul, Bosniacul, Herțegovineanul este cetățean cu aceleași drepturi și poate fi deputat în Parlamentul țerii sale, dacă întrunește anume condițiuni, și, în orice caz, el poate să voteze pe deputatul său, cine mai are un cuvânt de spus ?

Și astfel, în vreme ce diplomații negociau, eră mare bucurie la Constantinopol, cu descărcături de tunuri și demonstrații pe stradă. Turcia nouă se născuse, constituțională, parlamentară, indiferentă, față de religie sau de naționalitate, așa cum eră Anglia, dar fără tradițiile seculare ale Angliei, fără toate sacrificiile și sfortările din care rezultă valoarea morală față de instituțiile care se creiază în dezvoltarea unui popor. Diplomații au zâmbit și au continuat discuțiile lor, dar actul rezultat din ele fu răspins de către Marele-Consiliu otoman la 18 ale lunii ; de alminterea încă din Novembre i se spusese Europei, de Midhat însuși, că proiectul de reforme care circulă în public nu poate fi primit de Poartă¹⁾.

Constituția aceasta, natural, a fost proclamată și în deosebitele provincii, cu tot alaiul, cerându-se ca toți să se bucure de înfrățirea națiilor. Avem astfel descrierea scenei comice care s'a petrecut la Tulcea : comandantul trupelor dobrogene a chemat pe Bulgari și li-a spus că de astăzi înainte sunt cu toții frați ; s'a organizat un bal, s'au silit negustorii să ilumineze. Pretutindeni a fost așa, — cu câtă convingere dintr'o parte și din alta, își închipuie oricine.

Am spus că prin această Constituție Principele României eră considerat între „șefii provinciilor privilegiate“ și că, în mișcarea generală de indignare, aceasta a fost destul

¹⁾ Raport din Constantinopol, 22 Novembre : „Le Grand-Vizir dit que, si le programme de la conférence préliminaire est bien celui qui circule dans le public, la Porte est décidée à le repousser“.

ca să se hotărască în sufletul lui simțitor acțiunea alături de Rusia. Se protestă solemn înaintea Europei, iar Săvesfet ceru retragerea protestului, nu ca să înlătore articolul ci ca să-l „explice” printr’o „declarație”.

CAPITOLUL VI.

Războiul ruso-turc. Cele d’întâiu acte.

Cu aceasta se încheie un întreg capitol din dezvoltarea problemei orientale în ajunul intervenției rusești din April 1877. Ceia ce se petrecuse însemnă înfrângerea, nu a Rusiei, ci a Austriei, de o parte, căci al ei eră proiectul, și, de altă parte, înfrângerea Angliei, care trimesese pe un fruntaș dintre diplomații săi și-și închipuise că prin negociații conduse împotriva lui Ignatiev se va ajunge la convingerea din partea Turcilor că este bine să evite o intervenție militară rusească prin astfel de concesțiuni.

Deci, la 3 Ianuar st. v. 1878, Ignatiev ținea un discurs foarte interesant pentru atitudinea Rusiei în acel moment¹⁾. El declară că privește conferința ca disolvată și că are un „sentiment de profund regret” pentru aceasta. Constată că „Turcia se lasă târîtă de curentul periculos de manifestații patriotice ale căror origini nu sunt nici așa de adânci, nici așa de întinse, pe cât de zgomotoase²⁾”, și încheiă că Rusia, fără să amenințe cu războiul, pentru moment, va considera orice ostilitate față de populațiile creștine, orice turburare în provinciile interioare sau în porturi ca o „provocație față de Europa³⁾”, al cărui repre-

¹⁾ Nelidov își atribuie meritul redactării acestor discursuri; *l. c.*, pp. 257—8.

²⁾ Se laissant entraîner par le courant dangereux des manifestations patriotiques dont les origines ne sont ni aussi profondes, ni aussi étendues qu’en sont bruyants les éclats.

³⁾ Provocation à l’Europe.

zintant voià atunci să apară Alexandru al II-lea, și sperà să și poată ajunge acolo.

Se semnalau în același timp cererile venite la Conferință și din partea altor creștini nedreptățiți, din Tesalia, Epir, Creta, și se atrăgea atenția Porții asupra caracterului legitim al acestor plângeri, „îndemnând-o să nu aștepte efectele miraculoase ale unei Constituții abia schițate și ale cării avantagii n'ar putea, în orice caz, să se facă simțite, dacă ea ar fi chiar perfectă, decât numai după executarea ei conștiincioasă, într'un timp mai mult sau mai puțin îndelungat, luându-se măsuri potrivite pentru a cruța omenirii tristul spectacol al reînnoirii tragicelor evenimente care au făcut să se înfioare de indignare lumea civilizată¹⁾“. În același timp Turcia erà somată ca alături de Constituție, să păstreze toate îndatoririle sale anterioare cuprinse în tratate.

Cine ar crede că vechii prieteni ai Turciei: Anglia, în rândul întâiu, din principiu, Austria, în rândul al doilea, ca măsură de oportunitate, din dușmănie față de Rusia, au fost descurajați de eșecul conferinței din Constantinopol s'ar înșelà. După ce dispăruse puțința de a se cruța integritatea și independența, prestigiul Turciei în această formă, s'a venit la altă idee: natural că a doua zi după schimbări așa de mari, Turcia uu poate să garanteze executarea reformelor, dar să i se deà un timp pentru a-și încercà zisa Constituție; dacă trăiește, să zicem, un an, ea va face minuni, mulțămind populația creștină, scăzând

¹⁾ En l'engageant à ne point attendre les effets miraculeux d'une Constitution ébauchée et dont les avantages ne pourraient en tout cas se faire sentir, si elle était même parfaite, qu'après son exécution consciencieuse pendant un espace de temps plus ou moins prolongé, pour prendre les mesures efficaces afin d'épargner à l'humanité le triste spectacle du renouvellement des tragiques événements qui ont fait frémir d'indignation le monde civilisé.

impozitele, dând o justiție imparțială, împiedecând exce-sele musulmane, făcând să dispară bașbuzucii.

S'a și luat hotărîrea din partea Europei de a se acordă acest termin de grație, și Andrassy spune, la sfârșitul lui Ianuar, cum că el va arăta lumii că există încă o Europă¹⁾.

Și Europa, înviată astfel, îi spune Turciei că acesta este un termin de experiență și, dacă nu începe a-și lua imediat măsurile cuvenite, ea nu se va găsi numai în-naintea Rusiei, ci în-naintea tuturor Puterilor, care vor ști la sfârșit să ieă măsuri radicale menite să înlătore acel ultragiu față de civilizație care eră prezența în Eu-ropa a unui Guvern răzimat pe astfel de nenorocite tra-diții ale trecutului, din care nu poate să se desfacă.

Lucrurile ar fi mers încă pe această cale dacă în Rusia nu s'ar fi simțit umilînța ce eră legată de o asemenea părăsire a creștinilor din Balcani.

Serbia fusese silită, la 28 Februar, să se înțeleagă cu Turcii, părăsind toate speranțele sale, bucuroasă că sal-vase integritatea teritoriului și tronul. În ce privește Mun-tenegrul, el eră încă'n stare de războiu cu Turcia; ceia ce nu inseamnă că se continuau ostilitățile, ci numai că legăturile între Poartă și Muntenegrul erau acelea ale unor oameni cari nu se bat, dar n'au încheiat nici pacea. Prin-cipele cerea concesiuni teritoriale: Nicșici, cutare trib al-bano-slav din vecinătatea sa, iar Turcia eră dispusă să acorde o asemenea schimbare de graniță numai cu con-diția, inacceptabilă, ca Muntenegrul, țară liberă de atâta vreme, să admită că face parte integrantă din Împărăția Sultanului, ceia ce ar fi înlăturat umilînța concesiunilor.

Nu eră însă un pod de aur pentru Rusia acela care i

¹⁾ „Il existe encore une Europe“ (după foaia oficioasă); raport al lui Bălăceanu din 27 Ianuar 1877. — Pentru Nelidov (pp. 263—4) ar fi fost numai o propunere a lui Gorceacov, pe care el, Nelidov, ar fi făcut-o să fie răs-pinsă într'un Consiliu prezidat de Țarul însuși.

se oferiă, atunci și ceva mai târziu, pentru ca să treacă la pace, la demobilizare, la vechea stare de Incuri. „Si elle accepte“, scrie Bălăceanu la 8/20 Mart, „ce n'est pas précisément sur un pont d'or qu'elle opérera sa retraite“, Venise, în sfârșit, ceasul când și pentru Tar onoarea Rusiei eră amestecată. Și atunci Gorceacov făcu declarația solemnă că, de fapt, chestiunea a intrat într'o „fază nouă¹⁾“, și reprezentanții Rusiei în străinătate fură îndemnați să comunice deosebitelor Guverne acest nou punct de vedere, întrebându-le ce cred.

Anglia stăruiă să se aștepte experiența turcească²⁾, iar Viena răspunse, foarte răpede: n'a sosit momentul: „il n'est pas encore temps d'aviser³⁾“.

Ignatiev merse atunci, încă din Februar, la Londra apoi și la Viena, fără a reuși însă în misiunea sa⁴⁾. O nouă misiune la Londra, a rivalului său, contele Șuvalov, în Mart, aduse propunerea demobilizării, dacă se va încheia pacea cu Muntenegrul până la 1-iu April st. v. și dacă Poarta va trimete ambasadorul său special la Petersburg⁵⁾.

1) V. raportul din Constantinopol, 4 Februar 1878, și raportul din 7/19 Februar al lui Bălăceanu.

2) „Elle est d'opinion qu'on n'e pouvait rien décider avant de savoir si et comment Turquie tiendra ses promesses et que, dans tous les cas, il faudrait lui laisser faire expérience de ces réformes“; raport al lui Bălăceanu, 6/18 Februar.

3) Raport din 27 Ianuar/17 Februar, al lui Bălăceanu. Și Andrassy asigură că Rușii „n'au de gând a ne năvăli“ („que Russie [ne] songe actuellement à nous envahir“); raportul aceluiași (din 7/19 Februar).

4) V. și Nelidov, *l. c.*, pp. 260—1.

5) Raport din 30 Mart, Petersburg: „Conte Shouwaloff a été chargé de déclarer verbalement aux Anglais que la Russie prend l'engagement de démobiliser à condition que la paix entre Turquie et le Monténégro sera conclue avant le 1 (13) avril et Turquie enverra un ambassadeur à S.-Pétersbourg pour négocier directement du sort des chrétiens de l'Orient“. Cf. raportul lui Bălăceanu din aceeași zi.— V. și rapoartele publicate în *Ion C. Brătianu, Discursuri, scrieri etc.*, II², pp. 537—8.

Se reuși totuși a face ca formula rusească să fie discutată și prefăcută în conferința dela Londra, la sfârșitul lunii Mart, — conferință care, de fapt, puneă în vederea Turcilor nevoia unor anume concesii. Reformele să le facă imediat Turcii, dacă nu vor să aibă Europa întreagă împotriva lor, și trebuie să caute în același timp și mijlocul de a se înțelege cu Rusia, trimetând acel reprezentant al lor, un ambasador extraordinar, la Petersburg spre a discuta lucrurile privitoare la Balcani cu diplomații Țarului; pe urmă va fi o demobilizare reciprocă și pacea Europei va fi asigurată.

România se temeă și șovăia, ceia ce eră explicabil, data aceasta, în haosul produs de acțiunea unei diplomații prea inteligente pentru a aveă și simțul realităților cu privire la care discută. În Februar, la 22, Nicolae Ionescu făcea să se întrebe la Berlin dacă Ignatiev e încă acolo și adăugiă: „Încercați a află în același timp ce înțelege a face Cabinetul din Petersburg cu Basarabia după abrogarea tratatului din Paris“. Iar din Viena veniă răspunsul, în Mart, că „nici în mesagiul cu care este însărcinat Ignatiev, nici în orice altă comunicare a Guvernului rusesc n'a fost vorba să se declare tratatul din Paris perimat, nici să se invite Puterile garante la o acțiune comună contra Turciei în puterea aceluiași tratat¹⁾.“ Ori

¹⁾ „Veuillez répondre si général Ignatieff se trouve encore là. Tâchez aussi d'apprendre ce que le Cabinet de St.-Petersbourg entend faire avec la Bessarabie après l'abrogation du traité de Paris“ Răspuns (12 [Mart], Bălăceanu): „Ni dans message dont Ignatieff est chargé, ni dans toute autre communication du gouvernement russe, il n'a pas été question de déclarer traité de Paris déchu, pas plus que d'inviter les Puissances garantes à l'action commune contre Turquie en vertu du même traité. Je suis d'avis que vous devez faire de ceci l'objet d'une communication au „Moniteur Officiel“ Cf. același, la 16 Mart: „Pas plus dans le projet de protocoles apporté par Ignatiev à Paris que dans texte actuel du projet, tel qu'il

„Nici în proiectul protocolului adus de Ignatiev la Paris, nici în textul actualului proiect, nu este vorba de retrocesiunea Basarabiei. E inutil să adaug că Ignatiev însuși n'a vorbit niciodată de aceasta.“

După ce, deci, grija Basarabiei dispăruse pentru moment, prin minciuna austriacă, rămâneă numai chestia convenției militare.

Indată ce s'a ajuns la formula din Londra, s'a produs la Viena o bucurie extraordinară. Pentru moment erau înlăturate greutățile, iar, dacă se va produce, totuși, un războiu, Bosnia și Herțegovina erau asigurate prin învoiala din Iulie, ca și prin cele două convenții formale. Dar, pentru că Austria n'ar fi fost în stare să se manifeste și militar în sprijinirea drepturilor sale, erà mai bine că lucrurile se amânau, și mai ales erà foarte bine că Rusia, care amenințase așa de mult, în care se puseră atâtea speranțe din partea creștinilor balcanici, că Rusia nu se dovedia în stare să-i ajute efectiv.

Aceasta ar fi fost încă o catastrofă morală pentru Rusia în Balcani, căci atunci Austria ar fi putut să continue acțiunea ei de odinioară, de când cu vizita della Cattaro a Împăratului Francisc-Iosif. Ei bine, pe Rusia a scăpat-o dela acest dezastru moral, silind-o să intervie militar, absoluta împotrivire a Turciei, orbită, înnebunită de noile ei teorii constituționale, față de oricce fel de concesie serioasă.

a été remanié à Paris, il n'est question de la rétrocession de la Bessarabie. Inutile d'ajouter qu'Ignatiev lui-même n'en a jamais parlé.“ — Și la 15/27 Februar N. Ionescu scrie: „Vous êtes plus à même que nous de vérifier nouvelle que vous nous signalez par télégramme du 16 février. Nous vous serions reconnaissants si vous nous donniez information plus précise qu'il vous est possible d'avoir du côté du Pruth.“ — De fapt încă din Ianuar—Mart 1876 se încheiasă convențiile austro-rusești pentru a ni lua Basarabia. V. Wertheimer, în *Historische Blätter*, din Viena, I, 1922.

Venim astfel la însăși declarația pe care Poarta a făcut-o în fața cererilor Europei—, cel mai convingător act de pierdere totală a simțului realității ce se poate aduce împotriva Turciei nouă.

La 9 April, după ce i se prezentase hotărîrea Europei, Savfet-Pașa declară că: înainte de toate Turcia regretă că n'a fost chemată să discute și ea la Londra și, prin urmare, de oare ce s'a discutat despre lucrurile ce o privesc fără participarea ei, hotărîrea Europei n'are pentru dânsa nicio valoare, e un act „nelegitim“. Și el urmă cam astfel: „condițiile care ni se expun sunt irealizabile“: avem Constituția, avem reformele noastre; de acum înainte, ele sunt suficiente ca să înlăture orice intervenție în contra integrității și independenței Imperiului. „Serbia a fost redusă la tăcere ¹⁾“; acum se negociază cu Muntenegrul. Dar, de oare ce Rusia ațâță în Balcani și Turcia cheltuiește prea mult, a fost silită să mobilizeze: e ade-vărat că pe tot lungul Dunării, precum și la Varna, la Șumla se strânseseră trupe turcești în număr foarte mare. Acum a venit momentul să se puie capăt — „mettre un terme“ — situației intolerabile. Iată, prin urmare, ce propune Turcia constituțională:

„Considerând Muntenegrul ca o parte integrantă a teritoriului otoman“ ²⁾, i se oferă „o rectificare de frontiere“. Poarte e gata la reforme; dar conform cu Constituția, „în plenitudinea libertății sale“. Și oferă să și dezarmeze, dar după ce va fi dezarmat Rusia. În sfârșit ea protestează împotriva „terminilor jignitori“ cu privire la dezordinile care s'ar putea produce: doar „excitațiuni venite din afară“ ³⁾ dacă ar aduce nemulțămiri artificiale.

¹⁾ „La Serbie a été réduite au silence.“

²⁾ „Considérant le Monténégro comme une partie intégrante du territoire ottoman.“

³⁾ „Excitations venues du dehors.“

Iar un sol la Petersburg e gata să-l trimeată, dar numai ca „un act de curtoazie“, și bine înțeles că aceasta n'are nicio legătură cu chestia orientală.

Rezumând, actul Puterilor, spune Savfet, a produs „o impresie penibilă“, și cu atât mai mult s'a întărit această impresie, cu cât s'au amestecat o mulțime de chestiuni care n'aveau ce căută. De pildă „ar fi fără folos să amințim pasagiul din protocol care privește cele două Principate“¹⁾.

Și, de alminterea, vorbind de astfel de lucruri, Europa arată puțin respect față de „independența și suveranitatea“ Turciei. Un „interes comun“ al Europei pentru reforme în cele trei provincii este „neadmisibil“. Este însă un interes real pentru reforme în Turcia, spontan, dar un „interes special“, cum e cel care se propune, pe acesta îl înlătură Turcia. Toți sunt cetățeni, din toate provinciile, toți de o potrivă de fericiți; bunătatea regimului se întinde de o potrivă asupra tuturor părților Imperiului. Poarta e dispusă să țină samă de „pretențiile legitime ale supușilor ei creștini“, dar „nu poate admite ca ameliorațiile care i se recomandă să trebuiască a fi limitate exclusiv la elementul creștin“²⁾. E prin urmare foarte nedrept a se prezintă chestiunea în așa fel, ca și cum creștinii singuri ar avea de prezentat doleanțe: și creștinii și musulmanii, dela proclamarea Constituției, deveniseră „un singur corp politic“, „Turcia, în calitatea sa de Stat independent, n'ar putea să recunoască a fi pusă supt vre-un fel de supraveghere, colectivă sau ha“³⁾.

1) „Il serait sans utilité de rappeler ici les passages du protocole concernant les deux Principautés et la question désarmement.“

2) „Elle ne saurait admettre que les améliorations qu'on lui recommande doivent être limitées exclusivement à l'élément chrétien.“

3) „La Turquie, en sa qualité d'État indépendant, ne saurait se reconnaître comme placée sous aucune surveillance, collective ou non.“

căci aceasta ar „însemnă o pozițiune umilitoare fără exemplu pe lume¹“.

Tratatul din Paris, spune Savfet la sfârșit, care preceizează neintervenția Europei în afacerile Turciei, nu poate fi înlăturat printr'un simplu protocol ca acel din Londra; *un procédé d'intimidation*, o „procedare de intimidatie“, nu poate izbuti față de Turcia nouă; de alminteri, ea este „lipsită de orice echitate, prin urmare de orice caracter obligatoriu²“. „Turcia simte că luptă astăzi pentru existența sa și este hotărîtă a păstră în lume locul pe care Providența i l-a hotărît³.“ Și, dacă Puterile înțeleg să se amestece, Guvernul otoman li spune că onoarea lui este angajată în păstrarea vechii situații. O singură concesiune e gata să facă: „dezarmarea imediată și simultană cu Rusia“.

Înțelegem foarte bine ce efect a putut să aibă această declarație. S'a mai încercat la Viena, la Londra, să se caute un termin, să se invoace mediația engleză, pe care Turcia ar fi cerut-o. În zădar. Încă de la sfârșitul lui Mart, reprezentantul Rusiei la Constantinopol era înștiințat că până la jumătatea lui April îi va veni declarația de războiu⁴).

Reprezentantul României la Petersburg făcea încă la sfârșitul lui Mart un raport în care declară că, după părerea Împăratului, nu s'ar putea lua niciun angajament cu privire la demobilizarea rusească, că Rusia n'ar putea să facă nicio concesie și că războiul va izbucni, toată

1) „Une position humiliante et sans exemple dans le monde.“

2) „Dépourvu de toute équité et par conséquent aussi de tout caractère obligatoire.“

3) „La Turquie sait qu'elle lutte aujourd'hui pour son existence. Décidée à conserver dans le monde la place que la Providence lui a destinée.“

4) Nelidov, *l. c.*, p. 265—6.

răspunderea căzând asupra Angliei. Și Agentul adăugă : „mi s'au dat asigurări la Ministeriul de Externe că, în caz de războiu, se va face o înțelegere cu Guvernul princiar¹“. Deci Agentul României în Rusia n'avea ideie atunci, la sfârșitul lui Mart, de negocierile ce se urmau la București cu Stuart, Bobricov și Popov, — aceștia doi trimiși de Marele-Duce Nicolae, — încă din Decembre, cu privire la convenția militară, care, din forma neacceptabilă în care se înfățișase întâiu, sfârșise, încă din Novembre, prin a lua o altă formă pe care să o poată primi ai noștri²), deși fără a-i bănuî rezervele.

Însă — am spus-o — Rusia eră hotărâtă să isprăvească. Expiră acum terminul fixat Turcilor de Gorceacov. Țarul pleacă la Chișinău, unde de multă vreme se găsea Marele-Duce Nicolae, și de aici dată proclamația lui, de mult pregătită, care spuneă că ceasul fixat pentru a apăra onoarea Rusiei a sosit, enumerând toate încercările făcute pentru a aduce Turcia la realitate și constatând că, din nenorocire, toate aceste încercări au rămas zădarnice. Iar Gorceacov, în declarația sa din 7 April st. v., către ambasadorii Rusiei, încheiă spunând că „acum calea armelor a devenit o necesitate³)“

Oricine a urmărit cu atenție această expunere își va fi dat sama că, astfel, războiul din 1877 n'a fost o aventură rusească, pornită din nesfârșita sete de dominație a Rusiei în Orient. Fără să părăsească o tradiție pe care nu înțe-

¹) „[L'Empereur déclare] qu'il ne pourrait prendre aucun engagement relativement à la démobilisation, que la Russie ne saurait plus faire aucune concession et que guerre éclatera: toute responsabilité devait en tomber sur Angleterre... On m'a encore assuré au Ministère des Affaires Étrangères [que la Russie], en cas de guerre, aurait une entente avec le Gouvernement princier“ (raport din 29 Mart).

²) *Aus dem Leben König Karls, III*, pp. 87, 111, 114, 117 și urm.

³) „La voie des armes est une nécessité.“

legem a o apără, în momentul acela Țarul nu erà inspirat de dorința de a turburà pacea Europei și de a pune din nou, într'o formă hotărîtoare pentru toate timpurile, chestiunea Orientului.

Afățarea austriacă, turburarea liniștii în Balcani, intervenția Europei au fost prevenite numai de Rusia, care nu puteà decăt să piardă de pe urma succesului acestei intervenții, care ar fi ridicat numai pe aceia în care ea aveà tot dreptul să vadă rivala sa, cu nesfârșit mai puține drepturi, în Peninsula Balcanică.

Stat catolic, Stat pe jumătate german, pe jumătate maghiar, — Slavii fiind împiedicați de a dà direcția afacerilor — Austria, care vărsase mult mai puțin sânge în văile Balcanilor, aveà mai puțin drept de a interveni în afacerile Peninsulei decăt Rusia ortodoxă, Rusia slavă, decăt Rusia care un șir întreg de ani pierduse mii și mii de oameni pentru scopurile sale, de sigur, dar, pe alături, și pentru binele populațiilor acestora din Balcani. Cu toate acestea Rusia erà gata să accepte soluția pacifică rezultând din lungile sforțări europene menite să folosească prestigiului alteia. Dar după un act ca al lui Săwket nicio mare Putere din lume nu puteà să răspundă cu altcevă decăt cu o declarație de războiu.

Rușii treceau Prutul după încheierea, la 4/16 April, a unei convenții cu România, îngrijită și precisă, al cării caracter erà și politic.

În preambul se înfățșă astfel situația politică : Rusia apărea ca mandatară a Europei, lucrând „în înțelegere cu celelalte Puteri“ ; ea aveà drept scop numai „a îmbunătăți soarta creștinilor supuși dominației Sultanului“ ; ea recurgeà la acțiunea militară numai pentru a căpătà o garanție față de „iritația Mohammedanilor și vădita slăbiciune a Guvernului otoman“ și, în același timp, se asigurà că „Rusia se îndatorește a menține și a apăra

integritatea teritorială a României», deși numai pentru ca «vre-un inconvenient sau vre-o primejdie să nu rezulte pentru România din faptul trecerii trupelor rusești pe teritoriul ei». Cele patru articole asigurau deci trecerea oștilor pe la noi, lămurind că „drepturile politice ale Statului român, așa cum reiese din legile interioare și din tratatele în vigoare“, vor fi pretutindeni și totdeauna ținute în seamă.

Urmă apoi o convenție tehnică. Ea privește întrebuințarea de Ruși a mijloacelor de corespondență și comunicație, aprovizionarea, legăturile, dintre autorități și armata străină; se prevedea că „nu vor fi trupe rusești“ în Capitala țerii¹⁾.

Eră vorba de intrarea în vigoare a convenției după ratificarea de Parlamentul român. Dar trupele treceau pe pământul nostru înainte ca această convenție, încheiată între două *Guverne* numai, — existența unui „Guvern“ român, adecă a unei administrații românești, n'o putea tăgădui, evident, nici Rusia! — să fi trecut prin Camere, — poate și pentru a nu aveà niciun angajament formal, în toate formele de drept, față de o Românie care s'ar putea sprijini pe acest angajament. Deci, pentru a călca pe pământul unei României vasale, de aceia armata rusească trecea înainte ca proiectul să poată fi supus Camerei. În felul acesta Rusia nu se găsià înaintea unei țeri unite și independente, ci înaintea „provinciei privilegiate“ turcești, putând să ceară din pământul ei ce aveà intenția să ceară dela Turcia, pe care eră sigură s'o biruiască până la sfârșit. Nu eră greșeala oamenilor din April 1877 — Kogălniceanu înlocuise, la 2 ale lunii,

¹⁾ V. Kogălniceanu, *Acte și Documente*, I, București 1893, pp 177-9; II, p. 2 și urm; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 119 și urm. Cf. „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale“, III, p. 138 și urm.; analiza lucrării lui Wertheimer, *ibid.*, an. 1923, n-le 1—2.

pe Nicolae Ionescu, plecat odată cu neutralitatea —, dar eră de sigur greșeala oamenilor din Iunie 1876.

Cum am mai spus, puteam interveni atunci alături de Sârbi împotriva Turciei, căci băteam Turcia cu siguranță, și, când intervenia Rusia, ea găsea două State independente, biruitoare, în stăpânirea unor provincii asupra cărora aveau drepturi.

Acuma, trebuiau să se primească toate condițiile, grele, irevocabile, ale fatalității.

CAPITOLUL VII.

I n d e p e n d e n Ț a

O zi înainte de venirea lui Kogălniceanu la Departamentul Afacerilor Străine, România făcuse către Puteri o nouă declarație solemnă.

Declarația dela 1/13 April, iscălită de Ioan Câmpineanu, este o asigurare de neutralitate absolută, perfectă, cu mărturisirea că totuși trebuie să li se permită Rușilor trecerea pe teritorul României. Nota circulară spunea că războiul este acum „inevitabil și iminent“, că „în acest caz vom căuta să hotărâm condițiunile pentru trecerea Rușilor pentru a scădea pagubele pe care le-ar putea face țării, rămânând totuși“, — cum o cerea și Boierescu în Cameră, un specialist în ce privia tratatul din Paris¹⁾, — „în neutralitate complectă. Prin aceasta noi rămânem“, i se spunea lui Bălăceanu, „cu desăvârșire în limitele declarației pe care ați comunicat-o din partea contelui Andrassy. Acest *modus vivendi* exclude orice alianță și orice cooperare. Totuși, ca să putem persista în această linie de conduită, trebuie ca Turcii să nu caute a transporta teatrul războiului la noi“. Și se încheia: «O acțiune ener-

¹⁾ Discursuri, I, p. 686 și urm.

gică a contelui Andrassy la Constantinopol poate singură să ni evite aceste primejdii și urmările ce ar rezulta din ele¹».

Trebuie deci să intervie Austria pe lângă Poartă pentru ca Turcii să nu se supere de faptul că Rușii au trecut pe teritoriul României ! Austria, care ni spusese apriat, la 20 Mart, potrivit convențiilor ignorate de noi, că nu se opune trecerii Rușilor, dar nu li permite la noi ecl mai inofensiv act de guvernământ, cea mai mică anexare, iar nouă nu ni îngăduie vre-o legătură cu ei.

Evident, i se cerea și Austriei prea mult ca intervenție, dar mai ales i se cerea Turcilor prea mult ca răbdare ! Noi făceam parte, după teoria lor, din Imperiu, și ni trimisese Poarta și omul ei care să ne îndemne în acest sens, cu ispite de independență. Turcia avea intenția să ne amestece în războiul ei de partea ei, și Marele-Vizir s'a și interesat pe lângă noi de condițiile în care o cooperare a trupelor noastre cu cele turcești ar fi fost cu putință. Pe de altă parte, trupe otomane se strângeau la Vidin, la Rusciuc, și se zvoniă despre planul de a ocupa

¹) „Dans ce cas nous chercherons à régler conditions passage Russes afin atténuer dommages pour pays, tout en restant dans une neutralité complète. Par cela nous restons entièrement dans les limites de la déclaration qu'avez communiquée de la part du comte Andrassy. Ce modus vivendi exclut toute alliance et toute coopération. Cependant, pour que puissions persister dans cette ligne conduite, il faut que les Turcs ne cherchent point a transporter théâtre guerre chez nous... Inquiétude encore très grande dans le pays, car, à côté des calamités de la guerre, on craint des incursions et des massacres. Une action énergique du comte Andrassy à Constantinople peut seule nous éviter ces dangers et les conséquences qui en résulteraient.“ Andrassy a arătat că nu se poate; *Ion C. Brătianu*, etc., II², pp. 557—565 și urm. Acolo și în *V. Kogălniceanu*, o. c., celelalte acte care nu sunt citate altfel. Cf. pentru răspunsul turcesc. *Ion C. Brătianu*, II², p. 575.

Calafatul, Turnul, Oltenița și Bărboșii pentru a se putea ataca apoi Bucureștii¹.

A doua zi după aceasta, un număr de bărbați politici primiau din partea lui Ion Brătianu, președintele Consiliului, următoarea înștiințare, datată din 2 April:

„În fața împrejurărilor din afară, Măria Sa Domnitorul, având a vă consulta, sunt ordonat a vă invita mâne, Sâmbătă, la Palatul din Capitală.“

Știm ce s'a petrecut acolo. S'a încheiat un protocol, și minuta se găsește, deși pe scurt, și într'unul din izvoarele publicate².

Trebuie să mărturisim că nici unul din cei consultați nu s'a ridicat până la cele mai modeste așteptări, ca lămurire și ca energie a politicei sale: este o teamă, o rezervă, o necunoaștere a situațiunii, o îngăimeală în toate lucrurile care se spun acolo, pentru unii, și o totală lipsă a sentimentului de demnitate a țării și a națiunii, care face rău, pentru alții. Și după procesul-verbal al Consiliului de Coroană trebuie să recunoaștem că: ideia curagioasă, hotărâtă, consecventă cu toată politica făcută în trecut, este a Principelui, poate și a lui Brătianu; în orice caz, a nimănui dintre ceilalți. Nici a lui Kogălniceanu, care a dat pe urmă o formă foarte frumoasă unei politice pe care însă n'o avea în minte de loc la începutul lui April 1877.

Să-i luăm pe rând. Întâiu s'a întrebat Constantin Bozianu, jurist eminent, a cărui amintire a fost serbătorită în 1914. Iată formula lui: „Neutralitate absolută și trecerea liberă pentru Turci ca și pentru Ruși, de vreme ce din

¹) Raport din 26 April al lui Bălăceanu: „Clapka a passé par Vienne en revenant de Constantinopole. Il a dit confidentiellement à l'ambassadeur de France que les Turcs occuperont quatre ports de notre rive, à savoir Calafat, Turnu-Magurélé, Olténitza et Barbosch, pour détruire chemin de fer et s'emparer de Bucarest“.

²) *Ion C. Brătianu, etc.*, II², pp. 569—71.

nenorocire nu ne putem împotrivi cu folos niciuneia din aceste două Puteri... Suntem într'o astfel de poziție față de Ruși că, chiar dacă ei ar fi victorioși, totuși nu am avea nimic de câștigat, căci crearea unui Stat mare slav dincolo de Dunăre nici chiar nu ar fi în interesul nostru." Și adăugiă că, de altminterea, Turcii nu vor lăsa Principatele să fie „bază de operație“.

Și, pentru că, după prima întrebare dacă trebuie să păstrăm neutralitatea, a doua fusese: „dacă, în caz de trecerea oștirilor rusești, ar trebui ca Guvernul să reguleze în acord cu Guvernul rus trecerea și condițiunile trecerii în România“, la aceasta Bozianu zicea: da, și, fiindcă mai sunt și Turcii, să se oprească pe cale diplomatică trecerea lor.

Părerea lui Manolachi Costachi, fost președinte de Consiliu cu câteva săptămâni în urmă, persoană foarte bine văzută și cu o reputație de mare înțelepciune, eră aceasta: „este bine să nu se puie nicio stavilă întrării Rușilor în țară“. Dar „să nu cooperăm cu Rușii“, ci „oștirea noastră să exercite poliția și să apere populațiile vecine de excesele oștirilor rusești“.

E rândul lui Dimitrie Ghica, fiu de Domn, șef de Guvern, împăciuitorul cu Austro-Ungaria: Europa, zice el, a fost indiferentă față de noi; prin urmare ea n'are dreptul să critice orice acțiune a noastră; România nu mai poate fi neutră. Apoi: „o politică de negațiune nu se poate admite, căci până la fine tot am fi implicați și nu am face decât să culegem relele, fără a avea cel puțin partea bună“. Și procesul-verbal continuă: „Prințul Ghica crede că ar fi făcut bine Guvernul să întrebe și Guvernul austriac, și chiar să-i ceară, cu știrea Europei, ocuparea României de către oștirile Austro-Ungariei spre a împiedecă trecerea oricărei oștiri streine“. Dacă Europa refuză a da mandat Austriei și dacă Austria refuză a intra în Principate, atunci „să facem ceia ce interesul

nostru ni va dictă“. Dar, natural, convențiunea cu Rusia s'o încheiem.

Kogălniceanu începe declarând că regretă și el disolvarea Senatului, că dezaprobă atitudinea Guvernului în ultimul timp: e partea deputatului de opoziție. „Nu știe care e starea noastră față de celelalte Puteri și în special propunerile ce s'ar fi făcut de către Rusia. Crede, în lipsă de alte elemente cunoscute, că Rusia victorioasă ar popri Basarabia ce i s'a luat prin tratatul dela Paris. Asemenea s'ar creă dincolo de Dunăre State slave puternice, ceiace ar fi precum a zis d. Bozianu, străin intereselor noastre. Nu este în interesul României a face alianță politică cu Rusia sau să coopereze cu dânsa.“ De alminterea, observă el, Turcii ar ajunge mai curând la București decât să se poată îndreptă trupe rusești împotriva lor. Prin urmare, dacă este să se încheie o convenție, să fie numai pentru „trezirea și îndestularea oștirilor, fără caracter politic“.

„D. Kogălniceanu se unește cu principele Ghica ca să lucreze la Viena spre a obțineă poprirea Turcilor de a trece la noi, de a face din România teatrul războiului“. De oare ce se credeă că vor trece Turcii la Calafat, de frică să nu treacă alții împotriva Vidinului, e de părere să se declare neutralitatea punctelor ocupate de trupele noastre, care puncte urmau a fi apărate împotriva Turcilor și împotriva Rușilor, ceia ce eră extrem de greu¹⁾.

Dacă Turcia, fiind întrebată în chip categoric, ar declară că-i mai trebuie și alte puncte strategice, și acestea să fie ocupate de noi. „Iară, dacă Turcia n'ar primi aceasta și și-ar rezervă să facă din România teatrul rebelului, în asemenea caz este de datorie să ne împotrivim cu energie, și chiar să ne aliem cu Rusia și cu orice altă Putere spre apărarea teritoriului nostru de relele războiului, făcând atenți pe Turci că ei au împiedecat desvol-

¹⁾ „Să se apere contra ambelor oștiri.“

tarea noastră și că ni-au paralizat eforturile pentru a putea apăra cu mai mult succes hotarele și neutralitatea noastră. Stăruințele noastre diplomatice trebuie a se face pe lângă Puterile occidentale și în deosebire pe lângă Cabinetul din Viena.“

Eră, totuși, aici o porțiță în sensul intervenției militare; când Turcia ar vrea să strămute războiul pe malul stâng al Dunării.

Vine după aceasta declarația extraordinară a lui Ion Ghica: „Dacă Turcii ar intra în România sau ar ocupa unul sau două puncte strategice, nu ar face aceasta decât spre a se pune la adăpostul unei campanii contra lor. Ei nu ar face aceasta decât contra unei agresiuni. Dumnezeu nu crede că Turcii ar transporta teatrul războiului în România. Asemenea nu crede că Austria ar rămâne indiferentă în un asemenea caz, și că ar interveni chiar *à main armée* spre a împiedeca teatrul războiului să fie la noi. Nu crede să fie interesul Turcilor să fie mai cruzi decât alții și să ne considere ca vrăjmași, afară de cazul când noi am primi *(sic)* pe Ruși și am da cu puștile într'înșii (Turcii). Nu este *(sic)* de temut masacrele și violențele trupelor turcești, pe cât timp nu ne-am pune în poziție de a fi considerați de dânșii ca inamici și ca aliați ai Rusiei. În cazul însă de a trage cu tunul contra lor, ar putea, ca represalii, să ardă și să distrugă orașele de pe litoralul Dunării. Dumnezeu nu crede că simpatiile Europei să fie pentru Rusia, de vreme ce această Putere face un rebel contra voinței unanime. Crearea și organizarea Statului român au fost făcute prin tratatul Parisului spre a rezista Rusiei în caz de a voi să treacă peste fruntariile sale, iar nu spre a-i facilita mersul și înțepirile. Dumnezeu cere neutralitatea perfectă, aceiași cumpănă, aceleași măsuri și în privința Rusiei și în privința Turciei, și de aceea apărarea Calafatului contra Turcilor ar fi un act de ostilitate contra lor.“

Avem și părerea lui Alexandru G. Golescu: „după tratate noi trebuie să concertăm apărarea țării cu Turcii. A face o convenție de regularea trecerii cu Rușii ar fi a înlătură tratatele, a ieși din neutralitate și a dărâma neutralitatea noastră.“ Să apelăm „mai ales la Austria, care Putere nu poate decât să aibă bune intențiuni spre a ne ocroti, de vreme ce acest Stat ar fi chiar el amenințat prin ocuparea țării de către oștirile rusești. Asemenea Austria ar trebui să împiedece pe Turci. Iar armata noastră nu poate să se împotrivească la aceste două mari Puteri.“ De se face convenția cu Rușii, Europa și Austria refuzând să ne apere, „să se facă asemenea convenție și cu Turcii“, — dar „simple acte de poliție, iar nu acte diplomatice“.

C. A. Rosetti, în sfârșit, se temeă că, venind Turcii, ar „aduce resbelul“ în părțile noastre și amintiă „că țara are groază de cruzimile lor“. Se poate face convenție cu Rușii, „căci Puterile nu ni promet nimic, dacă Rușii ieau angajament să ni respecte integritatea teritoriului“.

De fapt, hotărârea Guvernului eră luată încă dela începutul lui April, și haosul din Consiliul de Coroană nu eră de natură să-l facă a-și schimba această părere. Numai cât politica aceasta: să treacă Rușii la noi *peste neutralitate*, eră nemăsurat de greu de apărat, fiindcă, dacă noi lăsam pe Ruși să treacă, aceasta atârnă numai de noi, dar neutralitatea nu stătea numai în conștiința noastră, ci și în aprobarea celorlalți.

Dar, cum Turcii concentrau trupe la Dunăre și se zvoniă că o fac pentru a trece râul, a trebuit să concentrăm și noi trupe, însă în marginile neutralității¹⁾. Se dădeau instrucții la Constantinopol ca să se explice Tur-

¹⁾ Atacuri turcești avuseră loc sporadic și în Februar. Austria protestase, Despre planurile turcești contra Calafatului, v. și telegrama din 17 April a lui Bălăceanu.

ciei că aceasta e tot neutralitate, precum, și din partea lor, erau dovezi de „prietenie“ toate aceste mișcări ostășești pe malul drept al Dunărei.

Situația Ministerului se făcea însă din zi în zi mai grea. Se simți astfel nevoia de a aduce pe Kogălniceanu, antipatic fără îndoială, dar singurul în adevăr chemat pentru această misiune. La 4 April st. v. el înștiințează astfel pe Agenții noștri în străinătate despre luarea Ministeriului de Externe de dânsul: „Împrejurările grave au făcut că am cedat stăruințelor Prințului nostru și Guvernului Său pentru a primi portofoliul Ministerului de Externe. Trecutul meu e cea mai bună garanție a politicii prudente și a neutralității“ — deci: ca la 1876, — „pe care mi-am fixat-o.“ Și el continuă spunând că, dacă războiul izbucnește, „trebuie să consacram toate silințele noastre pentru ca România să nu devie teatrul războiului“¹⁾. Dar la 5 April el înștiință Puterile că o invazie turcească va aduce România la hotărâri desnădăjduite, iar la 10 el făcea Puterile responsabile înseși de urmări.

Greutatea cea mare eră să convingă însă pe Turci că aceasta e o situație acceptabilă, cu malul stâng al Dunării în stăpânirea Rușilor, și să-i facă a considera acest mal ca simplu teritoriu aparținând unui Stat neutru. Intâiu eră o mare întrebare și aceasta: Dacă un Stat care nu

1) „Dans graves circonstances actuelles, j'ai cédé aux instances de notre Prince et de son Gouvernement pour accepter portefeuille Ministère Affaires Etrangères. Mon passé bien connu est la meilleure garantie de la politique prudente et de neutralité que je me suis tracée de nouveau (*adaus*: dans les limites du possible et autant que les Puissances garantes nous prêteront leur concours; *sters*: je regrette vivement que neutralité Roumanie pas obtenu sanction Puissances garantes. Si guerre éclate actuellement, nous devons consacrer tous nos efforts pour que Roumanie ne devienne théâtre guerre). Je compte sur votre concours, et je mettrai tous mes soins à faciliter votre mission.

este independent poate, *din propria sa hotărâre*, să fie neutru, Anglia declarase formal că nu există o neutralitate românească¹⁾. Belgia putea să fie neutră fiindcă hotărârea Puterilor o declarase astfel, cu sancțiunea cuvenită; dar neutralitatea noastră nu era încunjurată de nici o sancțiune, de niciun fel de măsură efectivă din partea Puterilor. Rusia râvniă la noi, Austria de asemenea, Turcia era Puterea suzerană; care era deci garantul apropiat putând să intervieve la fiecare moment și să apere această neutralitate a României? Kogălniceanu va încercă totuși, trimițând pe generalul Ghica la Petersburg, implorând pe Ruși și prin scrisoarea din partea Prințului, pentru ca trecerea aceasta a lor să se facă în condițiuni acceptabile, diplomatic, pentru Turcia²⁾.

Când Rușii trecură pe teritoriul nostru, ei se adresară către „locuitorii României“, ceea ce nu era o grosolanie gratuită și nici o necunoaștere a uzanțelor din partea lor ci, adresându-se „locuitorilor României“, aceasta însemnă că aici este o provincie, că Suveranul provinciei este Sultanul, cu care erau în războiu, că nu se stă de vorbă cu Domnitorul României, ci cu poporul român, care e creștin și pe care Rușii vin să-l desrobească, iar, cât, despre Domnitor, el să vie, poate și împreună cu miniștrii, la Chișinău spre a saluta personal pe Țar. Așa și cerea Marele-Duce Nicolae³⁾, dar Kogălniceanu a știut să îm-

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 135.

²⁾ La Constantinopol se dădea ca scop al misiunii lui: „entretenir le Cabinet russe sur la situation que créerait à la Romanie une guerre entre la Turquie et la Russie et pour nous assurer autant que possible position que nous avons prise dès le commencement en présence des événements qui se sont déroulés au-delà du Danube: c'est-à-dire de nous éviter les maux d'une guerre sur notre territoire“ (instrucțiuni către Agenția din Constantinopol; 4/16 April 1877); V. Kogălniceanu, o. c., II, p. 31.

³⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 128.

pedecea călătoria —, căci altfel Principele ar fi fost de față la declarația de războiu¹⁾, deci vădit complice.

După ce acum trupele rusești intraseră la noi, Poarta, care invitase pe Principele Carol, „conform articolului 26 din tratatul din Paris și paragrafului 3 din articolul VIII al convenției dela 19 August 1858“, să se înțeleagă cu generalisimul Abdul-Cherim pentru „a asigura apărarea teritoriului Principatului²⁾“, răspunse cu nota dela 2 Maiu către Puteri, în care atrăgea atenția asupra purtării neadmisibile a vasalului său de pe malul stâng al Dunării, adăugind amenințări. Amenințările acestea erau foarte grave: se vorbiă, — și s'a vorbit serios, în anume cercuri, — de iradeaua Sultanului pentru depunerea Principelui Carol, vasalul revoltat care merită să fie scos deci din Scaunul său, ca pe vremea Fanarioților, și de ocupația armată a țerii; dacă nu s'a putut demite Prințul, cel puțin să se destituie Agentul României la Constantinopol, generalul Ghica. Un adevărat agent diplomatic își căpătă pașaportul într'un caz ca acesta; Turcii însă, cari considerau pe general ca pe un funcționar otoman, l-au mazilit. De alminterea, cu câtăvă vreme înainte, ni se mai făcuse o mare ofensă, cu ocazia unei recepții, primindu-se întâiu reprezentanții străini, apoi funcționarii superiori ecleziastici și civili turcești și după aceia Agentul României, așezat prin urmare în ierarhia rangurilor turcești. Iar, în timpul când Principele ospătă la Băneasa pe generalii ruși ajunși lângă Capitala sa, tunurile turcești băteau în Brăila, — după protestarea Porții la 20 April. — în Reni și în Oltenița.

Astfel dorințele lui Carol I-iu se îndepliniau și, tot odată, se ajungea la cazul prevăzut în Consiliul de Coroană de Kogălniceanu.

¹⁾ *Ibid.*, pp. 128—9.

²⁾ *Ibid.*, p. 129. Repetare a invitației la 13 April; *ibid.*, p. 133. Cf. Ion C. Brătianu, etc., II², pp. 566, 585.

La 25 April încă, răspunzând la adresa Senatului, Domnitorul constată că „țara a și început, de spre partea Dunării, a se resimți de dureroasele efecte“ ale războiului. „Fără ca de pe țermurile noastre o singură pușcă românească să se fi tras, orașele și satele noastre, pe jumătate pustii, încep a fi devastate“. Și se semnală prinderea și arderea vaselor românești de către monitoarele otomane ce încruciașau pe Dunăre, năvălirile cetelor de Cerchezi și hașbuzuci (la Bechet). Principele se arată hotărît „a răspinge forța prin forță, căci mai înainte de toate suntem datori către țară a-i apăra hotarele“, având pentru aceasta și tradițiile „acelor oștiri române, care, secole întregi, au apărat civilizația creștină la Porțile Orientului“¹⁴. Peste câtevă zile, la 29, Camera *constată* o stare de războiu prin care *Poarta rupea* legăturile ei cu România, a cării independență rămâne să fie *recunoscută* la pacea viitoare.

Îndată se adresă nota circulară dela 2/14 Maiu către Puteri. În circulara aceasta, care plecă în ziua chiar când Principele vizită la Ploiești pe Marele-Duce Nicolae, se amintiă neutralitatea pe care o observam de atâta vreme, cu așa de mari sacrificii, între care principalul eră sacrificiul moral, România având dragoste firească pentru populațiile creștine de dincolo de Dunăre²⁾. Așa de mare eră însă grija ei de pace, încât renunță să le sprijine; ea se distruge astfel în sufletul acestor populații, numai ca să nu contribuie la turburarea împrejurărilor generale europene. România, spune Kogălniceanu, speră o compensație, care ar fi stat într'o defnire a situației sale de

¹⁾ Și în *Regele Carol-I al României, Cuvântări și scrisori*, II 1909, pp. 1876—7. Totuși Kogălniceanu se declarase gata a evacua Calafatul la prima debarcare de trupe turcești (*Ion C. Brătianu, l. c.*, pp. 587—594; cf. p. 590). Pentru porturi cerea sprijinul corăbiilor europene...

²⁾ „Au détriment de nos relations morales et matérielles avec les populations de la rive droite.“

neutralitate¹⁾, lucru după care umblase în tot cursul anului 1876 pe lângă Puteri, și ele spusese că au proiectul lor, în care nu intră și condițiile noastre. Când războiul rusoturc s'a apropiat, devenind „o eventualitate iminentă“, spunea ministrul de Externe al Principei Carol, România s'a adresat la Puteri și la Poartă, cerând „să se prefacă și să se ridice la înălțimea unui drept formal obligațiunile derivate pentru noi dintr'o neutralitate necesară tuturor și al cărei exercițiu îl admisesem noi fără niciun avantaju pentru România²⁾“.

Dar cererile românești n'au întâmpinat o bună primire. „Sublima Poartă, întrebunțând un sistem de zăbovire pe care propriile ei interese ar fi trebuit să o facă a-l repudiă de mult, s'a îndărătnicit a nu voi să reguleze chestiile pendinte de zeci de ani între Guvernul Imperial și Guvernul Princiar³⁾“, neadmițând măcar singur titlul național de România pentru o țară care-i eră atât de utilă totuși.

1) „Compensation dans le règlement définitif de notre neutralité.“

2) „La question de l'opportunité de transformer et d'élever à la hauteur d'un droit formel les obligations dérivées pour nous d'une neutralité nécessaire à tout le monde et dont nous avons admis l'exercice sans aucun avantage pour la Roumanie.“

3) La Sublime Porte, usant d'un système d'ajournement que ses propres intérêts eussent dû lui faire répudier depuis longtemps, s'obtina à ne pas vouloir régler les questions pendantes depuis des dizaines d'années entre le Gouvernement Impérial et le Gouvernement Princier... (*Șters*: Les événements, en s'aggravant, ne manquèrent pas de justifier nos prévisions; ils nous surprirent et nous placèrent dans la pénible (*șters cuvântul*) alternative: ou de contracter des alliances qui eussent impliqué la Roumanie dans le conflit oriental, ou de chercher un abri impuissant dans une neutralité qui avait itérativement rencontré le désintéressement et le refus (*in loc*: sanction) des Puissances garantes). Livrés à nous-mêmes, sans direction comme sans appui, nous ne devons pas tarder à nous trouver en présence de démarches qu'une guerre imminente laissait nécessairement (*șters*: aurait dû laisser) entrevoir et que l'attitude d'indifférence de la part des grandes Puissances devait naturellement autoriser.“

Așă fiind lucrurile, într'un moment România a trebuit să aleagă: Puterile o părăsiseră, prescripțiunile tratatului din Paris, care o asigurau, dispăruseră, și atunci ce putea să facă acest Stat slab între necesitatea trecerii Rușilor și între negațiunea absolută din partea Turcilor a drepturilor sale? Cinevă, care a lăsat o operă științifică în domeniul dreptului și care eră atunci reprezentant al României la Berlin, Degre, spune și el că declarațiile pe care le făcè Kogălniceanu la 2 Maiu 1877 nu erau contra tratatului din Paris, ci derivau din înseși prescripțiile lui, că erau ultimele consecințe trase din situația fixată nouă prin acel tratat. Eram în legătură și cu Turcia și cu Rusia, care făceau parte de o potrivă din Puterile garante; dar, dacă evenimentele aduseseră un conflict între datoriile noastre față de una și cealaltă din aceste Puteri și dacă Europa refuză să deslege conflictul, nu ni mai rămânea decât să-l deslegăm înșine. Însă conflictul între două datorii se rezolvă firește în folosul uneia și în paguba celeilalte; prin urmare chiar situația fixată de Europa pentru Principatele românești la 1856 adusesese, fără ca Românii să fi introdus un element nou, situația aceasta de desfacere firească de interesele Turciei, pentru moment, înainte de a veni la cealaltă desfacere, din însuși corpul politic al Împărăției. De alminterea, făcè să se observe Kogălniceanu cevă mai departe în acest act, Rusia nu intervenise dușmănește. Purtarea Rusiei a fost cavale-rească, și ea a ținut samă de demnitatea României, de sentimentele firești pe care poate să le aibă un popor liber când o armată străină se apropie de granițele sale¹⁾

¹⁾ La Russie nous proposa loyalement de traiter avec elle relativement au passage des armées impériales par notre territoire. Son langage était celui d'une Puissance qui, ayant concouru à l'édification de l'État roumain et participant à la garantie de son existence politique, n'entendait point démentir son oeuvre par la violation de ses droits.

Principele Gorceacov declarase apoi că Țarul este mandatar al Europei¹). Și aveà dreptate într'un sens. Europa zisese: nu atacați Turcia, fiindcă vom găsi mijlocul de a o aduce la sentimentul realității. Europa nu putuse să o aducă la sentimentul realității, deși muncise o jumătate de an fără folos, înviersunând pe Turci, în loc să-i convingă. Și atunci? Atunci Rusia nu puteà zice oare: de vreme ce silințele voastre n'au izbutit și n'aveți nici dispoziția, nici mijloacele de a o face să-și înțeleagă datoriile față de supușii creștini, eu, care sunt hotărîtă și am și puterea de a interveni, intervin, nu în numele meu, ci în al Europei întregi?

Și, ultim argument, oare se puteà rezistà forței, care erà să fie deslânțuită astfel? Convenția păreà a fi salvat cel puțin principiul păstrării instituțiilor și al integrității teritoriale²).

De alminterea, adăugià actul, nu s'a rupt cu Poarta; dar a încheià și cu dânsa o convenție ar însemnà a deschide hotarele și a strămutà războiul pe teritoriul nostru, și se știe, după exemple recente, ce pot face în asemenea împrejurări „avangardele nedisciplinate“ ale oștirilor Sultanului. Propunerea de a conlucrà militar cu Turcii e calificată de „necugetată“ (*irréfléchie*).

¹) „D'ailleurs, la Russie se présentait à nos yeux comme la mandataire morale des grandes Puissances (*șters*: de l'Europe) dans l'accomplissement d'une mission qui avait été solennellement concertée et tracée par l'Europe elle-même, dans ses résolutions publiques et collectives.“ Și în Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 76 și urm.

Bălăceanu, protestând, Kogălniceanu îi observă, la 15 Maiu, cele ce urmează: „Prince Gortchacof a affirmé (*șters*: insinué) avoir mandat Europe, et il ne nous appartenait pas révoquer en doute ce qu'il avait avancé devant l'Europe entière“.

²) Lui avoir assuré le respect de son individualité et de ses institutions, en même temps que la garantie formelle du maintien de ses limites territoriales.

Cum se vede, actul din 2 Maiu aveà înnainte de toate scopul de a arătà că România n'a ieșit din situația pe care i-o crease tratatul din Paris. Prin urmare nici Pute-riile n'au ieșit din datoria lor de a garantà România în orice împrejurări, chiar în cazul unei înfrângerii a Rușilor, al unui triumf — foarte puțin posibil, dar un diplomat atent se gândește la toate — din partea Turcilor. O inter-venție militară românească nu erà să se producă fără „provocare din partea Turciei¹⁾“.

Dar, spune Kogălniceanu mai departe, s'au săvârșit atâtea acte dușmănoase împotriva României, încât chiar o acțiune mai îndrăzneată, mai dușmănoasă a acestei țeri s'ar îndreptăți. Și el pomenià: năvălirea bașbuzucilor și a Cerchezilor pe teritoriul nostru, sechestrarea corăbiilor, a luntrilor care purtau provizii și alte mărfuri, indiferent de steagul ridicat pe dânsese, întrarea pe gurile râurilor noastre a corăbiilor turcești pentru a devastà îmrejurimile sau a căută mijloace de hrană, destituirea agentului româ-nesc la Constantinopol²⁾, etc. Astfel Poarta însăși a declarat războiul cui nu dăduse niciun motiv pentru aceasta; ea - aceia care a rupt legături pe care, altfel, le-am fi păstrat.

Și documentul se isprăvià așa: „Sprijiniți pe dreptul nostru și dreptatea cauzei noastre și contând pe grija Pute-rilor garante față de noi, vom face tot ce datoria noastră față de țară ni impune pentru a apăra solul nostru“ — erà pus la început „teritoriul românesc“, dar i s'a păru-lui Kogălniceanu că ar ieși din marginile impuse de tratatul din Paris și că „solul nostru“ e mai modest, căci n'are un caracter politic, ci numai geografic, — „pentru

1) „A moins que la Roumanie ne fût provoquée par la Turquie elle-même.“

2) Pentru ideia de a „considerà pe Prinț însuși ca *déchu*“, v. ra-portul din Roma al lui Obedenaru, 8/20 Maiu 1877.

a apără instituțiile noastre“ — nu zice: „Statul nostru“ — „și a asigură existența noastră politică“¹.

Îndată după aceasta Turcii bombardează din toate cetățurile lor de pe malul drept al Dunării bielele noastre orașe descoperite de pe malul stâng, în care nu erau trape, nici rusești, nici românești; trăgeau și asupra spitalelor, fără niciun fel de cruțare. Eră o *adevărată* stare de războiu. Și la starea de războiu naturală că trebuiă să se răspundă printr'o declarație de războiu; ea însă nu putea să vie din partea noastră fără proclamarea independenței, ceia ce neglijaseră a face Sârbii, căci porniseră la țintă fără o asemenea declarație a independenței, pe care rămâneă pe urmă să și-o culeagă din mâinile Rușilor.

Se trecu deci la proclamarea Independenței. Iată însuși textul moțiunii din Cameră:

„Camera, mulțumită de explicările Guvernului asupra urmărilor ce a dat votului ei de la 29 April a. c., iea act de rebelul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a Ro-

¹) „[Ces faits] ne nous laissent plus aucun doute que nous sommes en guerre avec la Turquie et que cette guerre nous a été déclarée par la Sublime Porte elle-même... C'est la Sublime Porte elle-même qui a rompu les liens existant entre elle et la Roumanie et que par conséquent nous ne pouvons que lui renvoyer la responsabilité qu'elle essaye de faire peser sur nous par sa dépêche du 2 mai (*sters*: pour toutes conséquences qui résulteraient de cet état, de choses)... [On prendra] des mesures telles que les comporte la situation créée par la Turquie elle-même afin de repousser par la force les actes d'agression auxquels la Roumanie est en butte de la part des armées ottomanes (*sters*: de la part des Turcs).

Forts de notre droit et de la justice de notre cause et comptant sur la sollicitude des Puissances garantes à notre égard, nous ferons tout ce que notre devoir envers le pays nous impose pour défendre notre sol (*sters*: le territoire roumain), pour sauvegarder nos institutions et pour assurer notre existence politique“.

mâniei au primit consacrară lor oficială, și, contând pe dreptatea Puterilor garante, trece la ordinea zilei“.

Iar Senatul votează moțiunea lui Dimitrie Ghica:

„În urma explicațiunilor date de d. ministru al Afacerilor Străine în privința moțiunii votată de Senat în ziua de 30 April, luând act de pozițiunea făcută României de Imperiul Otoman, consideră Statul român independent și invită pe Guvern a lucra ca independența să fie recunoscută și garantată de Marile Puteri europene, a căror dreptate și sprijin au contribuit în tot timpul la desvoltarea României“.

S'au prezentat apoi delegații Camerei și Senatului la Principe, care însuși a ținut un discurs foarte frumos. Nu mai e o indiscreție acum să se spuie că acest foarte frumos discurs a fost redactat de Kogălniceanu. Principele l-a revăzut cu mici îndreptări și l-a cetit înaintea reprezentanților Parlamentului. În declarația aceasta a lui, el spunea că nu-i pare rău că a venit în România, țară de viitor, care a devenit țara sa. Și el își aducea aminte de Domnii de odinioară, de „marii și glorioșii Domni, apărători ai independenței naționale și ai Creștinătății, în fața Semilunii“, și de „opera devotată“ a „două generații de Români“. A venit vremea ca, pe drumul lor, să se rupă „acele legăminte rău definite și fără temei, care se numiau în Constantinopol suzeranitate și pentru București vasalitate“. România „reîntră“ astfel în „vechea sa independență, ca națiune liberă, ca Stat de sine stătător, ca membru util, pașnic, civilizator, în marea familie a Statelor europene“.

Eră astfel ceva din cuvântarea lui Kogălniceanu de la 1859, la Unirea Principatelor și așezarea pe tronul Moldovei a lui Alexandru Ioan Cuza: același spirit mare, aceeași suflare eroică străbătească și cealaltă cuvântare, a lui. Ea se rostiă însă acum prin gura celui d'întâiu Principe neatârnat al României după depărtatul șir al Voevozelor

noștri biruitori din veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Și, dacă e vorba să știe cinevã sentimentul intim al Principelui însuși, iată-l vorbind fără pregătire în aceste momente mari:

Studentii români din Paris au trimes o telegramă lui Carol I-iu, puindu-se la dispoziția lui ca ostași, și el li-a răspuns așa: „Studentilor Români din Paris. Am primit cu o vie plăcere expresiunea patrioticelor sentimente ale junimii studioase din Paris. Contez pe dv., tinerii, spre a continuã opera națională începută de generațiile care vă precedă spre a păstrã și înălța moștenirea strămoșească“.

Acum, după toate aceste forme, trebuiã să se comunice același act și Agenților României în străinătate. Atunci s'a scris frumoasa notă circulară a lui Kogălniceanu din 22 Maiu, în care el arată: cum „agresiunile neîncetate și nedrepte ale armatei otomane, pe tot parcursul frontierei noastre dela Dunăre, au produs în toată țara o mare surescitare. Corpurile noastre legiuitoare au adoptat spontan o moțiune tinzând să puie România în poziție de independență francă și determinată față de Imperiul otoman, ale cărui drepturi suzerane, trebuie să o recunoaștem, n'au avut niciodată un caracter bine definit.

„Guvernul A. S. Principelui Carol nu s'a crezut în drept să reprime această mișcare“ (contra abuzurilor suzeranului turcesc). „Tentativa ar fi fost de altminteri în acest moment pe atât de zădarnică, pe cât de contrară sentimentelor de legitimă indignare pe care Suveranul României le împarte în întregime cu supuși săi!“

1) „Les agressions incessantes et iniques de l'armée ottomane sur tout le parcours de notre frontière du Danube... Nos Corps Législatifs ont spontanément adopté une motion tendant à mettre la Roumanie dans une position d'indépendance franche et déterminée vis-à-vis de (șters: notre ancienne suzeraine; apoi, de altă scrisoare

Nu se poate ceva mai potrivit decât ca, într'un act diplomatic, să se afirme înaintea lumii întregi această unitate de sentimente între Suveran, Guvern și Țara întreagă. Aceasta dădea dreptul și altuia dintre reprezentanții României în străinătate să spuie, în cuvinte mișcate că nu-i lipsește țerii în momentele aceste nimic din această unitate absolută, din acea căldură deosebită tuturor inimilor, din care rezultă neapărat biruința. „Independența absolută a României a fost deci proclamată de toate glăsurile autorizate ale țerii. Suveranul și poporul au luat hotărârea fermă să o apere cu arma în mână, ca și integritatea teritoriului cu care se găsește de acum înainte identificată în ochii întregii populații românești¹.“

Lucrul acesta trebuia adus și la cunoștința tuturor Puțerilor. „E un articol de credință în existența noastră națională²“, care nu suferă discuție. Nu eră un punct care să poată fi supus părerii altora: eră o afirmație absolută, irevocabilă, până la moarte, a unui popor întreg.

Deocamdată Kogălniceanu își dă sama de faptul că toate chestiunile rezolvite prin tratatul din Paris sunt puse din

l'Empire Ottoman), dont, il faut le reconnaître, les droits (*șters: rapports*) suzerains n'ont jamais eu de caractère bien défini (puțin schimbat apoi). Le gouvernement de S. A. le Prince Charles ne s'est pas cru en droit de réprimer ce mouvement. La tentative en eût été, du reste, en ce moment, aussi vaine que contraire aux sentiments de légitime indignation que le Souverain de la Roumanie partage entièrement avec ses sujets.“ Cf. V. Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 98 și urm.

¹) L'indépendance absolue de la Roumanie fut donc proclamée par toutes les voix autorisées du pays. Souverain et peuple ont pris la ferme résolution de la défendre, les armes à la main, au même titre que l'intégrité de notre territoire, à laquelle elle se trouve doré navant identifiée aux yeux de toute la population roumaine.

²) Cet acte, qui a pris le caractère d'un article de foi dans notre existence nationale.

nou în joc, dar că nimeni nu va putea interveni până nu se va ști ce hotărâsc alții, și că hotărârea atârnă de biruință sau de înfrângere. Prin urmare numai într'un tratat de pace s'ar putea lua o hotărâre în ce privește această schimbare totală a situației internaționale a României. De aceasta și-a dat sama, zicem, Kogălniceanu, deși încercă, precum am arătat puțin mai înainte, să deducă independența din tratatul dela Paris sau din forma de suzeranitate turcească fixată prin Puterile europene la 1856. El califică Independența de „act la care circumstanțe imperioase și cu totul independente de acțiunea noastră proprie ne-au adus în chip fatal și pripit“, adăugind că el „nu eră decât consecința fatală a acelei *protecții eficace*“¹⁾.

România dorește un singur lucru: ca actul să fie „bine văzut“ (*bien vu*), „chiar dacă“, urmează declarația lui Kogălniceanu, „complicațiile actuale ar zăbovi *recunoașterea lui oficială* până la epoca pe care evenimentele și bunăvoința Puterilor pot singure să o apropie. Prețuim la dreapta sa valoare rezerva pe care o impun fiecăruia circumstanțele excepționale de astăzi.

Dorințele noastre modeste se reduc, pentru moment, la aceia: să căpătăm din partea Ministeriului o simplă recunoaștere tacită — *acquiescement* — a liniei de conduită pe care am urmat-o, supt apăsarea unor dificultăți așa de grave și pe care, ținem să o afirmăm sus și tare, am luat-o în afară de orice influență străină²⁾.”

1) L'acte auquel les circonstances impérieuses et indépendantes de notre propre action nous a fatalement et hâtivement amenés aujourd'hui n'était que la conséquence obligée de cette protection efficace.

2) Quand même les complications actuelles en ajourneraient la reconnaissance officielle à une époque que les événements et le bon vouloir des Puissances peuvent seuls rapprocher. Nous apprécions à sa juste valeur la réserve qu'imposent à chacun les circonstances exceptionnelles de ce jour... Nos vœux modestes se réduisent pour le moment à obtenir de la part du Ministère un simple

Aceasta ca să nu se confunde chestia ridicată de Rusia, prin războiul ei, cu chestia, cu totul deosebită, ridicată de noi.

„Mai presus de toate aspirăm, domnule Agent, să câștigați dela binevoitorii protectori ai noștri făgăduiala că în niciun caz nu se va face violență națiunii române în scopul de a o constrânge să înnoade din nou legăturile sale anterioare cu Sublima Poartă. O comunicație de felul acesta ar avea ca urmare a circumscrie într'un cerc bine determinat activitatea de astăzi a țerii noastre“, și, dându-i încredere în viitor, ar însemna „o creștere de autoritate acordată actului ce a îndeplinit acum¹⁾“. De altfel, România n'a făcut și nu face decât „o politică de conservare“. Nu e atâta un război împotriva Turciei, cât o desfacere de dânsa. „putința de a ne mișca liberi“. În rezumat, ori, „o aprobare întreagă, — la care de almințeri nu speră ministrul însuși — „ori, cel puțin, o adeziune prealabilă²⁾“.

Nota a fost comunicată în toate părțile. În Rusia a avut primirea pe care am arătat-o mai sus. Ni s'a opus oarecare jenă față de dificultăți nouă și un sentiment de neplăcere față de o nație mică, pe cale de a fi liberată de alții și care se liberase prin propriile ei puteri fără a-și

acquiescement à la ligne de conduite que nous avons suivie, sous le poids de bien grandes difficultés et, nous tenons à l'affirmer hautement, en dehors de toute influence extérieure.“

1) Par dessus tout nous aspirons, Monsieur l'Agent, à gagner de nos bienveillants protecteurs la promesse qu'en aucun cas il ne sera fait violence à la nation roumaine dans le but de la contraindre à renouer jamais ses rapports antérieurs avec la Sublime Porte. Une communication de cette nature aurait pour effet de circonscrire dans un cercle bien déterminé l'activité présente de notre pays... Un surcroît d'autorité accordé à l'acte que vient d'accomplir la Roumanie.“

2) Une approbation entière ou, au tout moins, une adhésion préalable.

„încredință soarta“ ocrotirii rusești¹⁾. În Anglia nici n'am îndrăznit să facem o intervenție directă, ci am apelat la reprezentanții englezi din deosebitele Capitale, ținându-ne după puțință la tratatul din Paris.

În ce privește Franța, ea se găsea într'o situație foarte grea. Ducele Decazes stătea în fruntea Guvernului, dar atotputernic era Thiers, deși în opoziție. Acesta rămăsese un turcofil încarnat, foarte dușman al tuturor lucrurilor care atingeau tratatul din Paris, cu toate că acela era opera lui Napoleon al III-lea, pe care a ajutat esențial să-l răstoarne. Pe lângă aceasta era neîncredere față de principele german de pe malul Dunării; dar, în schimb, era și frica de a se declara contra noastră, ca să nu se supere Germania și Rusia. Se păstra, în sfârșit, ceva din vechea tradiție de ocrotire a popoarelor mici, a „naționalităților“, de pe vremea Imperiului —, și această amintire chiar creă o situație foarte jenantă ministrului francez. Nici n'a vrut să primească declarația lui Kogălniceanu, care a trebuit să-i fie trimisă în plic. Strâns de aproape, Decazes a făcut numai declarația că nu zice despre actul îndeplinit nici bine nici rău, acestea fiind lucruri de competența areopagului european. Că România a vrut să fie liberă, o privește: ea va trage toate consecințele libertății sale²⁾. Orice încercări de a se scoate Francezilor alte declarații au fost zădarnice.

¹⁾ Raport din Petersburg, 29 Maiu: „On amende (*sic*) généralement intempestive proclamation indépendance, parce que elle met en suspicion politique russe vis-à-vis Grandes Puissances et qu'elle est de nature à lui créer embarras. On dit que nous aurions dû laisser solution de cette question pour la paix et nous confier à la Russie.“

²⁾ Raport din 28 Maiu: „Vous nous avez rendu notre liberté: c'est a sentiment général des Puissances“. Dar la 31 Maiu: „Toutefois je n'en reste pas moins convaincu que France nous appuyera au moment opportun“. Cf. și raportul din 19 Iunie.

Cât privește Berlinul, iată declarația lui Bülow, care reprezintă pe Bismarck, invizibil: „Chestiunea independenței României nu poate fi rezolvată deocamdată până la pace, și deciziunea Guvernului german în această afacere atârnă de felul cum interesele supușilor săi și acționarilor germani“ (din afacerea Strousberg) „vor fi regulate în România¹⁾“. Și, ca să nu fie nicio urmă de îndoială în această privință, Bismarck însuși s'a interesat personal dacă mai avem ceva de luat dela moșiile din Basarabia ale mănăstirilor noastre, pentru ca acestea să servească drept garanție zișilor acționari ai lui Strousberg²⁾. Iar, ca să nu se creadă că măcar Împăratul ar putea să aibă altă politică, ni s'a dat asigurarea că el știe despre acestea și că politica Maiestății Sale e întocmai ca și a Cancelariului Imperiului. Orice încercare mai departe ar fi fost evident zădarnică³⁾.

Înainte de a trece la atitudinea, mult așteptată, a lui Andrassy, să vorbim de un prieten statornic, de un vechiu prieten, Guvernul italian.

1) Raport din 27 Maiu, al lui Degre: *Que question indépendance Roumanie ne peut être résolue que lors de la paix et que décision gouvernement allemand dans cette affaire dépend de la manière dont les intérêts sujets et actionnaires allemands seront réglés en Roumanie*. Cf. și raportul din 17/29: *do ut des*.

2) Raport din 17/20 Maiu: „Principele Bismarck a conferit zilele acestea cu ambasadorul rus d'aici, informându-se despre reliquatul veniturilor bunurilor mănăstirești din Basarabia, la care România are un titlu. Cancelariul Imperiului a stăruit să se fie eventualmente samă de pretențiile acționarilor germani.“

3) „M. S. Împăratul Germaniei știe și aprobă această amânare... Și, dela grija neobosită a Guvernului român pentru interesele supușilor germani rezidenți în România sau având afaceri în România va atârnă în cele din urmă soluțiunea la care se va opri Cabinetul german... (Satisfacție) văzând că Guvernul român a intrat pe calea achitării pretențiilor, atât de urgente, ale acționarilor Stroussberg-Bleichröder (raport din 1/13 Iunie).“

Afară de anumite agitații, care veniau din partea cercurilor evreiești din Roma — eră afacerea din Dărăbani, cu măsurile luate de o proprietăreasă, Ana Cimara, față de Evreii săi —, ministru de Externe fiind fostul profesor Melegari, iar secretar-general Tornielli, care a reprezentat pe urmă Italia la noi, primirea a fost foarte călduroasă, — bine înțeles întru cât o permitea rezerva pe care și Guvernul italian trebuia s'o manifeste în public. Ni s'au făcut în cercurile politice declarații foarte măgulitoare¹; deputați și senatori spuneau: sunteți „un'altra Italia“. „vă considerăm ca pe ai noștri“; „niciodată nu v'a lipsit sprijinul Italiei: la Unirea Principatelor, la stabilirea dinastiei, în toate împrejurările; nu dorim nimic mai mult decât să ni se prezinte ocazia de a vă arăta această simpatie. Nu ne strângeți prea de aproape cu o declarație: în momentul de față nu o poate face nimeni, prin urmare nici noi. Dar, zicea Tornielli, și nouă ni s'a adus, față de o anume stare de fapt, critice, și mulți au exprimat îndoială că nu vor ținea mult stările de fapt; când am intrat în Roma, toată lumea credeă că după trei luni va trebui să ieșim din Capitală, și, cum vedeți, suntem încă aici și, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom rămâne totdeauna. Așa și d-voastră, țineți minte un lucru: că multe le poate face diplomația pe lume, dar un lucru nu: „să întorcă înapoi râurile la izvorul lor din munte“²“

¹) Cf. raportul lui Obedenaru din 27 Maiu: „Gouvernement italien garde réserve jusqu'après guerre. Notre indépendance est considérée avec sympathie par monde politique et le journal officieux *Diritto*“.

²) Raport din 11 Iunie al lui Obedenaru: „Secrétaire-général a dit qu'Italie garde réserve, mais que néanmoins personne ne peut faire remonter fleuve dans les montagnes“. Și la 30/31 Maiu st. v.; cf.: „*L'acquiescement vous l'avez*. La Turquie a protesté, comme vous l'avez vu; or je ne sache pas qu'un seul Cabinet ait répondu à sa

Peste munți, Andrásy avea o atitudine, presa austriacă alta, presa ungară și Guvernul unguresc o a treia. Incepem cu această din urmă, ca fiind cea mai pronunțată. S'a ridicat în toate foile ungurești un strigăt de indignare împotriva noastră și împotriva Rușilor. Ziarul „Kelete“ stătea în frunte, manifestându-se atât de odios, încât, când i s'a prezentat în traducere franțuzească un articol al lui, Andrásy l-a înlăturat cu scârbă „Este“, spune Cancellariul, „în fruntea oricărui jurnal unguresc un imbecil sau un om care iese dela balamuc¹“. Omul care conducea Guvernul unguresc, Coloman Tisza, împărtășia vederile presei maghiare, și el a luat măsuri de dușmănie față de noi îndată după declararea Independenței, ceea ce a silit pe Andrásy să-l cheme și să-l întrebe: „crezi d-ta că este o politică cuminte aceia care împiedecă o națiune din preajma noastră de a urmări cursul firesc în dezvoltarea istorică a unui popor; crezi că se poate împiedecă, și, dacă nu, poate rămâne prietenie de pe urma acestei atitudini?“ Tisza i-a răspuns amintind că România e aliată cu Rusia, deci panslavistă! Și atunci Andrásy a observat cu multă dreptate: „dacă Românii vor să se facă Slavi, norocul nostru: scăpăm de dâșii în calitatea lor de Români²!“ Iar lui Bălăceanu, reprezentantul României la Viena, îi dădea sfatul să se ducă la Pesta, să vorbească

note. On a simplement mis la pièce au dossier. Voilà donc l'acuiement tacite“. Și aiurea: „On vous aime beaucoup en Italie: on désire trouver des occasions pour vous le prouver“.

¹) „Il y a à la tête chaque journal hongrois un imbécile ou un homme qui sort des Petites Maisons“; raport din 26 Maiu (atunci Andrásy eră revoltat de sistemul de tocmeală—financer—al lui Kogălniceanu).

²) Raport din 12 Iunie: „La dernière fois que j'ai vu M. Tisza, je lui ai posé la question nettement: je lui ai dit que cette politique qui consiste à ne pas vouloir que les voisins fassent ce qui est dans leur intérêt est une politique malheureuse et qui finit mal. (Dovada Franciei față cu Italia și Germania.) J'ai demandé à M.

și el cu oamenii de acolo. Pentru că, zicea dânsul, compatrioții miei sunt oameni de pe Pustă: n'au mai văzut altă lume decât Unguri și peisagii ungurești, și ei cred că unde se mântuie orizontul unguresc se mântuie și lumea întreagă; du-te deci acolo, să vadă un Român adevărat, în carne și în oase, ca să se convingă că mai există și altă specie de oameni decât ei înșii¹. În ce-l privește pe dânsul, declară sus și tare că nimeni n'are dreptul să vorbească în numele Monarhiei decât Împăratul și, după Împărat, el², și că e cu mult prea cuminte ca să nu-și dea sama de un lucru: că între Români și Unguri sunt și interese comune și că pentru moment e bine să se țină samă numai de aceste interese comune³; că el nu poate face declarația care i se cere, dar atâta poate să spună totuși pentru moment: „Cât nu e un drept nou, vechiul drept trăiește pentru dânsul, dar că, de fapt,

Tisza s'il a jamais cru sérieusement que vous resterez éternellement attachés à la Turquie et je le priai de me dire en quoi et comment votre indépendance pourrait nuire à la Hongrie. M. Tisza m'a objecté que vous vous étiez jetés dans les bras de la Russie, que vous étiez devenus Slaves. A quoi j'ai répliqué que les peuples qui abdiquent leur nationalité sont condamnés à périr et que c'est le jour où les Roumains deviendront Slaves qu'il ne seront plus à craindre.“

¹) „Ils verront enfin un Roumain en chair et en os, car mes pauvres compatriotes, qui sont nés dans la plaine et ne voient aussi loin que leur vue peut s'étendre que des villages hongrois et des puits hongrois, s'imaginent que le monde est hongrois et qu'il finit à l'horizon“ (raportul din 12 Iunie).

²) Raport din 12 Iunie: „Après l'Empereur, il n'y a que moi qui sois autorisé à parler en son nom“.

³) „Cet homme d'État a une vue plus intelligente de la mission que les Roumains et les Magyars pourraient remplir en Orient en se prêtant un mutuel appui“. Cf., în același raport din 30: „Il y a cependant progrès dans l'attitude des feuilles austro-hongroises: c'est que l'armée roumaine n'excite plus leur risée. On se souvient de la réputation de lâcheté que MM. les Juifs de la presse, si bons juges en matière de courage s'étaient plus à faire à nos soldats.“

Austria nu se va pronunța decât după războiu, cum a dat sfatul și altor Puteri,—și Rusiei—, cerându-li să nu protesteze, să nu-și recheme consulii, să nu deie pașapoartele Agenților României, să nu discute măsurile propuse de o Putere pe care n'a numit-o. Ceia ce va dicta hotărîrea Puterilor va fi atitudinea ce o va observa [România până la pace¹]. Iar „noi vă vom apăra și sprijini pentru că avem interesul a o face².”

Admitea trecerea Rușilor, și, fiindcă știa că, tot prin înțelegerea dintre Împăratul său și Țar, ni se va lua Basarabia, el adăugă că la urma urmei am putea avea ca o compensație Dobrogea. Cel dintâiu care a vorbit de Dobrogea a fost atunci, în Maiu 1877, Andrassy. Părea că

¹) Raport din 30 Maiu: „Reconnait qu'il devait résulter des hostilités turques un état de guerre ouverte et n'a aucune objection à faire contre résistance que nous leur opposons. Quant à l'indépendance, le comte Andrassy m'a dit que, aussi longtemps qu'il n'y aurait pas un droit nouveau, l'ancien droit subsiste pour lui; mais que, de fait, l'Autriche ne se prononcera qu'après la guerre et qu'elle a conseillé aux autres Puissances, y compris la Russie, de réserver leur opinion jusque là. Comte Andrassy s'oppose à toute protestation, rappel des consuls et renvoi de nos agents, entente de mesures proposées par une Puissance qu'il n'a pas nommée. Il a terminé par ces paroles significatives (*sic*): C'est l'attitude que Roumanie observera jusqu'à la paix qui dictera décision des Puissances.”

Cf. și în raportul din 30: „C'est à la collectivité des grandes Puissances à se prononcer sur l'indépendance de la Roumanie et le moment pour le faire doit être celui où ces Puissances se réuniront pour connaître les conditions de la paix. Il a bien voulu me dire que l'attitude que nous observerions jusque là influencera nécessairement sur les décisions de l'Europe.”

²) „Nous vous défendrons et nous vous soutiendrons parce que nous avons intérêt à le faire” (raport din '12 Iunie). Iar, tot la 12 unie, cerându-i-se o „încurajare”: „Eh bien, écrivez à Bucarest que la position est bonne et qu' à moins que vous ne preniez plaisir à la détruire de vos mains, il ne vous arrivera aucun maie.—C'est une promesse formelle que vous nous donnez.”

zice: Basarabia v'au și luat-o Rușii, Dobrogea însă vă voi da-o eu.

El aveà însă și unele cereri. De exemplu: trecuseră Români din Făgăraș și Sibiu la noi și se înrolaseră în armata românească, la Ploiești, unde li se făcuseră și manifestații. Și atunci Andrásy orânduise lui Tizza să ceară extrădare.

Dacă-i extrădăm fără forme diplomatice, zicea el, — nu li se va face nimic celor greșiți, dar va fi un exemplu pentru alții ca să nu mai treacă munții. Aceasta o cerea atotputernicul ministru ca o îndatorire personală.

Kogălniceanu răspunse la toate punctele, mulțamind în numele Principelui pentru atitudinea amicală¹⁾, dar la acesta, nu. Și Bălăceanu spuneà, încheind raportul despre una din conversațiile cu Andrásy, că pentru moment Austria nu se teme de România, prin urmare nu o vede cu dușmănie. Oricum, zicea Cancelariul din Viena, între greșelile pe care nu le va face Austria va fi „expediția la București“. Și Bălăceanu observà cu dreptate că totuși „va veni ziua când Monarhia va crede că România independentă este incompatibilă cu liniștea sa“ și că noi avem o datorie, dacă voim a-i păstrà prietenia: „să-i dovedim că nu înțelegem a deveni un alt Piemont“²⁾,

1) „Reconnaissance du prince et du gouvernement pour ces preuves de bienveillance à l'égard de la Roumanie“ (instrucție din 1/13 Iunie).

2) „La Roumanie n'a jamais été pour l'Autriche une voisine gênante, mais elle pourrait le devenir... (sic) un jour; à ce titre son développement n'est ni à désirer, ni à encourager...“

Elle le deviendra le jour où elle croira qu'une Roumanie indépendante est incompatible avec son repos... Prouver à notre puissante voisine que nous n'entendons pas devenir un autre Piémont. Nullement enclin à des acquisitions de territoire et ne désirant rien moins que l'expansion au dehors des races qui habitent la Monarchie, mais craignant par dessus tout un mouvement de même nature en sens contraire, il [le Gouvernement impérial] demande à ses

În Iunie 1877, când generalul rus Zimmermann trecea acum Dunărea, la Brăila, politica externă a României avea lacunele ei. Ea se îndreptase încă odată către Europa, dar tocmai în momentul când acest aeropag european dovedea că nu mai poate funcționa și, de fapt, el nu mai există. Pe de altă parte, încă de la început situația ei față de Ruși era foarte neclară. Din vina cui? A amânduror părților. Rușii nu recunoscuseră independența țării. Țarul, când s'a așezat la Ploiești, când a primit acolo vizita Principelui, când a făcut vizita sa la București — fratele său, Marele-Duce Nicolae, stând în zilnic schimb de vederi cu Carol I, — avea față de Domnitor și soția sa toate acele purtări atente pe care le impunea originea celor doi membrii ai dinastiei noastre, dar aceasta nu presupunea câtuși de puțin că acea atențiune se îndreptă către România însăși. Am fi voit să o interpretăm în felul acesta, și eram încântați când, în gara din Ploiești, Țarul, după ce petrecuse pe Principe și pe Principesă, stătut în ploaie până la plecare ca să nu se arăte lipsit de res-

voisins d'être d'humeur paisible et aussi peu conquérante qu'il l'est lui-même... Le comte Andrassy a l'habitude de dire qu'il ne sait pas les fautes que l'Autriche fera à l'avenir, mais qu'il sait bien celles qu'elle ne fera pas. J'ai tout lieu de croire que cette expédition [à Bucarest] est du nombre des fautes qu'elle ne fera pas." Ca motiv al atitudinii lui Andrassy, Bălăceanu dădea, încă la 26 Maiu, desfășurarea și intrarea în acțiune a forțelor noastre militare: „Les camps d'Oltenitza et de Calafat parlent plus éloquemment, plaignent mieux notre cause que tout ce que notre tribune, notre diplomatie et notre presse pourrait produire de mieux tourné en ce moment."

Extrem de interesant e ce scrie Bălăceanu la 8 Iunie: că se va ajunge neapărat, ca urmare a Independenței, la un războiu cu Ungaria. „Ungaria are în dosul ei Austria, care are în dosul ei Germania. Unde sunt aliații noștri? Biata Serbie... Și pe urmă?" Profetice cuvinte! („Je puis donner par écrit que l'indépendance rendra inévitable une guerre entre la Hongrie et nous. La Hongrie a derrière elle l'Autriche, qui a derrière elle l'Allemagne. Où sont nos alliés? La triste Serbie... Après?")

pectul cuvenit față de o rudă a înseși familiei domnitoare rusești, cum erà Principesa Elisaveta ¹⁾). Eram încântați, dar greșiam puțin sensul: acestea priviau pe Principe și pe Principesă, familia din care veniau ei, legăturile pe care le aveau la Petersburg, situația Hohenzollernilor în Europa, dreptul la respect al Germanilor pretutindeni, dar, diplomaticeste vorbind, pentru Ruși nu eram decât o provincie vasală a Împărăției turcești, și ei aveau tot interesul să admită chiar punctul de vedere turcesc, că adevărat suntem o „parte integrantă“ din Imperiul otoman, pe care o ocupaseră. Eră, în adevăr, un singur lucru din tot ce făcuseră ei până la declarația noastră de independență și până la sfârșitul lui Maiu, până la trecerea trupelor rusești dincolo de Dunăre, care să arăte o recunoaștere a noii stări de lucruri de la noi? Absolut nimic. Nu se încheiase un „tractat“, nu numai pentru că încheierea ar fi întâmpinat mari dificultăți în ce privește fondul, dar pentru că eră înaintea de toate o foarte mare dificultate de formă. Cine ni recunoscuse vre-odată dreptul de a încheia tratate politice și, în situația noastră, cum ni-o făcuse tratatul dela Paris, puteam aveă acest drept? Nici măcar formalitatea proclamării Independenței, care totuși ne angajă numai pe noi, nici aceia nu fusese îndeplinită în momentul când încheiasem convenția.

Cum s'a spus, generalisimul trupelor rusești se adresase la intrarea în țară către locuitorii Moldovei și Munteniei, către „Români“, precum, atunci când s'a trecut Dunărea, el s'a adresat, printr'o altă proclamație asemenea, locuitorilor din acea regiune. Și ai noștri nu stăruiau ca aceste legături să se precizeze, fiindcă eră foarte greu, fiindcă nu-și dădeau sama de faptul că Rusia putea să lucreze față de independența proclamată de noi altfel de cum lucrau Puterile celelalte. Ei luau toate semnele de atenție

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, p. 173 și urm.*

și le interpretau în sensul lor, căutau să prindă de la Ruși ca și dela Andrásy ceva care să semene cu o recunoaștere a situației, și lucrurile se opriau aici.

Ar fi fost însă un mijloc ca România să iasă din această situație, care erà foarte jenantă, cu atât mai jenantă, cu cât din gura unuia dintre aceia cu cari vorbise la Livadia — nu din gura Țarului, poate nici din a lui Gorceacov, dar din a lui Ignatiev, care erà de o francheță brutală —, Ion Brătianu aflase formal de intenția Rusiei de a distruge cea din urmă rămășiță a tratatului din Paris, adecă de a se „retrocedă“ Basarabia-de-jos, și anume semne ținuseră neconținut într'o mare îngrijorare pe toți bărbații noștri politici. Dar tocmai de aceia fiecare se temeà să scormonească, să întrebe, pentru a nu căpătà teribila siguranță. Și cei cari se feriau să atingă această chestiune se mai gândiau încă la un lucru, care a cauzat în toate timpurile, aici, atât de mult rău: la răsunetul pe care lucrul ar puteà să-l aibă, dacã s'ar afla, în țară, la puterea pe care ar da-o unei opoziții gata ori-când să iea moștenirea unui Guvern „slab“ sau „trădător“.

Erà însă, încă odată, un mijloc pentru ca această nelămurire să fie înlăturată, și anume în folosul nostru? Să arătăm Rusiei că noi am primit oștile rusești, că li acordăm concursul, că proclamăm independența, că avem scopuri pentru viitor și că toate acestea le-am făcut și le facem rămânând în legalitate internațională perfectă, erà foarte greu. Să convingem Rusia că ea trebuie să păstreze din tratatul dela Paris tocmai ce erà mai jignitor pentru dânsa, adecă cesiunea teritorială, erà iarăși foarte greu. Să ni închipuim că Andrásy, care avea acum Bosnia și Herțegovina în gușă, ar puteà, cum s'a crezut pe urmă, când ne-am plâns Puterilor și, între dânsese, și Austro-Ungariei, să între în conflict cu Rusia pentru salvarea județelor basarabene, erà o naivitate. Să credem că alții

ar putea să facă lucrul pe care Austria nu l-ar fi făcut, eră o iluzie încă mai mare. Cu toate acestea conducătorii din 1877 ai României aveau dorința aceasta, așa de explicabilă, de a nu pierde măcar o mică parte din Basarabia pe care Puterile europene o dăduseră la 1856 Moldovei, nu de dragul ei, ci din ură împotriva Rusiei.

Mijlocul unic, pe care-l puteam întrebuința eră, deci, acela al sprijinului militar imediat, și îndrăznesc a spune că în orice condiție trebuia să dăm sprijinul nostru militar, pentru că la urma urmei tot a trebuit să-l dăm, și l-am dat. Și nu în condițiile cele mai bune.

Multe lucruri s'au petrecut atunci pe care nu le mai știm astăzi și care vor rămâne pentru totdeauna îngropate. Nu e sigur că actele pe care se razimă „Memoriile Regelui“ vor ieși vre-odată la iveală; nu e sigur că toate acele acte au fost măcar păstrate, nu e sigur chiar că ele existau, în momentul când au fost scrise „Memoriile“, altfel decât ca note fugitive luate de Suveran. Prin urmare noi nu știm în ce chip, la început, am oferit Rusiei concursul nostru militar, pe vremea când vorbiam încă Europei de neutralitate absolută.

Dar e sigur că ni s'a răspuns, în Maiu¹, de Gorceacov, în numele Împăratului însuși, că Rusia n'are ce face cu cooperația noastră. „Circumstanțele politice“ ale trecerii, ca și „mijloacele de care dispune“, o împiedecă de a uză de ofertă; deci Rusia „nu poștește România la o cooperație dincolo de Dunăre“, acțiunea Principatului acolo având a fi pe sama și pe cheltuiala sa și supt aceiași comandă ca pentru trupele rusești, pe care ar fi fost siliți să se sprijine Românii. Dar nici această acțiune proprie, „izolată, pe teatru deosebit“, nu e acceptabilă.

¹) Cf. Ioan C. Brătianu, etc., l. c., p. 642: la 29 April știri în acest sens de la generalul Ghica.

Hotărît, Rusia nu simte nevoie de concursul armatei românești, „având puteri mai mult decât îndestulătoare“. Se cerea un „răspuns prompt și decisiv“: ori „abținere de orice demers agresiv“, ori „acțiune comună supt comandamentul superior și conform cu vederile generalului în șef rus¹“. Și, când, la Ploiești, în ziua de 26 Maiu, Principele, răspunzând asigurării Țarului că vrea să libereze pe creștini din Orient, *pe toți*², cu amintirea datoriei de recunoștință a României, declară că „așteaptă de la războiu să asigure independența țării și să dea

¹) „Le Gouvernement roumain avait fait des démarches auprès du Cabinet Impérial pour témoigner de son désir de coopérer à l'action de l'armée russe au-delà du Danube et poser les conditions auxquelles cette coopération serait possible. Sa Majesté l'Empereur, prenant en considération les circonstances politiques au milieu desquelles s'effectue la marche de son armée contre la Turquie et les moyens dont elle dispose, a bien voulu faire entendre au Cabinet de Bucarest, par l'organe du général prince J. Ghica, qu'il ne conviait point la Roumanie à une coopération au-delà du Danube, mais que, si le Gouvernement roumain voulait entreprendre une semblable action à ses propres frais et à ses risques et périls, elle ne saurait avoir lieu qu'à la condition absolue de l'unité du commandement supérieur, qui resterait entre les mains du général en chef de l'armée impériale... Les autorités militaires roumaines ont manifesté la tendance d'agir isolément et sur un théâtre séparé. Il paraîtrait urgent d'établir nettement l'impossibilité politique d'une action isolée de leurs troupes. La Russie n'a pas besoin du concours de l'armée roumaine. Les forces qu'elle a mises en mouvement sont plus que suffisantes... Les grandes opérations de l'armée russe à l'ombre desquelles exclusivement ont pu être jetées les bases des destinées futures de l'État roumain... Une abstention de toute marche agressive [ou] une action commune sous le commandement supérieur et conformément aux vues du général en chef russe. De la réponse prompte et décisive qui sera donnée à l'ensemble de cette question dépendent les dispositions pratiques que Mgr. le Grand-Duc doit prendre sans retard.“ Și în Bamberg, o. c. pp. 497—9. Cf. *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 161.

²) „Allen christlichen Völkern des Orients hinfort bessere Zeiten zu bringen.“

*putința armatei sale ca prin participarea ei să fie sus-
onoarea României*¹⁾, Țarul tăcù. Cu toată dorința, mani-
festată și de statul-major rusesc, a cooperării, Gorceacov
arătă la 2 Iunie că acțiunea noastră nu e necesară: și
fără dânsa România va fi miluită cu independența ei²⁾.

Foarte jignitor! Explicabil poate prin lucruri pe care
nu le putem lămuri, dar pe care le bănuim, prin felul,
frumos, cavaleresc, dar și nedibaciu, cum s'a făcut pro-
punerea. Cinevă răspunde, nu numai la fondul unei pro-
puneri, ci puțințel și la forma ei. De sigur că diplomația
Rusiei pe vremea aceia eră de o francheță brutală, dar
Bismark de la Berlin nu eră cu mult mai politicoș, și,
de vreme ce se găsisse mijlocul de a primi tot ce ni pre-
tinsese el în afacerea Strousberg, se putea foarte bine să
se primească și unele lucruri dela Petersburg, care nu
erau măcar așa de comerciale ca acelea ce porniau spre
noi dela bancherul evreu Bleichröder, atunci marea per-
sonalitate acolo, la Berlin.

Dar mai este o explicație: tocmai fiindcă Rusia găciă
interesul nostru ca să ne amestecăm în războiu alături
de dânsa, pe baza independenței noastre, prin urmare
cerând și acțiune independentă, cu altă bază de operații,
cu altă comandă a oștilor noastre, tocmai din cauza aceasta
ea refuză, cum, tot la Ploiești, ea refuzase oferta Bulgarilor
de a da mai mult decât cei trei mii de oameni, aduși
din Chișinău, ai legiunii lor³⁾.

Fiindcă ei îi trebuiă situația tulbure dela început, din
două puncte de vedere: din punctul de vedere al rostu-

¹⁾ „Er erwarte von dem Kriege dass er seinem Lande die Unab-
hängigkeit sichern und seinem Heere die Möglichkeit geben werde
durch Teilnahme an der Aktion die Ehre Rumäniens hochzuhalten“;
Aus dem Leben König Karls, III, pp. 174—5.

²⁾ *Ibid.*, p. 179. De altfel, *Serbîa nu fu îndemnată, și Grecia fu
oprită*; *ibid.*, p. 187.

³⁾ Quinezu, *Lettre d'un paysan du Danube*, pp. 49—50.

rilor materiale pe care voiã să le fixeze în Balcani, fără să fie împiedecată de noi făgăduieli și, pe de altă parte, din punctul de vedere sentimental.

Rusia reprezintă, în adevăr, silinți seculare pentru atingerea scopului care se urmăria și în războiul din 1877; ea erã deprinsă să apară ca liberatoare, ca aceia care sfarămă lanțurile populațiilor balcanice, care dă din nou viață creștină celor de o lege cu dânsa, scăpându-i de supt jugul păgânilor, persecutori înnașcuți ai Creștinătății. Dacă ea ar fi început condiționat, de la cel d'intâiu pas, față de un Stat care există în forma lui actuală abia dela 1856 și care proclamase ori aveã de gând să proclame peste câteva săptămâni independența sa, evident că prestigiul ei ar fi scăzut. Istoria, ca să înțeleagă și să explice, trebuie să ție samă de punctele de vedere ale tuturor.

Și Rușii credeau, în Maiu 1877, că peste câteva săptămâni de zile se și isprăvește războiul. Dacă la 1853 ei nu izbutiseră, cauza fusese că Puterile maritime li-au stat în cale și că Austria a ocupat Principatele, dar, la 1828, dacă n'ar fi fost împotrivirea cetăților dunărene, pe care nimeni nu se puteã așteptã să le afle așa de puternice, evident că trupele Țarului Nicolae ar fi ajuns foarte răpede în preajma Constantinopolei, la Ceatalgeã, cum au și ajuns.

Rușii nu puteau prețui prea mult o armată de abia 50.000 de oameni, cu 35.000 de puști nouă, care li se oferia cu condiția de a i se da arme, pontoane și un milion pentru cheltueli. Nu se puteã cere nimănui să judece armata românească din Maiu 1877 ca, în August, armata biruitoare dela Grivița. Exemplul armatei sârbești, evident mai bine pregătită pentru războiu, arătase apoi, de curând, ce pot face mijloacele militare ale micilor State creștine din Orient. Și, în sfârșit, poate că obiecția necesității unei *singure* acțiuni e un adevăr militar etern. De alminterea, la 15 Maiu st. n., Kogălniceanu spusese

lămurit lui Bălăceanu că „armata noastră va ocupa deosebi Oltenia și că *nu ne gândim măcar la un războiu ofensiv*¹⁾». Dorința de participarea la războiu eră a Principelui, dar nu și a ministrului său de Externe.

Și încă la 8 Iulie st. v. se negociă cu Andrassy, și odată, de la Viena, ni se spuneă că Austro-Ungaria nu ne sfătuește de loc să trecem Dunărea, dar că, „dacă Principele și Țara se cred ținuți a contribui la liberarea creștinilor, Guvernul imperial nu se va opune nici direct nici indirect“, fiind samă de „starea de fapt“ a Independenței; mai mult: *„Împăratul și contele Andrassy sunt foarte dispuși să facă a ni se dă la apropiata pace o parte a Dobrogii*²⁾».

Prin urmare, recapitulând, noi întrebam dacă e bine să ne ținem numai în Oltenia sau să colaborăm cu Rusia. Și, de fapt, s'au strâns toate trupele de s'au așezat în Oltenia.

¹⁾ „Tout ce que je dois ajouter pour notre gouverne, c'est que notre armée occupera (*sters*: coopérera) à part la Petite Valachie et que nous ne songeons pas même à la guerre offensive“.

²⁾ Raport telefonic confidențial al lui Bălăceanu: „Je suis autorisé à vous faire savoir que Autriche-Hongrie ne vous conseille nullement de passer le Danube mais que, si Prince et Pays se croient tenus de contribuer à l'affranchissement des chrétiens, le gouvernement impérial ne s'y opposera, ni directement, ni indirectement. En adoptant cette ligne de conduite, comte Andrassy est parti de ce principe que l'indépendance de la Roumanie est un fait sur lequel il n'y a pas à revenir et, nous, traitant en pays émancipé, à qui incombe déjà la responsabilité entière de ses actes, Autriche-Hongrie ne se réserve vis-à-vis de nous, comme vis-à-vis des autres États qui l'entourent, que le droit de sauvegarder ses intérêts contre toute atteinte. Empereur et comte Andrassy sont disposés à nous faire donner à la prochaine paix une partie de la Dobroudja. Cette attitude constitue un véritable revirement pour la politique étrangère de l'Autriche.“

La 16 Iulie, Obedenaru, secretar la Roma, publică un articol despre Dobrogea, după Lejean, în foaia italiană *Diritto*, No. 197, arătând că elementul românesc e tare și poate desnaționaliză.

Rușii au intrat în Oltenița și Giurgiu — și n'au putut opri Giurgiul de teribila devastare a ghiulelelor turcești trase din Rusciuc, — Rușii au fost și la Turnul-Măgurele; monitoarele turcești stând în fața Brăilei și Galațului, cele rusești aduseră scufundarea lor, colaborând la aceasta și un ofițer de marină al nostru. Dar oastea românească se retrăsese în Oltenia, la o parte, fără nicio intenție ofensivă, după sfatul dela Viena.

Și măcar dacă sprijinul austriac ar fi fost real și posibil! Dar Kogălniceanu el însuși vedeă de ce va trebui să se lovească —, în momentul acesta chiar Agentul României la Viena prevedeă în viitor războiul necesar cu Ungaria —, atunci când, la cererea de a se extradă cei bieți șase Ardeleni, cari voiseră să între în oastea noastră, el amintia „asprile neexplicabile la care sunt supuși Românii din Ardeal de către autoritățile ungurești“, care au mers până la oprirea strănerii de contribuții voluntare din partea femeilor românce pentru ambulanțele oștirii Principelui Carol. „Supt niciun pretext nu vom comite inichitatea de a da autorităților ungurești, fără niciun delict calificat, pe orice tânăr Român din Ardeal care, în aceste din urmă vremi ar fi venit în țara noastră pentru vre-un interes“. El amintia că, la 1860, somat de Austria, ca prim-ministru al Moldovei, să dea pe fugarii unguri, el a refuzat. „Domnul conte va judecă și va simți mai bine că aceia ce n'am făcut în 1860 pentru Maghiarii persecutați, nu voiu face azi pentru Români¹⁾“.

1) Scrisoare din 13 Iulie: „C'est avec le plus vif regret que nous avons été informés des rigueurs inexplicables auxquelles sont soumis les Roumains de Transylvanie de la part des autorités hongroises (șters: rigueurs qui ont été poussées au-delà même des limites de l'humanité). Chose inouïe! On a empêché les femmes roumaines d'Ouire-Carpathes de faire des quêtes pour les ambulances de notre armée. Sous aucun prétexte nous n'irons commettre l'iniquité de livrer aux autorités hongroises, sans aucun délit qualifié, tout jeune

La Viena umblau zvonuri că ofițerii ruși cearcă pasurile ardelenene¹⁾...

De altfel, ca și șovăiala noastră, formalismul nostru eră atât de explicabil: un Principe tânăr, mândru, de un orgoliu așa de firesc; un popor îmbătat de independența lui, de cea d'întăiu mișcare a lui de eliberare; o armată care, tocmai fiindcă nu luptase, nu cunoștea unele necesități triste și fatale ale unei acțiuni militare. Nimeni nu-i putea împiedeca pe toți de a fi cum au fost. Dar nu e mai puțin adevărat că situația eră jenantă.

Se vorbiă de alminterea, în caz de intervenție din partea României, de o linie deosebită, foarte restrânsă, de un colț din vastul câmp al luptelor. Pentru ca să înțelegem aceasta, este circulara, limpede, a lui Kogălniceanu către Agenții României la Viena, dar a fost comunicată și celorlalți Agenți ai țării: „Ținem la sprijinul binevoitor a Austriei, și astăzi mai mult ca totdeauna. Totuși o luptă cu Turcii, fie dincoace, fie dincolo de Dunăre, este chestiune de viață și de moarte pentru armata noastră. Îi trebuie neapărat botezul de sânge. Dacă i-l refuzăm, această afacere poate deveni o chestie dinastică“, se spune într'un act oficial, „și sunt intriganți cari pun chestiunea aceasta dinastică încă de acum. Să nu se creadă,

Roumain de Transylvanie qui, dans ces derniers temps, serait venu dans notre pays pour intérêt quelconque. L'esprit de malveillance que manifestent si ostensiblement ces autorités contre tout ce qui est élément roumain nous met pour le moment dans une bien légitime défiance contre l'acte de condescendance que l'on réclame de nous... M. le comte Andrassy jugera et sentira bien que ce que je n'ai pas fait en 1860 pour les Magyars persécutés (*șters*: et en qualité de président du Conseil des ministres de Moldavie), je ne le ferais pas aujourd'hui pour les Roumains (comme ministre de Roumanie; *șters*)“.

¹⁾ Bălăceanu către Kogălniceanu, 18 Iulie: „On a appris ici que des officiers russes sont allés reconnaître les defilés qui mènent en Transylvanie“.

adăugiă el, ca să înlătore orice bănuială, „că ne împingeau, la Ploiești să trecem Dunărea; din potrivă, sunt prea egoiști, — *on est trap égoïste* — și nu vreau ca niciun alt popor creștin, și nici noi, să nu contribuie la emanciparea creștinilor din Orient. Au fost foarte mulțumiți, — *on a été très content*, — că, până ce au putut să-și iea ei pozițiunile, noi am apărat Dunărea militar și diplomatic și acum ni se spune: „Maurul și-a făcut datoria, Maurul poate să se ducă“. Noi ținem să trecem Dunărea ca să încercăm a luă Vidinul, — și iată tot: *et voilà tout*. Câmpul nostru de operație se va mărgeni la împrejurimile acestei fortărețe, la 15 la 20 de kilometri, și *nimic mai departe*. Nu ținem cătuși de puțin să mergem cu armata rusească nici să trecem Balcanii. *Am fi făcut poate mai bine să alegem gurile Dunării și Dobrogea drept câmp de luptă; din nenorocire ne-am gândit prea târziu.*“ Da, atunci Dobrogea o avem de la noi, și nu Rușii ar fi trecut cei d'întâiu de ar fi ocupat Nordul provinciei, pentru ca, pe urmă, având Cernavoda și linia ferată, să poată aduce pe Mare transporturile pentru armata lor!

Și Kogălniceanu termină: „Oricare ar fi cererile ce ți s'ar face, fii încredințat și convinge pe cine trebuie, — că înaintea chiar de a trece Dunărea, *numai pentru Vidin*, — *rien que pour Widin* —, ne vom gândi de două ori, căci o înfrângere ne-ar ucide pe toți, fără excepție¹⁾“.

De alminterea fatalitatea împrejurărilor treceă peste pânzele de păianjen, așa de fine, ale diplomaților. Nici Rusia nu se încredea numai în Gorceacov și Ignatiev și în toți

¹⁾ „Nous tenons trop à l'appui bienveillant de l'Autriche, et aujourd'hui plus que jamais. Néanmoins une bataille avec les Turcs soit en deçà, soit au-delà du Danube, est une question de vie et de mort pour notre armée. Il lui faut absolument le baptême de sang. Si nous e lui refusons, l'affaire pourrait devenir une question dynastique, et il y a des intrigants qui la posent déjà. Ne croyez pas qu'on nous poussait à Ploiești à franchir le Danube. Bien au contraire, on est

acea cari reprezintau în formă diplomatică tendințele ei. Mai erau și alții: cercurile militare—s'a văzut—de la început n'au fost împotriva unui concurs al armatei române. De două ori, înseși Memoriile Regelui Carol amintesc înțelegerea verbală pe care Principele a avut-o cu Marele-Duce Nicolae la București. Și întreaga noastră acțiune arată că o astfel de învoială există, deși Românii stăteau în Oltenia și Rușii de partea cealaltă. Anumite acțiuni militare ale trupelor române, timide la început, erau totuși, evident, și în legătură cu interesele armatei rusești. Și spiritul public încurajă această înțelegere, pentru că ea singură permitea acțiunea. Când la Calafat, în Maiu încă, Principele Carol a poruncit să se trimeată cea d'intâiu ghiulea Turcilor din Vidin și a salutat ghiuleaua de răspuns a dușmanului, dovada lui de cavalerism și vitejie a înflăcărat sufletele tuturor, căci toți vedeau în el un stăpânitor capabil de a înnoi timpurile cele bune ale luptelor noastre. Provocarea veniă din partea noastră; și pentru salvarea Brăilei și Galașilor am colaborat la scufundarea monitoarelor turcești, pe vremea când mai vorbiam Europei

trop égoïste pour cela. On ne veut pas qu'aucun autre peuple chrétien, même nous, contribue à l'émancipation des chrétiens de l'Orient. On a été très content que, jusqu'à ce qu'on a pu prendre ses positions, nous avons défendu le Danube militairement et diplomatiquement, et maintenant on nous dit le dicton de Schiller : le Maure a fait son devoir, le Maure peut s'en aller.... Nous tenons à passer le Danube pour tâcher de nous emparer de Widin, et voilà tout. Notre champ d'opérations se bornera dans les environs de cette forteresse, de 15 à 20 km., et rien au-delà. Nous n'entendons nullement marcher avec l'armée russe, ni franchir les Balkans. Nous aurions peut-être mieux fait de choisir les bouches du Danube et la Dobroudscha pour notre champ de bataille. Malheureusement nous y avons pensé trop tard.

Quelles que soient les exigences qu'on nous ferait, soyez convaincu, et persuadez qui de droit, qu'avant même de passer le Danube rien que pour Widin, nous y penserons à deux fois, car une défaite nous tuerait tous, sans exception."

de hotărîrea noastră de a nu ne amestecă, cu niciun chip, în războiul său, cel mult, de a ni garantă libertatea Dunării, de a ni apăra averea și viața locuitorilor de pe malul stîng prin împiedecarea cetăților din față de a-și pune în joc artileria distrugătoare. Și, mai târziu, când, Rușii fiind acum în Bulgaria, ni s'a cerut să ținem locul trupelor împărătești, ocupând șaisprezece kilometri de la vărsarea Oltului către Răsărit, am primit, și, dacă au rămas și artileriști ruși, artileria românească a tras alături de tunurile lor în această zonă, care a fost de fapt ocupată de trupele noastre. În teorie însă noi eram intransigenți: o comandă deosebită, bază de operații deosebită, cartier-general deosebit. Se puteau întrebă deci Rușii: să nu fie și un scop deosebit?

Dar, dacă-i e permis cuivă să păstreze o atitudine a sa înaintea de a începe acțiunea comună, este foarte greu să se continue această atitudine, care nu mai servește real, atunci când acțiunea a început. De fapt, România se supunea îndreptării generale a campaniei, așa cum ea se desfăcea din înaintarea Rușilor. Într'un anume moment, când ei aveau nevoie de trupele cu care ocupaseră Nicopole, pentru a le îndreptă împotriva admirabilului cuib de rezistență eroică a Plevnei, au cerut ca Românii să ocupe Nicopole și să petrească pe prizonierii turci, în număr mare, până la un anume loc.

Iată însuși „ordinul“ de care e vorba: „Generalului Manu, comandantul trupelor române din Turnu-Măgurele. A. S. Marele-Duce comandant-șef al armatelor rusești mă însărcinează, printr'o telegramă din 4 Iulie, a vă transmite ordinul de a ocupa cu trupele d-voastră imediat Nicopole. Și în același timp generalul-locotenent Stolâpin a primit ordinul de a lua în posesiune și de a înregistra materialul de tot felul ce se găsește la Nicopole, care, după această, va fi pus sub paza trupelor d-voastră. Binevoii

a comunica dispozițiunile ce veți lua. Ar fi folositor dacă mi-ați trimite un ofițer al d-voastră de stat-major pentru explicațiuni verbale. Locotenentul-general baron Krüdener. Nicopol, 6 Iulie 1877¹.”

O observație față de ce se știă despre acest incident: nici prizonierii nu figurau, de la început, explicit, nici cererea ca armata noastră să îndeplinească funcțiunea de jandarmi pe lângă dâșii; eră vorba de material, de ocuparea Nicopolei. Și, pentru a fi cu totul drepti, trebuie să spunem că ideia aceasta că trupele românești nu pot să îndeplinească funcțiunea de gardieni de penitenciar sau de jandarmi rurali, i-a venit întâiași dată lui Kogălniceanu. Kogălniceanu este acela care a întrebat pe Principele său dacă lucrul acesta este de admis și a protestat împotriva ideii că s'ar putea admite². Și, terminii

¹ „Au général Mano, commandant les troupes roumaines à Tournou. S. A. le Grand-Duc commandant en chef de l'armée active russe me charge par un télégramme du 4 juillet de vous transmettre l'ordre d'occuper avec vos troupes immédiatement Nicopole; mais en même temps le général-lieutenant Stolipine a reçu l'ordre de prendre en possession et d'enregistrer le matériel de tout genre trouvé à Nicopole, qui, après, sera mis sous la garde de vos troupes. Veuillez me faire part de vos dispositions. Il serait utile si vous m'envoyiez un de vos officiers d'état-major pour explications verbales. Lieutenant-général baron Krüdner. Nicopole, 6 juillet 1877.”

² Scrisoarea din 6/18 Iulie: „J'apprends par voie indirecte que nos troupes de Magourélé sont destinées à escorter les prisonniers turcs faits à Nicopoli. Je me suis adressé au général Mano pour lui demander en vertu de quelles dispositions il a cru enjoindre au préfet de Teleorman d'avoir à soigner l'entretien des prisonniers. Jusqu'à l'heure qu'il est, il ne m'a pas répondu. Si le commandant en chef russe veut faire jouer à nos troupes le rôle de gendarmes pour escorter des prisonniers que notre armée n'a pas faits, je supplie S. A. de ne pas donner son approbation, car cet acte ferait un très mauvais effet dans le pays“. Cf. telegrama d-lui P. Grădișteanu din aceeași zi către Kogălniceanu: „Patriotismul d-tale va ști să rezerve armatei române alt rol decât acela de care s'a distins în toate ocaziunile jandarmeria trupelor rusești“.

chiar în cari Principele Carol a comunicat refuzul său Rușilor¹, sunt aceia de cari s'a servit Kogălniceanu. Iar motivarea n'a fost absolută, fiindcă s'au adus și alte motive de explicație: că trupele românești sunt puține, că au de îndeplinit un scop anumit, că prin urmare nu s'ar putea desface atâtea elemente încât să folosească și Rușilor și, în același timp, planul primordial în acțiunea Românilor să nu fie împiedecat în execuția sa.

Dar, fiindcă e vorba de plan, mai putea exista acel plan românesc de acțiune deosebită?

Ceia ce se petrecuse până acum eră absolut în legătură cu direcția care se fixase dela început. Și, de sigur, cererile Rușilor au fost foarte nedibace. *voit* nedibace poate, căci erau anume lucruri care trebuiau neconținut afirmate

¹) Principele către Kogălniceanu. 7/19 Iulie: „Général Mano nous informe que pendant conversation qu'il a eue avec commandant troupe russe qui occupe actuellement Nicopolis, il lui a été dit que le désir du Grand-Duc Nicolas serait que les Roumains viennent occuper Nicopolis, se charger escorter les 7.000 prisonniers turcs jusqu'à frontière russe et que ambulances roumaines aient soin des blessés turcs. J'ai fait répondre au général Mano que, malgré concours que nous avons prêté à armée russe, nous ne saurions occuper Nicopolis, vu que je n'ai consenti faire occuper Turno-Maguréli par mon armée que provisoirement et sur demande écrite du Grand-Duc Nicolas. J'ai fait ajouter que la dignité armée roumaine s'oppose à ce qu'elle se charge conduire prisonniers qu'elle n'a pas faits, armée pouvant, en outre, avoir besoin à un moment donné de toutes ses ressources. Quand à nos ambulances, dont le matériel est assez restreint, nous serions toujours heureux y soigner blessés russes. Mais nous préférons ne pas les encombrer de blessés turcs, au détriment de nos propres soldats. Veuillez transmettre textuellement présent télégramme au général Ghica afin qu'il touche ces différentes questions dans ses entretiens avec Ignatiew, en insistant sur nécessité où nous nous trouvons savoir quand nous pourrions disposer de notre division qui occupe Turno-Maguréli à titre provisoire, ainsi que ressort de la correspondance entre moi et le Grand-Duc Nicolas. — Charles.“

din partea lor ca să se arate că nici ei n'au părăsit punctul lor de vedere față de acela pe care voiam să li-l impunem noi. Dar până când se putea continua acest joc de dibăcie, asupra caracterului periculos al căruia ni se atrăgea atenția ?

Și alte motive ar fi trebuit să îndemne pe conducătorii României a lua o atitudine mai hotărâtă încă de atunci chiar. Doar, pe lângă Ruși, Turci și Români, mai erau popoarele balcanice. Prea se uitase la Rucurești de ele, părăsind rostul pe care-l puteam avea și pierzând din vedere politica de viitor care se putea baza pe serviciile aduse creștinilor din Balcani, atuncea. O intervenție militară a României în înțelegere cu Sârbii n'ar fi fost de loc imposibilă, dar, nu numai că nu ne-am gândit la așa ceva, ci, când a venit Principele Milan la Ploiești, el a fost primit rău — „politicos“, dar rău, ceia ce este pentru cineva și mai dureros. În „Memoriile Regelui“ se simte că Milan, venind în țară, creă încurcături, „des embaras“¹⁾.

Cineva vizitase odată țara, propuindu-ni o alianță balcanică, în numele Greciei, și Principele Carol, neavând încredere în forțele militare și în seriozitatea diplomatică a Regatului, nu primise. Eră un om foarte serios, dintr'o familie care domnise la noi și el spunea că, astfel, consideră țara noastră aproape ca țara sa: prințul Ipsilanti, care trăia la Paris. Având acum să se ducă la Viena, unde eră foarte bine privit în toate cercurile, fiind prieten cu unii din conducătorii politici ai Europei, Brătianu l-ar fi rugat să ceară lui Andrassy o mai limpede recunoaștere a independenței noastre. Ajuns la Paris, la începutul lunii Iulie, Ipsilanti ni dădea acum următorul sfat: Intervențiți în Peninsula Balcanică, faceți războiul în orice condiții, pentru că „războiul acesta ar consti-

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, pp, 179, 180, 183—90.*

tui un titlu pe care Rusia n'ar putea să-l conteste și ar silii-o mai riguros decât toate angajamentele contractate. Trecerea Dunării pentru armata d-voastră ar avea încă un avantaj, nu mai puțin important: ea ar contribui la apropierea deosebitelor forțe creștine din Orient și s'ar realiza astfel cu toată evidența acea uniune de vederi și interese care trebuie să exercite partea sa de influență în aranjamentele ce vor veni¹⁾." Am crezut însă că trebuie să trecem și pe lângă acest sfat.

Dar mai era un motiv care nu permitea zăbava. Rușii nu corespundeau așteptărilor. Soldatul era excelent, dar ofițerii se înfățișau petrecători, bețivi, fără simțul chemării lor, fără o deosebită înțelegere pentru misiunea la a cărei îndeplinire lucrau. Sistemul de aprovizionare cu „pahonții“ celebri era primitiv, materialele — și cele indispensabile pentru un pod de surprindere — veniau prea încet; conducerea supremă lăsa de dorit.

Dar Turcii erau conduși de generali dibaci, unii renegați isteți, ca Mehemed-Ali, Prusian de origine (Karl De-troit); pregătirile erau făcute de mult, și puteam ști, chiar fără extraordinarul accident al apariției lui Osman la Plevna, valoarea armatei turcești în momentul acela. Deci se puneă întrebarea: dar dacă se întâmplă ca Turcii să fie *învingători*? Era posibil. Pe cine vor pedepsi în rândul întâiu, a cui autonomie va fi în joc, ale cui

¹⁾ Raport al lui Callimachi-Catargi, Paris, 9 Iulie: „Spontanément donné (le concours), il constituerait un titre que la Russie ne saurait contester et qui l'obligerait plus rigoureusement que tous les engagements contractés. Le passage du Danube par notre armée aurait encore un avantage, non moins important: il contribuerait au rapprochement des diverses forces chrétiennes de l'Orient et réaliserait ainsi avec toute évidence cette union de vues et d'intérêts qui doit exercer sa part d'influence dans les arrangements à venir.“

case vor arde, populația cărui Stat va fi masacrată ? Puteam noi aștepta deci până la capăt ?

Din partea lui, Principele credeà că nu. La 12 Iulie, el primise cele d'întâiu știri despre înfrângerea Rușilor, cari se plîngeau că, prin refuzul privitor la Nicopol, Krüdenner a fost împiedecat să alerge la Plevna în sprijinul lui Schilder-Schuldner ¹⁾. A doua zi, prin generalul Ghica, venit din Biela, i se aduceà lui Carol I-ii „cererea directă“ a Țarului ca României să treacă Dunărea la Nicopol. Biruința lui Osman-Pașa înlăturase scrupulele trufașe ale lui Gorceacov, care și el, în acelaș timp, la București, de și în forma cea mai grosolană, cereà același lucru ²⁾. Totuși Kogălniceanu, care n'avea anii Principelui, stăteà pe gânduri. El pomenià în telegrama sa din aceiași zi către Suveran de „imensa senzație“ ce va fi în Europa și se informà atent „dacă cererea împărătească i-a fost făcută verbal sau în scris, căci, în orice caz, toate piesele care se referă la dânsa trebuie să fie păstrate cu îngrijire“.

Avem răspunsul. Kogălniceanu erà trimes la generalul Ghica; fiind o chestie pur militară, „nu trebuie să i se acorde mai multă importanță decât o are în adevăr“; de alminterea, „a fost vorba totdeauna ca divizia a IV-a, trecând Dunărea pe pod, să formeze aripa dreaptă a Rușilor, pentru a se întoarce apoi la dreapta și a stabili capul podului ce trebuie să servească la trecerea grosului armatei noastre“. „Instanțele personale“ ale Împăratului și înfrângerea rusească au hotărât ocuparea Nicopolei de Manu. Kogălniceanu să meargă la Viena pentru a pipăi terenul față de noul pas făcut de România ³⁾.

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, pp. 204—5.*

²⁾ *Ibid., p. 207.*

³⁾ Kogălniceanu către Principe: „Le passage du Danube va faire une immense sensation en Europe... La demande impériale a été faite verbalement ou par écrit? En tout cas, toutes les pièces qui

Generalul Manu trecu deci, „supt steag românesc și în sunetul imnului național“, și Kogălniceanu, a cărui misiune la Viena nu ni-a rămas necunoscută, arată Agenților României că trecerea s'a făcut „după cererea cartierului general rus și chiar a Împăratului“¹⁾. La Viena Andrassy-i spunea să nu treacă oastea românească peste Dunăre decât „cu cea mai mare prudență și numai dacă este folos practic“²⁾, asigurând că în acest caz se va stăruî că Dobrogea românească să fie cât de mare.

La 19/31 Iulie sosi în sfârșit vestita telegramă a Mare-lui-Duce, pe care toată lumea o cunoaște într'o formă mai mult sau mai puțin autentică și care în forma ei au-

s'y rapportent doivent être soigneusement gardées“. — Principele către Kogălniceanu: „Il a été toujours décidé que la quatrième division devait passer Danube sur pont, formerait aile droite des Russes pour se reporter ensuite sur la droite, afin d'établir tête du pont qui doit servir au passage du gros de notre armée, Cette question étant pure militaire, il ne faut pas y attacher plus d'importance qu'elle n'en comporte. Général Ghica, arrivé aujourd'hui, repartira demain soir, et il pourra vous donner plus amples éclaircissements. En partant pour Vienne, vous passerez par ici. Charles.“

Principele către Kogălniceanu, 25 Iulie: „Passage du général Manu pour occuper Nicopolis n'a été ordonné que après revers des Russes, qui ont rencontré forces supérieures à Plevna et sur instances personnelles de l'Empereur. Ce passage étant effectué vis-à-vis armée russe et sur sa requête, n'a rien de commun avec passage que nous aurions pu tenter en face d'ennemi, passage qui nécessiterait forcément torpilles et autres moyens dont il a été fait mention dans le télégramme adressé par notre grand quartier-général au général Népokochisky. Charles.“

¹⁾ Circulara: „Sur demande du quartier-général russe et même de l'Empereur“. Kogălniceanu către Mitileu la Roma: „Premier bateau a porté en avant drapeau roumain et musique exécutant hymne national roumain“.

²⁾ „Ce qui concerne le passage de notre armée, on nous conseille de le faire avec grande prudence, et seulement s'il y a utilité pratique pour nous“ (22 Iunie, 3 August); *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 218.

tentică nu e chiar așa de teribilă cum apare în manuale: „Turcii, îngrămădind cele mai mari mase la Plevna, ne prăpădesc (*nous abîment*). Te rog să faci fuziune, demonstrație și, dacă e posibil, trecerea Dunării, *pe care dorești să o faci între Jiu și Corabia*. Această demonstrație este indispensabilă pentru a ușura mișcările mele¹⁾.”

Atunci Brătianu eră de părere să intrăm în luptă „franchement²⁾”. Ei bine, nu. De și se ordonase diviziei a IV-a „să ajute pe Ruși unde doresc³⁾”, am mai așteptat câteva săptămâni, din motive tehnice, și am intrat în acțiune numai pe la jumătatea lui August.

Principele se gândia a cere condiții, iar Brătianu găsea că acelea din April erau așa de bune, încât nu trebuie părăsite⁴⁾. Se cerea, apoi, trecerea la Nicopol, și factorii hotărâtori de la noi se temeau că pierd baza separată, și cereau o nouă convenție militară⁵⁾. La 11 August totuși divizia a IV-a, comandată acum de colonelul Alexandru Angelescu, „înnaintă spre Plevna”, și a III-a se pregătea să treacă la Corabia⁶⁾. Abia la 4/16 August Brătianu și

¹⁾ „Mardi, 19/31 juillet 1877, 3 h. 35 soir. Prince Charles de Roumanie. A l'endroit où se trouve le quartier-général roumain. Les Turcs ayant amassé les plus grandes masses à Plevna, nous abîment. Prie de faire fusion, démonstration, et, si possible, passage du Danube que tu désires faire entre le Jiu et Corabia (în „Memoriile Regelui”, punctul e după „faire”, ceia ce schimbă înțelesul, ca și cum s'ar fi voit a se insistă asupra dorinței Principelui de a trece neapărat). Cette démonstration est indispensable pour faciliter nos mouvements. Nicolas”; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 212

²⁾ *Ibid.*

³⁾ „Den Russen, wo sie es wünschen, zu Hülfe kommt”; *ibid.*, p. 213.

⁴⁾ *Ibid.*, pp. 215-6.

⁵⁾ *Ibid.*, pp. 222-3.

⁶⁾ 11 August: „IV-e division s'est avancée vers Plevna, où armée russe rencontre grande difficulté. III-e division et des troupes de réserve doivent suivre. Pour vous tenir au courant, colonel Slăniceanu.

ministrul de Războiu mergeau la Împăratul să negocieze: divizia a III-a nu trecuse încă ¹. Răspunsul adus de ei ar fi fost mulțămitor. Marele-Duce *primià trecerea Românilor pe la Corabia* ². Într'o scrisoare din acest moment Principele admitea un plan general, dar cerea individualitatea și unitatea de comandament a oștirii sale. Și, în acest timp, îndrăznețul general Gurco făcea silinți desperate pentru a rezistă, la pasul Șipca, lui Soliman-Pașa.

Totuși la 16/28 August, trupele sale trecând pe la Corabia, Principele însuși se grăbiă, pe la Zimnicea, către cartierul general. În telegrama sa către Kogălniceanu el arată că, „în urma instanțelor noi ale Împăratului, s'a hotărât să plece însuși la cartierul general rusesc“, iar Kogălniceanu anunță lui Bălăceanu că nu s'a încheiat nicio convenție nouă, „că nici n'o dorește“, că a fost „numai o explicație între Împărat și președintele Consiliului“ și că „în urma acestei explicații, armata noastră, cooperând alături cu armata rusească, păstrează individualitatea ei și comandamentul ei suprem ³“. Cele d'intâiu ciocniri între Români și Turci avuseră loc, continuă el, la Plevna, făcând onoare celor d'intâiu.

vous avoir (*sic*) envoyé copie lettre que général Krüdner a adressée au général Manu par ordre du Grand-Duc Nicolas pour demander passage roumain sur la rive droite du Danube. Je vous prie ne pas divulguer ce document qui, doit être gardé à titre tout à fait confidentiel.. *Charles.*“

¹) *Aus dem Leben König Karls, III*, pp. 225, 229.

²) *Idid.*, p. 231.

³) Grădinile, f. d.: „Par suite de nouvelles instances de l'Empereur, je me suis décidé de partir même pour le quartier général russe..., profiter temps qui reste libre jusqu'achèvement pont.—*Charles.*“—Kogălniceanu către Bălăceanu, 16/28 August: „Du reste, nous n'en désirons pas; je vous communiquerai plus tard motifs. Il n'y a qu'une explication entre Empereur et président Conseil. Par suite de cette explication notre armée, tout en coopérant à côté armée russe, conserve son individualité et son commandement en chef. La divi-

Cât privește întrevederea Principelui însuși cu Țarul și Marele-Duce Nicolae, ea ni e cunoscută numai prin însemnările dramatice din „Memoriile Regelui“. Alexandru al II-lea luă informații asupra ajutorului pe care-l aștepta cu o nerăbdare asemenea desperării. Îndată Marele-Duce ridică, nu fără sfială, chestia comandai deosebite. Vrea Principele să comande singur? — Neapărat. — Va fi greu, căci n'ar putea primi comanda unui general rus. — „De sigur că nu, dar și zece generali ruși pot fi supuși comandai sale.“ Peste câteva momente i se anunță că Țarul îi oferă comanda supremă peste trupele rusești. Cu aceasta se sfârșise. Carol I-iu se întoarce în țară numai pentru a luă ultimele măsuri înainte de a primi conducerea armatei reunite, la 22 August st. v. ¹.

Deci punctul de vedere pentru care se luptase și zăbovise atâta vreme fusese definitiv părăsit. Și dacă măcar atunci s'ar fi cerut angajamente formale! Dar ele nu s'au cerut. Parola sa Împăratul n'a dat-o; nu e nimic în „Memoriile Regelui“ care să însemne parola dată de Alexandru al II-lea. Și apoi Împărații vor fi având parola lor pentru alte lucruri, dar pentru unul ca acesta cea mai bună este iscălitura unui Suveran și iscălitura ministrului său răspunzător, chiar când e Suveran absolut. În momentul acela Turcii îi prăpădiau pe Ruși; atunci trebuiau lămurite lucrurile. Ai noștri n'au vrut să aducă însă — din același motiv de dureroasă aprehensiune — chestiunea județelor basarabene.

Nimeni nu erà dispus să întrebe, chiar și *din cauza situației sale*. Principele, care aveà să se îngrijească de

sion roumaine qui se trouve près Plevna a déjà eu un choc, et de l'aveu même des Russes nos soldats se sont admirablement conduits. Notre prince s'est rendu aujourd'hui à Nicopolis, où quartier-général de l'Empereur, sur l'invitation pressante de Sa Majesté.“

¹) *Aus dem Leben König Karls, III, p. 244 și urm.*

viitorul domniei sale, de viitorul dinastiei sale, se feriă să se amestece el însuși și să ieă răspunderea consecințelor, Kogălniceanu, din motive pe care nu le înțelegem deplin, s'a ținut la o parte, iar Brătianu, mult mai îndrăzneț, mult mai vioiu, a încercat marea cu degetul, fără să putem ști exact ce i-a spus Țarul.

Deci, din punctul de vedere al onoarei, al mândriei, toată satisfacția; din punctul de vedere al bazei atitudinii noastre de până atunci, această bază eră părăsită; din punctul de vedere al compensației, al răsplătirii fiirești, nimic.

Chiar Kogălniceanu se arată foarte îngrijorat de această hotărîre. „Opinia publică din București“, scriă el Principelui, „e foarte neliniștită, foarte agitată“, și din cauza știrilor rele, încă nedeslușite. Și lui Brătianu el îi explică unul din motive. „Toată lumea nu vede lucrurile ca noi: numirea Principelui în calitate de comandant al trupelor rusești a făcut o foarte rea impresie, înăuntrul, ca și în străinătate“, neuitînd să pomenească și „consternația“ dela Viena¹. Și față de Bălăceanu se grăbiă să afirme că această măsură pripită s'a luat „fără ca guvernul să fi avut timp a-și da părerea“, ci numai „pentru a evita și mai mari complicații“².

¹) Către Principe, 25 August (6 Septembre): „L'opinion publique de Bucarest est très inquiète, très agitée; elle le devient d'avantage par l'ignorance où se trouvent même les ministres afin de pouvoir dissiper les fausses nouvelles et de rassurer les esprits“.

Către Brătianu; 23 August (4 Septembre): „Tout le monde voit pas les choses comme nous. Nomination de prince comme commandant des troupes russes a fait un très mauvais effet, à l'intérieur comme à l'étranger. A Vienne on en est consterné.“

²) 25 August (6 Septembre): „Peut-être avez-vous raison dans vos appréciations concernant commandement d'armée russe pris par Son Altesse. Peut-être suis-je aussi de votre opinion. Mais cette mesure a été prise subitement, dans une entrevue du Prince avec l'Empereur“.

Se zăbovise mult, crezându-se că se vor prezintă împrejurări mai favorabile. Venise însă momentul când Osman-Paşa, aşezându-se în căldarea balcanică dela Plevna, în care Principele Carol se temeă ca Ruşii să nu găsească un Sedan, — şi o spunea ofiţerului francez Gaillard, care se află pe lângă dânsul¹⁾ —, izbutise, cum am văzut, să respingă pe duşman şi-i urmăriă. Eră o panică pe toată linia Dunării şi chiar în oraşele noastre; populaţia de dincolo veniă la noi, a noastră închideă casele şi prăvăliile şi fugiă în interiorul ţerii. Şi oricine-şi putea pune întreba-rea dacă armata rusească va mai rezistă, dacă se va mai putea reface. Mai erau de sigur şi alte armate: garda imperială eră pe drum, şi aveă să vie, în împrejurările de oboseală pe care le ştie toată lumea, şi de relativă descurajare —, dar până atunci erau corpurile bătute de Osman, care alergau la Dunăre şi prin panica lor împiedeau alt corp de armată rusc, care pornise foarte încrezător, să-şi continue drumul către defileurile balcanice. Eră foarte admisibil ca fuga aceasta să nu poată fi oprită şi Turcii ar fi venit pe teritoriul nostru. Atunci natural a trebuit să colaborăm cu Ruşii: de vom izbuti sau nu, măcar datoria aceasta ni-o facem faţă de noi înşine, de a încercă să apărăm linia Dunării. Aşteptând necontenit momentul unei situaţii mai favorabile pentru interesele noastre, ne găsirăm de-odată cu fruntea lipită de stânca unei situaţii absolut decisive, care nu ne îngăduiă să zicem: pe mâne, sau: de acum în câteva săptămâni. Ori primiam pe Turci

au quartier-général, sans que Gouvernement aie temps d'opiner. A ce que je sais, on s'y est prêté pour éviter plus grandes complications. Maintenant que chose est faite, notre devoir est d'en atténuer portée. C'est ce que je vous invite à faire." — Bălăceanu răspunse că pe el l-au jignit numai „les termes télégramme signé par le prince Gortschacow“.

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, p. 258.*

aici, ori ne duceam să ne batem alături de Ruși, în condițiile pe care le voiau aceștia.

Nici Rușii, din partea lor, nu ni puteau impune nouă condiții, având desăvârșită nevoie de noi, și nici noi nu puteam impune condiții Rușilor, fiindcă aveam absolută nevoie de dâșii. Terorizați și unii și alții de aceeași primejdie, nici n'am intrat în negociații. căci eram ca doi oameni în neînțelegere locuind însă'n aceeași casă, pe care au năvălit-o hoții. Pentru Ruși eră peirea unei armate, dispariția unei glorii, întunecarea pentru totdeauna a unui prestigiu; pentru noi, primejdia răsbunării celui mai crunt dușman, care putea să spuie cu temeiul motivul răsbunării sale împotriva noastră.

Fără condiții, deci, fără asigurări, fără angajamente, fără perspective... Și în Paris se vorbiă pe atunci de posibilitatea de a se creă pe urma războiului un puternic Stat românesc¹⁾. Puternic prin faptul că s'ar întâri în hotarele sale? Nu, ci în alte hotare. Și care erau aceste hotare?

O scrisoare a părintelui Principelui, escelent informat asupra lucrurilor din Germania și a hotărârilor ce se pregăteau acolo, pe baza știrilor ce răsbăteau la Berlin, vorbește de posibilitatea unui Stat româno-bulgar²⁾.

Dacă Rinul este un râu german, tot așa și Dunărea

¹⁾ *République française*, 4 August: corespondență din Roma, 9 August: „Dans nos cercles diplomatiques on croit depuis quelques jours et l'on répète même, avec une affectation remarquable, que, dans les prochaines solutions qui seront posées pour régler la question d'Orient, sera comprise la constitution d'un fort État roumain“.

²⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 181: „Die Errichtung eines vereinigten Staates Rumänien-Bulgarien, selbstverständlich mit Freiheit der Donauschiffahrt bis Meer, wäre ein grossartiger und schöpferischer Gedanke; nur giebt die Grundverschiedenheit der Nationalitäten Anlass zu schweren Bedenken.“

putea fi atunci, politicește, cum este și etnograficește, un râu românesc. Putea, și erau oameni cari o știau. Dr. Obedenaru o spune: el făcuse la Roma planuri mari: dacă s'ar acordă Serbiei o altă parte din Balcani, și atunci din populația românească a văii Timocului și a regiunii Vidinului s'ar forma o mare provincie românească, cu centrul acolo chiar, la Vidin¹⁾? Și el recomandă mai târziu Italiei, care râvniă tățiș Albania, constituirea unui Stat aromâno-epirot supt tutela ei²⁾.

Dar iată ceva mai mult. Tot pe atunci reprezentantul Austriei la Roma, baronul Haymerle, care a jucat un rol la alcătuirea tratatului dela Berlin, fiind unul dintre cei mai cunoscuți diplomați ai timpului, a căutat o convorbire cu Obedenaru pentru a-i pune anume întrebări. Și Obedenaru înseamnă astfel convorbirea ce a avut loc: „D-l ambasador“, spune el, „a voit să afle dela mine dacă nu cumvâ Guvernul nostru ar fi ochit provincia Dobrogea ca bună de anexat“. Și, mai departe :

— Știi d-ta ce se va face cu Bulgaria?

— „Eu îmi închipui că totul va atârna de întinderea teritoriului răpit Împărăției turcești³⁾“.

— Dar sunt mai multe rase și Bulgarii nu sunt atât de omogeni și înaintați în civilizație ca locuitorii României⁴⁾. Vor avea ei mijlocul de a se conduce prin forțele lor proprii?

Și Obedenaru credeă că Bulgarii din Basarabia, cari sunt supt administrație românească, pot, venind de acolo, să introducă o viață administrativă cum se cade, acasă, în vechea patrie.

1) Raport din ^{20 Iulie}_{10 August.}

2) Raport din 10/22 Septembre.

3) Savez-vous ce qu'on fera dela Bulgarie? — Je présume que tout dépendra de l'étendue de territoire enlevé aux Turcs.

4) Les Bulgares ne sont pas si homogènes et si avancés en civilisation que les habitants de la Roumanie.

— Dar, i se obiectă, o populație mai înaintată n'ar putea fi în stare să îndeplinească lucrul acesta și mai bine?

Și, după ce primise răspuns la toate întrebările sale, Haymerle spunea lui Obedenaru, cu ciudă :

— „Știu că aveți poftă să fundați și Companii de navigație.

— Nu vom putea niciodată să încercăm a lupta cu frumoasa d-voastră Companie.

— Și eu cred că un mic Stat, cum este România, trebuie să se ție în rezervă și să n'o iea înainte într'o chestiune spinoasă cum este aceasta¹⁾.”

CAPITOLUL VIII

Plevna

După înțelegerea cu Țarul, a început astfel colaborarea armatei noastre cu armata rusească înaintea Plevnei, în acel moment, foarte nenorocit pentru Ruși, când înfrângerea lor eră continuă, când, chiar supt ochii Principelui Carol, răspândindu-se zvonul că Turcii au ieșit și fugăresc cavaleria rusească, însuși Alexandru al II-lea a fost silit să fugă, cu câțiva ofițeri de stat-major după dânsul.

Românii au sângerat alături de Ruși în zădarnicele încercări de a lua cu asalt redutele Plevnei, ceia ce li-a dat gloria nouă dela Grivița.

Și, mai târziu, în lunga împresurare a cetății, după cele mai perfecte norme ale strategiei, reprezentată prin apă-

¹⁾ C'est que vous avez envie aussi de fonder des Compagnies de navigation....

— Nous ne pourrons jamais essayer de lutter avec votre belle Compagnie.

— Et moi je pense qu'un petit État comme la Roumanie doit se tenir dans la réserve et ne pas prendre les devants dans une question épineuse comme celle-ci. Rapport din 24 Iulie/5 August.

rătorul fericit al Sevastopolului până la sfârșit, Todleben, României au fost iarăși alături de Ruși.

Este adevărat că aceștia n'au căutat să confunde cele două armate. În privința aceasta, s'au ținut de cuvânt și au respectat sentimente pe care n'aveau de ce să le bruscheze. Dacă, procedând în felul acesta, au sacrificat ceva din obiceiurile inveterate ale diplomației lor, cu atât mai bine pentru dânșii. De sigur că au trebuit să-și facă adese ori silă pentru ca să sublinieze în fiecare moment deosebirea dintre cele două armate; de la început până la sfârșit, însă, regula s'a observat. De alminterea, cu acea minuțioasă dibăcie, cu acea punctualitate migăloasă care l-au deosebit totdeauna, Principele Carol n'a pierdut niciun moment ca să adauge, pe lângă sublinierea cu negru suptire a Rușilor, și o groasă subliniere cu roșu din partea sa, ca să se deosebească încă mai bine cele două armate, reprezentând două State care colaborează în numele creștinătății și civilizației europene supt zidurile Plevnei. Când se adresă către armata lui, aveă totdeauna o grijă deosebită. În ziua luptei dela Grivița, și-a părăsit locul între cele două oștiri pe care trebuia să-l ocupe pentru a se duce în mijlocul soldaților săi și a-i îmbărbăta: a uitat puțin că este comandantul trupelor aliate dinnaintea Plevnei pentru a-și aduce aminte, cum eră cea mai nobilă datorie a sa, că este Domnul României și că aceia cari pier acolo sunt mai strâns legați de inima sa de cum pot fi oștile Țarului care luptau în altă parte: a dat astfel Românilor ultimul salut pe care un Suveran îl datorește soldaților săi cari mor pentru independența și gloria țerii.

Generalul Cernat, care comandă trupele românești, se intitulă: comandantul armatei române de operațiuni, și de repețite ori — ar fi zădarnic să cităm mai multe cazuri de acestea — s'a insistat asupra acestui caracter al său. Eră foarte grea, într'adevăr — Principele însuși o spune adesea — situația lui; cu toate acestea a izbutit până la sfârșit să

păstreze dorita linie de democrație. Dar i s'a pus în socoteală, firește, această prea atentă urmărire a liniei de separație, pe care unii ar fi voit să o șteargă puținel.

O altă dificultate venia din partea Sârbilor. Sârbii nu s'au mișcat; fixându-și un plan de acțiune, ei zăboviră intenționat, trimițând din săptămână în săptămână pe generalul Catargiu, unchiul lui Milan, — fratele maicei sale, — la cartierul-general ca să spuie că oastea e gata. Eră gata pentru un lucru pe care nici Românii nici Rușii nu i-l puteau acorda ¹⁾: stăpânirea regiunii Vidinului.

Dar, în ce ne privește, am întâmpinat, acolo la Vidin, și o a treia împotrivire, în afară de cea, naturală, a Turcilor și a Sârbilor: anume a Austrieilor, cari declaraseră, după ruptura din August, că nu tolerează pe Români la Vidin. Andrassy aveà în privința aceasta idei fixate dela început. Și, natural, odată ce nu ne tolerau nici prietenii, nici dușmanii, nici neutrii, a trebuit să lăsăm lucrul sau să-l facem așa cum s'a încercat mai târziu, și vom vedeà supt ce auspicii nenorocite.

Rușii voiseră să bruscheze situația la Plevna. Credeau că Osman e ca Pașii din războiul Crimeii sau ca acei de la 1828 și că, prin urmare, cu atacurile lui Scobelev, care fusese în Turchestan, teribil general de cavalerie, foarte frumos, foarte îndrăzneț, abia de treizeci și patru de ani și capabil de toate aventurile, va fi scos din culcușul său „leul de la Plevna“. Osman însă eră un minunat strateg din instinct, având și calmul, care este una din cele mai mari virtuți ale Orientalului.

La 30 August și la 6 Septembre, apoi la începutul lui Octombre, s'a cheltuit astfel în zădar sânge mult pentru posesiunea redutelor.

¹⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, p. 331 (29 Octombre). Cf. ibid., p. 347 și urm.*

Se văzù astfel că planul rusesc de bruscare erà cu totul greșit, și Principele Carol insistă în notele sale că el a fost totdeauna împotriva lui. A încercat să facă pe Marele-Duce Nicolae și pe Țar a primi punctul lui de vedere, dar n'a izbutit și a pierdut 10.000 de oameni, ceia ce, proporțional, erà o cifră foarte însemnată. Atâta parte din armata noastră a trebuit să se lase jertfită cu siguranța că se jertfește degeaba. Iar, la urma urmei, văzând că nu e niciun chip să se silească Osman-Pașa pe calea aceasta, Marele-Duce Nicolae,—acel care odată trimisese aliatului său o telegramă ca aceasta: „dacă Osman va îndrăzni să atace, veți ști să-i răspundeți: un detașament e suficient pentru aceasta“,—trebui să cheme pe bătrânul Todleben, ca să pregătească planul de învestire, de paciente operațiuni, ca în Crimeia dela 1854—55, pentru a produce sleirea forțelor turcești, uzarea lor în rezistență, prin foame și boli, demoralizarea care se produce neapărat, în orice fel de împrejurări, pentru cei ce se știu închiși, meniți asfixiei fatale între ziduri de unde nu mai pot ieși. Aceasta numai a silit, la sfârșitul lui Novembre, pe eroul turc, după o ultimă încercare, să se predea.

Vedem, astăzi, împrejurările acestea în aureola biruinței și a triumfului, în aurita ceață pe care vremea o aruncă asupra marilor acte militare din viața unui popor, dar nu strică să ne uităm puțin și la oamenii de atunci și la atitudinea pe care au avut-o ei față de această situație.

S'a trecut aici, la noi, prin zile strașnice la sfârșitul lui August, înainte de Grivița. După Grivița, natural că s'a găsit mijlocul de a se încălzi sentimentul public, de a se trezi în sufletele, de o bucată de vreme cuprinse de îngrijorare, cu totul alte sentimente: de mândrie, de siguranță în viitor, de recunoștință față de conducători, de pietate față de cei căzuți. Dar la început au fost momente deosebit de grele. În August, nemulțămirea pentru confundarea militară cu Rușii erà atât de mare, încât s'a

simțit nevoia unei proclamații din partea Principelui, și unul dintre miniștri a mers la cartierul-general ca să-i prezinte spre iscălire această proclamație — de sigur și ea operă a lui Kogălniceanu, — care e foarte frumoasă. Ea amintește de motivele războiului, dovedește necesitatea absolută a începerii lui, pune în perspectivă glorie pe care, iscăbind proclamația, Carol I nu le credează așa de apropiate — și așa de triste¹⁾.

Grivița n'a fost o biruință, ci „un succès militaire“, — acestea sunt chiar cuvintele franceze introduse în textul german al „Memoriilor Regelui“: un punct din câmpul cel atât de vast al luptelor fusese ocupat, dar dincolo de el, la o distanță de o sută de metri, eră reduta cealaltă, care reducea la prea puțin folosul celei cucerite,

Intenționat s'a exagerat însă acest succes. Din punct de vedere moral, el rămâne întreg și astăzi; eră cea d'întăiu dovadă a unei armate despre valoarea căreia cei mai mulți se îndoiau; ostași cari nu luptaseră niciodată, generali cari nu făcuseră niciodată încercarea pe teren a științei lor, cari nu erau deprinși să se înțeleagă între dânșii, luptaseră alături și împlântaseră steagul țerii pe locul supremei jertfe.

În ce privește desvoltarea situației, cu tragerea consecințelor din sacrificiile oferite în August și Septembre, trebuie să se facă însă constatări mai modeste.

O nouă vizită a lui Brătianu la Țar a găsit pe Alexandru al II-lea foarte amabil, lăudând mult vitejia Românilor, însă, iarăși, fără a se angaja la nimic. El știă de alminterea că Sârbii se pregătesc să se îndrepte către Sofia și că, deci, la întâmplare va putea înlocui pe Români în singurul rol în care eră dispus să-i accepte. Aceia așteptau,

¹⁾ Și în *Regele Carol, Cuvântări și Scrisori*, II, pp. 70—7.

spune Kogălniceanu, la 8/20 Octombrie, numai căderea Plevnei pentru a începe¹⁾.

Acum însă, după căderea Plevnei, trebuie să se puie firește o mare întrebare, hotărâtoare pentru tot restul participării românești la războiul ruso-turc: ce se va face cu trupele noastre care fuseseră întrebuintate până atunci alături de trupele Rusiei supt comanda generală, și pentru Ruși și pentru Români, a Principelui Carol? În ce direcție vor fi întrebuintate aceste trupe și care va fi faza pe care nu din punctul de vedere militar, ci din cel diplomatic, o va produce această nouă participare, mai departe, la războiul oriental?

Un simplu accident adusese crearea bazei pe care s'a desvoltat pe urmă colaborarea armatei române cu armata rusă înaintea Plevnei. Dar, dacă un accident poate să creeze o situație, ea nu se poate menține prin desvoltarea accidentului, care, prin însăși firea sa, durează numai un moment. Acum nu mai există o armată în Plevna; armata aceia depusese armele, ofițerii români cărora li s'a fost prezentat Osman având, adăugim, nedibăcia de a înștiința pe alții decât pe Principele lor, care eră și comandantul general peste armata de învestire²⁾. Trupele române mai stăteau la Plevna, și ele au fost invitate să rămâie până vor trimete Rușii trupe din rezerva lor care să înlocuiască pe ale noastre.

Căci aici nu eră vorba de jandarmerie, nu se putea aduce obiecția de mai nainte, pentru că acum și noi avusem o largă parte de jerfă, în luptele date înaintea

¹⁾ Raport al lui Kogălniceanu către Principe: „Le prince et le Ministère de Serbie ne se sont encore arrêtés à aucun plan. Si vous prenez Plevna, les Serbes entreront dans l'action; dans le cas contraire, ils attendront les événements et, en les attendant, ils ne feront rien.“ La 4 Novembre Emil Ghica semnaleză audiența colonelului Catargiu la Țar.

²⁾ *Aus dem Leben König Karls, III, p. 365 și urm.*

Plevnei. Dar, după aceasta, încă odată, care putea să fie acțiunea militară a Românilor ?

În ce privește pe Marele-Duce Nicolae, se vede foarte bine punctul lui de vedere. În legatură cu interesele particulare ale Rusiei, el cerea disolvarea unui corp format pentru o anumite misiune, care fusese îndeplinită. Elementele din care eră alcătuit acest corp trebuiau să se despartă pentru ca fiecare element, despărțit, să urmeze scopurile sale firești. Și cu acest prilej¹ Marele-Duce a fost foarte amabil, recunoscând larg partea pe care o avuseră soldații noștri, pomenind de „viteaza armată românească”, de „confrăția de arme între trupele rusești și românești”, de „stabilirea unor legături nouă între două popoare”. Și, în ce privește recunoașterea meritelor conducătorului princiar, generalisimul armatelor creștine luptând în Balcani a fost foarte corect: „Conducerea Alteței Voastre Regale”, spune el, în scrisoarea sa către Carol I-iu, „a făcut să se depuie armele de către întreaga armată dușmană, menajând trupele și cruțând pierderile zădarnice”².

Eram acum liberi. Trupele de la Plevna nu mai aparțineau colaborației militare ruso-române. Dar care eră acum voința factorilor conducători aice cu privire la întrebuințarea lor? De fapt, intențiile erau mai mult negative. Ei căutau să nu mai fim văzuți, și după Plevna, alături de Rușii împreună cu cari luptaserăm până atunci. Dorința lor cea mare eră și acum aceasta: de a ne osebi. Dar lucrul cel însemnat, lucrul cel greu, care trebuia să aducă după dânsul, nu numai recunoaștere, dar și recunoștință și remunerație, lucrul acela care ar fi angajat pe Ruși, cu toată hotărîrea luată de la început de a ni lua județele Basarabiei, nu se putea face decât împreună cu oștile ru-

¹) V. *ibid.*, p. 376 și urm.

²) V. și *ibid.*, pp. 315—6, 380.

sești care izbutiseră a trece Balcanii, după luptele sângeroase pe care le știm. La Orhanie trupele lui Gurco ajunseseră să înlătore oștile turcești, și acum el stătea să se coboare asupra ținutului deschis al Rumeliei.

Greutățile cele mari fuseseră învinse, și un al doilea Osman nu mai putea răsări într-o a doua Plevnă. Colaborația românească înaintea Plevnei, mai ales în momentul de la început, înaintea de a veni Todleben, când se credeă că cetatea improvizată poate fi luată printr'un atac impetuos, eră absolut necesară; dar nu se poate zice că și mai departe colaborația noastră li-ar fi fost Rușilor absolut inutilă sau că ei ar fi putut să aibă răul gust de a o găsi neplăcută.

Eră de câștigat și glorie și folos mergând cu Rușii mai departe: s'a crezut însă că e mult mai bine să se reiea planul dela începutul războiului, din Iunie și Iulie, de a se alege o bază de operație proprie, de a lucra în părțile acelea ale Vidinului, Belogragicului, și poate până la Timoc.

Într'adevăr, îndată după desfacerea corpului care lucra la Plevna, s'a și trimes a patra divizie către Vidin, iar a doua trebuiă să urmeze îndată după dânsa.

Acum, pentru Ruși, hotărîrea aceasta eră întru câtvă neplăcută. Marele-Duce Nicolae ni destinase o altă misiune în desvoltarea ulterioară a războiului, și nu se poate zice că locul destinat eră lipsit de primejdie, și unde e primejdie este și onoare și glorie. Linia Dunării, chiar după supunerea Plevnei, chiar după trecerea Balcanilor nu eră absolut singură: o mare parte dintre cetățile malului drept se găsiă încă în mâinile Turcilor. Ei se găsiu în Vidin ca și în Silistra.

De alminterea trupele noastre de la Călărași au și fost atacate de către Turci, și atacate destul de viguros pentru ca să trebuiască interveuția rezervelor spre a restabili

situația, care se prezintă rău într'un anume moment. Marele-Duce Nicolae a cerut ca trupele românești să fie întrebuințate pe linia Giurgiu-Călărași, și anume „păstrând o unitate administrativă desăvârșită”¹ cu armata rusească a generalului rus Drenteln, care avea grija liniei de asigurare a armatei împărătești².

Ei bine, iarăși, din dorința de a deosebi întru toate acțiunea noastră militară de acțiunea rusească și în credința, care pe urmă s'a arătat greșită, că este de ajuns această deosebire ca să ne putem prezintă la negociațiile de pace ca factor independent, având rosturile sale, cu desăvârșire exclusive, România a refuzat.

Îndată după întoarcerea Principelui Carol pe pământul românesc, el arată Marelui-Duce Nicolae hotărîrea sa de a păstră comanda asupra trupelor sale. „Ieau”, zicea el, „comanda supremă a tuturor trupelor mele de pe cele două maluri ale Dunării. Alteța Voastră Imperială va aprecia că aceste trupe n'ar putea fi supuse altui comandament decât comandamentului meu.” Din punctul de vedere al demnității personale, al grijei de mândria țerii sale, nu poate fi ceva mai frumos decât această hotărîre. Ea a trezit un sentiment de emulație și la Milan al Serbiei, care, întrând și el în acțiune, și-a rezervat comanda trupelor sale și numai a trupelor sale, alegând și el, tot așa, un câmp determinat de acțiune militară, în care se temeă ca nu cumvâ să întâlnească pe Ruși.

Acum, când și Sârbii și noi ne feriam atât de mult să ne apropiem de armata rusească, evident că aceasta a provocat oarecare resentimente. S'a găsit într'adevăr o modalitate de colaborare pe malul stâng: comanda a fost și a lui Drenteln și a unui ofițer superior român, Racoviță; ra-

¹) „Pour conserver l'unité administrative.”

²) *Aus dem Leben König Karls, III*, p 391 și urm.

poartele se făceau și față de unul și față de altul: aceasta nu împiedecă însă că astfel de rapoarte erau mult mai grele decât dacă în adevăr comanda ar fi fost unitară.

În momentele acestea, de alminterea, alt element de încurcătură pentru noi se producea prin noua intrare în luptă a Serbiei. Serbia așteptase până atunci să se refacă din marea stoarcere de puteri cu care se terminase pentru dânsa întâia ei acțiune militară. Trebuia să se formeze ofițeri în număr destul de mare, și lipsiau și banii. Rusia făgăduise un milion de ruble, din care a plătit jumătate. Lipsiau apoi proviziile, dar mai ales lipsia siguranța în rezultatul ultim al unui războiu care acum trecuse cu totul în mâinile altora. Intervenția noastră îi făcuse într'adevăr geloși pe Sârbi; dar gelozia aceasta nu era destul de puternică pentru a silii pe Principele Milan, după trista experiență făcută cu câteva luni înaintea, să între iarăși, imediat, în luptă.

Am spus, după Kogălniceanu, că un singur lucru îl putea hotărî: căderea Plevnei. Când aceasta s'a produs, Milan a lansat proclamația lui, care este un amestec de dibăcie aparentă și de declarații de fond ce n'au fără îndoială nimic dibaciu într'însele. El spunea cam așa: Am părăsit lupta din cauza stângerii puterilor noastre, dar și dintr'alt motiv: am văzut cauza creștinătății în mâni mai puternice decât mâinile noastre; și, odată ce luptau Rușii, n'am mai simțit nevoia să continuăm lupta de până acum. În acest timp însă, spune mai departe Milan, Poarta nu și-a ținut angajamentele, între care mai ales acela, solemn, de a nu persecută populația sârbească de sub stăpânirea sa, cruțând pe refugiații din Bosnia și Herțegovina, cari s'ar întoarce la gospodăriile lor. Însă tocmai ei au avut să sufere cele mai crude răsbunări din partea administrației turcești. S'ar părea că Sultanul avea intenția să suprima pe supușii săi sârbi în interesul unei desvoltări musulmane pure a Statelor sale. Pe de altă

parte, Serbia a fost amenințată de Turci, prin anume observații venite dela Constantinopol. I se spusese că și fără războiu Turcia e în măsură să facă foarte mult rău Principatului. Aceasta este intolerabil și, prin urmare, atât pentru reaua tratare a populației sârbești întoarse din Serbia înapoi la vetrele sale, cât și din cauza acestor amenințări pe care le făcea Poarta, lupta trebuie să reînceapă, Dacă am rămâne nesimțitori, — observă el —, atunci am arăta că părăsim misiunea noastră istorică.

Mai departe, pentru a nu supăra pe Ruși, arătând că-și atribuie o importanță mai mare în desvoltarea războiului — Sârbii se arătau mai experți în ce privește felul cum trebuie să vorbească cineva cu diplomația rusească pentru a o emoționa —, Milan adăugiă că nu-și face câtuși de puțin iluzia că „viteaza armată rusească n'ar putea fără cooperarea sa să facă să triumfe această sfântă cauză pe care Împăratul Alexandru a luat-o supt puternica sa protecțiune“¹.

Și nu eram uitați nici noi în proclamația Principelui vecin: lăudând pe Ruși, el nu uită pe „vecinii noștri viieji“ — *nos vaillants voisins* —, Românilor, „cari au trecut Dunărea și au venit să lupte pentru independența lor și pentru liberarea creștinilor oprimați“². Avem de ce să fim mulțumiți deci și de această recunoastere publică în noua proclamație de războiu a Principelui Milan, Și el adresă, tot odată, o telegramă Principelui Carol, la care acesta răspunde amabil, pe când Țarul atrăgea atenția celui care până atunci observase prudent împrejurările că „ar fi făcut mai bine să urmeze mai degrabă exemplul

¹) Bien que la vaillante armée russe puisse sans notre coopération faire triompher cette sainte cause que l'Empereur Alexandre a prise sous sa puissante protection.

²) Qui ont franchi le Danube et sont venus combattre pour leur indépendance et pour la liberté des chrétiens opprimés.

Românilor, cari au vărsat sângele lor cu ai noștri pentru sfânta cauză pentru care luptăm ¹.”

Numai cât planul românesc de a lupta la Vidin și Belogragic eră de natură să creeze dificultăți față de oameni cari consideraseră totdeauna Vidinul ca un teritoriu cel puțin tot atât de sârbesc pe cât este bulgăresc și cari aduceau aminte anume momente din evul mediu, când influența politică sârbească se întindea fără îndoială asupra regiunii acesteia a Vidinului pe care Bulgarii, numai prin alt fenomen politic, vor putea mai târziu, la sfârșitul acelei epoci, să o cuprindă în sfera lor de acțiune. E drept că Sârbii luaseră, după lupte strașnice, și ei Nișul, și prin urmare mândria lor națională putea fi împăcată, dar la armistițiul dela Cazanlâc, în Ianuar 1878, se prevedea o rectificare de graniță, și ei se temeau foarte mult ca Nișul să nu li fie luat înapoi.

Dacă nu căpătau Nișul, trebuiau să se întindă însă altundevă, și despre soarta Bosniei și Herțegovinei nu-și mai făceau iluzii.

Noi aveam însă o atitudine foarte curioasă. Declaram că nu voim să luăm Vidinul, că nu ni trebuie, că n'avem nici cea mai mică dorință de a ne întinde într'acolo, dar nu lăsam nici pe alții să înnainteze în acea parte. La început eră vorba de o mână frățească pe care și-ar fi întins-o cele două armate: Principele Carol dădea, din Ruși-de-Vede, asigurarea, și Milan mulțamiă, într'o scrisoare plină de preveniență ²). Dar îndată dificultățile apăreau.

¹) Prince de Serbie, Belgrade. Vos félicitations pour le beau résultat obtenu le 28 novembre sous Plevna ne me sont parvenues qu'aujourd'hui. Je vous en remercie sincèrement, mais je ne puis vous cacher mes regrets que vous n'ayiez pas suivi plus tôt l'exemple des Roumains, qui ont versé leur sang avec les nôtres pour la sainte cause pour laquelle nous combattons.

²) C'est avec le plus vif plaisir que j'ai appris le télégramme de Votre Altesse qu'elle avait donné à ses commandants opérant dans

Chiar Kogălniceanu, în situația această încurcată, s'a coborît supt valoarea sa obișnuită. Încă la 16/28 Decembre el observă către agentul român că „Vidinul și Belgragicul sînt rezervate acțiunii exclusive a armatei române¹⁾.” Pentru dînsul, și în acest moment trist și tulbure, Vidinul eră un punct de onoare pentru România. Plevna adecă ar fi fost un incident; neputînd face altfel, am câștigat și gloria dela Plevna, dar ni-ar părea rău întru cîtvă, pentru că noi voiam să ne marginim la Vidin. De altminteri, cetatea a fost zguduită de tunurile noastre de la Calafat²⁾.

Și mai rău eră însă că nu se dovediă puțința de a luă, într'un timp apreciabil, Vidinul.

Rușii cereau Românilor să colaboreze cu Sârbii. Și ei aveau punctul lor de vedere în această privință. Sârbii luaseră Nișul, și de la Niș poate merge cinevă la Sofia;

la direction de Vidin l'ordre de se mettre en communication, etc. Heureux de ce que l'armée serbe pourra tendre une main fraternelle aux vaillants soldats de Votre Altesse, je m'empresse aujourd'hui même de prévenir mes commandants de l'ordre donné par Votre Altesse. Je remercie en même temps Votre Altesse des vœux qu'elle forme pour la noble cause qui nous est commune et au succès définitif de laquelle l'armée valeureuse de Votre Altesse aura contribué d'une façon aussi glorieuse.

¹⁾ Vous notifierez cependant au Gouvernement serbe que par cette disposition nous n'entendons nullement coopérer avec armée serbe contre Widdin et Belragik, ces deux places étant réservées à l'action exclusive de l'armée roumaine.

²⁾ Instrucții ale lui Kogălniceanu din 19/31 Ianuar: „Nous tenons à action isolée de notre armée contre ces deux places, car nous avons droit de nous réserver l'honneur d'investir et occuper Widdin, qui est depuis six mois l'objectif principal de nos opérations militaires et qui nous a coûté bien de sacrifices. Cette forteresse se trouve déjà entamée par suite bombardement réitéré de Calafat... Notre action isolée contre dites places est aussi conforme au plan opération militaires arrêté à Poradim, en présence Empereur, à la suite reddition Plevna. Le plan doit être connu par M. Ristitsch.”

dar atunci orice întindere a Sârbilor în regiunile pe care Rușii le meniau Bulgariei viitoare nu li convenia. Deci ei alungau pe Sârbi către Vidin, — și pe noi tot către Vidin.

Și în această colaborație, impusă oarecum de Ruși, se luau toate măsurile de precauțiune. Kogălniceanu făcuse să se declare lămurit la Belgrad, lui Ristici, că aceasta nu este o colaborație propriu-zisă și că ar face bine trupele sârbești să nu pătrundă în unele locuri pe care ni le-am rezervat noi.

Și, atunci, firește, se producea o mare emoție la Belgrad, care siliă pe Ristici să ne întrebe dacă voim să ocupăm într'adevăr regiunea Vidinului¹⁾. Și ni se aduceau argumente împotriva: nu e bine să ajungem vecini cu Sârbii și cu Bulgarii, cu cari până acum am fost prieteni atâtea secole; ca să rămânem totdeauna buni vecini, trebuie să nu ne amestecăm în lucrurile de pe malul drept. Dar n'avem intenția de a ocupa, fî răspunsul dela București, ci numai de a duce până la capăt un lucru început²⁾.

¹⁾ Raport al lui Catargi din Belgrad, 9/21 Februar 1878: „On conservait toujours des inquiétudes relativement à Widdin, inquiétudes qui sont entretenues, me disait M. Ristitsch, par des informations de Pétersbourg, affirmant que la Roumanie réclamait à tout prix la possession de Widdin“.

Dar mai ales cel din 30 Ianuar (?): „Ministre Affaires Étrangères a fait accueil très froid à ma communication: en référera prince Milan. L'action isolée de l'armée roumaine contre deux places fait craindre au ministre serbe que Roumanie recherche une extension de territoire dans cette direction. Il s'est efforcé de me démontrer les inconvénients qui résultent pour Roumanie d'un contact immédiat avec Bulgarie et Serbie; des conflits ne tarderont pas à se produire et altéreront harmonie séculaire de nos deux pays.“

²⁾ Kogălniceanu către Bălăceanu, 27 Ianuar (8 Februar): „Quant à Widdin spécialement, je connais vues comte Andrassy et S. E. connaît aussi mes déclarations faites à l'occasion de mon passage à Vienne l'année dernière. Je vous prie donc de réitérer nos assurances à ce sujet et de déclarer en mon nom que nous ne pense-

Căci, la 27 Ianuar st. v. 1878, se scriă în fruntea unei înștiințări din București: „D. Zwiedineck“, ministrul austriac, a fost autorizat de Cabinetul din Viena să ni declare că Austria n’ar consimți niciodată la anexarea Vidinului către România“¹⁾.

CAPITOLUL IX.

Armistițiul și pacea dela San-Stefano.

Încă dela sfârșitul anului 1877 putea să fie siguranța că Turcii, siliți să părăsească Plevna și incapabili să opue o rezistență pe drumul pe care-l luă acuma grosul armatelor rusești, spre Adrianopol, vor fi siliți să încheie un armistițiu. Pentru a încheia armistițiu în condițiuni mai bune, ei au crezut că se pot adresa Angliei, care, netăgăduit, la 177 li-a adus încă servicii: într’un moment când Sultanul putea fi amenințat de suprema rușine de a vedea cavaleria rusească, care pătrunsesse până în preajma Capitalei sale, satisfăcându-și dorința de a defilă pe străzile Țarigradului Slavilor, s’a produs o foarte puternică intervenție engleză, sprijinită pe o demonstrație navală în acel

rons jamais nous annexer Widdin. Nous nous bornerons à l’occuper jusqu’à la conclusion de la paix, comme gage des dédommagements de guerre.“

Mai târziu, când eră vorba ca noi să ocupăm — conform armistițiului — numai Vidinul, iar Sârbii Belogragicul, Kogălniceanu o admitea, din dorința de a trăi bine cu vecinii: „Nous apprenons que troupes serbes veulent occuper Belgradjik. Voyez ministre Ristitsch et demandez-lui si réellement il a intention de faire occuper cette forteresse par troupes du prince Milan. (Șters:) Confidentiellement je vous dirai que nous ne tenons nullement pour cette ville à nous mettre en conflit avec nos voisins.“ — I se răspundeă din Belgrad, la 16 Februar, că nici n’a fost vorba.

¹⁾ Zwiedineck a été autorisé par le Cabinet de Vienne à nous déclarer que l’Autriche-Hongrie ne consentirait jamais à l’annexion de Widdin à la Roumanie.

golf pe care Apusenii îl numesc Besica, dar care este de fapt, Beşictaş, în apropierea reşedinţei otomane, şi aceasta a determinat pe Ruşi să părăsească acel strălucit final al acţiunii militare care ar fi fost apariţia oştilor lor în mijlocul populaţiei creştine ortodoxe entuziasmate a Constantinopolului pentru a afirmă deplinătatea biruinţei câştigate¹⁾.

Anglia, care făcuse o declaraţie de neutralitate, a trebuit să primească acea propunere cu foarte multă rezervă. Intervenţia ei diplomatică a fost însă de o natură aşă de delicată, încât Turcii la început abia au simţit-o. Oricum, cu intervenţia engleză sau fără, nemai fiind o armată turcească capabilă de a se împotrivi, trupele lui Mehemed-Alî şi ale lui Soliman fiind împrăştiate şi complect demoralizate, şi astfel partida fiind cu desăvârşire pierdută, a trebuit ca ministrul de războiu al lui Abdul-Hamid, Reuf-Paşa, să consimtă a-şi trimite reprezentantul pentru a încheia armistiţiul.

Turcia, care a avut totdeauna diplomaţi de oarecare dibăcie, moştenitori ai vechilor tradiţii bizantine, a încercat, fireşte, toate mijloacele pentru a scăpa, pe cât se poate, de umiliinţa ultimă. Pentru aceasta propunea începerea negociaţiilor în condiţii care au fost absolut refuzate de Marele-Duce. Acesta înţelegea că biruinţa să fie întâiu complect câştigată, perspectiva ocupaţiei Constantinopolului să fie evidentă chiar pentru ochii cei mai puţin încrezători, pentru ca atunci, în Adrianopol — dacă nu se putea în Constantinopolul însuşi, — în Adrianopol, deci, în vechea Capitală a Sultanului Murad, în cel dintâiu Scaun de domnie al Otomanilor în Europa, să se încheie cu el însuşi, Marele-Duce, armistiţiul, şi, lucru im-

¹⁾ „Je m'en remets à votre équité“, telegrafică Țarul Sultanului „pour apprécier s'il m'est possible de retarder l'entrée temporaire de mes troupes à Constantinople; elles n'y seront que pour faciliter à Votre Majesté le maintien de l'ordre public.“

portant, *acest armistițiu să se încheie în acelaș moment chiar când s'ar fi fixat bazele esențiale ale păcii.*

Astfel numai se putea înlătură orice surprindere, orice împotrivire care să provoace schimbarea condițiilor pe care Rușii le aveau fixate dela începutul acțiunii lor. Acțiune militară care nu eră să înceteze până atunci. pentru a nu se găsi diplomația innaintea unor dificultăți care, mai ales de la astfel de adversari și de la aliații pe cari, ascunși sau declarați, îi aveau în Europa, se puteau aștepta.

Văzându-se că lucrul zăbovește, Sultanul a intervenit personal pe lângă Țar, cerându-i să nu crească suferințele unor populații îndestul de încercate care se găsesc în stăpânirea sa¹, — ostilitățile nemai putând să aibă, după părerea lui, niciun sens. Și, atunci, dela Țar a venit un răspuns lămurit: nu e nimeni împotriva armistițiului, cu condiție că acest armistițiu să fixeze în linii generale soarta provinciilor care mai făceau parte din Turcia europeană.

Acum, după ce liniile generale ale situației diplomatice rezultate din războiul sunt cunoscute, venim la însăși situația României.

Turcii fuseseră biruiți, și, la urma urmei, ei și-au plătit socoteala. Dar erau alții cari nu făcuseră păcatele lor Turcii erau o nație în decadență, noi eram una care se ridică, una care niciodată nu fusese atinsă în izvorul adevărat al puterii sale și care, îndată ce condițiile exterioare se schimbaseră, a început să dea tot ce izvorul acesta plin de viață îl putea da. Pe de altă parte, Românii nu se luptaseră împotriva învingătorilor, ci împotriva învinșilor; prin urmare ei trebuiau să aibă neapărat

¹) „Augmenter les souffrances de mes populations déjà si éprouvées“; 30 Ianuar 1878.

o parte din cucerire, fără niciun sacrificiu teritorial din partea lor. Ei dăduseră dovadă de o mărinimie aproape naivă, proclamând că n'au avut niciodată dorința de anexiuni, că au lucrat ca idealişti pentru afirmarea puterii dreptului lor, pentru idealul de liberare a popoarelor creștine.

Fără a mai spune că se pierduse, față de numărul trupelor pe care le scosese în luptă România și de mijloacele ei bănești, relativ mai mult decât puternicii aliați, și se riscase, fără îndoială, neasemănat mai mult decât dâșii.

Și, totuși, în loc de a avea momentul nostru de mare glorie, am trecut prin cele mai dureroase momente ale istoriei noastre contemporane, cu denegarea dreptului nostru absolut, cu încălcarea îndatoririlor formale, cu înlăturarea celor mai elementare scrupule de morală politică. Să urmărim acest calvariu.

Teama conducătorilor României eră îndoită. Întâiu, ei nu voiau o pace făcută de alții, oricât de mari, pentru dâșii. Această prijà transpare încă din Iulie 1877, când răspândindu-se „vestea unui armistițiu, ba poate chiar a unei păci apropiate“, Principele cerea lui Kogălniceanu care se gătia de drumul la Viena, să afle dela Gorceacov „dacă această pace sau acest armistițiu ar trebui să se întindă și asupra armatei românești, în îndoita eventualitate: când am fi și trecut Dunărea, sau când ne-am mulțămii a păstră ofensiva, rămânând pe malul românesc“¹⁴

¹⁴) Bruit s'est répandu d'une paix prochaine ou d'un armistice entre la Russie et la Turquie. Dans le cas où l'une ou l'autre de ces nouvelles viendrait à se confirmer, veuillez avant votre départ pour Vienne, vous entendre avec Gortchacoff pour savoir si cette paix ou cet armistice devait également s'étendre à l'armée roumaine dans la double éventualité où nous aurions déjà passé Danube ou bien où nous nous contenterions de garder la défensive en restant sur rive roumaine. *Charles.*

De atunci Dunărea fusese trecută, victoria câștigată, situația salvată pentru creștinătate fără ca grija d'întăiu să fi dispărut.

Cealaltă grijă erà a Basarabiei.

Am simțit-o apăsând neconținut asupra cugetelor, împiedecând toate hotărârile și otrăvind toate bucuriile. Fiecare din factorii decisivi avuseră prilejul, în convorbirile cu Rușii, cu toată fereala lor de a provoca o declarație, care nu putea să fie decât rea, fiorul acestui trist lucru inevitabil. Avem și declarația limpede a lui Kogălniceanu că Gorceacov a atins chestia printr'o întrebare fugitivă, în cutare conversație; atunci, adauge ministrul de Externe al României, „n'am acordat nicio importanță acestui lucru și dovadă că nici Gorceacov nu-i acordă prea multă atenție este că n'a cerut un răspuns, pe care eu am evitat să-l dau“.

Să nu se creadă că, dacă Gorceacov și toată diplomația rusească : Ignatiev, Nelidov, Stuart, reprezentantul Rusiei la București, — armata credeà altfel, dar în lucrurile acestea diplomații erau aceia cari trebuiau să hotărască, — au refuzat concursul nostru până la o vreme, a fost în aceasta numai trufie. Am spus că de sigur a fost și trufie. Un Stat de importanța și de trecutul Rusiei, cu misiunea ei particulară în Orient, evident că nu poate să arăte cum că are absolută nevoie de ajutorul unei tinere armate care nu-și făcuse încă probele și al unui Principe a cărui capacitate militară și seriozitate politică, oricât ar fi fost de strălucită Casa din care se coborà, cereau să fie dovedite. Dar erà tot așa de evident că pentru hotărârile sale imutabile, între care aceia de a ne despoia, diplomația rusească nu voià să se angajeze cu noi supt niciun raport. Nu voià să ni datorească nimic și nu voià să ni putem atribui, fie și în măsura cea mai mică, caracterul de aliați, fiindcă a fi aliat aceasta însemnă a fi independent, și Rusia voià ca, în momentul negocierilor de pace,

să nu figurăm în această calitate de oameni cari de la sine, în organizația lor politică proprie, au fost liberi să-și aleagă un drum. Rusia nu voiă ca un teritoriu turcesc, potrivit tratatului din Paris, care trebuia să se libereze, dar numai după încheierea actului de pace, să funcționeze politic ca independent¹. Și aceasta, nu atât pentru a ne jigni, cât pentru calculele acestei savante diplomații, care cerea ca noi să facem parte din Împărăția turcească, în sensul cel mai vast al acestei Împărății, pentru a putea fi supuși la operația de amputare teritorială ce eră plănuită.

De alături, orice îndoială se putea înlătură întrebând ceva mai stăruitor și la Viena, și la Berlin. Atitudinea Vienei în momentul acesta a fost atât de falsă, încât chiar în „Memoriile“, foarte cumpănite, ale unui Suveran ajuns mai târziu aliat și prieten intim al Împăratului-Rege Francisc-Iosif, indignarea izbucnește. Răspunsul lui Andrassy la plângerile noastre, — întâmpinate în hohote de rîs de presa naționalistă rusească²), — a fost: „socotiam că v'ați înțeles în această privință“. La 25 Ianuar, Bălăceanu raportă că Andrassy nu crede cum că voim serios „să refuzăm Basarabia“, ci căutăm să dăm vina pe Austro-Ungaria, că ea nu ne lasă; „Guvernul austro-ungar nu se va pronunța înaintea unui act formal din partea noastră³)“, — îndemnându-se deci a-l face. Iar, la o întrebare lămurită dacă ni s'ar acordă concursul în opunerea noastră, oamenii se eschivau, pentru ca, după câteva săptămâni, Andrassy să

¹) Se vorbiă iarăși de intenția proclamării regatului. Kogălniceanu o desminte la 23 Ianuar (V. Kogălniceanu, o., c., I, p. 19).

²) V. Quinezu, o., c., pp. 135—6.

³) „Le gouvernement austro-hongrois ne se prononcera que devant un acte formel de notre part“; V. Kogălniceanu, o. c., I, p. 21. Cf. p. 22, raport din Viena, 26 Ianuar: Rusia afirmă că e o afacere aranjată între ea și România. Răspunsul ministrului, 26 Ianuar, *ibid.*, pp. 22—3: „L'entente est faite entre Vienne et St.-Petersbourg. et non pas entre ce dernier Cabinet et celui de Bucarest“.

protesteze că n'a existat niciun fel de înțelegere între cei doi Împărați la Reichstadt cu privire la Basarabia, pe când înțelegerea există și eră formal hotărît ca în schimbul Bosniei și Herțegovinei să i se recunoască Rusiei dreptul de a anexa județele basarabene. Și tot această Putere eră aceia care ne îndemnă pe ascuns să creăm dificultăți Rusiei, să protestăm împotriva anexării atunci când aveă ferma hotărîre de a nu ne sprijini de fapt, cătuși de puțin! Iar la o scrisoare către Împăratul Wilhelm Principele Carol n'a primit niciun răspuns. Câmpineanu trimis în misiune particulară la Berlin, se întoarse, după o convorbire cu Bismarck și cu ceilalți, cu impresia că „Basarabia este pierdută¹⁾“.

Nu mai vorbim de ce s'a spus lui Ion Ghica la Londra. Acolo nu eră nimeni dator a-i da lămuriri în această privință, fiindcă Anglia avuse dela început o situație de opoziție față de lucrurile din Balcani și ea dezaprobase alianța noastră cu Rușii. De aici nu ni se putea răspunde decât cu sarcasmul că suntem aliați, că ni rămâne a ne înțelege cu toată prietenia de care suntem capabili unul pentru cellalt, cu toată iubirea care ne-a apropiat.

Chinuiți de gândul acesta și de aprehensiunea că pacea s'ar încheia fără noi, rămânând noi, deci, ca un fel de simpli clienți ai Rușilor, meniți a fi miluiți de dânșii, ne-am apropiat de momentul decisiv al armistițiului.

Ni-ar fi plăcut să discutăm direct cu Turcii, dar evident că nu puteam să ni facem iluzii în ce privește dispoziția acestora însiși de a negocia cu noi. Li făcuserăm atâta rău, de la început și până la sfârșit; hotărîserăm soarta campaniei, păzind linia Dunării până au venit Rușii și dând Rușilor toate mijloacele de trecere, intervenind apoi la Plevna, când se hotărîa soarta Împărăției turcești, —

¹⁾ Cf. actele tipărite de d. V. Kogălniceanu, *passim*.

ce mai puteam aştepta deci? Şi totuşi am avut naivitatea omului desperat de a face şi propunerea aceasta Turciei. Când am văzut că Ruşii nu consimt să recunoască independenţa noastră, că, prin urmare, pot să-şi ia Basarabia ca dela Turcia, în momentul acela am început a vorbi frumos foştilor suzerani, arătându-li că războiul a fost provocat de cauze care nu se puteau evita, că n'a fost nimeni vinovat pentru el, că trebuiă să se îndeplinească destinul, că, luptând cu iubire de ţară şi de o parte şi de alta, gloria a fost pentru învingători şi pentru învinşi, dar că, în sfârşit, noi vom trăi în oarecare legături şi pe viitor şi prin urmare e bine pentru Turci să se gândească la viitorul acesta care se deschide, şi, dacă se poate, să recunoască independenţa noastră *innainte* de încheierea păcii¹⁾.

Turcii însă sunt dintre aceia cari măcar ţin minte. Să-şi închipuie cinevă că, în momentul când, scrâşnind din dinţi, ei puneau iscălitura lor pe actul armistiţiului de la Adrianopol, apoi pe tratatul de la San-Stefano, ar fi fost dispuşi să uşureze situaţia noastră faţă de Ruşi, eră a se înşelă pe sine.

Când am aflat că s'au înfăţişat reprezentanţii Sultanului la Cazanlâc pentru a discuta cu Marele-Duce Nicolae, s'a luat hotărîrea de a se trimete un reprezentant al României. Şi s'a ales pentru aceasta colonelul Eraclie Arion, care, după propria-i mărturisire, nu îndeplinise niciodată o misiune diplomatică şi nu-şi simţia niciun gust în această privinţă. El n'avea nicio importanţă personală, şi relaţiile lui individuale cu diplomaţia rusească lipsiau cu desăvârşire.

Ce se doriă prin trimiterea lui Arion la tabăra Marelui-Duce, ni-o spune referatul lui Kogălniceanu către Consiliul de miniştri, din 2 Ianuar. st. v. 1878, referat, care, graţiei

¹⁾ Se încercă această negociere în Ianuar, prin Callimachi-Catargi de la Paris; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 446.

autorității autorului său, a fost primit fără nicio schimbare de stil de colegii săi, formând astfel baza negocierilor.

Se cerea :

1. „Armata română să ocupe până la definitivă încheiere a păcii cetățile Nicopol, Rahova, Lompalanca, Vidin, precum și tot litoralul Dunării cuprins între aceste cetăți.

2. Recunoașterea formală și absolută a independenței României. Această recunoaștere va asigura României, atât în fața Imperiului otoman, cât și în fața celorlalte Puteri, poziția unui Stat suveran. Până la încheierea tratatelor speciale supușii români se vor bucura în Imperiul Otoman de toate drepturile garantate supușilor celorlalte State europene.

3. Raderea tuturor cetăților situate pe litoralul turcesc, începând dela Adacalè.

4. Retrocesiunea gurilor Dunării până la brațul Sfântului Gheorghe inclusiv, conform drepturilor noastre vechi de posesiune.

5. O indemnizare de războiu de o sută de milioane. Până la achitarea completă de către Turcia a acestei indemnizări, ocuparea menționată a paragrafului 1 se va menține.

În caz de a nu se admite participarea României la negocierile armistițiului și la acelea ale păcii, delegatul român va declara că se va considera ca nul și neavenit orice act care ne-ar privi și la care n'am [fi] participat."

Și, cu câteva zile înainte, la 28 Decembrie 1877, Principele arată Marelui-Duce efectul produs de zvonurile de armistițiu în opinia publică și invocă prietenia acestuia, „bunăvoința arătată țerii“, „cooperarea la războiu“. pentru a cere ca să se îngăduie ca România să-și arate cererile¹⁾. O telegramă către Țar, la 6/18 Ianuar 1878, vorbea de „generoasele asigurări, care păstrează pentru țara mea o

¹⁾ Aus dem Leben König Karls, III, p. 429.

valoare mai înaltă, un înțeles mai nobil decât tratatele cele mai formale¹⁾“.

Dar, înainte chiar de a sosi Eraclie Arion în lagărul Marelui-Duce, Nelidov, șeful cancelariei acestuia, trimetea pe Români la Petersburg pentru orice privește pacea²⁾, Marele-Duce el însuși arătând Principelui că nu face „decât să propue acceptației Turcilor bazele esențiale ale păcii care i-au fost trimise din Petersburg și în care interesele românești nu au fost uitate“. Rândul lui Gorceacov venise iarăși³⁾.

Cerând o audiență Marelui-Duce Nicolae, Arion a fost primit întâiu de Nelidov, care conducea de fapt negociațiile. Acesta i-a lăsat impresia că este un om foarte grăbit. Eră, de fapt, foarte ocupat, în momentul acela, în care se hotărâ rostul tratatului, dar graba eră, evident, de rău augur față de îngrijoratul aliat. Totuși colonelul a fost asigurat de Nelidov că „chiar în aceste preliminarii țara noastră nu va fi uitată, dar chestiunile de principii sau baze ale păcii au trebuit să fie regulate sau direct la București, între dd. Gorceacov, Ignatiev și miniștrii noștri, sau la Petersburg, că, „în fine, chiar în acest moment, Marele-Duce a scris Măriei Sale Domnitorului în același sens : că Marele-Duce nu înțelege a interveni altcinevă în preliminariile păcii decât numai cele două părți:

1) „Généreuses assurances qui gardent pour mon pays une valeur plus haute, une portée plus élevée que les traités les plus formels“. Atâta se dă din telegramă; *ibid.*, p. 443.

2) „Alle Wünsche die sich auf die Friedensbedingungen beziehen, direkt nach Skt. Petersburg gerichtet werden müssten“; *ibid.*, pp. 444-5.

3) „Je ne propose à l'acceptation des Turcs que les bases essentielles de la paix, qui m'ont été envoyées de Pétersbourg et [dans lesquelles] les intérêts roumains n'ont pas été oubliés“; *ibid.*, pp. 446-7. Cf. telegrama lui Arion din 19 Ianuar: „Le Grand-Duc, que cette décision afflige, dit que c'est à Pétersbourg qu'il faut entamer les négociations; le Grand-Duc reçoit lui-même les conditions arrêtées de Pétersbourg“.

Turcia și Rusia". Și, altă dată, „el credeà chestia dejà rezolvată încă pe când d. Brătianu a convorbit la Poradim cu Împăratul și Ignatiev“ ¹⁾. România putea fi sigură de dreptul ce i se va acorda de a ocupa Vidinul, de recunoașterea independenței sale, de indemnitatea de războiu și de „o sporire de teritoriu“. „Amănuntele“ le va trata apoi direct ea însăși, cu Turcii.

În ce privește pe Marele-Duce, el primise ca militar foarte bine pe solul Principelui Carol, atașat la cartierul său, dar, luându-i scrisoarea din mâni, o puse de o parte, arătând că va telegrafia Principelui. Cu aceasta, lucrul eră sfârșit.

Discuțiile continuau între trimișii ruși și turci, pacea se apropia, dar delegatul României n'avea absolut niciun rost decât acela de a fi chemat, la capăt ca să afle condițiunile asupra cărora se ajunsese la o înțelegere. Măguit cu comunicarea unor clauze favorabile — de Basarabia nu se mai vorbià nimic —, colonelul român, dar, uità scopul real pentru care fusese trimes: ca să fim admiși ca Putere aliată la negociațiile acestea.

Ne întrebăm însă ce s'ar fi întâmplat dacă, în locul colonelului Arion, ar fi apărut la Cazanlâc Kogălniceanu Brătianu sau însuși Principele...

În acest timp, la 11 Ianuar, Kogălniceanu comunicà Agențiilor României declarațiile lui Nelidov. El insistà asupra faptului că România a început doar un războiu al ei, „îr afară de socotința Guvernului Imperial, și chiar contra ei“ ²⁾, că Nelidov arătase formal, la Ploiești, cum

¹⁾ Același raport. Nelidov adăugia că în 1871 „Prusia tratase doar pentru toți aliații“.

²⁾ „En dehors et même à l'encontre des avis du Gouvernement Impérial.“ Și în V. Kogălniceanu, *o. c.*, I, pp. 19–21 (dar nu e adresată consulului Rusiei).

că „Guvernul Imperial nu aprobă declarația aceasta de războiu și n'avea nicio nevoie de cooperarea armatei noastre“¹⁾, că trecerea Dunării de Români s'a făcut după cererea expresă a lui Gorceacov — s'a suprimat fraza care vorbiă de cererea din partea Țarului însuși²⁾, — că oștii românești i s'a recunoscut individualitatea și calitatea de aliată. Dacă Rușii au uitat în preocupările lor toate acestea, Guvernul român are neapărata datorie de a și le aminti.

Și, totuși, ne-am dus la Petersburg. A fost trimis încă dela 6 Ianuar st. v., cu scrisoarea foarte frumoasă pe care am citat-o mai sus, generalul Ioan Ghica, fiu de Domn, om foarte potrivit pentru asemenea misiune și, pe lângă aceasta, foarte bine privit, în special de bine privit la Curtea Țarului. Rapoartele lui le avem. La 26 Ianuar el spune: „Am văzut Sâmbătă pe Împărat și pe Cancelariu. Am abordat de front chestiunea armistițiului și a păcii. M'am servit de toate argumentele cunoscute de Excelența Voastră (Kogălniceanu) ca să fac să valoreze dreptul României de a trată aceste chestiuni și de a iscăli actele relative la ele. Am primit din gura lor cele mai formale asigurări că interesele românești vor fi puternic acoperite, că independența noastră e asigurată și că țara va fi pe deplin despăgubită de sacrificiile sale prin achizițiunea Dobrogei“. — atunci ni s'a spus întâia oară din gură rusească acest lucru.

1) „Lors du séjour de S. A. I. le Grand-Nicolas à Ploesti, un peu avant l'arrivée en cette ville de S. M. l'Empereur, M. de Neli-doff, au nom de S. A. I. et par une note verbale qui m'a été remise en personne, a insisté sur ce point, que le Gouvernement Imperial n'approuvait pas notre déclaration de guerre et n'avait nul besoin de la coopération de notre armée.“ V. și mai sus la această dată.

2) Et même, s'il m'est permis d'invoquer ici un nom auguste, sur l'invitation formelle de S. M. l'Empereur.

„Pe urmă Împăratul și Cancelarul mi-au spus franc, că eră imposibil ca România să iea parte la negociații și să ajungă parte contractantă, pentru rațiunea că independența sa încă n'a primit confirmarea din partea Europei. Numai când un congres va fi recunoscut noua sa situație, România va putea să ieie parte la acte de suveranitate exterioară sau internaționale; pentru moment, Rusia are apărarea intereselor sale și le va face să fie primite de congres, pe lângă care țara poate trimite delegație consultativă. Pe urmă, cu privire la misiunea lui Ion Ghica la Londra, Împăratul și Cancelariul au adaus că, dacă la congres ideia neutralizării României se va ridică, Rusia ar răspinge-o ca ofensă directă și că, de altfel, această propunere nu va aveà majoritatea, de oare ce Austria, Germania sunt de acord cu Rusia în această privință¹⁾.”

Mai rămâneà chestia Basarabiei. Ion Ghica a primit

¹⁾ „Samedi j'ai vu Empereur et Chancelier. J'ai abordé de front questions armistice et paix. Je me suis servi de tous les arguments connus de Votre Excellence pour faire valoir droit Roumanie pour traiter ces questions et signer les actes y relatifs. J'ai reçu de leur bouche les plus formelles assurances que les intérêts roumains seront puissamment couverts, que notre indépendance est assurée et que pays sera amplement dédommagé de ses sacrifices par acquisition Dobroudgea. Ensuite Empereur et Chancelier m'ont franchement dit qu'il était impossible que Roumanie prenne part aux négociations et devenir partie contractante, par la raison que son indépendance n'a pas encore reçu confirmation Europe, que seulement lorsque congrès aura reconnu sa nouvelle position, Roumanie pourrait prendre part à des actes souveraineté extérieure ou internationaux, que pour le moment Russie a défense ses intérêts et les faire acceptés par congrès près duquel pays pourrait envoyer délégation constltative. Puis, à propos mission Jean Ghica Londres, Empereur et Chancelier ont ajouté que, si au congrès idée neutralisation Roumanie était soulevée, Russie la repousserait comme offense directe et que, du reste, cette proposition n'aura pas majorité, vu que Autriche, Allemagne sont d'accord avec Russie au sujet. Ignatiev est chargé de vous donner plus amples détails et remettre lettre change.”

aceste lămuriri atunci, la sfârșitul lunii Ianuar : „Împăratul și Cancelariul mi-au făcut cunoscut intențiunea lor de a relua partea Basarabiei până la Chilia. Ca o compensație, România va primi delta Dunării : Dobrogea până la Chiustenge.“

Ca argumente s'a adus că nu România are să discute în ce privește soarta celor trei județe. România independentă este un lucru care va fi. Moldova este o provincie vasală a Sultanului; i s'a dat, în urma unui război, turcesc biruitor, cele trei județe; i se ieau, în urma unui războiu turcesc dezastruos, aceleași trei județe. Acesta eră punctul de vedere al Rusiei. De alminteri, i se spuneă lămurit : „Această revendicație este pentru Rusia o chestie de onoare și de demnitate națională“¹⁾.

De interes național, da ; de onoare mai puțin, de demnitate încă mai puțin. Dar se treceă lucrul de la Stat la persoana Suveranului. Suveranul a început Domnia sa în momente de umilire a Rusiei prin tratatul din Paris ; ei bine, el nu vrea să lase această moștenire.

Generalul Ghica a fost mișcător în argumentele pe care le-a adus : el spuneă că acest teritoriu face parte din corpul nostru cel vechiu : „ce territoire est un lambeau de notre corps“, „o posesiune *ab antiquo*“. A vorbit și de complicațiile pe care le-ar ridică această chestiune. Totul a fost absolut inutil. Răspunsul eră dat odată pentru totdeauna.

Se cereă în plus ca lucrul,— firește, fiind așa de jenant,

¹⁾ Empereur et Chancelier m'ont formellement fait connaître leur intention de reprendre partie Bessarabie jusqu'à Kilia ; en compensation Roumanie recevra delta Danube, la Dobroudcha jusqu'à Kustenjë. Les arguments à l'appui sont que territoire a été rétrocédé à la Moldavie, et non à la Roumanie, qu'il a été arraché par un traité dont il ne reste plus rien, qu'il n'est pas juste que Russie seulement le respecte à son détriment et que cette revendication est pour eux une question d'honneur et de dignité nationale.

— să nu fie adus la congres, ci hotărât prin înțelegere directă, misiunea de a convinge fiind încredințată lui Ignatiev¹⁾.

O scrisoare a Cancelariului recomandă pe acesta. Într'însa se cerea din partea Guvernului român „o apreciere justă și rațională a situației noastre și a voastre, pentru perpetuarea și consolidarea vechilor tradiții între Rusia și această Românie, care li datorește tot trecutul“ și care numai aici poate găsi „cel mai solid sprijin pentru viitor²⁾“. Făgăduind același sprijin, Țarul apelă la „concursul personal al Principelui³⁾“, pe când Jomini se adresă, într'o scrisoare, care nu e lipsită de francheță militară, către Kogălniceanu⁴⁾. Și Ignatiev, sosit la sfârșitul lunii îi strecură și oferta unei uniuni cu Bulgaria prin alegerea acolo a lui Carol I-iu⁵⁾.

S'au încercat intervenții la Viena, la Berlin, cu multe speranțe, absolut zădarnice. S'a încercat o intervenție personală a Principelui către Alexandru al II-lea, printr'o foarte frumoasă scrisoare, în care se făcea apel la Țar

¹⁾ A l'argument spécieux que la rétrocession a été faite à la Moldavie, j'ai répondu, entre autres, que cette rétrocession n'était pas conditionnelle. J'ai ajouté que ce territoire est un lambeau de notre corps, une possession ab antiquo. J'ai fait aussi ressortir les complications que pareille question soulèverait. A mes paroles on oppose un langage des plus courtois, sous lequel on sent une décision inébranlable. De guerre lasse, j'ai demandé si c'est par un congrès que cette question serait tranchée. J'ai appris que par une entente directe avec Roumanie, que voie choisie était entente directe avec pays et que Ignatieff était chargé de s'expliquer à ce sujet avec Prince et Gouvernement.

²⁾ „Votre pays leur doit tout son passé et je crois qu'il y trouvera également son plus solide appui dans l'avenir“; *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 456.

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ V. Kogălniceanu, o. c., pp. 10—6.

⁵⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 458.

pentru ca acest păhar să treacă de la noi : „modificațiile teritoriale“ propuse de Ignatiev sunt un lucru „delicat“, căci ele ating „susceptibilitățile“ naționale și creiază „greutăți“ ; atât „mărinimia Împăratului, cât și prețioasele asigurări de dăunăzi“ îl vor face să „afle o soluție care n'ar micșura demnitatea României și i-ar salvardă interesele“¹⁾

Eră o adevărată crucificare a mândriei noastre. Răspunsul însă se dăduse odată pentru totdeauna, și puteam să ni dăm sama că n'avem nici un sprijin în lumea toată.

Opinia publică, presa, Parlamentul au intervenit imediat în discuție cu o pasiune puternică și nobilă. Din punct de vedere romantic, poetic, moral, ceia ce am făcut la 1878 e admirabil ; este o pagină frumoasă în istoria noastră națională.

Dar cei ce au făcut aceasta erau oameni politici și au uitat prea mult că sunt oameni politici. Căci, înduioșătoare naivitate, atrăgeam atenția Austro-Ungariei că este vorba și de Dunăre, că Dunărea este de interes internațional și, deci, cei mai direcți interesați sunt Germanii și Austro-Ungurii. Aceasta o știu și ei, și s'a văzut peste puțin, când au ridicat *contra* noastră chestiunea Dunării.

Totuși Rușii merseră mai departe pe această cale. Pe când Românii, căroră comandamentul-general rusesc, la 19 Februar, li cerea, telegrafic, să ocupe Vidinul și Belgrădicul²⁾, se adresau Turcilor pentru a hotărî chestia ocupației celor două cetăți, generalul Nepocoicițchi comunică lui Kogălniceanu că Marele-Duce a poruncit luarea lor în stăpânire de către trupele rusești, — pentru Români lucrul fiind „prea oneros“, — și el găsiă prilej să blameze legăturile cu Turcii ale Guvernului român în această chestie³⁾.

¹⁾ „Une solution qui n'amoindrirait pas la dignité de la Roumanie et sauvegarderait ses intérêts“; *ibid.*, p. 464.

²⁾ Telegrama Marelui-Duce, în V. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 42.

³⁾ „A la suite du télégramme de V. E. du 28 février, d'ordre de S. A. le Grand-Duc j'ai pris les dispositions nécessaires pour faire

legături care se reduceau la o intervenție de umanitate, cerută de locuitorii musulmani de acolo¹⁾.

Din zi în zi mișcarea de revoltă crește. Curentul cuprinsese pe toți, și el mergea atât de departe, încât, cum spun „Memoriile Regelui“, oamenii serioși vorbeau de o provocație directă către Rusia²⁾. Kogălniceanu pregătise o adresă către Ignatiev, în care amenință că se vor retrage imediat toate trupele din Bulgaria, cu atât mai mult, cu cât se făcuse grosolănia, în preliminarii, de a nu se vorbi nimic de noi în ce privește cedarea Vidinului asediat de trupele noastre, care vărsaseră atâta sânge³⁾: trebuia să-l ocupăm fără a fi cuprinși însă în chip expres în articolele armistițiului. Și atunci se spunea: de oare ce ni s'au adus jigniri, — și de administrația provisorie din Bulgaria, — de oare ce am fost ignorați, amenințați, maltratați, fără a se mai pomeni că ni se pune în vedere și o sfâșiere teritorială, vom retrage trupele noastre de dincolo. „Guvernul român“, încheie comunicația, „a decis să recheme trupele din Bulgaria și să se ție strict la stipula-

l'occupation devient trop onéreuse pour l'armée roumaine. Le Grand-Duc est cependant étonné de votre recours au Ministère Ottoman dans une affaire qui ne concerne que la Russie, car le Gouvernement roumain a été informé que les places en question nous ont été remises par la Porte en vertu de l'armistice“ (și în Kogălniceanu, o, c., p. 52). Și Reuf telegrafia lui Said-beiu să facă depozitul lucrurilor neridicate în mâna Rușilor.

¹⁾ *Ibid.*, p. 52. V. și mai sus.

²⁾ *Aus dem Leben König Karls*, III, p. 465.

³⁾ Kogălniceanu către generalul Ghica; 31 Ianuar/12 Februar: „Comment expliquez-vous le contenu de cet article, qui ne mentionne même pas notre armée, qui pourtant est seule à investir la place, et croyez-vous que nous puissions y entrer dans ces conditions?“ — Țarul, întreat, spunea că nu știe nimic și trimetea pe Români la Marele-Duce (raport al generalului Ghica, 17 Februar).

țiile convenției de la 4/16 April din anul trecut¹⁾. Brătianu interveni pentru a face ca această notă să nu fie trimeasă lui Ignatiev²⁾. O altă formă voise să adauge și plângeri pentru conflictele cu autoritățile românești³⁾.

1) L'exclusion dont nous avons été l'objet à l'occasion des négociations des bases de la paix et de la conclusion de l'armistice, le refus de considérer notre position et nos droit d'État belligérant-les difficultés et les conditions (*sters*: même humiliantes), qui nous ont été faites pour (*sters*: l'acceptation) pouvoir de longtemps et en notre propre nom occuper Vidin, ainsi que l'attitude des autorités civiles russes instituées en Bulgarie à l'égard de notre armée, toutes ces circonstances ont créé au Gouvernement princier une position des plus critiques vis-à-vis des Chambres et du pays. En conséquence j'ai l'honneur d'informer Votre Excellence que le Gouvernement roumain a décidé de rappeler (*sters*: toutes) les troupes de Bulgarie et de s'en tenir strictement aux stipulations de la convention du 4/16 avril de l'année dernière.

2) Brătianu către Kogălniceanu; 24 Ianuar: Te rog ca depeșa lui Ignatiev să nu o pornești: aceasta este și opinia Consiliului⁴⁾.

3) La manière dont on a usé à notre égard dans la conclusion de l'armistice et des bases de la paix, et cela sans tenir compte des difficultés et des conditions même humiliantes qui nous ont été faites, par l'occupation de Vidin, ainsi que l'attitude des autorités civiles instituées en Bulgarie à l'égard de notre armée (*sters*: la séquestration de nos chemins de fer par l'administration des communications militaires russes, les actes regrettables commis par chefs des troupes russes stationnant en Roumanie, à commencer, par le commandant de Zimnicea ou dont déjà j'ai eu l'honneur de communiquer à V. E. un résumé), toutes ces circonstances ont créé au gouvernement princier une position très critique vis-à-vis des Chambres et du pays. Par suite d'une décision prise par le Gouvernement (*sters*: en Conseil des ministres), j'ai l'honneur de m'adresser à V. E., qui conduisez en ce moment les négociations de la paix, pour lui communiquer que le Gouvernement roumain (*sters*: est obligé) a décidé de se (*sters*: conformer) tenir strictement aux stipulations de notre convention du 4/16 avril de l'année dernière et que, par conséquent, il (*sters*: se propose) a pris des dispositions pour retirer toutes nos troupes qui se trouvent sur la rive droite du Danube (*sters*: Je conjure en même temps V. E. de vouloir bien nous venir en aide en

Atmosfera ajunsese irespirabilă. În Camere discuțiile urmau pentru a răsturnă Guvernul „vinovat“ mai mult decât pentru a salvă Basarabia.

Patriotismul de ocazie găsisese cel mai splendid câmp pentru exercițiile sale oratorice, pe când o durere adevărată plângea în inimi care rămâneau și trebuiau să rămâie închise. A fost de nevoie să se ridice reprezentantul Guvernului pentru a face declarația formală că „nu s'au făcut propuneri oficiale, ci numai officioase, și că noi nu stăm de vorbă în această privință“. Și, după moțiunea de absolută denegare a Camerei, veni moțiunea de la Senat, conform cu propunerea lui Dimitrie Ghica, moțiune în care, amintindu-se toate drepturile noastre, toată datoria de recunoștință²² a Rușilor, și în interesul lor chiar, ca să nu li se creeze o situație atât de urâtă prin reocuparea Basarabiei, se invită Guvernul să nu creeze în niciun chip pe această chestiune.

Și Petersburgul, care nu vorbise încă oficial, califică aceste discuții drept o ofensă pe care nu va putea s'o uite, Giers declară, la 29 Ianuar, că „votul camerelor e privit ca o ofensă directă față de Împărat și ca un act de dușmănie față de Rusia“¹⁾.

Îndată după aceasta se întâmplă la București încă un fapt care contribuî să înrăutățească aceste legături, Când au fost cunoscute condițiile armistițiului, Stuart, care nu eră Rus de origine, dar arată că poate servi Statul rusesc cu mai multă grosolănie decât un nativ din Turchestan,

usant de sa legitime influence auprès du quartier-général afin d'obtenir sans délai que les autorités militaires russes stationnées en Roumanie aient à respecter et à faire respecter dans toutes ses dispositions la convention précitée).

¹⁾ Raport al generalului Ghica, 29 Ianuar : „Vote qu'on envisage comme offense directe à Empereur et acte hostilité contre Russie.. Dans le courant de l'entretien, Giers a fait sentir à plusieurs reprises que toutes nos démarches ne pourront pas détourner l'Empereur de son but.“

hotărî să facă a se celebra un Tedeum, anume pentru dansul. Guvernul, invitat, s'a ferit să asiste și chiar să serbătorească un act¹⁾ împotriva căruia se prevede că va trebui să se ridice ¹⁾).

Și, peste câteva zile, Guvernul ne mai având legături cu Rusia ²⁾, s'a încheiat pacea dela San-Stefano, care creă o Bulgarie Mare, strângând Serbia în colțul ei și punând zăgăz de fier la Dunăre oricării întinderi a noastre mai departe, precum și influenței, culturii și prestigiului nostru în regiunile balcanice. Întrebarea teribilă pe care ni-o punem și astăzi, cu conștiința că nu suntem nedreptățiți față de nimeni, este: oare în această lună de zile, care a fost a protestărilor, dar nu și a cugetării politice, triste, dar lucide, nu se putea căpăta decât *aceasta*?

Niciodată politica de drept și ideal pe care Kogălniceanu o învățase în Germania lui Savigny și a lui Ranke n'a găsit accente mai puternice pentru a înfieră o nedreptate decât în notele din acest timp ale lui Kogălniceanu. La 3/15 Februar, în aceiaș zi când cerea Rusiei să iea

¹⁾ Kogălniceanu către generalul Ghica (22 Februar, 6 Mart): „Les conditions paix ne nous ayant pas été communiquées et connaissant par des voies indirectes qu'elles étaient à notre détriment, Gouvernement n'a pas cru devoir assister au Te-Deum organisé par baron Stuart...”

Je vous préviens que baron Stuart et autres autorités militaires russes n'ont plus égards qui sont dûs au pays et à son Gouvernement. On semble ne vouloir voir en notre prince qu'un gouverneur d'une province, et c'est pour cela qu'à toute occasion on s'adresse directement à Son Altesse. On feint oublier qu'on se trouve dans un pays souverain et allié de l'Empire...

Veuillez fixer l'attention du Cabinet Impérial sur ce qui précède; faites — lui comprendre que les procédés sus-mentionnés nous blessent constamment et que *dans ses malheurs un petit pays n'a vis-à-vis des grands États qu'un seul refuge - celui de s'enfermer dans sa dignité.* În parte și la Kogălniceanu, o. c., pp. 47—8.

²⁾ Cf. Kogălniceanu, o. c., p. 51, raport al generalului Ghica, 8 Mart.

inițiativa propunerii de a se primi un reprezentant român la viitoarea conferință¹⁾, el semnală, într'o circulară destinată a „asocia Imperiul Otoman la demersul solicitat Puterilor garante în favoarea noastră“²⁾, partea României în războiu și înfățișă țara ca „ajunsă la un grad de civilizație care o autoriză a se asimilă, și ar permite să fie asimilată,—cu alte State independente“ și „însuflețită de acea energie care singură asigură popoarelor ființa lor și demonstrează în acelaș timp nevoia pentru ele de a avea o individualitate distinctă și formală“³⁾. La 23 Februar el cere prin generalul Ghica să i se spuie dacă, în adevăr, Guvernul vrea să-și ocupe Basarabia și se rugă, „în numele dreptății, în numele sacrificiilor pe care România le-a făcut și a sângelui ce a vărsat pentru o cauză care se întoarce contra noastră, să spuie franc ce vreau să facă cu noi, ce au de gând a face cu Basarabia: ni-o lasă, vreau s'o ceară la congres ori să ni-o iea cu sila“⁴⁾.

1) Nous désirerions que cette Puissance, en raison de l'alliance qui a caractérisé nos rapports avec elle dès l'origine et au cours des récents événements, prit en même temps que nous l'initiative d'une proposition qui tendrait à déclarer équitable et opportune l'admission au sein de la prochaine conférence d'un représentant roumain.

2) Associer l'Empire Ottoman à la démarche que nous sollicitons des Puissances garantes en notre faveur.

3) Arrivée par la faveur constante de l'Europe, qui suivait avec intérêt le développement progressif de ses institutions et de ses ressources, à un degré de civilisation qui l'autorise à s'assimiler,—et permettrait qu'on l'assimilat,—aux autres États indépendants, forte de cette énergie qui seule assure aux peuples leur existence et démontre en même temps la nécessité pour eux d'une individualité distincte et formelle.

4) Certains indices qui nous viennent de la frontière russe sembleraient faire croire que Gouvernement Impérial veut s'emparer immédiatement de nos district bessarabiens... Au nom du Gouvernement je viens donc vous prier de faire tout votre possible pour entretenir le plus tôt prince Gortschakoff et le supplier au nom de

La 2/14 Mart, Kogălniceanu anunță, în adevăr, la Viena „ocuparea unor puncte principale ale Basarabiei românești“ și la 7/19, în altă scrisoare către Bălăceanu, el cerea Austriei liberarea Dunării...

Când „Journal de St.-Petersbourg“ tipări textul actului dela San-Stefano, o nouă plângere plecă dela Ministeriul de Afaceri Străine al României. Se vorbiă de marile sacrificii și de „decepțiile cele mai dureroase“¹⁾, se semnală faptul că „Împăratul Rusiei se făcuse legal și moral garantul și apărătorul drepturilor noastre“²⁾. Răspinsă de la negociații, România speră măcar că tratatul îi va satisface dorințele. Și din condițiile publicate se vede vitregia cu care i-au fost apărate interesele față de ale „celorlalte mici State orientale care au ajutat cu mai multă sau mai puțină eficacitate la succesele armatei imperiale“³⁾. „Propunerea de schimb de teritoriu“ a fost răspinsă de țară. Independența, recunoscută și înaintea prin toată acțiunea Rusiei, eră un *fait accompli* și nu putea fi astfel, un dar: „eră deci aproape de prisos să ni se confirme ca o grație ceia ce cucerisem noi legitim, ca un drept, și aceasta cu aprobarea tuturor“⁴⁾. Despăgubirea de războiu nu li-a

la justice, au nom de sacrifices que la Roumanie a faits et du sang qui a été versé pour une cause qui tourne contre nous. Suppliez-le, dis-je, de nous dire franchement ce qu'on veut faire avec nous, ce qu'on pense faire de la Bessarabie: nous la laisse-t-on, veut-on la demander au congrès ou la prendre de force.

¹⁾ Se scrisese întâiu că nici învinși de Turcia n'am fi avut o soartă mai rea: „Vaincus avec elle, nous n'aurions pu être plus mal partagés par la Russie, à côté de laquelle cependant nous nous faisons gloire d'avoir été vainqueurs“.

²⁾ L'Empereur de Russie s'était légalement et moralement constitué par là le garant et le défenseur de nos droits.

³⁾ Les autres petits États orientaux qui ont, avec plus ou moins d'efficacité, concouru au succès des armées impériales.

⁴⁾ Il était donc presque superflu de nous confirmer comme une grâce ce que nous avons déjà légitimement conquis comme un droit et cela avec l'approbation de tous.

fost căpătată Românilor singuri, nici în bani, nici în teritoriu, puindu-se în loc doar o „indemnitate platonică“. Pe lângă aceasta s'ar fi admis cererea de a se redeschide chestia secularizării: „ar fi în adevăr“, spune el, „curios să ne vedem siliți a plăti Turcilor, cu bunurile bisericilor noastre creștine, cheltuielile pe care au trebuit să le facă pentru a susține războiul de la 1877 contra Rusiei și a României ortodoxe¹“.

Se amintește apoi dreptul României, rezultând din tot trecutul ei, ca și din prescripțiile tratatului din Paris, înălțurate numai prin nedreptul protocol dela 1857, asupra gurilor Dunării, pe care, de la formarea ei ca Stat unitar, le-a cerut timp de peste douăzeci de ani, ca „porțiune din solul său“; și acum le ia pentru sine, făcând din ele un element de compensație pentru Basarabia-de-jos „această parte a solului nostru care singură poate să ni asigure o dominație liberă și reală gurilor marelui râu²“. Și cum se

¹) A ce sujet, il serait réellement étrange de nous voir réduits à payer aux Turcs avec les biens de nos églises chrétiennes les frais qu'ils ont dû faire pour soutenir la guerre de 1877 contre la Russie et la Roumanie orthodoxe.

²) La principale de nos réclamations contre la Porte était, sans contredit, la revendication des bouches du Danube, qui, après nous avoir appartenu pendant des siècles, avaient été illégalement aliénées par la Turquie aux traités de Bucarest et d'Andrinople et qui, nous ayant été de nouveau restituées à la paix de 1856, nous ont été encore arrachées par le protocole du 6 janvier 1857. Cette nouvelle injustice a soulevé des réclamations incessantes de notre part; restées sans résultat pendant plus de vingt ans, nous étions en droit de croire que, par nos propres armes, nous avions bien et dûment gagné la rétrocession de cette portion de notre sol. Notre déception fut au comble, quand nous vîmes que par l'article 18 du traité de San-Stefano, la Russie détachait de l'Empire Ottoman le delta du Danube, non pas pour le rendre à la Roumanie, à qui il appartient de droit, mais pour se l'appropriier, quitte à l'échanger, malgré nous, contre la Bessarabie, cette partie de notre sol qui seule peut nous assurer une domination libre et efficace des bouches du grand fleuve.

prevede oare trecerea printr'o țară recunoscută ca independentă a oștilor rusești în puterea unei înțelegeri cu Turcia¹? În April 1877 eră necesară o convenție militară cu însăși România, asupra căreia „Poarta aveà oarecare drepturi de supremație, cel puțin în ochii Puterilor străine“, și acum nu mai e nevoie a i se vorbi ei despre lucrurile care o privesc pe dânsa²? Și se amintiau în acest loc toate învățămintele culese de țară din brutala ocupație rusească de un an întreg.

Ocrotită până acum prin „garanția colectivă a Europei“, România nu poate lăsa ca soarta ei să fie hotărîtă de Rusia și Turcia singure prin învoielile încheiate între dânsele¹). I se părea lui Kogălniceanu că acesta e cel mai

¹) De plus, tout en proclamant (sters: non sans quelque vaine ostentation) l'indépendance de la Roumanie, le traité de San-Stefano, à quelques articles de distance (art. 8), lui-même porter une première et grave atteinte à cette indépendance, en réglan' avec le Gouvernement turcs le passage pendant deux ans des armées russes qui occupent la Bulgarie à travers ce nouvel État indépendant, sans que lui-même soit consulté sur ce point. En avril 1877, lorsque la Porte avait certains droits de suprématie sur la Roumanie, au moins aux yeux des Puissances étrangères, le Gouvernement impérial traitait directement avec le Gouvernement princier, pour obtenir pour ses armées un pasage à travers le territoire roumain, et aujourd'hui que l'indépendance officielle de la Roumanie est imposée comme une des conditions de la paix à la Turquie, c'est avec le Gouvernement Ottoman que la Russie fait un accord pour conserver ses communications militaires à travers notre pays indépendant.

²) Depuis le traité de Paris, les transformations politiques par lesquelles a passé la Roumanie se sont faites ou sur l'initiative ou avec l'approbation des grandes Puissances signataires de ce traité, lesquelles ont pris sous leur sauvegarde les droits de notre pays. Par le traité de San-Stefano la Roumanie est dépouillée de la garantie collective de l'Europe, et c'est la Russie et la Turquie seules qui s'attribuent le droit de disposer de nos destinées.

¹) Je vous charge très expressément, M. l'Envoyé extraordinaire, d'exposer à St.-Pétersbourg que nous persévérons dans le dévouement que nous portons à la personne de S. M. l'Empereur, que

puternic argument, dar uită că atât actul independenței, cât și al legăturii cu Rusia și al participării la războiu însemnau tocmai ieșirea din această garanție care, „egidă tutelară“, presupune și o tutelă.

Asprimea francă și sinceră a acestor observații suferiă o atenuare doar prin recunoașterea, la sfârșit, a datoriei de recunoștință către Împărat și Rusia însăși, adăugind însă că „nu trebuie să uite marea datorie ce ni incumbă față de țara noastră, față de Europa: datoria de a considera ca nule și neavenite toate stipulațiile care ne privesc într'un tratat care a fost încheiat fără noi, contra noastră și în paguba noastră“.

CAPITOLUL X.

Tratatul din Berlin.

În chestiunea Basarabiei, încă din luna Martie se promise din partea Rusiei un răspuns către noi, răspuns dincolo de care nu se putea merge în ce privește cruzimea clarității, și, cu toate că s'au mai făcut încercări, că s'a trimis o sumă de memorii noi, și la Petersburg, prin generalul Ghica, cu toate că Principele, personal,

nous n'oublierons jamais les bienfaits que nous devons aux grands monarques de la Russie, mais qu'en même temps nous ne devons pas oublier le grand devoir qui nous incombe vis-à-vis de notre pays, vis-à-vis de l'Europe, le devoir de considérer comme nulles et non avenues toutes les stipulations qui nous concernent dans un traité qui a été conclu sans nous, contre nous et à notre détriment“. Fusese mai sus, dar e șters: „Nous autres Roumains nous n'oublions pas que depuis son avènement au trône S. M. l'Empereur Alexandre II a été l'un des soutiens les plus bienveillants des droits de la Roumanie. Dernièrement encore, S. A. le Prince, notre auguste Souverain, notre armée, nos autorités et moi-même enfin avons eu l'occasion en maintes circonstances *d'entendre de solennelles promesses*, d'éprouver les effets de la sympathie tutélaire que S. M. ressentait pour notre pays.

a intervenit în această afacere, ca unul care păstră, firește, cu toate neînțelegerile asupra acestui punct, legăturile obișnuite între Suverani, cu toate acestea nu s'a putut ajunge la schimbarea unui punct de vedere fixat cu toată preciziunea încă din Ianuar și confirmat de mai multe ori. În măsura în care se îndesau memoriile noastre și în aceste memorii intră mai mult nota dureroasă, pasională, de revoltă, în aceeași măsură și atitudinea din Petersburg se făcea mai dârză. S'a ajuns în felul acesta la declarațiile din Mart și April, care ne-au pus aproape în fața unui conflict armat cu Rusia. La o serbare de la Petersburg, Agentul nostru a fost oprit de Țar, care i-a făcut următoarea declarație: „aș voi ca România să-și aducă aminte de imensele servicii pe care Rusia i le-a făcut, de sângele pe care l-a vărsat pentru dânsa; mi se pare că o uită prea ușor¹.”

Și, îndată după aceasta, Împărăteasa, voind să vorbească generalului Ghica în ce privește sănătatea rudei sale, Princesa României, Țarul interveni imediat și-i făcu semn să nu încerce o conversație; părechea imperială trecu în altă odaie. Iar, la trecere de câteva zile, exact la 2 April, Cancelariul rus cerea să aibă o întrevvedere cu reprezentantul extraordinar al României, pentru a-i declara foarte hotărât că, dacă atitudinea de până atunci va continua, Țarul va fi silit să ocupe România și să dezarmeze armata română.

O declarație absolut precisă, care a fost făcută de două ori generalului Ghica, la începutul și la sfârșitul audienței. Ghica, după ce opuse acestei declarații a Cancelariului argumentele sale, ceru să i se repete ceia ce este autorizat să spuie în numele Împăratului, și Cancelariul n'a

¹) „Je voudrais bien que la Roumanie se repelle les immenses services que la Russie lui a rendus et le sang qu'elle a versé pour elle; il me semble qu'elle l'oublie trop facilement”; raportul din 26 Februar; V. Kogălniceanu, *o. c.*, p. 38.

făcut nici cea mai mică greutate să-i repete declarația sa : „Il fera occuper la Roumanie et désarmer l'armée roumaine“. Și se răspunse îndată din București, din inițiativa Principelui, prin cuvintele cunoscute de toată lumea, de nobilă mândrie : că „armata care s'a luptat la Plevna supt ochii Împăratului și ai Alteței Sale Imperiale Mare-lui-Duce va putea fi zdrobită, dar că nu va reuși nimeni vre-odată să o dezarmeze¹“. Principele Carol nu s'a mulțumit numai cu atât, ci a învitat pe baronul Stuart, care reprezintă pe Țarul în București, la palatul princiar și acolo și-a reînnoit declarația².

Și se adăugă : în armata aceasta se găsesc trei sute de ostași decorați cu Crucea Sfântului Gheorghe, i s'au dat aproape de două ori atâtea decorații ale „Stelei României“, și o armată care numără atâția viteji nu poate fi dezarmată fără luptă¹.

Să adăugim că această atitudine, caracteristică pentru diplomația rusească, nu eră și a națiunii. E astfel de cea mai mare importanță această notă discordantă pe care o găsim într'o scrisoare trimeasă de la Moscova, în anul 1878, unui ziar din Berlin : „Aici, în vechea Capitală a Țarilor, relațiile sunt altfel privite decât în cercurile oficiale dela Petersburg. Aici, în Moscova, cu cât suntem mai mândri de strălucitele biruinți ale oștirilor noastre, cu atât mai puțin aprobăm conducerea diplomatică a afacerilor noastre. În special *diplomația noastră e foarte aspru*

¹) *Aus dem Leben Köhig Karls, IV*, p. 18. Răspunsul, în V. Kogălniceanu o. c., p. 87: „une armée qui a combattu à Plevna sous les yeux de l'Empereur Alexandre II pourra bien être écrasée, mais qu'elle ne se laissera jamais désarmer“. V. p. 96. Cf. Kogălniceanu, o. c., I, p. 56 și urm., 85 și urm., 97 și urm.

²) Explicații liniștitoare ale lui Kogălniceanu către Rusia, în V. Kogălniceanu, o. c., I, p. 59 și urm. (20 Mart). Lămuriri de istorie, și de drept pentru Ghica, *ibid.*, p. 64 și urm. (22 Mart).

¹) V. Kogălniceanu, o. c., pp. 96—7.

criticată pentru că a rupt cu frații noștri de arme dela Plevna. Diplomații noștri, când au chemat pe Români să coopereze, ori trebuiau să se înțeleagă cu ei în chip pozitiv și în scris asupra condițiilor, ori să nu se atingă de loc de chestia gingașă a Basarabiei¹. Și o foaie din Rusia, „Gazeta din Petersburg“, scria încă din toamnă că „politica noastră nu trebuie să fie din nicio parte acuzată de ingraturitate față de aceia cari vor fi aliații noștri... Pentru sacrificii reale trebuie și o răsplată reală²... Mi se pare că (România) ar trebui să ceară malul drept al Dunării, cu cetățile ei, și, la Răsărit, Dobrogea cu litoralul Mări-Negre. Dar, din cauza Bulgarilor, ni se denegă stăpânirea asupra malului drept al Dunării până la Cernavoda, acordându-se în schimb Vidinul cu întregul Ținut.

Anume foi din Viena, unde Ion Ghica apăruse în Ianuar fără a putea fi primit de Andrassy³, pe o vreme când D. A. Sturdza mergea la Pesta să ia înțelegere cu Tisza⁴, erau încântate, prin Mart 1878, de atitudinea noastră: în articole foarte călduroase, ele spuneau că, de și popor mic, am știut să avem o atitudine mare⁵. Și în alte părți—căci tot interesul era să se exploateze această tristă neînțelegere—s'au adus laude atitudinii noastre. Dacă ar stă

¹) După *Românul* din 15 April st. v. 1878, în Quinezu, o. c., pp. 140—50.

²) *Ibid.*, pp. 153—4. După *Românul* din 30 Novembre 1877.

³) V. Kogălniceanu, o. c., I, pp. 25—6.

⁴) *Ibid.*, p. 27 și urm. I se spune că în chestia Basarabiei, ca și în a participării la congres, România va fi sprijinită—vom vedea de ce și cum—, dar să se desfacă de Ruși. Și, iarăși, era frica pierderii Ardealului; „On sait à Pesth“, zice el, „que la Russie a fait miroiter à nos yeux que le fruit naturel de l'alliance russo-roumaine serait l'acquisition de la Bucovine et de la Transylvanie“ (p. 29).

⁵) Dar lui Brătianu i se declară, în Mart, că „Austro-Ungaria e de parte de a avea un interes vital în cesiunea Basarabiei“ (p. 42).

Și Kogălniceanu spune că încă din Iulie 1877¹ avea această credință, combătută însă de colegii săi (p. 50). Cf. și *ibid.*, p. 51.

cinevã sã înfãþiseze momentele mari în viaþa popoarelor care nu consimt sã fie umilite de un popor mai puternic, nu se pot gãsi atitudini mai interesante þi mai miþcãtoare, în acelaþi timp, — interesante din punct de vedere politic, miþcãtoare din punct de vedere sentimental, — decãt atitudinea pe care au avut-o Românii atuncea. O puternicã þi zguduitoare tragedie s'a petrecut în sufletele conducãtorilor politicei romãneþti în acel moment.

Tratatul dela San-Stefano se încheiase, þi unii puteau crede cã va rãmãneã în toate clauzele sale. Le cunoaþtem în ce ne privesc. Am vãzut cã între ele erã una împotriva cãreia, în orice caz, aveam tot dreptul de a ne ridicã. Anume se prevedeã o ocupaþie de doi ani a Bulgariei, þi nu de trupele noastre, cum am fi dorit, ci de Rusia, þi în cursul acestor doi ani trupele ruseþti aveau voie sã se întorcã pe la noi ca sã treacã în Rusia þi sã treacã din Rusia cãtre Bulgaria tot pe la noi. Cu toatã convenþia încheiatã la 24 April 1877, nu se puteã cere însã unei întregi armate, în care sunt þi contingente asiatice þi în care chiar contingentele europene sunt une ori destul de pronunþat asiatice þi ele, sã observe regulile pe care o armatã alcãtuitã numai din doctori þi absolvenþi de liceu ori þi de þcoli superioare le-ar puteã observa. Þi evident cã ocupaþia ruseascã, în vremea când îi avuserã pe Ruþi ca aliaþi, a avut o parte ruinaþoare þi umilitoare, foarte turburãtoare pentru toate rosturile noastre. Cu dreptate spuneã Kogãlniceanu în notele sale¹⁾, cã de þi se vorbeþte la Petersburg de o „ploaie de aur“²⁾, care, cum þtim, a curs în buzunarele bãcanilor, restauratorilor þi altor persoane, noi nu ni puteam vinde grãnele.

Transporturile erau total oprite grãul a douã recolte

1) V. aceia, citatã, de la 20 Mart.

2) V. Kogãlniceanu, o. c., I, p. 81.

stătea în gări ori putreziă pe marginea șoselelor total distruse. Pentru ca șoselele acestea să fie aduse în bună stare — se spuneă cu multă dreptate — trebuia să se cheltuiască mai mult decât banii încasați pentru transportul trupelor și materialului rusesc pe căile noastre ferate, pe care Rușii le criticau cu atâta cruzime, de și nu se știe ce s'ar fi făcut dacă nu le-ar fi avut la îndemână. Pe lângă prezența trupelor rusești, deci, eră și neconținutul amestec în afacerile interne ale țerii, și vecinătatea aceasta a celui mai mare cu cel mic, a celui care poate porunci cu cel ce nu vrea să se supuie, nu se poate potrivi totdeauna, și e foarte neplăcută. Pe urmă, un popor îl cunoști, nu numai după cum se prezintă la un moment dat, ci după toate amintirile pe care le-a lăsat, și amintirile lăstate de Ruși la noi nu putem spune că erau din cele mai strălucite. Fusesse, cel puțin până la războiul Crimeii, o vădită tendință a Rușilor de a rămâneă, prin astfel de ocupații, în părțile noastre, și de aceste amintiri nu se puteau desface oamenii cari văzuseră pe rând pe Austriaci, pe Turci, pe Ruși ocupând Principatele, fiecare cu intenția de a nu se mai duce niciodată de acolo.

Eră acolo, prin urmare, o clauză extraordinar de amenințătoare pentru noi, mai periculoasă, evident, pentru rosturile noastre naționale decât chiar chestia Basarabiei, fiindcă în schimbul Basarabiei ni se oferia ceva care eră cel puțin Dobrogea până la Chiustenge, iar pentru această trecere nu ni se dădea nimic decât plata căilor ferate sau a proviziilor cumpărate. Și pericolul eră înmiit mai mare decât orice câștig și decât toate zimbetele de prietenie care ar fi întovărășit acest câștig.

Astfel, în împotrivirea ce am opus-o tratatului dela San-Stefano, s'au atacat deodată două lucruri: le-am atacat în același moment și pe același ton, puindu-le cam pe același plan. O deosebire trebuia însă făcută. În chestiunea trecerii timp de doi ani de zile a tuturor armatelor

rusești din Bulgaria în Rusia ori din Rusia în Balcani nu se putea aduce din partea adversarilor alt argument decât conveniența, care argument însă nu se înlătură imediat prin argumentul celeilalte conveniențe. Pe lângă aceasta eră foarte dubios, — ba chiar putea fi oarecare certitudine contrară în această privință, — dacă Europa ar fi consimțit la această trecere a armatelor rusești prin România, prefăcută într'un drum totdeauna deschis pentru oștile Țarului. Aceasta se putea ști dinnainte și din porțiile în care se întemeiasă Bulgaria, din însuși caracterul dat Bulgariei de la început, caracter în care se vedea intenția de a o preface într'o provincie rusească, asemenea cu Finlanda, rămânând ca, încetul pe încetul, privilegiile să fie dumicate ca ale aceleia. Se știa că această neconținută mișcare de trupe ar fi dezaprobată până la împotrivirea netedă și până la amenințarea cu războiu, — și Rusia ar fi fost silită să renunțe la dânsa.

În luna April și la începutul lui Maiu situația eră teribilă. Retrăseserăm trupele noastre în Oltenia către munte, le pregătiserăm pentru o ciocnire cu aliații noștri de până atunci. Principele părăsise pe timp de opt zile Capitala, ducându-se în mijlocul oștilor sale. Dar atâta puteam face: să satisfacem unei datorii de demnitate, unui sentiment nebiruit de onoare. Credeam că atitudinea aceasta o putem continuă fiindcă Austria și, pe lângă dânsa, firește, Anglia, că aceste două Puteri, deci, nu vor lăsa cu niciun chip ca România să fie umilită și nici măcar ca Basarabia să fie pierdută.

Totuși, Kogălniceanu pretinde¹⁾, cum am văzut, că „încă din Iulie a știut ce s'a petrecut la Reichstadt“. Dar, dacă știă, atunci de ce această neconținută intervenție la Viena, care ne compromitea față de Ruși, care îndârjiă pe Ruși

¹⁾ V. Kogălniceanu, *o. c.*, p. 23: „Dès le mois de juillet nous avons su ce qui s'était passé à Reichstadt“.

fără a ne putea servi câtuși de puțin? De ce acest neconținut apel făcut către o Putere tradițional dușmană a Rusiei, pe care doar Bismark dacă izbutise a o apropia, în interesul politicei sale, de o rivală pe care n'o pierdea din ochi niciun moment? Și totuși D. A. Sturdza mersese la Pesta și se întorcea încântat de atitudinea cavaleriească pe care o au Ungurii față de noi, încântat de hotărîrea lor de a se băga în foc pentru ca interesele României să fie respectate și Basarabia să ni fie păstrată. Doar Tisza spusese în Cameră că împrejurările apropie Ungaria de România¹⁾... Și însuși Ion Brătianu a făcut o scurtă călătorie la Viena și la Berlin.

Dar un raport al lui Sturdza spune că la Pesta, de și eră vorba să facem o alianță împotriva Rușilor, ca să apărăm împreună drepturile Moldovei de odinioară, domnește frică foarte mare ca nu cumvâ să se încheie o nouă alianță între Români și Ruși, îndreptată, nu contra Turcilor, pentru independență, ci contra Monarhiei, pentru unitatea națională a tuturor Românilor, Oamenii știau de ce se tem: știau situația de acolo, știau legile firești ale desvoltării popoarelor, știau ce au făcut ei înșii împotriva Austriecilor și prin urmare ceia ce avem dreptul să facem noi, din aceleași motive și pentru același scop, împotriva lor. Dacă-și închipuie cinevâ că Ungurii ar fi intervenit atunci ca să ne păstrăm întregi, să fim puternici, când prevestiau foarte bine care vor fi în urmă revendicațiile noastre naționale, se înșeală. Și, altă dată, Andrásy spune că el ar interveni, dar opinia publică crede că de oare ce am fost aliați cu Rusia, nici acum nu suntem în adevăr certați.

Și, de fapt, se adăugă și mai departe acea șiretenie a Rușilor care se grăbiă să asigure pretutindenea că este tocmai așa, că suntem înțeleși pe chestia Basarabiei, dar

¹⁾ *Ibid.*, p. 104.

că România întrebuințează mijloacele acestea pentru a căpăta mai mult. Și, atunci când năcazul pentru alianța ruso-română din 1877 dură la Viena, când unii oameni nu se puteau deprinde cu ideea că prietenia silită din 1878 a fost înlocuită printr'o dușmănie, și aceia silită, la 1878, cum se putea crede că oamenii din Austria ne vor ajuta? Dar, mai înainte de toate, cum se putea crede că, ne vor ajuta atunci când eră înțelegerea dela Reichstadt, pecetluită de voința hotărâtă a lui Bismark care decidea? Când aceasta eră și voința omului care îndreptă întreaga Europă de pe vremea sa, cum se putea crede că Austria va părăsi, pe lângă aceasta, și toate avantajile care i se deschideau în Peninsula Balcanică: Bosnia și Herțegovina, comunicația la Salonic și ce ar mai vroia ea, — și Rusia eră gata, cum vom vedea, să-i acorde condiții încă mai bune decât acestea, — și anume de hatârul poporului față de care interesele austro-ungare se găseră de atâtea ori în hotărâtă opoziție și care trebuia să ridice aceleași revendicații la cea d'intâiu ocazie favorabilă, cu și mai multă putere decât în trecut?

Cu toate acestea Brătianu a vrut să audă lucrul acesta, nu numai din gura lni Andrassy, conducătorul politicei austriace, ci din gura Împăratului însuși, pe care în 1876 îl salutase în Sibiu. Fostul revoluționar „roșu” vedea și el doar în Împărat un reprezentant al interesului austriac moral, ideal, ca pe vremea Mariei-Teresa, superior tuturor calculelor meschine ale cancelariilor. Și iată răspunsul căpătat la 4 April: „Împăratul Austriei”, scrie el, „în audiența mea de ieri mi-a spus că am dat probe strălucite de patriotism, că reputația noastră în această privință e stabilită și că agitațiunile actuale nu pot decât să ni facă rău¹⁾”.

¹⁾ „Que nous avons donné des preuves éclatantes de patriotisme que notre réputation à cet égard est établie et que les agitations actuelles ne pourraient que nous nuire”; *ibid.*, p. 94.

S'a hotărât atunci să mai bată la o ușă, la ușa Berlinului. Iar de acolo s'a întors complet demoralizat, fără nicio speranță în biruința silinților sale. Cineva care stătea obișnuit la Berlin, reprezentantul României acolo, într'un raport ¹⁾, arată marea lui mirare de faptul că Brătianu s'a întors cu astfel de sentimente. El spune că atitudinea Germaniei în momentul de față e firească, de oare ce interesele ei îi cer această atitudine, că și situația noastră i-o impune ca și legăturile sale proprii cu Austria, cu Rusia, că interesele sale de dominație în Europa, rolul pe care vrea să-l aibă în viitorul congres, toate acestea-i cer să ne trimeată doar vorbe bune; într'adevăr am făcut mari progrese în timpul din urmă, ne-am manifestat cum nu se putea așteptă nimeni, toată lumea cunoaște ce sunt Românii, dar rămâneă vorba instanței ultime împărătești dela Viena, că agitația aceasta nu poate decât să ni facă rău și, deci, să lăsăm ca aeropagul Europei să ia o hotărâre.

În fundul capului acestor oameni adânc nedreptățiți și necăjiți mai rămăsese o speranță, pe care pe rând au îmbrăcat-o în două forme deosebite. Întâiu își ziceau: este vorba și de Turcia, nu numai de noi; nu se poate hotărî chestiunea numai între Rusia biruitoare și Turcia învinsă.

Dar la Paris, în 1856, s'au luat hotărârile care ni s'au impus de Puterile garante și nouă și Turciei; și Turcia eră membră în concertul european, cu aceleași drepturi și aceiași situație ca și țerile celelalte; i s'au dat numai niște ajutători, niște supraveghetori, niște pedagogi ai bătrânețelor turcești. Și, prin urmare, odată ce Turcia nu e un Stat cum sunt celelalte, ea e un Stat de interes european, de drept european, de supraveghere, de apărare europeană.

¹⁾ *Ibid.*, p. 110 și urm.

Și noi înșine eram încă de drept european, cu toată declarația Independenței, pentru că am îndeplinit la gurile Dunării o misiune europeană, pentru că am fost așezați în cele trei județe din Basarabia, nu de dragul nostru, ci pentru ca Moldova să păzească gurile Dunării în folosul intereselor Austriei, Germaniei și al tuturor celorlalte Puteri: acesta era doar sensul darului, periculosului dar, pe care ni-l făcuse tratatul din Paris. Și odată ce lucrurile stau așa, toată Europa trebuie să se adune din nou ca să vadă dacă e bine ce s'a făcut cu Turcul și ce se intenționează a se face cu noi.

Oricum, se credeă că nu se poate ca Europa să nu se amestece, că este o datorie de onoare, de interes suprem economic, politic, o chestiune de viitor, de viață pentru Europa ca un congres să se adune.

Numai cât și „Europa“ se schimbă după cine o comandă și o conduce.

Cu toate acestea era sigur că tratatul din San-Stefano va fi revizuit. O știau și Rușii. Nu erau bucuroși să se revizuiască, dar prevedeau că se va adună o conferință, un congres,—de multe ori o mică conferință produce lucruri mai trainice decât un strălucitor congres—; erau siguri că o prefacere se va impune din cauza a două Puteri, numai a două, fiindcă Germania n'avea interes esențial să se țină congresul, ci numai acela că, dacă s'ar țineă, să-l prezideze ea, prin Bismark, aruncând formula „le congrès c'est moi“. Austria însă, care văzuse că se încheie tratatul din San-Stefano, unde se vorbește de o mulțime de lucruri, dar de Bosnia și Herțegovina ei de loc, trebuia să găsească mijlocul de a-și face legală ocupația celor două provincii, și legalitatea nu se putea căpăta decât într'un congres, căci în Bosnia și Herțegovina erau reforme de introdus în numele Europei.

Ea însă mai nădărduiă ceva: avea un vis frumos, pe

care-l avuse și înainte de războiul Crimeii, ca, anume, diferendul dintre Rusia, de o parte, și Puterile apusene, de altă parte, și între Turcia să se poată rezolvî printr'un congres ținut *la Viena*. A fost un congres vienez contra lui Napoleon, și de atunci Austria visase ca și altele să se țină tot în Capitala ei, și, dacă nu la Viena chiar, măcar la Baden-Baden, fie și dându-se prezidenția lui Gorceacov. Se credea prin Februar și Mart că se va ajunge acolo : la congresul dela Viena.

Rusia s'a opus însă hotărât la așa ceva. Ea încercă alt mijloc : să capete, pe rând, sau pe Austria contra Angliei, sau pe Anglia contra Austriei. Pentru aceasta s'a trimis în misiune Ignatiev și s'a chemat dela Londra Șuvalov ca să spuie în dreapta și stânga care sunt punctele din tratat asupra căror ar consimți să scadă, și în ce măsură ar scădea. Apoi s'a emis și o altă idee, și mai strălucitoare : dintre Puterile care se vor adună la congres, Franța putea fi lăsată la o parte ; n'avea nici interese, nici mijlocul de a-și afirma punctul de vedere. Italia eră încă în cele d'întâiu timpuri de organizare : murise Victor Emanuel, și regele nou se află în împrejurări foarte încurcate din cauza unor schimbări fatale.

Și, apoi, evident că Italia nu avea să hotărască în congresul ce eră să se adune. Rusia și Turcia erau părți pledante înaintea congresului. Atunci ce rămâne? Rămâneau Austria, Germania și Anglia. Dar, dacă tot congresul s'ar reduce la o simplă conferință, în care să fie reprezentate *numai* aceste trei Puteri?

S'a încercat și aceasta, și nu s'a izbutit. Atunci, încă din luna April s'a oprit toată lumea asupra ideii unui congres general european, și anume la Berlin, căruia să i se spuie întreg tratatul din San-Stefano. S'a produs în Maiu, din anume motive, o zăbavă, dar invitațiile au fost lansate și trebuiau să înceapă desbaterile în cursul lunii chiar.

Și, față de congres, ne gândiam dacă n'am putea trezi din nou toate chestiunile noastre: și chestiunea trecerii Rușilor pe la noi și chestiunea Basarabiei, pe care Europa ni-a dat-o și deci Europa trebuiă să se împotrivescă la realizarea nedreptății ce ni se făgăduia. Dar pentru aceasta trebuiă să fim reprezentați la congresul din Berlin, și nu eram invitați. N'aveam calitatea de independență recunoscută de toată lumea care ar fi permis acest lucru. Când s'a văzut că Grecia va fi reprezentată la congresul din Berlin, bucuria n'a fost slabă: dacă e Grecia, de ce n'am fi și noi? Atâția kilometri pătrați de o parte, atâția de cealaltă parte, atâția locuitori de o parte, atâția de cealaltă. Da, însă Grecia era Stat independent de atâta vreme; prin urmare, indiferent dacă unul dispunea de mai multe mijloace și altul de mai puține, acela care, potrivit cu dreptul internațional, poate lua parte, fie și numai ca element consultativ, la congres, acela întră, cellalt nu. Și, de fapt, și Grecia a păgubit din cauza intenției noastre de a fi reprezentați în congres.

Apoi mai eră încă un lucru: cine să prezinte cererea noastră la acel congres? Ne-am adresat până și Turciei, fiindcă fusese suzerana noastră, fiindcă înainte de războiu, stătusem în atârnare de dânsa și deci ea eră obligată să-și facă o ultimă datorie și să înfățișeze la congres cererile noastre. Dar ni s'a răspuns firește: până acum pretindeați că ați fost ai noștri; acum sunteți independenți. Ne-am adresat și Italiei, care a spus: da, este adevărat că Turcii ar fi mai potriviți să vă prezinte, dar, de oarece sunteți și Latini, am consimți să vă prezintăm noi. Însă nu s'a ajuns la vre-un capăt nici aici.

E trist că în astfel de discuții de forme se pierduse acțiunea noastră într'un moment când toată luarea aminte trebuiă să fie îndreptată asupra lucrurilor înseși, și în aspectele lor cele mai reale, dar și cele mai crude. Un popor nu câștigă nimic când își ascunde greutățile sale, ci

câștigă atunci, când, în cunoștință deplină, iea măsurile potrivite cu caracterul unui anume moment.

Se urmărise până atunci o întreagă operă diplomatică ascunsă, necunoscută de noi, cu neputință de-a fi cunoscută din partea noastră, care, aceia, eră absolut terminată în momentul când congresul din Berlin și-a deschis ședințele. Faptul se explică prin caracterul intens și efectiv al negociațiilor diplomatice care se purtau în ascuns de Puterile Europene. Știam, natural, că se negociază ceva, îl văzusem pe Ignatiev trecând în Apusul Europei, aflam când a părăsit Viena, când s'a dus la Berlin, aveam oarecare idei despre nesuccesul acțiunii lui, pornită într'un anume sens; miniștrii noștri se îngrijiseră să se informeze că misiunea lui Ignatiev n'a izbutit în tendințele lui de a câștiga pe Austrieci. Și, iarăși, văzuserăm plecând ambasadorul Rusiei la Londra, contele Șuvalov, străbătând Europa întreagă, ducându-se în grabă la Petersburg la sfârșitul lui April¹⁾, și, evident, chiar în această plecare a reprezentantului Rusiei pe lângă o Curte care se știa, și pe dreptate, că stătuse în calea tendinților rusești așa cum erau reprezentate prin pacea de la San-Stefano, puteam descoperi o acțiune diplomatică de o importanță extraordinară, una din cele mai importante care au pregătit congresul. Toate lucrurile acestea n'au rămas necunoscute oamenilor noștri politici, dar n'am greși spunând că totuși nu și-au dat sama până la deschiderea congresului din Berlin despre folosul real al acestor tratative. Credeau că e vorba doar de o sondare de teren, de căpătarea unor anumite declarații, de reducerea unor pretenții prea mari, de fixarea unui program prealabil.

Din toată corespondența diplomatică a lui Kogălniceanu, precum și din însemnările foarte precise ale Memoriilor

¹⁾ *Ibid.*, p. 145. V. *Bulletin*, l. c., p. 148 și urm. (după însemnările lui Nelidov).

Regelui, care reproduc une ori cuvânt de cuvânt actele diplomatice, se vede că ai noștri n'au avut siguranța, — care li-ar fi fost foarte folositoare, din punctul nostru de vedere, — că toate chestiunile au fost tranșate, absolut toate. Ei credeau că, totuși, congresul din Berlin este o realitate, o mare realitate gata să ne satisfacă, o realitate serioasă și dreaptă, având urechi pentru cauza celor mici și nedreptățiți; ei socotiau că din această adunare — pe care o puneau alături de congresul din Paris și de cel din Viena — o să iasă, nu numai cercetarea tratatului dela San-Stefano în toate părțile lui, dar și îndreptarea inichităților cuprinse în el, căci doar la congresul dela Viena, care a ținut mai multe luni de zile și a fost plin de surprinderi, o sumă de acțiuni diplomatice s'au deschis atuncea chiar, pe care nimeni nu le-ar fi așteptat să se deschidă; cutare venise cu o anumită siguranță și a trebuit să se întoarcă acasă cu alta. Așa s'a lucrat la congresul din Viena, care a fost atât de vioiu, atât de nou, de plin de inițiative și de incidente neprevăzute și neașteptate în rezultate. Dar în congresul dela Viena se discutau cu mult mai multe chestiuni, care interesau mult mai multe State și într'o fază de pregătire diplomatică a vieții moderne a Europei mult mai puțin înaintată decât acum, la Berlin. Pe lângă aceasta, la Berlin eră foarte sigur că va fi o singură voință personală, voința unei individualități: pe lângă voința deosebitelor State reprezentate acolo, se știă că un singur om mare va fi acolo, Bismark. Andrassy, dacă a însemnat atâta, a fost numai prin prietenia lui statornică cu Bismark, prin sprijinul pe care Bismarck i l-a acordat neconținut, prin rolul pe care Bismarck i-a îngăduit să-l joace în Monarhia austro-ungară și, prin aceasta, în Europa întreagă. Dar om mare eră numai unul, și acest om eră de o siguranță desăvârșită. El reprezintă Statul cel mai puternic supt raportul militar, organizația cea mai desăvârșită și cele mai recente amintiri ale unui

mare triumf militar. Și la congresul din Viena, la începutul veacului, fuseseră mai mulți oameni mari. În fața unui Metternich putea stă un Talleyrand, și, dacă Talleyrand era reprezentantul învingătorilor și aceasta-i scădea importanța, în schimb Metternich reprezintă numai pe unii din învingători. La Berlin, învingătorii erau Rușii, dar prestigiul biruințelor rusești fusese foarte mult scăzut, până la începutul lui Iunie, prin siguranța pe care o căpătase toată lumea că Rusia nu poate merge mai departe ca săforări mari pentru a zdrobi cu desăvârșire pe Turci și, mai ales, că acele săforări n'ar putea fi reînnoite acum contra altora. Doar știm azi prin declarațiile lui Nelidov că Todleben se teme și de noua armată otomană strânsă supt zidurile Constantinopolei de Esad-Pașa și de tunurile flotei engleze, care-i puteau împiedeca retragerea, și de tăierea acestei retrageri de către România și Austria, că ministrul de Războiu proclamă în Consilii prezidate de Tar absoluta neputință militară a Rusiei și imploră pe diplomați să sfârșească, să sfârșească cu orice preț¹. Toată lumea știa puțințel din aceasta și știa că altceva este o biruință împotriva Turcilor, — mai ales când lucrează de capul lor, cu banii lor, cu armamentul lor și cu planurile lor —, și altceva o biruință împotriva unui Stat european.

Și, iarăși, era foarte greșit să se asemene congresul ce se deschidea acum la Berlin cu congresul care întrebuintase destul de multă vreme pentru a luă hotărâri foarte importante la Paris. Și în congresul de la Paris fuseseră mai multe Puteri interesante fără ca vre una dintre dănsese să poată avea puțința de a-și impune hotărârile. Franța ieșise foarte obosită din luptă, și, în momentul când negocia tratatul din Paris, ea era pe jumătate apropiată de dușmanul împotriva căruia luptase cu învierșu-

¹) *Bulletin*, l. c., pp. 150—1.

nare. de Rusia. Între Franța și Anglia, pe chestia Unirii Principatelor, nu erà de loc înțelegere. Această neînțelegere pe o chestiune capitală stricase legăturile dintre aliați. Pe lângă acestea și alte mari probleme europene se prezintau pentru întâia oară acolo la congresul din Paris. Nu degeaba regatul Sardiniei trimisese trupe să lupte la Cernaia. Prin urmare acolo se pregătià războiul pe care Napoleon trebuià să-l poarte îndată, împotriva Austriei. Erau atâtea lucruri mari, de un hotărât interes, puse în discuție la congresul din Paris. Și apoi pregătirea diplomației europene, preciziunea, siguranța în direcțiune nu erau nici atunci atât de depline. Așa fiind, cei cari-și amintiau ceva din tratatele din Viena și aveau supt ochi ceia ce se petrecuse la Paris, erau dispuși să vadă și în congresul de la Berlin unul în care va fi luptă, în care vor fi neînțelegeri între cei mari, și, natural cei mici vor putea să profite.

Ei bine, nu. În cele trei luni de zile care trecuseră de la începutul lui Mart până în Iunie, se încercase tot ce se putea încercà, se văzuse și se părăsise ce erà zădarnic, și prin urmare cei cari se răzimaseră pe astfel de tratative, fuseseră siliți să-și retragă pretențiile, așa încâ congresul nu trebuià să fie altceva decât un șir de ședințe formale în care discuțiile se poartă de multe ori asupra unor amănunte: de exemplu dacă Varna să facă parte din Bulgaria liberă sau din provincia vasală a Rumeliei Orientale și alte lucruri de felul acesta.

Nimic esențial nu rămăsese însă capabil de o discuție serioasă.

În zădar măgulisem și implorasem noi Austria. Pe Austria o interesa cu totul subsidiar chestiunea Basarabiei și prestigiul României. E adevărat că, dacă Andrásy, în cuvântarea pe care a ținut-o în Delegațiuni, n'a vorbit despre chestiunea noastră specială, el ni-a spus apoi că aceasta nu înseamnă că a uitat de dânsa. Dar atât. În o-

poziția României Austro-Ungaria văzuse doar un prilej bine venit pentru a cere ca Rusia, printr'o învoială secretă, permițându-i a ocupa și Sangeacul Novi-Bazar, să-i îngăduie în viitor a preface situația ei în Bosnia și Herțegovina într'o anexare formală și absolută; și Țarul, după o lungă împotrivire, primi și aceasta, adăugind rezerva că până atunci — terminul nu erà fixat — Austria trebuie să fi dovedit Rusiei prietenie ¹⁾. Mai erà o singură chestiune la care ținea: chestiunea Dunării. Și Monarhia ar fi fost bucuroasă dacă ar fi putut ca, într'o discuție ce s'ar fi purtat între Viena și Petersburg numai, să facă a birui punctul ei de vedere.

Rusia încercase să câștige pe Austrieci, în credința că nu mai are nevoie de a stărui pe lângă Englezi, Pe urmă văzând că nu se poate, ea încercase la Londra o împăcare definitivă cu Anglia, acordându-i insula Cipru, sfera de influență în Egipt, dominația în basinul răsăritean al Mării Mediterane, reforme în Asia, supraveghiate înaintea de toate de guvernul englez și garantate prin apariția la momentul potrivit a flotei engleze înaintea Smirnei, precum și alte lucruri, care, natural, erau foarte plăcute. Și atunci își ziceau Rușii: dar dacă am încheia cu Englezii singuri, pentru ca să nu fim siliți a primi condițiile Austriecilor? Trei luni de zile s'au încercat fel de fel de stăruiți de o parte și de alta, dar n'au prins. Și Rusia a văzut că trebuie să discute și cu unii și cu alții și, al doilea, că trebuie să se plece înaintea Europei întregi.

Întreg tratatul dela San-Stefano a fost deci analizat punct cu punct, arătându-se ce se poate păstră și ce nu, și, mai la urma urmei, nu s'a conservat mai nimic din forma primitivă. Dar, după ce s'au terminat toate acestea, după

¹⁾ Nelidov (care a negociat afacerea), *l. c.*, VI. pp. 265—6: *Bulletin*, *l. c.*, pp. 150—2.

ce Șuvalov căpătase lista exactă a tuturor ultimelor pretențiuni ale Rusiei și a tuturor concesiilor pe care Împăratul e dispus să le facă, congresul dela Berlin rămâneă o simplă formă.

Și acum noi eram să ne înfățișăm înaintea acestui congres. Rușii ne sfătuiău să nu mergem. Ni-au dat să înțelegem că această călătorie e zădarnică. De alminteri, trebuie să recunoaștem că, dela declarația bătrânului Gorceacov că ne vor dezarmă dacă ne vom împotrivi, se petrecuseră multe schimbări în atitudinea Rusiei. Așa cum se purtă ea la sfârșitul lui Maiu, nu ne-am fi putut aștepta s'o vedem la începutul lui April. Ea a mers așa de departe 'ncât, în audiența sa dela Palat, baronul Stuart, un om foarte rău crescut, ceia ce eră una din condițiile indispensabile, atunci, pentru un diplomat rus, făcù Principelui declarația că vorba de dezarmare n'ar fi spus-o Gorceacov, iar Rusia protestă că el n'a vorbit cum raportase Agentul României la Petersburg în ce privește deciziunea sa de a nu aduce chestia Basarabiei la congres¹. Și generalul Ghica a răspuns atunci foarte frumos: am întrebat de două ori, și nu sunt atât de bătrân, aud încă destul de bine și am memoria destul de tare ca astfel de lucruri să le păstrez în amintirea mea. În ce privește întâia întrebare, Stuart a adaus că vorba hătrânului Gorceacov este un cuvânt nenorocit care n'ar fi trebuit pronunțat (*un mot malheureux qui n'aurait jamais dû être prononcé*²).

Rușii fugiau de un conflict militar cu noi; aceasta e sigur astăzi. după documentele ce le avem la îndemână. Unii ne îndemnau să încercăm a provocă noi acel conflict, și atunci chestiunea românească ar fi putut să fie

¹) V. Kogălniceanu, o. c., I, pp. 105—6.

²) *Aus dem Leben König Karls, IV*, p. 18 și urm.

adusă înaintea unui congres european care s'ar fi deschis în alt timp și cu alt scop și în alte condiții.

Principele se întorsese însă în Capitala sa. găsisse pe Ruși mult mai dispuși să observe o atitudine pe care n'ar fi trebuit să o părăsească niciodată. Se observă chiar un fel de sfială la diplomația rusească de a spune ceia ce spusese brutal odinioară. Păreau că zic: să ne înțelegem; poate nu e vorba de Basarabia toată; s'ar putea face concesiile în această privință, lăsându-se la o parte satele românești dela Cahul la Reni¹; iată dincolo, peste Dunăre, situația nu s'a lămurit: în Bulgaria se poate să aveți un rol; granița Dobrogii ar putea să treacă mai departe de Chiustenge. Principele însuși insistă în „Memoriile“ sale asupra nevoii ce ar fi fost de a nu ne mai ținea de chestia Basarabiei, definitiv pierdută, renunțând astfel a jigni și a umili la Berlin pe Rusia prin arătarea limpede că ea comite o nedreptate. Ca să-și cruțe acoastă rușine, diplomația rusească ar fi fost în stare, fără îndoială, să facă în favoarea României concesiile importante: Carol I credea că, în cazul acesta, s'ar putea căpăta linia Rusciuc-Varna, ba „chiar mai mult“².

De alminteri și lui Kogălniceanu-i umblă prin minte ceva de felul acesta: altfel n'ar fi trimis la 29 Maiu către reprezentanții României în străinătate îndemnul să convorbească cu persoane politice, arătând că în Bulgaria, afară de Bulgari și Greci, sunt și Români, cari formează grupe compacte pe malul Dunării, de la Vidin, și chiar pe malul Mării, până la Constanța și, în acea regiune chiar a Dobrogii, pătrunzând până departe înăuntru³.

¹) V. Kogălniceanu, o. c., I, p. 113. Răspunsul lui Kogălniceanu, 18 April, *ibid.*, p. 116: „c'est une mauvaise plaisanterie, pour ne pas dire: une triste ironie... Ridicule proposition...“.

²) *Aus dem Leben König Karls*, IV, p. 59.

³) V. Kogălniceanu, o. c., I, p. 151.

C. A. Rosetti se temeà însã sã nu fim mutați cu totul dincolo de Dunãre. dacã am începe prin a primi schimbul care ni se oferìa la 1877. Și e evident cã, dacã dreptul trebuie sã aibã valoarea sa pentru oricine, pentru o țarã micã el are o valoare mult mai mare decãt pentru o țarã mare, care prin maiestatea nedreptãții sale o face sã nu fie vãzută în toatã urãciunea ei, pe cãnd nedreptatea micã din partea celui mic este meschinã, rãspingãtoare, lipsitã și de proporțiile care altfel ar puteã scuzã, prin cine știe ce scopuri generale de culturã mondialã, de economie europeanã și alte considerații menite a ascunde interesele celor puternici.

Bulgaria de la 1878 nu erã însã tocmai Bulgaria de astãzi. Partea et rãsãriteanã aveã un caracter turcesc și grecesc fãrã amestec, pe care astãzi nu-l mai are; populația bulgarã în orașe, intelectualitatea bulgarã, organizația bulgarã, acestea sunt lucruri care s'au adaus toate pe urmã. Acea admirabilã conștiință bulgarã pe care o vedem astãzi, nu se formase prin școli și printr'o întregã literaturã, prin lupte și triumfuri.

Ar fi fost și o a doua politicã: sã se prezinte cineva la Berlin și sã facã o simplã declarație: noi nu putem sã primim; faceți ce voțiți. Nu primim, rãmânem cum suntem, despoiați, ca sã se vadã totdeauna ce ni-a luat Rusia, iar niciodatã ce ni-a dat.

Dar nu se puteã gãsi un om de Stat român care sã consimtã a adopta o asemenea politicã, evident frumoasã dar în sens antic. Am preferat sã dãm lumii spectacolul unor stãruinți pe care le știam inutile. De și n'am fost invitați la congres, totuși am mers. Principele delegã pe Brãtianu și pe Kogãlniceanu — întâiu erã vorba sã meargã numai Ion Brãtianu, pe urmã a mers și Kogãlniceanu, dupã dorința lui, — îi delegã ca sã reprezinte „drepturile și interesele“ României, potrivit votului Camerelor, și erau persoane care propuneau ca și a doua oarã sã voteze Camerele, ca și cum aceasta ar fi fost de naturã sã intimideze Europa.

Kogălniceanu și Brătianu nu reprezentau tocmai aceeași politică. Absolut ireductibil era Ion Brătianu și, mai ales, Rosetti, în radicalismul, în idealismul concepției absolute pe care și-o făcea despre cerințele vieții de Stat. Erau romantici. Și Kogălniceanu era romantic; numai cât ei erau romantici în sensul francez, metafizic, pe când romantismul lui Kogălniceanu avea elementele organice ale romantismului german din aceeași vreme, care pătrunseseră mai adânc în sufletul lui decât ale celui francez. Încă de prin Ianuar—ni spun „Memoriile Regelui“¹⁾—el ar fi admis, deși cu greu, cu durere, anumite concesii în vederea unor câștiguri mai mari; ceilalți însă, din punctul de vedere al rectitudinii de conduită, al frumuseții caracterelor, au fost ireductibili până la sfârșit, împotriva lui Kogălniceanu, împotriva Prințului, împotriva Europei, împotriva oricui.

S'au dus și au înaintat încă dela început un memoriu în care arătau îndatoririle Rusiei și felul cum au fost călcate în picioare de dânsa²⁾. Cruzi față de Țarul sentimental și mândru, când au fost chemați, la 1-iu Iulie, ei au prezentat, apoi, actele care purtau semnătura lui Gorceacov și a Împăratului Alexandru. Era probant, dar oare diplomații nu erau convinși de dreptul nostru absolut? De sigur că da. Însă de multe ori trebuie să ai și puțința de a-ți ascunde, de a-ți rezervă jignirile.

Și ei arătară apoi și cererile noastre, care se rezumau în aceia că „nicio parte a teritoriului actual să nu fie desfăcută“ și solul românesc să nu fie ocupat pentru transporturile militare rusești, iar, mai departe, Principatul, în „virtutea titlurilor sale seculare, să fie reintegrat“ în posesiunea insulelor gurilor Dunării cu insula Șerpilor. În sfârșit

1) III, la această dată. Cf. V. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 229. Clauza de la Reichstadt e pomenită și în raportul de pe pagina 230.

2) Și în V. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 166 și urm.

pe lângă îndemnitatea datorită, neutralizarea teritoriului nostru să fie recunoscută de Europa.

Au fost atunci tristele zile în care reprezentanții României vizitară pe rând pe deosebiții miniștri ai Europei, întrebând dacă pot fi ascultați și cum pot fi ascultați. Se făceau subtilități față de Grecia; față de noi, nu. Grecia, care nu luase parte la războiu, care mobilizase în ultimul moment, va fi „entendue“, România „entendue“, dar nu „écoutée“; auzită, dar nu „ascultată“¹⁾. S'au dus ai noștri și la Principele Regent, căci Împăratul Wilhelm fusese în ultimul timp victima unui atentat, și viitorul Împărat Frederic li-a declarat că, în situația în care se găsește, trebuie să fie foarte rezervat și nu se poate amesteca în nimic. Cu toate că i s'a atras atenția asupra interesului Europei centrale în libertatea gurilor Dunării, Europa centrală aveă atunci alte interese, mai mari, sau, cel puțin, își dădea sama că toate vin la vremea lor și că chestiunea gurilor Dunării se poate pune în orice moment, cum s'a și pus. S'a încercat pe lângă Bismark o altă intervenție, dar el ni-a spus limpede că Germania e foarte departe de România. S'a încercat pe lângă Franța, totdeauna amabilă, însă ea aveă interes, în ce ne privește pe noi, doar ca anumite drepturi de „umanitate“ să fie satisfăcute, fie și cu primejdia ca Moldova-de-sus, cel puțin orășelele ei, să ajungă străine. S'a încercat și față de Italia, reprezentată la congres de Corti, un om de o grosolanie puțin obișnuită. Răspunsul cel mai drastic a fost însă acela pe care l-am cules de la însuși Beaconsfield: Vorbiți de ingraturdine? Ce voiți, în politică ingraturdinea este adesea prețul celui mai bun serviciu.

Nu mai avem absolut nimic de sperat; „amputația României“, cum spuneă Kogălniceanu, eră hotărîită.

¹⁾ V. și *ibid.*, p. 174.

În împrejurările acestea i-a prins pe delegații României invitația de a se înfățișa la 1-iu Iulie înaintea congresului, pentru a-și arăta cererile lor.

Primiți în cele mai bune forme ale diplomației, ridicându-se toți membrii congresului în picioare și Bismark el însuși făcând câțiva pași înainte, ei au fost admiși numai a-și ceti memoriul, pentru a fi apoi reconduși cu aceleași forme onorabile ¹⁾.

Discuția n'a durat mult. În chestia Basarabiei, reprezentanții Europei s'au adresat cu toată delicateța — Waddington, delegatul Franței, observă doar că: Românii au fost tratați cam aspru (*un peu durement*) ²⁾, — către delegații Țarului, cerând, ca, dacă este cu putință, pentru că totuși și România a făcut sacrificii, ea să aibă ceva care să compenseze pierderea la care e supusă: să se mărească Dobrogea, să se dea teritoriul până la Mangalia și Silistra — noi doriăm o linie dreaptă; ni s'a dat o linie frântă, — cu Silistra sau până în apropierea Silistrei.

S'a făcut un apel către Rusia ca să fie mărinimoasă. Și atunci, puțin cam supărată, ea a admis că se poate, rezervându-și pe urmă ceia ce se știe că s'a petrecut: mărge-nirea Dobrogii pe care o ceream. Un succes relativ, dar fără să avem siguranță deplină unde se vor oprî granițele acestea, „în triumghiul de la Estul Silistrei“ ³⁾, „plecând“ spune decizia, „de la Rasova în direcția Silistrei“ ⁴⁾.

În cât privește Basarabia însă, congresul nu voise să lase urme dureroase în sufletul unei mari națiuni ⁵⁾.

¹⁾ *Ibid.*, p. 204 și urm.

²⁾ *Ibid.*, p. 212.

³⁾ *Ibid.*, pp. 213—4.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 214.

⁵⁾ *Ibid.* Bismark vorbește: „L'œuvre du Congrès ne saurait, à son avis, être durable..., si un sentiment de dignité blessée subsistait dans la politique à venir d'un grand Empire“. Și aceasta de și „Suveranul României aparține familiei imperiale a Germaniei.

Mai erà chestia trecerei trupelor rusești pe la noi. Un moment a fost, se pare, ideia, pe care o găsim în negociațiile diplomatice de atunci, de a se face o deosebire în ce privește teritoriul României vechi, și teritoriul care se atribuia acum aceleiași României. Pe la noi, pe malul stâng să poată trece Rușii numai până la o anume dată, iar dincolo să aibă trecere permanentă, fără soroc. Și s'a fixat un termen de nouă luni pentru evacuarea Bulgariei¹.

Și lucrul interesant este că, în același timp când se fixase termenul acesta, se cerea ca Turcii să plece cât mai răpede din Varna, căci trimiterea trupelor rusești se va face pe acolo. Așa încât se exercită o presiune asupra Turcilor ca să capete Varna pentru principatul bulgar, și o presiune asupra noastră ca să cedăm în ce privește alte puncte și, înainte de toate, acel al Basarabiei. Ne-am plâns în această privință la Viena, și Andrassy, care erà în dispozițiuni excelente,—Várnăv-Liteanu, Agentul nostru la Berlin, erà de părere că „ocupația Bosniei și Herțegovinei de Austria asigură interesele românești“², — cum își poate închipui cineva, a dat asigurări că el este acolo ca să vegheze că nu vor trece mai mult de nouă luni de zile și trupele rusești vor părăsi cu desăvârșire teritoriul bulgar; și, „dacă, supt un pretext oarecare, Bulgaria nu va fi evacuată, la capătul celor nouă luni va fi o ocupație austriacă“³.

Iar independența noastră a fost, firește, recunoscută de toată lumea, după ce se recunoscuse independența Serbiei, în aceleași condiții, și cu aceleași anexe de pretenții din partea Europei față de România.

¹) Chestia indemnității a fost lăsată de Congres discuției partidelor interesate (p. 215).

²) „L'occupation de la Bosnie et de l'Herzégovine par l'Autriche rassure les intérêts roumains“; V. Kogălniceanu, *o. c.*, p. 235.

³) *Ibid.*, p. 237.

S'ar putea întreba cineva: de ce această dorință de a se recunoaște întâiu independența sârbească și pe urmă a României? O explicație formală ar fi: România a ținut să fie ascultată, și prin urmare o hotărâre nu s'a putut lua decât după ascultarea delegaților. Dar e și o altă explicație: Rușii patronau încă Serbia; Serbia li încredințase interesele ei, ea nu protestase împotriva condițiilor tratatului dela San-Stefano, ci încercase să schimbe numai anumite clauze brutale în legătură cu acel tratat; ea nu amenințase interesele rusești, nu denunțase Europei tratatul din Mart în ceia ce ar putea să aibă inconciliabil cu interesele popoarelor balcanice.

Dar mai este o explicație. În toate Statele acestea a căror independență se recunoaște sau care se formau din nou, cum eră cazul Bulgariei și al Rumeliei Orientale trebuia să fie o populație amestecată,

Erau să se găsească deci în fiecare din aceste țeri și creștini de altă naționalitate decât cei ai Statului respectiv. Chiar noi spuneam că în Bulgaria pe lângă Greci mai sunt și Români, și s'a ținut seamă de aceasta când s'a prevăzut că, ori Greci ori Români, cei ce nu sunt Bulgari se pot alege în consiliile comunale. Dar pe lângă creștinii aceștia de mai multe naționalități erau și musulmani în Bulgaria, în număr foarte mare, în Rumelia Orientală tot așa, și atunci, de oare ce era de așteptat ca acei cari fuseseră prizoniți de Musulmani să prigonească la rândul lor populația musulmană, de aceia întâiu supt această formă s'a venit cu cererea să nu se facă niciun fel de deosebire în ce privește credințele religioase și confesiunile.

La noi însă, Musulmanii nu erau să fie decât în Dobrogea, și aceia în număr destul de mic. Dar, dacă, la noi, nu eră să fie, în afară de Dobrogea o populație musulmană, eră *altă* populație străină, care lucră foarte bine pentru scopurile ei, și toți reprezentanții României semnalau de mult

mișcarea făcută în sensul acesta, prin deosebite State europene,— de exemplu în Italia. Campania pe care o făceam la începutul primăverii anului 1877 ca să câștigăm opinia publică italiană, eră sistematic combătută, și în anume foi care erau în legătură cu oficialitatea. Reprezentantul României, a căutat izvorul, și l-a găsit foarte ușor : eră un înalt funcționar al Ministerului de Externe, care eră de religie mozaică și care credea de datoria sa să combată acel Stat care adăpostește o numeroasă populație străină, dar, din motive de conservare națională, nu-i poate acorda paritatea de drepturi politice, de și fără nici un fel de sentiment medieval, fără nicio pornire către pogromuri, care pe vremea aceia nici nu se pomeniseră.

Așa eră și în alte Capitale europene. Deci, când a venit congresul din Berlin, lucrurile erau pe deplin pregătite. În puține chestiuni a fost o înțelegere mai desăvârșită între reprezentanții Europei la congres decât în chestia evreiască a României. În această privință, toți au fost de o părere. Discursurile cele mai lungi, rostite cu mai multă căldură, n'aveau a face, nici cu interesul Angliei, nici cu al Franței, nici cu al Germaniei, al Italiei, ci cu interesul populației internaționale care se găsește, având același caracter, în toate țerile din Europa și care, fără a ținea samă de nevoia care ne făcea pe noi să nu fim așa de prevenitori ca alții, înțelegea să aibă aici, pentru o proporție însușită, ceiace aveau pentru o proporție de o sută de ori mai mică ai lor în alte țeri europene. Nimeni n'are nimic împotriva zefirului, vânt foarte plăcut, dar furtuna plecând de pe un câmp de luptă unde zac morții neîngropați cu miile, de și de aceiași esență, nimeni n'o salută bucuros.

Îndată ce au plecat reprezentanții României, s'a ridicat deci și chestia „egalității de acum înainte a tuturor confesiunilor“ de la noi. Franța a amintit principiile dela 1789 prin d. Waddington, de origine engleză, creștin protestant; Anglia nici n'avea nevoie de argumentare : eră de ajuns

să se contempleze reprezentantul său, scriitorul Disraeli, lordul Beaconsfield ; Italia, care are foarte mică, dar foarte patriotică populație israelită, din care au ieșit oameni foarte cum se cade, nu putea decât să sprijine cauza ; și ce ar fi obiectat Turcia „atrocităților bulgărești“ ori Rusia domiciliilor forțate pentru Evrei ?

Astfel s'a putut ajunge la redactarea articolului următor : „În România, distincțiunea credințelor religioase și confessionale nu va putea fi opusă nimănui ca motiv de excludere și incapacitate în ce privește drepturile civile și politice, primirea în funcțiuni publice și onoruri sau exercitarea diferitelor profesii și industrii, în orice localitate ar fi“.

Pe noi ne-a supărat, evident, articolul. Unii îl considerau ca un dezastru, și presa s'a încălzit foarte mult ; reprezentanții României au fost acuzați de lipsă de prevedere și elocvență. Dar cred că s'a făcut prea mult caz de acest articol, a cărui interpretare rămâne vastă.

Dealminterea iată câteva opinii contemporane. Întrebat Andrassy a răspuns : „încă o prostie a congresului, care s'ar fi putut evita foarte ușor“ (*Une bêtise qu'il n'a pas dépendu du comte Andrassy d'épargner au congrès*). Tatăl Principelui Carol, om foarte priceput în lucrurile politice și care reprezintă curentul liberal în Germania, arată într'o scrisoare către fiul său că aceasta este : „eine allgemeine Humanitätsfrage“, doar „o chestie generală de umanitate“. În sfârșit chiar Principele zice în Memoriile sale : chestia evreiască nu poate fi rezolvită decât de o Constituantă. „Bine înțeles această întrebare delicată nu poate fi rezolvită decât în acel chip ca un Evreu, întocmai ca orice străin, să-și ceară drepturile cetățenești“¹⁾.

¹⁾ „Die Judenfrage kann nur durch eine Konstituante geregelt werden... Selbst verständlich kann diese delikate Frage nur in der Weise

Se știe însă că anume Puteri au declarat că nu trimit reprezentanții lor la București decât numai după ce tratatul din Berlin va fi primit și aplicat în toate punctele sale.

În chestiunea Basarabiei, am fost siliți să-l aplicăm îndată, și am făcut-o într-o formă foarte potrivită cu demnitatea noastră națională, retrăgând din Basarabia trupele și funcționarii și lăsând pe Ruși să ocupe provincia fără niciun act de consimțire din partea noastră, iar Dobrogea am ocupat-o militar ca pe un pământ fără stăpân, deschis oștilor noastre.

Asupra cererii călugărilor greci de-a li se plăti averea secularizată, ca și asupra cererii Turciei de a se „capitaliză tributul“, s'a trecut ușor la Berlin, ca și—cum am văzut-o—asupra propriei noastre cereri de despăgubiri de războiu. Dar se strecură clauza convențiilor ce trebuie să încheiem ca un surogat pentru capitulațiile dispărute. Kogălniceanu credeă că „și aceasta este încă o grațiozitate din partea bunei noastre vecine Austro-Ungaria“¹⁾.

Și, în sfârșit, „Comisiunea europeană va întinde supra-vegherea sa asupra Dunării ca și înainte“; i se fixă sediul la Galați. Și „această comisiune, în înțelegere cu Statele riverane, va fixă regulamentul dela Porțile-de-fier la Galați“.

Austria primă, natural, între riverani; ea eră în rândul întâiu, ea eră cea mai mare, ea se pregătiă pentru o intervenție hotărâtă, în momentul potrivit, spre a reclama o nouă dispoziție, alt drept de supraveghere asupra Dunării pentru a cere asupra acestei Dunări-de-jos absoluta stă-

gelöst werden, dass in der Folge ein Jude ebenso wie jeder andere Fremde sich um die Bürgerrechte bewerben muss“; *Aus dem Leben König Karls, IV*, p. 89.

¹⁾ V. Kogălniceanu, *o. c.*, p. 238. „C'est encore là problemement une gracieuseté de nos bons voisins austro-hongrois“.

pânire, pe temeiul că negoțul ei are nevoie de această arteră esențială a comerțului european și că ea este una cu Germania în această privință.

Congresul din Iunie-Iulie 1878 nu se ținuse în Viena, după dorința lui Andrásy, dar Bismark, „samsarul onest” rezervase statornicei aliate cele mai mari concesii: nu eră un punct din dorințele ei care să nu fie îndeplinit. I se dăduse apusul sârbesc al Balcanilor, Serbia independentă fiind pretutindeni supt amenințarea ei, se smulsese dela „Marea Bulgarie” Macedonia pentru a i se lăsa deschisă calea spre Salonic, i se admisesse dreptul de-a pune garnizoane în vechea Rascie, sangeacul Novi-Bazar, pentru a despărți Serbia de Muntenegru, se lăsase Albania deschisă propagandei preoților și consulilor săi, Dunărea-i fusese de fapt atribuită, iar România rămâneă ce fusese și până atunci: un vasal independent la Dunărea-de-jos, care nu-i aparțineă.

Pentru aceasta luptaseră Rușii și Românii în 1877, și pentru aceasta între unii și alții se crease o dușmănie de moarte.

Și, cu câtevă luni înnainte, la 13 April st. v., un diplomat întâmplător, jurist de profesie și cugetător politic dietant, Degre, scriă din Berlin, unde fusese trimes ca Agent al României, aceste cuvinte în adevăr fatidice, cu care vom și încheiă aceste pagini: „Un Stat mare austriac militar, cu un parlamentarism foarte limitat, după exemplul Germaniei, dar cu un fel de misiune providențială în Orient, pare a fi forma ideală a echilibrului european considerată de diplomația germană.

În Germania necesitatea absorpțiunii raselor inferioare prin o rasă superioară este admisă ca o dogmă politică. De aici pare a decurge ca un postulat natural al politicei germane ideea că punctul aritmetic al politicei germane în afacerile Orientului este la Viena.” Și, cugetând la Rusia și la noi, el spuneă: „contrastul intereselor sale și al celor

austro-ungare este țaria cea mai favorabilă pentru aspirațiile Românilor austriaci, și de nimic nu credeă el că trebuie ca țara lui să se ferească mai mult decât de „schimbarea acestor raporturi în beneficiul intereselor austro-ungare”.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Introducere	5
CAP. I. Cele d'întâi greutăți cu Turcia	27
CAP. II. Dificultăți balcanice, până la moartea lui Mihail Obrenovici, și cele d'întâi întâlniri cu Austro- Ungaria	50
CAP. III. România și războiul franco-german	88
CAP. IV. Tulburări și lupte în Balcani (1875—76)	108
CAP. V. România și războiul dintre Serbia și Turcia	163
CAP. VI. Războiul ruso-turc. Cele d'întâiu acte	189
CAP. VII. Independența	201
CAP. VIII. Plevna	255
CAP. IX. Armistițiul și pacea dela San-Stefano	269
CAP. X. Tratatul din Berlin	293

Publicațiile Casei Școalelor

Biblioteca Pedagogică

No.		Leț B.
1.	Didactica Magna de <i>Amos Comenius</i>	12,—
"	2. Câteva idei asupra educațiunei. Par- tea I de <i>Locke</i>	4,25
"	3. Pedagogia practică de <i>A. Mathias</i>	sub tipar
"	4. Introducere în pedagogia lui Her- bart de <i>Chr. Ufer</i>	sub tipar
"	5. Leonard și Gertruda de <i>Pestalozzi</i>	42,—
"	6. Psihologia pedagogică de <i>Em. Martig</i>	8,25
"	7. Eroii de <i>Th. Carlyle</i>	16,—
"	8. Câteva idei asupra educațiunei, Par- tea II de <i>Locke</i>	2,50
"	9. Emil de Rousseau, tradus de <i>G. Ada- mescu</i>	20,—
"	10. Pedagogia lui Spencer de <i>G. G. An- tonescu</i>	4,50
"	11. Educația cetățenească	epuizat
"	12. Pedagogia lui Pestalozzi de <i>G. G. Antonescu</i>	6,50
"	13. Școala educativă de <i>N. Moisescu</i>	sub tipar
"	14. Introducere în filosofie de Paulsen, traducere de <i>I. Lupu și D. Pușchilă</i>	18,—
"	15. Psihologia pentru școalele normale de <i>I. Nisipeanu</i>	12,—
"	16. Evoluția sistemelor de morală de <i>Gr. Tăușan</i>	5,—
"	17. Cultivarea minții cu ajutorul biologiei de <i>N. Moisescu</i>	15,—
"	18. Filosofia lui Plotin de <i>Gr. Tăușan</i>	sub tipar
"	19. Trei studii filosofice de <i>Gr. Tăușan</i>	6,—
"	20. Metodologia dupe F. Collard de <i>I. Isbășeanu</i>	sub tipar
"	21. Educația fetelor - Fénelon - traducere de <i>C. Sudețeanu</i>	10,—
"	22. Probleme de Logică de <i>I. Petrovici</i>	sub tipar
"	23. Introducere în metafizică de <i>I. Pe- trovici</i>	sub tipar